

Шарқ юлдузи

Адабиёт журнали

2006

5-6-сон

ТАХРИР ҲАЙЪАТИ

Абдулла Орипов—
таҳрир ҳайъати раиси
Эркин Воҳидов
Хуршид Дўстмуҳаммад
Жуманиёз Жабборов
Омон Мухтор
Тўлан Низом
Хайриддин Султонов
Ибройим Юсупов
Пиримқул Қодиров
Ўткир Ҳошимов

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов
Туробжон Жўраев
Алишер Каримов
Бахтиёр Кубеев
Фатҳиддин Муҳиддинов
Ботир Парпиев
Неъматилло Худойберганов
Ислом Шогуломов
Омонулла Юнусов
Рустам Қосимов
Қахрамон Куронбоев

БОШ МУҲАРРИР

Сирожиддин Саййид
Бош муҳаррир ўринбосари

Икром Отамурод

Масъул котиб

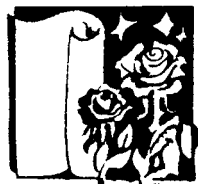
Юсуф Файзулло

Наср бўлими мудири

Асад Дилмурод

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
РЕСПУБЛИКА «МАТБУОТ ТАРҚАТУВЧИ»
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

Жуманиёз Жабборов,
Ўзбекистон халқ шоири

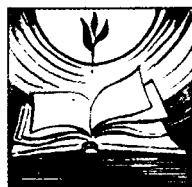
КОНСТИТУЦИЯМ — ОЛТИН КИТОБИМ

Хаётим мазмуни — ойдин китобим,
Истиқлол китобим — олтин китобим,
Ўзингсан халқимга номус ва шараф,
Оламга мардона айтган хитобим.

Бағрингда мужассам минг йиллик орзу,
Меҳру муҳаббатдан, нурдан йўғрилдинг.
Сен — халқим номуси, абадий ёғду,
Виждоним қомуси бўлиб туғилдинг.

Дунёга юз очдик — озод ва обод,
Жаҳонда машҳурдир ўзбек — мағрур ном.
Қомусим ҳар сузи — энг олий ижод,
У менинг фаҳримдир, у мангу илҳом.

Адолат мезони унда ҳар бир сўз,
У қудрат, матонат, бахтим, номусим.
Бағримда порлаган энг нурли юлдуз,
Конституциям — олтин қомусим!

МАЪНАВИЯТ, МИЛЛИЙ ҒОЯ ВА МАҒКУРА

Бутун дунёда, тил қоидасига зид равишда, “Ватан” сўзи катта ҳарф билан ёзилади. Келинг, ижозатингиз билан “Халқ” ва “Давлат” сўзларини ҳам бир гал бош ҳарф билан битайлик.

Ахир, Халқ бор экан, Ватан бор экан, Давлат бор экан, бу уч буюк бойлик бирлигига эришиш, шу бирликни асраб-авайлаш, қадрига етиш — шу Халқ вакили, шу Ватан соҳиби, шу Давлат фуқароси бўлган ҳар бир кишининг муқаддас бурчига айланиши керак.

Маънавият, миллий ғоя ва мағкура шуни тақозо этади.

Ўзбекистонда маънавий-маърифий ислохотлар ҳақида сўз бошлашдан олдин “маънавият” тушунчаси ва унга муносабат тарихига қисқагина тўхтаб ўтишга тўғри келади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти 1991 йил 31 август куни парламентнинг навбатдан ташқари сессиясида Ўзбекистон мустақиллигини эълон қилган мағрузасида мамлакат ислохотлар йўлига кирганини, уч йўналишда, яъни, сиёсий, иқтисодий ва маънавий соҳада ислохотлар олиб борилишини эълон қилди. Шу тариқа амалда “маънавият” тушунчаси айнан мустақиллик йилларида сиёсий атамага айланди, давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бирига айланди.

Ҳолбуки, “маънавият” сўзи тилимизда кўп асрлардан бери бор эди. Бироқ, шўро замонида у ўзбек тили луғатидан мажбуран сиқиб чиқарилди. Ишоти шуки, XX асрнинг 70-йилларида тайёрланиб, чоп этилган икки жилдли “Ўзбек тилининг изоҳли луғати” да бу сўз йўқ, “Ўзбек Совет Энциклопедияси” да “Маънавият” деган мақола берилмаган.

“Маънавият” мустақиллик йилларида чинакамига сиёсий атамага айланди, мамлакат аҳли ҳаётининг муҳим бир йўналишини билдирадиган бўлди. Президент Ислам Каримов маънавиятнинг жамиятдаги ўрнидан келиб чиқиб, масалани: “Маънавият — инсоннинг, халқнинг, жамиятнинг, давлатнинг куч-қудратидир. У йўқ жойда ҳеч қачон бахт-саодат бўлмайди. ... Маънавиятни мустаҳкамлаш учун меҳнат ва юблагни аяш ўз келажагига болта уриш демакдир” (Ислам Каримов. Маънавий максадиш йўлида. Т., 1998, 13-бет), — тарзида жуда муайян қилиб қўйди, мамлакатда маънавиятнинг бош ҳомийси — Президент деб эълон қилди. У мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ, жумладан: “— Халқнинг маънавий руҳини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш — Ўзбекистонда давлат ва жамиятнинг энг муҳим вазифаси”, — деган эди.

“Маънавият” — асли, арабча сўз. Унинг ўзаги — “маъно”. Уни “маъни” деб ҳам ишлатиш бор. Маънавият, умумий қилиб айтганда, дунёдан маъно излаб яшаш, яхшилик ва ёмонликни ўзаро фарқлашни, яъни, яхшиликка мойиллик ва ёмонликдан тийилиш ҳиссини англатади. Халқимиз орасида яхши, фариштали, фазилатларга бой кишиларни “баъмани одам”, ёмон, бефаришта, элнинг назаридан қолган, обрўйсиз, бошқаларга зиёни тегиб юрадиган кимсаларни “бемаъни одам” дейилиши шундан.

“Маънавият” тушунчасига илмий таъриф беришга тўғри келса, айтиш мумкинки, у инсонни бошқа жонзотлардан ажратиб, устун қилиб турадиган жамики фазилатлар мажмуини англатади.

Бу ерда “фазилатлар” сўзи ўрнига “хусусиятлар” сўзини ишлатиш мумкин эмас. Чунки “хусусиятлар” тушунчаси иккига — ҳам фазилатлар (яъни, яхши хусусиятлар, хислатлар) ва ҳам иллатларга (яъни, ёмон хусусиятларга) бўлинади. Инсонни ҳайвонлардан ажратиб турадиган шундай иллатлар борки, уларни маъ-

навиятга эмас, айнан маънавиятсизликка киритишга тўғри келади. Бу маънода ҳазрат Алишер Навоийдан икки мисол келтириш мумкин:

Ки ҳайвон беҳ вафосиз одамедин...

*Одам борки, одамларнинг нақшидур,
Одам борки, ҳайвон ондин яхшидур.*

“Маънавият — инсоннинг ички маданияти”, “Маънавият — илоҳий нур”, “Маънавият — эзгуликка ундовчи куч» ва бошқа шу каби таърифлар ҳам мавжуд. Булар ҳам хато эмас, бироқ, уларга кўпроқ ифодали, бадиий, яъни, образли таърифлар деб қараш керак. Маънавиятга маъно-моҳияти ва вазифаси жиҳатидан яқин келадиган маърифат, маданият, ахлоқ-одоб, тамаддун (цивилизация), гоя, мафкура, сиёсат, иқтисод, қонун, демократия, дин, адабиёт, санъат, жисмоний тарбия, спорт ва бошқа кўп тушунчалар мавжуд. Маънавият улар орасида умумийроқ мазмун-моҳиятга эга. Гарчи бу тушунчаларнинг ҳар бири маънавият атамасидан у ё бу жиҳатдан фарқ қиладиган муайян маънони англатса ҳам, кенгроқ нуқтаи назардан қараганда, маънавият англами доирасига киради. Ҳатто, умуман олганда, маънавиятнинг таркибий қисми ҳисобланади. Шунинг учун бугун Ўзбекистонда олиб борилаётган маънавий ислоҳотлар деганда юқорида саналган барча соҳалар мажмуи кўзда тутилади.

Яхшилик ва ёмонликнинг миллати бўлмайди. Шунга қарамай, ҳар бир халқнинг ўз миллий маънавияти бор. Миллий маънавият тушунчасининг ўзи ҳам бизда истиқлол давридагина чинакам маъно-мазмун касб этди. Миллий маънавият масаласи юртимиз тарихида ҳеч қачон бу қадар юксак мақомда — давлатнинг дастурий вазифаси қилиб қўйилмаган. Ҳолбуки, ҳар қандай маънавият миллий бўлади.

Бироқ, миллий маънавият асосларини халқ асрлар мобайнида яратиб келган. У куйидаги уч манба ва уч таркибий қисмдан иборат:

- соф миллий қадриятлар;
- исломий қадриятлар;
- умуминсоний қадриятлар.

Ана шу уч асоснинг узвий бирлиги яхлит, яъни, бир бутун тушунчани ҳосил қилади. Маъниси шуки, биз, аввало, ўзбекмиз, миллий анъаналаримизни асраб-авайлаб, бойитиб ҳаёт кечирамиз; биз мусулмонмиз, исломий таълимотни юксак қадрлаймиз ва муқаддас динимизнинг эзгу амалларига риоя қиламиз; биз инсонмиз, табиийки, инсонга хос барча умумқадриятларга амал қилиб яшаймиз.

Соф миллий қадриятларимиз ҳам, исломий қадриятларимиз ҳам, умуминсоний қадриятлар ҳам — туганмас манба. Бу манбадан бугунги маънавиятимизда амал қиладиганлари — таркибий қисм. Даврлар ўтиши билан халқ бу манбалардан керагича ўзига маънавият олаверади. Бугун соф миллий, исломий ҳамда умуминсоний қадриятларга муносабатимиз ҳам шўро давридагидан мутлақ фарқ қилади. Биз ўзбекмиз, ўз урф-одатларимиз, анъаналаримиз, қадриятларимизга содиқ қоламиз; биз мусулмонмиз, исломий таълимотни юксак қадрлаймиз ва муқаддас динимизнинг эзгу амалларига риоя қиламиз; биз инсонмиз, башарият улуғлайдиган барча умуминсоний қадриятларни азиз биламиз.

Ўзбекистонда маънавий ислоҳотлардан кўзда тутилган бош мақсад — ҳам маънан, ҳам маърифатан, ҳам жисмонан баркамол кишилар жамятини барпо этишдан иборат. Бу ўз-ўзидан амалга ошиб кетаверадиган вазифа эмас.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1994 йил 23 апрелдаги Фармони билан Республика “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази ташкил этилди. Бу Фармоннинг бажарилишини таъминлаш мақсадида 1994 йил 8 июнда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Республика “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик марказининг фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди.

1996 йилнинг 9 сентябрида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази фаолиятини янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш тўғрисида»ги Фармони имзоланди.

1998 йил 24 июлда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маънавий-маърифий ислоҳотларни янада чуқурлаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори қабул қилинди.

1999 йил 3 сентябрда Ўзбекистон Республикаси Президентини “Республика Маънавият ва маърифат Кенгагини қўллаб-қувватлаш тўғрисида”ги Фармонни имзолади. Унга кўра:

б и р и н ч и д а н, Кенгашга республикада маънавий-маърифий ишларни мувофиқлаштирувчи жамоат ташкилоти сифатида фаолият олиб бориш юклатилди;

и к к и н ч и д а н, унга мақсад ва вазифалари маънавий-маърифий тарбия, тарғибот-ташвиқот билан боғлиқ элликдан ортиқ давлат ва жамоат ташкилоти аъзо бўлиб кирди;

у ч и н ч и д а н, Ўзбекистон Республикаси Бош вазирининг ўринбосари Кенгаш Раиси, унинг жойлардаги минтақавий-ҳудудий Кенгашларига Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси, вилоят, шаҳар, туман ҳокимлари раис қилиб сайланадиган бўлди;

т ў р т и н ч и д а н, Республика “Маънавият ва маърифат” жамоатчилик маркази номидан “жамоатчилик” сўзи қисқартирилди, бу Марказ Республика Маънавият ва маърифат Кенгашининг ижроия идораси — Кенгаш қарорларини жойларда амалга оширувчи ва тарғибот-ташвиқот тадбирларини уюштирувчи ташкилий гуруҳга айлантирилди, Марказ раҳбари Кенгашининг масъул котиби бўлди.

Республика Маънавият ва маърифат Кенгашини ҳузурида, Республика “Маънавият ва маърифат” марказидан ташқари, “Тафаккур” ҳамда “Жаҳон адабиёти” журналлари, “Олтин мерос” халқаро жамғармаси, “Маънавият” нашриёти, Миллий мафкура илмий тарғибот маркази фаолият олиб борадиган бўлди.

Республиканинг таълим тизимида “Маънавият асослари”, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллари” фани дарс сифатида ўқитилади. Мамлакатимизда истиқлол йилларида ўзига хос маънавиятшунослик — “Маънавият асослари” фани юзга келди. Талай илмий тадқиқотлар яратилди. Бу соҳа дадил ривож топиб бормоқда. Олий Аттестация Комиссиясида сиёсий фанларнинг бир мутахассислиги махсус 23.00.03. — “Сиёсий маданият ва мафкура” деб белгиланган. Маънавиятшунослик бўйича диссертациялар кўпроқ шу мутахассисликка тўғри келади. Бу мутахассислик бўйича кўплаб номзодлик ва докторлик диссертациялари ёқланяпти.

2000 йили Президент Ислон Каримов “Сўзбоши”си билан “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласи чоп этилди. Президентнинг 2001 йил 18 январда имзоланган Фармойишига биноан, “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” мамлакатимизнинг таълим тизимида фан сифатида ўқитиладиган бўлди. Мактабларда, йўналишидан қатъи назар, барча академик лицейлар, касб-ҳунар коллежлари, бакалавият ва магистратурада бу фанлар ўтилади. “Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласининг ўзида Республика Маънавият ва маърифат Кенгашига унинг мазмун-моҳиятини аҳоли кенг қатламлари ўртасида тарғиб ва ташвиқ қилиш, шу тариқа уни халқимиз қалби ва онгига сингдириш ишларини мувофиқлаштириб бориш вазифаси юклатилган (Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. Т., 2000, 68-бет).

Ҳар кунимиз биздан янги-янги маънавий-маърифий ва мафкуравий муаммоларга ечим кутади. Маънавий ислохотлар-муттасил жараён. Бу масалада бир кунни ҳам ўтказиб юбориш асло мумкин эмас.

2006 йил 25 августда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги ПҚ-451-сон Қарори қабул қилинди.

Республика Маънавият ва маърифат Кенгашининг 16 сентябрь, 18 ноябрь кунлари бўлиб ўтган йиғилишларида ана шу қарор ижросини таъминлашнинг турли жиҳатлари атрофича муҳокама қилинди.

Моҳиятини ўйлаб кўрсангиз, бу - ниҳоятда муҳим ҳужжат. Чунки, Қарорда тўғри қайд этилганидек, Ватанимиз мустақиллигининг маънавий асосларини мустақамлаш, миллий қадриятларимиз, анъана ва урф-одатларимизни кўз қорачигидек асраб-авайлаш, халқимиз, айниқса, ёш авлод қалби ва онгига она юртга муҳаббат, истиқлолга садоқат туйғуларини чуқур сингдириш, эҳтимол, ҳеч қачон бугунгидек долзарб масалага айланмагандир.

Халқаро майдонда мафкуравий, ғоявий ва информацион курашлар кучайиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас. Ҳозирги мураккаб ва таҳликали даврда маънавий-маърифий ишларни замон талаблари асосида ташкил этиш, ёшларимизни турли мафкуравий хуружлардан ҳимоя қилиш, юртдошларимизнинг ҳаётга онгли муносибатини шакллантириш, ён-атрофда юз бераётган воқеаларга дахлдорлик ҳиссини ошириш, мамлакатимиз мустақиллиги, тинч-осойишта ҳаётимизга хавф тугдириши мумкин бўлган ҳар қандай тажовузга қарши изчил кураш олиб бориш вазифаси бу соҳадаги ишларни, жумладан, Республика Маънавият ва маърифат Кенгашини фаолияти ва таркибий тузилишини қайта кўриб чиқишни тақозо этгани

учун шу Қарор қабул қилинди.

Айни ҳужжат бундан буён тамоман янгича куч-ғайрат, огоҳлик ва аниқ мўлжал асосида ишлашни талаб этипти. Ҳавойи гаплар, умумий даъватлар, баландпарвоз ҳамду санолар даври ўтди. Биз ахборотлар кураши асрида яшяпмиз. Тарғиботчи шунини унутмаслиги керакки, бугун тингловчи содда эмас, унинг бошқа ахборий манбалардан маълумотлар олиш ва уларни таҳлил этиш, ҳаётни бевосита кузатиш бўйича жуда катта имкони бор. Демак, бугун маънавий-маърифий, керак бўлса, ғоявий-мафкуравий тарғибот-ташвиқот ишида ўта хушёрлик, чуқур таҳлил салоҳияти, энг муҳими, катта ахборот базасига эга бўлиш ва уни таъсирчан, содда, ишонарли тарзда фуқаро онги ва қалбига етказиш масъулияти талаб қилинади.

Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши бундан буён ана шу юксак талаблар асосида фаолият олиб бориши шарт. Акс ҳолда, барча саъй-ҳаракатларимиз зое кетиши мумкин.

Хўш, Қарорда миллий ғоя тарғиботи ва маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш учун бу тизимга қандай жиддий янгиликлар киритилди?

Б и р и н ч и с и — Республика Маънавият ва маърифат Кенгашига Раислик қилиш Ўзбекистон Республикаси Бош вазири зиммасига юклатилди. Ун бир кишидан иборат Кенгаш бошқаруви ташкил этилди.

И к к и н ч и с и — Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси раиси, вилоятлар ва Тошкент шаҳри ҳокимларининг маънавий-маърифий ишлар бўйича ёрдамчиси штати жорий этилди. Республикаимизнинг барча минтақа ва ҳудудларида биринчи раҳбар минтақавий-ҳудудий Маънавият ва маърифат Кенгашининг раиси ҳисобланади. Ёрдамчилар амалда ана шу минтақавий Маънавият ва маърифат Кенгаши раисининг ўринбосари бўлади ва жойлардаги маънавий-маърифий ишларни ташкил этиш ҳамда ўзаро мувофиқлаштиришда у Жўқорғи Кенгес раиси ва ҳокимларга бевосита ёрдам беради.

Қарорда кўзда тутилган **у ч и н ч и** янгилик шуки, Республика Маънавият ва маърифат Кенгашининг ташкилий гуруҳи — ижроия идораси ҳисобланмиш Республика “Маънавият ва маърифат” маркази Республика Маънавият тарғибот марказига айлантирилди. Унинг таркибий тузилишида ҳам муайян ўзгаришлар қилинди. Кўшимча равишда янги Тарғиботчилар фаолиятини мувофиқлаштириш ва малакасини ошириш бўлими очилди. Ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий тарғибот бўлими Ижтимоий-сиёсий тарғибот бўлимига, Ижтимоий-иқтисодий тарғибот бўлими Ҳуқуқий тарғибот бўлимига айлантирилди. Ўз-ўзидан, Ижтимоий-иқтисодий тарғибот Ижтимоий-сиёсий тарғибот зиммасига юклатилади.

Т ў р т и н ч и янгилик шуки, Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши ҳузурида 2000 йилдан буён фақат ютиб олган грантлари асосида фаолият олиб борган Миллий мафкура илмий тарғибот маркази давлат бюджетидан молиялаштириладиган Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий марказига айлантирилди, унга 9 та штат бирлиги ажратилди.

Шу тариқа Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши амалда икки қанотга эга бўлди.

Миллий ғоя ва мафкура илмий-амалий маркази илмий-назарий, услубий-методик тавсиялар, дастурлар, ишланмалар, рисоалар, қўлланмалар, плакатлар, фото, аудио, видеоматериаллар ва бошқа нашрий босма маҳсулотлар ишлаб чиқарди, миллий ғоя ва мафкура тарғиботи бўйича мониторинг олиб боради.

Республика Маънавият тарғибот маркази бевосита амалий тарғибот ишлари билан шуғуланади. Мамлакатда маънавий-маърифий тарғибот тизимини такомиллаштиради, маънавий-маърифий ишларни уюштиради, мувофиқлаштиради, жойларда, ташкилот ва муассасаларда бу боралаги аҳволни ўрганади, уларга ёрдам кўрсатади, шу соҳа мутахассисларининг малакасини ошириш тизимини йўлга қўяди.

Кўришиб турибдики, Қарорда вазифалар ўта муайян тарзда белгилаб берилган. Унинг ижроси учун ишни юксак даражада ташкил этиш керак.

Ислоҳотлар туб моҳиятини, эришилган ютуқларни ишонарли, асосли, таҳлилий тарзда ҳам бевосита аҳоли ўртасида, ҳам оммавий ахборот воситалари орқали изчил ва мунтазам ёритиб бориш даражасини кескин кўтариш лозим.

Ҳозир ахборот асрида яшяпмиз. Ҳар тарафдан ахборот кириб келяпти. Бу табиий жараён. Лекин дўконларимизда соғилаётган хориждан келтирилган нашрий маҳсулотлар, аудио- видеокассеталар, турли дисклар, кинолар, китобларнинг ғояси, мафкураси, мақсад нимадан иборат, улар миллий манфаатларимиз, ғоя ва мақсадларимизга зид эмасми — буни ким назорат қилади, ким ўрганади, ким бундай хавфларнинг олдини олади?

Биз демократик жамият қуряпмиз. Виждон эркинлигини таъминлаш - демократиянинг олий талабларидан бири. Бироқ тушуниб етдикки, ҳақиқий дин —

бошқа, дин ниқоби остидаги ёт мафкура — бошқа нарса. Дин баҳонасида айнан қандай ғаразли, ёт ғоялар кириб келяпти — ўз вақтида аниқлаб боряпмизми? Мулдалар, отинойилар маърузалари кассеталар тарзида тарқатилляпти. Марҳамат. Бироқ айтиляётган, даъват этиляётган ғоялар замирида ёт мақсад яширин эмасми? Буни изчил таҳлил қилиб бориш, диний ва дунёвий тарғиботни ўзаро уйғунлаштириш зарурати кун сайин ортиб бораётгир.

Бозор иқтисодиёти шароитида ота-онанинг боласи учун қандай дафтар ёки бошқа ўқув воситалари сотиб олишини бутунлай чеклаб бўлмайди. Лекин тадбиркорлар ишлаб чиқараётган ёки яқин ва узоқ хориждан олиб келинаётган бу таълим—тарбия воситаларида беҳаё ёки, умуман, маънавий-ахлоқий жиҳатдан мактаб болалари ёшига мос келмайдиган, миллий манфаатларимизга зид ғоялар ташийдиган суратлар босилаётганининг олдини олиш учун айнан қандай маънавий-маърифий чора-тадбир кўришимиз керак?

Демократия шароитида эркин матбуот шаклланиши — ўта табиий жараён. Хўш, шу хусусий нашрлар ўз иқтисодий мақсадларини кўзлаб, билибми-билмайми, миллий ғоямиз ва мафкурамизга зид, маънавийтимизга зиён етказадиган тушунча, ғоя ва талқинлар, сурат ва бошқа иллюстрацияларни чоп этмаяптими? Қандай қилиб булар устидан жамоатчилик назоратини ўрнатиш мумкин?

Телевидение — ҳозирги замонда энг оммабоп ахборот воситаси. Китоб, газета, журнал ўқишга фурсати, интернетдан фойдаланишга имкон ва уқуви йўқ кишилар ҳам телевизор кўради. Лекин ойнайи жаҳонда намойиш этиляётган хориж фильмларининг ҳаммаси ҳам бизнинг мақсад ва муддаоларимизга мос тушадими? Истар—истамас ҳолда ўзимиз ёшларимиз тарбиясининг бузилишига ҳисса кўшиб қолмаяпмизми?

Халқ таълими, ўрта махсус касб-ҳунар таълими ва олий таълим тизимларида миллий ғоя ва мафкура, маънавият асослари ёшларга қандай ўргатилляпти? Уқув дастурлари, дарсликлар, кўлланмаларда эътиборсизлик, билимсизлик оқибатида, фарзандларимиз онг—тафаккури ва қалбига ўзимизга қарши ғоя сингдириляётгани йўқми?

Бундай саволларга жавоб излаш бевосита Халқ, Ватан ва Давлат бугуни ва келажаги учун суву ҳаводай зарур. Халқ, Ватан ва Давлатни ҳар куни, ҳар лаҳзада кўриқлаш, асраш, муҳофаза қилиш шарт. Бу эса, энг аввало, одамлар, хусусан, ёшлар онг—тафаккури, маънавияти ва қалбида Ўзбекистон, унинг равнақи, тинчлиги, фаровонлиги учун яшаш туйғусини мустаҳкам ўрнатиш орқали кечади.

Республика Маънавият ва маърифат Кенгаши, унинг тузилмалари, минтақавий-худудий кенгашлари шу вазифаларни бажаришни буткул ўз зиммасига олиши шарт.

Кенгаш жамоат ташкилоти сифатида шундай масалаларни кўтариш, изчил ўрганиш, жамоатчилик фикрини уйғотиш, олдини олишга тўла ҳақли ва шунга масъул.

Президент Қарори бундан буён ишни шу асосда тамоман янги савия ва даражада йўлга кўйишни талаб этади.

Чунки маънавият, миллий ғоя ва мафкура Халқ учун керак.

**Султонмурод Олим,
Республика Маънавият тарғибот
маркази раҳбари ўринбосари.**

ҚАЛБ БИЛАН СУҲБАТ

Эркин Воҳидов,
Ўзбекистон Қаҳрамони,
халқ шоири

Шеъринг ибтидоси

Биринчи мақола

Адабиёт ва санъатга улкан муҳаббат халқимиз қониди, зеҳниятида азадан устувордир. Ривоят қиладиларки, Алишер Навоий яшаган замонда Ҳирот шаҳри бозорларида савдолашиш ҳам вазну қофия билан шеъринг йўлида қилинар экан. Балки бу муболағадир, лекин ҳазрат Навоий "Мажолисун нафоис"да беш юздан ортиқ замондош шоирлар ижодини тадқиқ қилганлари аниқдир. Уша даврдан буён тупроғимизда кўп салтанатлар, тузумлар ўзгарди. Лекин халқ қалбида шеърингга меҳр ўзгармади. Ҳали ҳамон ўзбекнинг эътиборида назм қадри улуғ. Албатта, агар бу назм, чинакам санъат бўлса, юксак дид талаби даражасида бўлса, содда қилиб айтганда яхши шеър бўлса. Лекин қайси шеър яхши-ю, қайси шеър ёмон? Уларни қандай фарқ қилиш керак? Бирор ўлчов, тошу тарозу ёки қолип борми? Афсуски, йўқ. Ёлғиз ўлчов — шерхон юрагидир. Унга шеър ё мақбул бўлади, ёдида қолади, ё бўлмаса ёқмайди, унутади. Шеърнинг аслик даражасини ҳеч бир олим, мунаққид, шеършунос белгилаб беролмаган. Ҳеч бир шоир ҳам, у қанчалик истеъдод соҳиби бўлмасин, бу ишга қодир эмас. Негаки, истеъдоднинг ўзи қолипга сиғмайдиган, турли-туман табиатли ва ақл билан англаш қийин бўлган сир. Шунинг учун ҳам талай шоирларнинг шеъринг ҳақида ёзганлари ёлғиз ўз замонлари, ўз дунёқараш ва услублари учун хос бўлиб, ҳамма даврлар, ҳамма ижодий йўналишлар учун қонун-қоида бўлгулик шеъринг қўлланмаси ёзилмаган ва ёзилмас ҳам. Бундай қўлланма ёзиш мумкин бўлса, шеъринг бу қадар сирли ва сеҳрли қудрат бўлмас эди.

Бу-ку тан олинган фикр, юксак шеърингга, бадииятнинг олий мактабига таалуқли ҳақиқат. Лекин назминг бошланғич мактаби борки, адабиёт даргоҳига эндигина қадам қўйган ҳаваскор бадиий ижодиётнинг ибтидоий талабларини билиб қўйса ёмон бўлмайди.

Ҳали ўрта мактабда ўқиб юрган вақтларимизда, илк машқларимиз мактаб деворий газетасида кўринабошлаган пайтларда, ижодий қисмат бизни аввал устоз Ғайратий тўғарагига, сўнг ёзувчилар уюшмасидаги Миртемир домла семинарларига олиб келди. Бу тўғарак ва семинарлар мен ва мен қатори ҳаваскор шоирларга дастлабки ижодий мактаб бўлди ва бу мактабда биз бадииятнинг ибтидосини ўргандик.

Мен бугун анчагина ҳаёт йўлини босиб ўтган, талайгина китоблар ёзган, зиммасига устозлик қилиш уҳдаси ҳам ортилган бир инсон сифатида ўша устозларга таъзим қиламан ва афсус, ўқинч билан Абдулла Қаҳҳор ва Зулфия, Шайхзода ва Миртемир, Ғайратий ва Қуддус Муҳаммадий каби ўз умрининг катта қисмини ижодкор ёшлар тарбиясига бағишлаган улкан дарғаларнинг қадри ўтаётганини ўйлайман.

Шаҳар бедарбоза бўлмас. Шеъринг остонасига ҳам посбонлар керак. Бугун газета ва журналларни варақлаб, радио ва телевидение орқали эшиттириладиган шеърларга қараб, айниқса, шеъринг тўплам сифатида нашр қилинадиган хом-хатала мисралар йиғиндиси бўлган китобларни кўриб, гоҳи дунёга шоир бўлиб келганинга пушаймон бўласан.

Орзуга айб йўқ, дейдилар. Бугунги эркинлик шароитида, маблағ топган одам ўз шеърларини китоб қилиб нашр этиши ва истаган нусхада тарқатиши мумкин.

Цензура бекор бўлган. Ёвузликни, фахшни тарғиб қилмаган ҳар қандай асар тўсиққа учраши мумкин эмас. Бадиий савия тўғрисида, ижодкор истеъдоди, ўқувчи диди тўғрисида бирор қонунда, бирор сўз йўқ. Бу ёғи муаллиф ва ноширнинг инсофига, савиясига боғлиқ. Бир қараганда, камоли ҳуррият бўлиб кўринган бу ҳолат адабиёт ривожини, маданият тараққиёти учун, умуман миллатнинг фикрати, ақлий ва ҳиссий камолоти учун зарардан бошқа нарса эмас.

Бугун шеъринг ҳимояга муҳтож бўлиб қолди. Навоий, Фузулий, Огаҳий экиб парвариш қилган гулзорни чирмовик ва янтоқ босмаслиги керак. Ёлғиз истеъдод эгаси бўлган ижодкорлар эмас, балки ўзини миллат фарзанди деб ҳисоблаган ҳар бир зиёли бу ишга масъул ва фақатгина биргаликда курашиб, улкан сафарбарлик билан бу чаманни печаклардан тозалаш мумкин бўлади.

Бу савобли ишдир, лекин айтишга оsonу амалиёти мушкул.

*Гул ёнида ўсган печакдир,
Ўз кўнглида у ҳам чечакдир.*

Адабиётга қадам қўйган ҳар бир инсонда ички шавқ, ҳаяжон кучли бўлади ва ўз ёзганлари кўзига чиройли ва бебаҳо кўринади. Тажрибали шоирлар одатда қоғозга янги тушган шеърни дарҳол элга тақдим этмай, жавонда сақлайди. Ҳаваскор шоир эса, тезроқ ўз ижод намунасини халойиққа кўрсатгиси келади. Бу ҳолатни ҳаммамиз бошдан ўтказганмиз ва уни айб санаш керак эмас. Лекин узоқ вақт, баъзан умр бўйи шу ҳолатда қолиш, ўзига маҳлиё бўлиб, бошқа шоирларни ўқимаслик, ўз ижодини равшан ақл билан таҳлил қилмаслик, сатрлар устида уйқусиз кечаларни ўтказиб, ўз қобилиятини меҳнат билан камолга етказмаслик айбгина эмас, улкан гуноҳдир.

Бизни бундай ўзига маҳлиёлик ҳолатидан чиқаришда устозларнинг хизмати катта бўлган. Устоз кўрмаган шоирлар ҳам мақомга йўрғалар, деган мақол шеърингга ҳам тўла-тўқис таалуқдир.

Ҳар бир касб эгаси, ёши бир жойга етгач, ўз ҳаёт тажрибаларини янги авлодга қолдиришни фарз билади. Менинг ҳам шеърингта босиб ўтган йўлим осон ва текис бўлган эмас. Менинг ҳам ёшларга айтадиган, айниқса, ижодкор ёшларни огоҳ қиладиган гапларим кўп. Истагим, мен йўл қўйган хатоларга улар йўл қўймасинлар, мен узоқ вақт давомида босиб ўтган улғайиш босқичларидан улар тезроқ ўтсинлар, мен қийналиб кашф этган ҳақиқатларга улар осонроқ етиб келсинлар. Шу мақсадда, ўзим англаган ва ўзим ҳали англаб етмаган шеъринг сирлари тўғрисида сизлар билан суҳбат қилишни истадим. Ўтган асрда биз яшаган муҳит бизни асл қадриятларимиздан, хусусан, мумтоз адабиётимиздан узоқлаштирди. Халқимиз миллат ифтихори бўлган шоирларнинг шеърларини тушунмаслик даражасига келди. Ўзликни англаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган бизнинг замонда бу иш улкан ҳаракатга айланмоғи учун барча зиёлиларнинг жонкуяралиги даркордир. Шу юртнинг бир фуқароси сифатида ушбу вазифа менинг ҳам зиммамдир. Менинг айтганларим ва айтадиганларимни зинҳор ўқитиш, ўргатиш деб эмас, шоирнинг ўз қалби билан суҳбати деб тушунинг.

Сиз юксак тоғ устига чиқиб мовий кенгликларга қараганмисиз? Кифтингизда қанот, қалбингизда парвоз шавқини сезганмисиз? Қуйида турмуш ташвишлари билан юрган одамларнинг бўйлари ҳам, ўйлари ҳам жуда ушоқ бўлиб кўринганми? Ўзингизни ўткинчи ва майда ҳою-ҳаваслардан юксакда, бамисоли арши аълода, Парвардигор ҳузурда тургандай ҳис қилганмисиз? Бундай ҳолатни бошдан кечирган бўсангиз, демак, сиз шеърингдан воқифсиз.

Барча санъат турлари каби шеъринг ҳам инсон қалбига, руҳиятига физо беради, унга қанот бўлиб, юксакка кўтаради. Соз ва оҳанглар, мўйқалам ва ранглар каби қалам ва сўз ҳам туйғуларимиз тарбиячиси, бизларни камолот сари етакловчи улкан қудратдир.

Инсоннинг инсондан, сўзнинг сўздан фарқи бор. Олим сўзи онг ва фикратга, шоир сўзи қалб ва ҳиссиётга қаратилган бўлади. Шунинг учун ҳам барча оқил сўз шеър бўлмагандек, барча шеъринг сўз ҳикмат бўлавермайди. Оддий ҳаётинг мантиқдан фарқли ўлароқ, шеърнинг ўз мантиғи бор. Шеъринг даргоҳига қадам қўйган ҳар бир ҳаваскор ўзига савол бериб бадиий тафаккурга мойиллигини аниқлаб олгани маъқул. Бу хусусиятни халқимизда "таъби назм" дейилади.

Баҳор келганда, узоқ қиш бўйи ёпиқ турган деразалар очилади. Шу деразалардан уйга тоза баҳор ҳавоси киришини англаган инсон — оқил одам, тоза ҳавою қуёш нурларининг зах тортган уйларга ҳаётбахш таъсирини таҳлил

қила олган инсон — олим одам. Лекин очиқ деразаларда баҳорни соғинган кишининг кучоқларини кўрган инсон — шоир одам.

Таъби назм шеър битмоқ учунгина эмас, шеър ўқимоқ, шеърни англамоқ учун ҳам керак. Табиатида завқ-шавқ бўлмаган инсонга санъатни ҳис этиш қийин. Улуғ олим, улкан давлат арбоби, нодир касб эгаси бўлиш мумкин. Лекин шеър завқи, Фузулий таъбири билан айтганда "мазоқи шеър" — тамоман бошқа нарса.

*Мазоқи шеър ҳам бир ўзга оламдир ҳақиқатда,
Икки олам муюссар ўлдиғи ғоятда мушкулдир.*

Ануширвони одил бир кун мамлакат шоирларини бир ерга тўплаб, айтибди: "Эй шоирлар, мендек одил шоҳ замонида, ростгўйлик устувор бўлиб, ёлғонга жой қолмаган бир даврда, сизлар нега уйдирма, ҳақиқатдан ўзоқ сўзларни шеър қилиб ёзасизлар? Қайси мантиққа тўғри келадики, ёрнинг кипригидан ўқ отилсину ошиқнинг юрагини яраласин? Май кўзгусида жаҳон кўринадими? Ёлғон гапларни қўйиб, бугундан эътиборан рост сўзларни ёзинг, токи, шеърингизга одам ишонсин.

Орадан бир муддат ўтиб шоҳ яна шоирларни чақирибди ва энг машҳур шоирдан шеър ўқишни сўрабди. Машҳур шоир бир шеър ўқибдики, унинг мазмуни шундай экан:

*Машҳадда эрталаб тонг отиши рост,
Халафда кечкурун кун ботиши рост.
Аган бозорда дон сотиши рост,
Дамашқда халқ тунда ганг қотиши рост.*

"Мана, подшоҳи олам, сизга рост шеър", дебди шоир. Ануширвони одил шунда ўз хатосини англаб, эй шоирлар, бундан буён сизнинг ишингизга аралашмайман. Агар рост шеър шунақа бўлса, зинҳор рост ёзманглар, ўзингиз билган ёлғонни ёзаверинглар".

Шу воқеа боис элда: "Шоир сўзи ёлғондир", деган мақол ишлатилади. Бу мақолни Фузулий машҳур байтида гўзал тарзда истифода этган:

*Гар деса, Фузулий гўзалларга вафо бор,
Алданманки, шоир сўзи, албатта, ёлғондир.*

Бу мақол ва бу байтнинг маъзини чақиб зинҳор — базинҳор шоирлар ёлғончи бўлар экан, дея хулосага келманг, азиз ўқувчим. Шоир "ёлғони" — унинг бадиий тафаккури меваси, истеъдод нишонаси, ҳудудод хислат кароматидир. Шоир "ёлғони" чинлардан чинроқ ҳақиқатдир. "Тановар"га қулоқ тутинг.

*Ёр юрган кўчаларни супурай сочим билан,
Чанги чиқса сув сепай кўзлардаги ёшим билан.*

Аслида, кўча соч билан супурилмайди, кўз ёш билан сув сепилмайди. Ҳаётий мантиқдан йироқ, лекин бадиий мантиққа мувофиқ айтилган бу ёниқ сўзлар меҳру муҳаббат ҳақида, соғинч ҳақида битилган минглаб тўғри, чин сўзлардан ҳаққонийроқдир... Шу хусусият билан шеър юракларни забт этади, руҳиятни юксакларга кўтаради.

Аслида, мен айтган сўзлар барчага аён ҳақиқатдек туюлади. Лекин, баъзан адабиёт даргоҳига қадам қўйганлар ушбу ҳақиқатни унутадилар ва жўн сўзлар тизмасини шеър деб эълон қиладилар. Ёшларни қўятуринг, гоҳо тажрибали шоирлар ижодида ҳам бу ҳолни учратамиз. "Буларнинг нимаси шеър?", деб сўрасангиз, "Менинг услубим шунақа", дея жавоб қиладилар.

Олтмишинчи йиллар бошида ёзувчилар уюшмасида бўлган бир йиғинда баъзи ёш шоирларнинг "ёт буржуа ғояларига" берилиб қолаётганлари, гоҳ шеърый образлар остига яшириб бундай ғояларни адабиётга олиб кираётганлари танқид қилинди. Ўша вақтда, Москвада танқид остига олинган Андрей Вознесенский, Евгений Евтушенко сингари шоирларни ўзимизда ҳам топиш ва дўппослаш керак бўлиб қолганди. Шу мажлисда таниқли бир шоир минбарга чиқиб шундай сўзларни айтган эди: "Биз ҳеч қанақа образ — мобраз деган гапларни билмаймиз. Биз комсомол шоирларимиз ва фақат тўғрисиини ёзамиз".

Дарҳақиқат, ўша замон ҳукмрон мафкураси учун "образ — мобраз"нинг кераги йўқ ва шу мафкурага хизмат қилувчи тўғри сўзлар керак эди. Бу "тўғри сўзлар"нинг шеърятга қанчалик алоқаси борлиги билан ҳеч кимнинг иши йўқ эди.

Ҳеч бир инсонга ва ҳеч бир халққа муте бўлиб яшашни, ҳеч бир халқнинг адабиётига ўзгаларнинг ҳукмрон ғоясига хизмат қилмоқни кўрсатмасин. Биз шундай замонларни бошдан кечирдик ва бу кўргиликни қайтиб ўзимизга ҳам, ўзгаларга ҳам тиламаймиз...

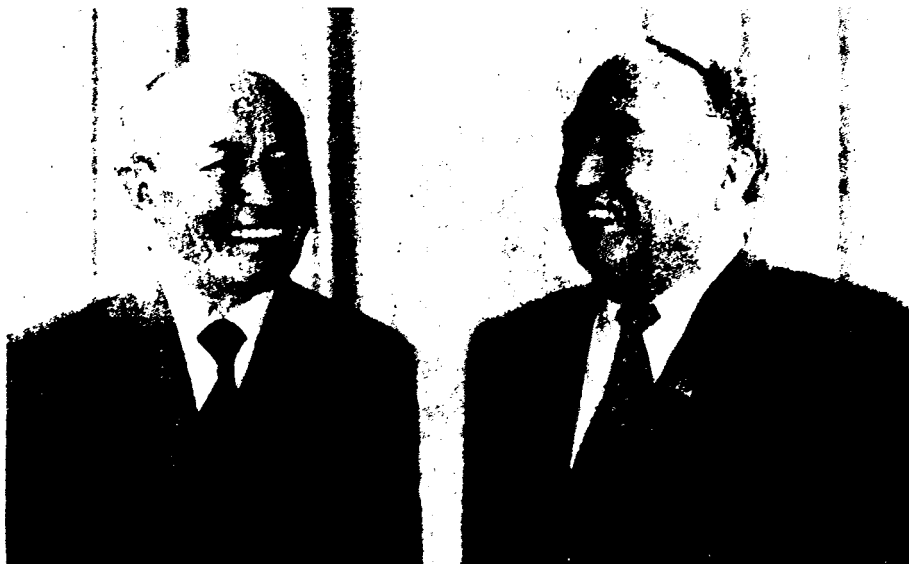
Абдулла Орипов,
Ўзбекистон Қаҳрамони, халқ шоири

ШОИРНИНГ БАХТИ

Бундан бир неча ўн йиллар муқаддам унутилмас устозимиз Абдулла Қаҳҳор даврасида бир гуруҳ ижодкорлар видео тасвирга тушганмиз. Уни ўқтин-ўқтин намойиш қилиб туришади. Бу даврада Озод Шарафиддинов, Одил Ёқубов, Пиримқул Қодиров сингари акаларимиз ҳам бор. Лекин бугунги кундан туриб қарасак, у ерда ҳаммамиз ёшмиз, навқиронмиз.

Шу ўринда ҳадиси шарифдан бир ўғит ёдимга тушди. Яъниким, муқаддас ҳаж сафарига йўл олган қарвон Маккага кириб борганида, маккаликлар уларга пешвоз чиқиб дебдилар: “Во ажабо, сизнинг ҳаммангиз мўйсафидларсиз. Сизнинг ёшлар ҳаж қилмайдиларми?” Қарвонбоши жавоб қилибди: “Аё, маккалик мезбон, билингки, ҳар биримиз ҳаж иштиёқида яшаймиз. Гап шундоқки, биз йўлга чиққанимизда ёш-ёш йигитчалар эдик”.

Албатта, бу улуғ ҳикмат. Ёшлиқ яхши-ку, лекин биз ҳам ўзимизни ҳали қартайган деб ҳисобламаймиз. Балки Яратганнинг инояти билан ёши улуғлар сафига киргандирмиз.

Аслида, биз бугун эришиб турган ҳурмат ва эъзознинг сарчашмаси ўша ёшлик бағридан сизиб чиққан эмасми? Биз бугун қутлуғ санасини муборакбод этаётган атоқли шоиримиз Эркин Воҳидов ўша чашмалардан бири бўлиб, адабиётимиз, шеърятимиз заминида кўз очган эди.

Шоир ўзининг илк китобини “Тонг нафаси” деб атади. Ўша йиллари адабиёти-мизга қадам қўйган ёш ижодкорларнинг деярли кўпчилигига ҳақиқатан ҳам субҳидам нафаси хос эди. Хайридин Салоҳ, Теша Сайдалиев, Хусниддин Шарипов сингари шоирларимизнинг илк қадамларидаёқ янгича руҳ баралла кўзга ташланди. Гоҳида масаланинг моҳиятига юзаки назар ташлайдиган айрим ҳозир у-

зир “шунос”лар таваккал хулосалар ҳам чиқариб юбораверади. Уларнинг хулосасига таянсангиз гўё биздан аввалги йилларда асл шеърят бўлмагандек. Асло бундай эмас. Асл шеърят мавжуд эди. Чўлпон, Усмон Носир, Ойбек шеъряти бор эди. Фақатгина уларнинг номи қатагон этилган, шеърлари таъқиқланган эди. Кейинги даврларда ҳам Фафур Фулом, Ҳамид Олимжон, Миртемир сингари шоирларимиз ижодида чинакам шеърятнинг марварид доналари кўзга ташланиб турди. Умуман олганда эса, адабий муҳит гипноз қилинган каби ғоябозлик тумани ичра қарахт ҳолга тушганди. Шундай шароитда хира туман орасида ўлмас шеърятимиз яна ўз жилвасини кўрғазиб нур тарата бошлади. Бу ҳолатни олтимшинчи йиллар янги шеърятининг ўзига хос манзараси десак бўлади. Асл шеърятни соғинган мухлислар энди Эркин Воҳидовнинг шеърларини ҳам узоқ ташналикдан кейин булоққа дуч келгани каби қувонч билан кутиб олдилар.

Биз ўтган мафкура даврларида адабиётни, жумладан, шеърятни фақат ғоявий мазмунига қарабгина баҳолашга ўрганиб қолгандик. Бадиийлик эса иккинчи даражали, “санъат санъат учун” деб қараларди. Шеърларимизда тракторнинг гулдурос овози эшитилса бас эди. Тракторчи билан эса ҳеч кимнинг иши йўқ. Шундоқ муҳитда Эркин Воҳидовнинг масъум, самимий, тоза сатрлари барчамизга ғоятда хуш ёқди. Мана бу сатрларга эътибор қилинг:

*Гарчи шунча мағрур бўлса ҳам,
Пиёлага эгилар чойнак.
Шундоқ экан, манманлик нечун,
Кибру ҳаво нимага керак?
Қамтарин бўл ҳатто бир нафас,
Утма ғурур остонасидан.
Пиёлани инсон шунинг-чун
Упар доим пешонасидан.*

Шеърятимиз энди ўзининг асл муддаосига қайтадан етишгандек бўлди. Бугун етмиш ёшга тўлган муҳтарам шоиримиз бугун ҳаёти давомида мана шу муқаддас таомилга содиқ қолди ва ҳозир ҳам шундай. Эркин ака адабиётимизни чинакамига бойитиб турган юзлаб шеър дostonлар, ғазаллар, драматик асарлар яратди. Гётенинг “Фауст”идек беназир асарни, Сергей Есениннинг латиф шеърларини она тилимизга маҳорат билан ўгирди. Бу дилбар ижод бизнинг барчамизга ғоятда қадрдон бўлиб қолган.

Меҳнат, албатта, улуғ жараён ҳисобланади. Лекин меҳнатнинг натижаси, яъни, ҳосили бир-бирдан, албатта, фарқ қилади. Биз дунёда ҳар бир нарсани мукамал кўришни хоҳлаймиз. Бундан шеърят ҳам мустасно эмас. Эркин Воҳидов ижодида ана шу мукамалликнинг муаттар нафаси бор. Унда Фарғонанинг фусункорлиги, Тошкентнинг таровати, юртимиз меҳри уфуриб туради. Она тилимизнинг жозибаси, халқимизга хос нуктадонлик бу ижоднинг кўркидир.

Бобур мирзо тақдир шикваларидан шикоят қилиб “кўнгли тилаган муродиға етса киши”, деб ёзган эди. Дарҳақиқат, инсон боласи учун ўз қадрини топишдан буюк бахт йўқ. Шунингдек, Ватанини, халқини бахтини кўришдан ортиқроқ саодат ҳам мавжуд эмас. Шукрлар бўлсинким, мана шу неъматлар шоиримизга ҳам насиб этди.

Муҳтарам Юртбошимиз мустақиллигимизнинг биринчи кунларидаёқ маънавиятимизга, адабиётимизга мадад қўлларини чўзди. Узининг улуғ қарвонида адабиётимизни ҳам энг қадрли ва ишончли йўлдош деб билди. Президентимизнинг бугунги қутлови, юксак унвонлар, мартабаларимиз ҳам бунинг исботи бўла олади. Мана шу улуғ қарвон сафида ҳеч бир оғишмай, миллатимиз, Ватанимиз истиқболи учун катта ҳақиқатларни ўйлаб, дарёдек тирикчилик қилиб яшашимиз шарт. Биз меҳрибон халқимиз олдида тоабат қарздормиз.

Мен бир вақтлар Эркин акага бағишлаб бир шеър битган эдим. Шунини келтираман:

*Биз ҳам юксақларга тиккандик кўзни,
Бизда ҳам бор эди матонат, бардош.
Арслон чорлаганди қошига бизни,
Лекин қумурсқалар бўлди сафардош.*

*Жами тирикликка таниш бу хатар,
Қумурсқа яралган ёппа таларга.
Дустим, алам қилар арслон беҳабар,
Ем бўлиб кетсак шу қумурсқаларга.*

Хайриятки, у даврлар ўтди, қумурсқаларга ем бўлмадик. Биз энди муродимизга етишдик.

Ана шу улуғ бахт сизу бизга, адабиётимизга муборак бўлсин!

Умарали Норматов,
филология фанлари доктори, профессор

БЕНАЗИР ТАБАССУМ

Эркин Воҳидовни кўплар биринчи галда “Тонг нафаси”, “Ёшлик девони”даги рубобий тароналар, “Тирик сайёралар”, “Шарқий қирғоқ”, “Яхшидир аччиқ ҳақиқат” каби тўпламлардан жой олган ўтқир фуқаролик туйғуси билан тўлиб — тошган ижтимоий шеърлар, чуқур драматизм, теран фалсафий ўй — мушоҳадалар билан йўғрилган “Нидо, “Рухлар исёни” дostonлари муаллифи сифатида биландилар. Айни пайтда, шоир ҳажв, юмор бобида ҳам беназир ижодкордир.

Қирқ йилдан бери Эркин Воҳидов билан дўст, улфат тутиниб кўп кузатганман: давраларда у айтган, ўзи тўқиган латифалар, турфа ҳангомалар, турли вазиятларда бехос ҳазил — мутойиба тариқасида айтиб юборган қочирик, луқма — ташбеҳлар бир ипга тизиб чиқилса, видеотасмаларга туширилса, бутун бошли аломат юмористик сериаллар яратилган бўлармиди?! Шулардан айримларини келтириб ўтсам. Аввало, Эркин Воҳидов тўқиган латифалардан бири:

Нуроний бир мўмин — мусулмон қариянинг яккаю ягона эркатой ўғли нобоп улфатлар даврасига тушиб, ичкиликбозлик иллатига мубтало бўлиб қолади. Қария ўғлини бу йўлдан қайтаришга ҳарчанд уринмасин фойдаси бўлмабди. Ниҳоят, ота ўғлига ён босиб, уни йилда бир ойгина рамазон кунларида ичмасликка кўндирибди. Рамазон ойи ўтиб, ҳайит кuni келибди. Уғлининг улфатлари хузурига тўпланиб, уни рамазон ойидан эсон — омон ўтиб олгани билан қўтлашибди.

Уғлоннинг эса, сира қулфи дили очилмас эмиш. Сабабини сўрашганида, “Нимага ҳам хурсанд бўлардим, бу рамазон деганлари ўн бир ой ўтиб яна қайтиб келаверади- да...”, дермиш.

Энди турфа ҳангома, ҳазиллардан баъзи намуналар:

Эркин Воҳидовнинг тенгдош — талаба ва курсдош дўсти, куёви Раҳматилла (Уни худо раҳматига олган бўлсин) хонадонида маъракада ўтирибмиз. Дастурхонга манти тортилди. Уша кезлари бозорда пиёз қаҳат бўлиб, нархи осмонга қўтарилиб кетган эди. Эркин Воҳидов манти тановул қилар экан: “Ошпаз анча инсофли одам экан, оз бўлса-да мантига пиёз ҳам қўшибди”, деди. Бўлди кулги, бўлди кулги...

70 йилларда бир гуруҳ дўстлар билан Эркин Воҳидовнинг туғилган юрти — Олтиариққа бордик. Боғ ҳовлидаги кечқи зиёфат — базмдан сўнг шахматбозлик бошланди. Уша кеча Раҳматилланинг омади чопиб барча ўйинларда ғолиб чиқди. Эрталабки нонушта пайти мезбонлар Раҳматиллани тунги ғалаба билан яна бир бор қўтладилар. Раҳматилла эса ички мамнунлик билан ғолибона бир кайфиятда ўтирарди. Шунда Эркин Воҳидов: “Биласизлар, Раҳматилла бизга куёв бўлади. Бу тошкентлик дўстим фарғоналиклар удумини яхши билмайди-да. Куёвни пайғамбарлар ҳам сийлабди, деганларидек кечаги ўйинда мезбонлар атайин йўлини қилиб, унга қолиб беришса, ютим деб ўйлабди”. Шунда даврада кулги — қийқирик қўтарилди. Раҳматилла эса, тунги ғалабага ўзи ҳам ишонқирамай доврираб қолди.

1997 йилнинг ёз чилласида устоз Озод ака (У кишини худо раҳматига олган бўлсин) хасталаниб касалхонага тушди. Узоқ йиллик қанд касаллиги оқибати ўлароқ, бир оёғи учиди йирингли яра пайдо бўлиб, охири жарроҳлар тиззадан пастини кесишга мажбур бўлишди. Озод акани жарроҳлик столдан палатага олган куннинг эртаси тонгда Эркин Воҳидов билан устозни кўргани бордик. Устоз бизни кўриши билан кўзига ёш олди. Кўнглида умид учкунлари сўна бошлаган, аранг гапиради. Қарасак, секин- аста рози-ризолик тилашишга ўтпапти... Нима қилишни, нима дейишни билмай доврираб қолдик. Шунда, бирдан Эркин Воҳидов ташаббусни қўлга олди. “Қайси оёқни кесишди?” деб сўради аҳволни билган ҳолда Эркинжон. Гап ҳазилга айланаётганини сезди, шекилли, Озод ака оқ чой-

шаб устидан оёқларини пайпаслаб: “Чапи экан”, деб жавоб қилди. Шунда Эркин Воҳидов: “Э, шунгайм кўз ёшим, Озод ака, энди бундан буюғига “левий-”га юриш бўлмас экан- да”, дейиши билан, бирдан устознинг чехрасида нур — табассум пайдо бўлди. Эркинжон айна шахматдагидай чапдастлик билан галдаги юришни давом эттирди: “Журнал чиқибди- ку!” дея Озод аканинг ёстиғи ёнида турган “Жаҳон адабиёти”га ишора қилди. “Дарвоқе”, дея Озод ака ўзи муҳаррирлигида чиққан журналнинг илк сонини Эркинжонга узатди. Биз бу қутлуг ҳодиса билан устозни табрикладик. Эркин Воҳидов журнални варақлаб унда босилган ўзининг туркум шеърларидан бирини — қувноқ халқона қулги билан йўғрилган “Кексалик гашти”ни ўқий бошлади:

*Билакдан куч кетган, кўздан эса нур,
Пашиамизни зўрға қуриётирмиз.
Бир маҳал оқ уриб қилардик ҳузур,
Энди валокардин ураётирмиз.
Келар ичимиздан хурсиниқ чуқур,
Асқар тоғ эдик — ку, нураётирмиз.
Кўнамиз, не илож, шунга ҳам шукур,
Ҳар қалай кўз тирик, кўраётирмиз,
Қаршилик гаштини сураётирмиз.*

Шу сатрларга келганда, палатада қулги — қийқирик авжига чиқди, ҳатто, қулгимиз садоси коридордагиларга ҳам етди, шекилли, навбатчи врач, ҳамширалар эшикни очиб “ўта оғир касал” ётган палатадаги бу аҳвол — вазиятдан лол қолишди. Озод аканинг чехраси бирдан очилиб кетди, гўё оғир дард бир дам чекиниб, бояги тушқунлик, ваҳм йўқолди. Кейин эшитсак, эртасигаёқ у оёққа тура бошлабди. Мана, руҳшунос, топқир шоир сўзининг, ҳазил — мутойиба, ҳаётбахш юморнинг сеҳрли жозиба кучи!

* * *

Ниҳоят, Эркин Воҳидов билан устоз Саид Аҳмад орасида бўлиб ўтган бир лутф, қалтис ҳазил тарихи хусусида. “Ёшлик девони” чиққанида, биринчилардан бўлиб Саид Аҳмад ака муаллифни қутлайди. Ўзига хос қалтис ҳазил билан: “Эркин укам, бу китобда айтадиганингни айтиб, ёзадиганингни ёзиб бўпсан, энди ўлиб кетсанг ҳам бўлаверади”, дея “юксак” баҳо беради. Эркин Воҳидов узоқ йиллар бу қалтис мутойибага жавоб қайтариш пайида юради. Ниҳоят, ордан ўттиз йиллар ўтиб, устознинг “Киприқда қолган тонг” китоби чиқади. Ҳазил-қашлик бобида шогирд шоир 83 ёшли адибни бу янги асари билан қутлаб: “Китобингизни ўқидим. Қўлингиз келиб қолибди. Энди ёзсангиз бўлаверади”, дея 33 йил бурунги қалтис ҳазилга муносиб ҳазил жавоб қайтаради. Саид Аҳмад ака эса: “Ҳа шоир, аламингни олдинг-а”, дея бу жавобдан мамнун ҳолда мириқиб кулади...

Шоир табиати, шахсиятидаги шу хил лутф, ҳазил — мутойибага мойиллик ижодига, шеърлятига, ҳатто соф лирик тароналарига, жиддий ижтимоий йўналишдаги шеърларига ҳам кўчиб ўтади. Ўзбекистон қаҳрамони, халқ шоири Абдулла Орипов бу забардаст замондоши ҳақида ифтихор билан: “Ғоят нозик лутф, беозор қочиримлар, гоҳ ҳазин, гоҳ самимий табассум уйғотувчи ташбеҳлар, ўткир хулосалар — булар бари шоиримизнинг қаламига мансуб бетакроп фазилатлардир”, деганида тўла ҳақ.

Эркин Воҳидов адабиётга ҳаёт, ёшлик, севги куйчиси сифатида кириб келди. Бошда шоир кўпроқ табиатдан, ҳаёт гўзаллигидан ҳайратланиб, ҳайрат, қувонч, ҳис — ҳаяжонларини шеърга солди, мадҳия, фахрия, қасидачилик кайфиятларига берилган онлари ҳам бўлди, романтик ҳаёллар оғушида ишқий ғазаллар битди, кўнгил завқини, севги, бахт нашидасини, турмушдан шукроналик, розилигини тўлиб — тошиб куйлади. Шу хил асарлар билан баробар содда самимий, болаларча шўх — шодон, бегубор, қувноқ юмор, ҳазил — мутойибаларга йўғрилган шеърлар ҳам битди. Гоҳо ошиқлар тилида анъанавий таъриф — тавсифлар, дил изҳори ҳазил, киноя — кесатиқ тусини олди. Чунончи, “Ҳофизга” ғазалидаги ошиқ маъшуқасига бир холи учун “Минг Самарқанд, минг Бухоро”-ни ҳадя этмоқчи бўлганида, маъшуқа бунақа мулку давлат, молга ҳавас кўрсатмайди; “юлдузли самони совға айларман” деса, бу “чўтир рўмол”ни назар — писанд этмайди; “ҳилолдан сирға тақмоқ” истаса, “Зормидим жездан ясалган ҳийлаи аъмол учун”, дея бу таклифни ҳам рад этади. Орада баҳс, сўз ўйини давом этади:

Ул париваш чехрасини
Ойга этгандим қиёс,
Бир умр узр айтадурман
Бу хато тимсол учун.

Ҳажрда қаддимни дол
Этдинг, десам, бергай жавоб:
Ким қўйибдур севгини
Қадди букилган чол учун.

Ниҳоят, шоир баҳсларга якун ясаб дейди:

Ёр истиғносидан
Улмасман— у; куйдим ва лек—
Лобарим олдидан назмим
Бу қадар беҳол учун.

Ошиқ — маъшуқ баҳсидаги “зиддиятлар” бир қадар кескин туюлмасин, барибир охир — оқибат улар замиридаги самимият, ҳазил — мутойиба, шўх — шодон табассум шеърхон қалбини чароғон этиб туради.

Шоир ижодий тадрижини кузатсангиз, унинг беғубор, беозор, шўх — шодон нигоҳи секин — аста ҳаётнинг жиддий зиддиятли жиҳатларига, чархи кажрафторнинг тескари ишларига, ақл — идрокка зид ҳақиқатларига дуч келиб ҳазил — мутойибалари тобора истехзо, киноя — кесатикларга йўғрилади боради. “Кулги мушоиралари”да бу ҳол яққол кўзга ташланади. Пичоқни, аввал, ўзингга ур, деганларидек, ҳаётнинг тескари ишларини шоир, аввало, ўзининг дастлабки ижодий тажрибаларида, шеърларининг қисматида аниқ — равшан кўради. 1961 йили битилган “Шеър ҳақида шеър”даги ҳазилнинг юки хийла зил — кескин. Ун тўрт банддан иборат бу каттагина юмористик шеърда давр адабий ҳаётининг, аниқроғи, туғилажак янги санъат асарлари бошидаги савдоларнинг ҳам кулгили, ҳам аянчли манзараси шундоққина кўз олдингизда гавдаланади. Мана бу сатрлардаги ўзбекона халқ юморининг камалакдек товланишларини, Эркин Воҳидовгагина хос ғоят нозик лутф, беозор қочирим, ишора, истехзо, пичинг, заҳарханда, киноя — кесатикларни фақат матн бағрида, уни ўқиш, эшитиш жараёнидагина ўқиш, ўқиб яйраш, хандон отиб завқ — шавққа тўлиш мумкин, холос:

Ёз ҳақида битилган бўлсанг,
Шошма, ҳали қиш келгунча тур.
Бахтинг кулиб, йил ўтгач, аранг
Ярминг чиқса, шунга ҳам шукур.

Ҳали сени, шеърим, неча бор
Ғурбатларга етаклар тақдир.
Бунда қанча... мухлисларинг бор,
Ҳали сени қилурлар таҳрир.

Ўзгаради қанча каломинг,
Ўзгаради қанчалар лавҳанг.
Ёзилганда “Тонг” бўлса номинг,
“Оқшом” бўлар балки сарлавҳанг.

Сўнг оламга ёйғали қанот,
Элни ўзга қилғали “шайдо”
Қуёш янглиғ бир куни, ҳайҳот,
Газетада бўлурсан пайдо!

Энг ачинарлиси:

Ўз номимдан танийман аранг,
Лол тураман сенинг қошингда.
Навбат билан танқидчи аканг
Ёнғоқ чақар энди бошингда.

*Таҳлил айлаб терсу ўнгингдан,
Иккимизни қилади беҳол.
Хўп дўппослаб, танқид сўнгида
Ижодимга тилайди камол.*

Қанчалар таниш, кулгили ва аянчли ҳаётий манзара!

Беозор кулги, ҳазил — мутойиба замирида баъзан оила, алоҳида шахслар умри фожиаси этади. Эркинжоннинг “Соф ҳавонинг фойдаси” шеърисидаги эр ва хотин қирқ йиллик оилавий ҳаётида “тотув”, “аҳил” яшаб келади, эр хотинни “жоним” дея эркаласа, хотин эрни “акажон” дея “ардоқлайди”. Улар гўшангдаёқ келишиб олишган — жаҳлдан жунбушга келишса, бирлари соф ҳавога чиқиб, ташқарида сайр этади. Эр шўрлик ўзини овутиб дейди:

*Танга даво экан
Соф ҳаво, билсам,
Неча қор, ёмғирда
Ивидим, қотдим.
Хотин билан қирқ йил
Яшаган бўлсам,
Қирқ йил соф ҳавода
Кечди ҳаётим.*

Шу тариқа, хотин эрни соғлом, навқирон асрайди, шу туфайли эр уни ҳаяжон ила “жоним” деса, хотин меҳрибон эрни хануз “акажон” деб атайди. Ана сизга эр — хотин “аҳиллиги”нинг антиқа намунаси, қирқ йиллик умр савдосининг “завқу шавқи”, “нашъу наъмоси”ни кулги, ҳазил — мутойибага йўғирган ҳолда ифодалаш санъати!

1976 — 1991 йиллар оралиғида яратилган “Донишқишлоқ латифалари”, ундаги афандитабиат Матмуса образи эл орасида машҳур бўлиб кетди. Соддадил Донишқишлоқ одамлари, афандитабиат Матмуса саргузаштлари билан боғлиқ бир қарашда шунчаки ҳазил, беозор туюлган шеърӣ латифалар ўша йилларнинг тескари ҳақиқатлари устидан чиқарилган ўткир айбномалардир.

“Донишқишлоқ латифалари”ни ўқиб ҳамма кулади, — дейди шоир бир суҳбатда. — Ваҳоланки, мен уларни алам билан ёзганман. Ақл — идрокка зид, тескари ишларимиз эл бошига кулфат ва уқубатлар келтириб ётгани сир эмас-ку. Косаси тескари қурилган чархпалаклар камми? Бир пардани тутганча қола берган, бир хил оҳангни қўймай чалаберган Матмусалар озми? Ўзимиз яратган қолипларни тандирдай кийиб олиб йўлни кўролмай, осмонга қараганча кетаётган ҳолларимиз йўқми? Булар кулгили ишлармас, ачинарли, офатли ҳодисалар”.

Биргина “Тандир кийган Матмуса”ни эслайлик. Асар сюжети янгилик эмас. Эшак миниб, устига тандир кийиб, йўлда адашиб сарсон бўлган Афанди ҳақида кўп эшитганмиз. Абдулла Қодирӣ 30 йиллари ёзган “Фирвонлик Маллабой ака” очеркида қишлоқнинг ўтмиши билан боғлиқ соддадил фирвонликлардан бири ҳақида, айни ўшандай, беозор, қувноқ, латифанамо воқеани келтиради. “Донишқишлоқ латифалари”даги Матмуса ҳам фирвонликларга ўхшаб, бозорга бориб тандир харид қилади, эшагига миниб, тандирни кийиб оладию йўлга тушади, ихтиёрни эшагига топшириб, Тангридан йўлда адаштирамасликни, эшагига эса ақл беришни илтижо қилади. Воқеанинг давоми маълум: эшак, барибир, эшаклигига боради, қишлоқ қолиб мағрибда, машриқ томон кетади.

*Кун ботару шом тушар,
Юлдуз чиқар осмонга.
Ҳамон борар Матмуса,
Ётмас манзил— маконга.
Дейдиларки, то бу дам
Йўлда эмиш Матмуса.
Боши ҳам йўқ, чеки йўқ
Чўлда эмиш Матмуса.*

Ҳажвчи шоирнинг бу ҳодисадан чиқарган поэтик хулосаси ғоят салмоқдор, яъни, ҳазилнинг таги ниҳоятда зил:

*Аё, дўстлар, адашган
Бир мўминдан кулмайлик.
Матмусадек ўзимиз
Тандир кийган бўлмайлик.*

Бу сўзлардан кўпни кўрган ўқувчи хушёр тортади.

Эркин Воҳидов ижодининг илк босқичи, яъни, 60-йиллар охирларида яратилган “Олтин девор” асаридаёқ, моҳир комедиянавис сифатида танилди. Комедия республикамизнинг барча нуфузли театрларида муваффақият билан ўйналди, биргина академик миллий драма театрида ўттиз йил давомида узлуксиз 600 маротабадан кўпроқ намоиш этилди. Покистондаги Ал — Ҳамро театри ҳам уни саҳналаштирди. “Олтин девор” асари “Майсаранинг иши”, “Шоҳи сўзана”, “Келинлар кўзғолони”, “Темир хотин” каби XX аср ўзбек комедиячилигининг сара намуналари қаторидан ўрин олди. Бу комедия ўзининг миллий руҳи, халқчиллиги, халқона ҳазил мутуйибаларга бойлиги, муҳими, ҳазил заминидagi маънонинг теранлиги билан ажралиб туради. Одам боласининг азалий ожизлиги — нафс балоси уни не-не кўйларга солиши, ҳатто, ақлдан оздириб, телба ҳолга келтириши бетакрор тарзда шоирона бир нигоҳ, муболағадор кескин истеҳзо билан ҳажв этилади. Икки қадрдон қўшни, бўлғувси қудалар тўй олдидан орадаги деворни олиб ташлайдилар, бироқ девор остидан тасодифан чиқиб қолган хумчадаги олтин машмашаси қадрдонлар орасига нифоқ солади, орада янги мудҳиш девор қад ростлайди. Шу жараёнда нафс жазавасига тушган кимсаларнинг, хусусан, Мўминнинг кулгили ва аянчли қиёфаси жамики зиддиятлари билан намоён бўлади. Мўмин ўзбек адабиётидаги Мулладўст. Ҳамробиби, Холнисо, Фармонбиби, Кўчқор каби ёрқин комик характер даражасига кўтарилган.

Эркин Воҳидов 1970 йили “Олтин девор” комедияси изидан бориб, янада жиддийроқ саҳна асари “Иккинчи тумор” трагикомедиясини яратди. Бироқ, бу асар ўша вақтда саҳна юзини кўролмади, эълон этилмади, аниқроғи тақиқланди. Чунки “Иккинчи тумор” ёзилган вақтда Хрушчев даврининг демократик эркинлиги тугаб, мафкуравий босим кучайган ва гоёвий тарғиботнинг бор қудрати “совет халқи” деб аталган ягона “тарихий бирлик” яратишга, онгида социалистик дунёқараш мужассам бўлган “янги инсон” барпо этишга йўналтирилган эди. Бундай пайтда, инсон онгини ўзгартиришга қаратилган хаёлпараст олим тўғрисидаги “Иккинчи тумор” асарининг саҳнага чиқиши, умуман, дунё юзини кўриши эҳтимолдан узоқ эди.

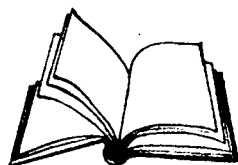
“Иккинчи тумор” илк бор истиқлолнинг ўнинчи йилида “Жаҳон адабиёти” журналининг 2001 йил сентябр сонидa эълон этилди. “Мен бугун ушбу трагикомедияни қайта кўздан кечирар эканман, — дейди муаллиф изоҳида, — ундаги камчиликларни, янада яққол кўриб турибман. Уни ҳозир ёзсам, балки бошқача ривож ва ечим топилган бўларди. Лекин бу асарни тарихий факт сифатида, ўша замонда қандай ёзилган бўлса, шундай тақдим этмоқдаман”.

Муайян кам — кўстларига қарамай, асар ўз даврининг телба — тескари ишларига қарши исёнкорона руҳи билан қимматлидир. Трагикомедия қаҳрамони руҳшунос олим Мизроб Маҳмудий инсон руҳиятини, тафаккур тарзини тубдан ўзгартиришга, ақли ноқис девонадан даҳо яратишга жазм этади. Аммо, бунинг улдасидан чиқолмайди. Унинг яқин дўсти журналист Одилжон дейди: “Мен шу дақиқаларда хаёлан дунёни айланиб чиқдим. Инсон дегани киму ҳаёт дегани нима? Мен ҳам ўзимни муҳбир деб юрган эканман. Юзлаб, минглаб одамлар билан суҳбат қилиб уларнинг меҳнатини, режаларини ёзибману энг муҳим бир нарсани четлаб ўтибман. Мен одамларнинг юрагини, энг муқаддас қалб туйғуларини, эътиқодини унутиб қўйибман. Сен ҳам, дўстим, одамзотнинг ёруғ юлдузини унинг тафаккуридан эмас, юрагидан изламоғинг керак эди. Юрак эса, сен билан биз ўйлагандан кўра, мураккаброқ экан. Инсон миясининг харитасини тузиш мумкиндиру аммо, юракнинг харитасини чизиб бўлмас. Келажак ақли машиналар қурар, лекин минг йилда ҳам ҳислик, дардлик бир хилқат яратолмас.

Сен бир йил давомида бир одамнинг миясига олам хилқатларини жойлабсану унинг юрак туйғулари билан, дарду алами, орзу, армонлари билан қизиқмабсан”. Олим бундай қилмиши билан ўзини ҳам, ўзгаларни ҳам ноқулай — кулгили ва аянчли ҳолга солиб қўяди.

Шу тариқа, Эркин Воҳидов дилбар рубобий тароналари, аср армони, фиғони даражасига кўтарилган дostonлари қатори, гоёт нозик лутф, беозор қочиримлар, айни пайтда, истеҳзо, киноя — кесатиклар, ўткир ижтимоий пафос билан йўғирилган ҳажвиёти, беназир табассуми билан ҳам элимиз учун ардоқлидир.

Садриддин Салим
Бухорий

МУҲАББАТИНИ АПРОФИДА
АЙЛАНИДИ БУ ЖАҲОН

* * *

Юрагимни очиб қўйдим,
Очдим шундай яланғоч.
Сени танҳо, сени суйдим,
Сим-сим тилсимингни оч.

Мен боримни тутдим сенга,
Қалбим - борим, давлатим.
Широқдан кўрққандай нега
Мендан кўрқмаскан ғаним?

Шухрат эмас чорлаган сас,
Ўглингдирман, бағрим бут.
Илдизларим сенга пайваст
Ўзбекистон - она юрт.

Мен илдизга айланурман
Ўлди бу деб кўмган чоғ.
Сен гуллайвер, она Ватан,
Сен гуллайвер, она боғ.

* * *

Қуёш ботаётган пайт эди,
Оёқларим остида хазон.
Қуёш ботаётган пайт эди,
Сен узокдан булдинг намоён.

Қуёш ботаётган пайт эди,
Чиқиб келавердинг уфқдан.
Қуёш ботаётган пайт эди,
Жунжикиб турардим совуқдан.

Қуёш ботаётган пайт эди,
Интизор елкамга қўйдинг бош.
Қуёш ботаётган пайт эди,
Ботди охир бағримга қуёш.

* * *

Кўзларим ичида унмоқда дарахт,
Кўзларим ичида япроқ шовқини.
Кўзларим ичида унаётир бахт,
Унаётир дунёнинг куни, туни.

Дарахтни авайлаб асрашим керак,
Дарахтга хийнат этмагай кўзлар.
Кўзларим ичида унар камалак,
Юрагимдан жой олган илдизлар.

Кўзларим ичида дарахт гуллайди,
Кўзларим ичида шовуллар бахт ҳам.
Юрагим заминга бирам ўхшайди,
Унда гуллайди олам.

* * *

Беш хислатдан беш хислат пайдо эрур:
Беадабга пасттийнат ошно эрур.

Ким такаббур, эсда тут, дўст бўлмагай,
Ким ёвуздир, марди холис бўлмагай.

Ким ҳасадхўр, ҳеч уёти йўқ унинг,
Ким дўруғгўй, эътиқоди йўқ унинг.

Сен агар кетсанг буларни тарк этиб,
Уйлаким, билдинг балолардан ўтиб.

* * *

Ер қаъридан чиққан гиёҳ - хат —
Изҳор этилмаган муҳаббат.
Илдизимдан қулоққа бир кун
Нидо бўлиб келса, не ажаб,
Изҳор этилмаган муҳаббат.

Мовий осмон сокин турган пайт —
Изҳор этилмаган муҳаббат.
Юлдузимдан қулоққа бир кун
Наво бўлиб келса, не ажаб,
Изҳор этилмаган муҳаббат.

* * *

Ўйнаб ариқ лабида
Кемалар оқизардик.
Кемаларга ортилган —
Орзу, умид, болалик.

Кеманинг юки оғир,
Шовиллаб оқар ариқ.
Тўлқинларга тўш урар
Орзу, умид, болалик.

Вужудни айлади тарк
Қирғоқда қолди ҳадик.
Оқмоқда вужудимиз —
Орзу, умид, болалик.

* * *

Куз шамоли сим-сим эси ʼ,
Дарахтни ечинтирар.
Кейин висол завқин сезиб,
Бўса олиб тентирар.

Ким бўларди бунга гувоҳ,
Юлдуз булутга банди.
Пахса девор мудрар, э воҳ,
Оғзини ёпган тандир.

* * *

Тонг отмоқда. Ҳавода гард йўк,
Гумбазда уйғонди ранг.
Лаби Ҳовуз лаблари кўм-кўк,
Тоқи Телпак бошяланг.

Тонг отмоқда. Кўксим осмони
Куёш билан чулғанар,
Кимлар рост гап, кимлар ёлғонни
Уйғотмоқ - чун уйғонар.

* * *

Тароқдай минг тил билан
Қишми, баҳор, кўзми, ёз,
Қора кўзли гулбадан
Сочингга сўзласам роз.

Термулиб минг кўз билан
Юлдузлардай ҳар замон,
Қора кўзли гулбадан
Севгимни этсам аён.

Дарахтдай минг қўл билан
Сенга тутиб боримни,
Қора кўзли гулбадан
Утказсам баҳоримни.

Минорадай сабр билан
Минг йил бир жойда атай,
Қора кўзли гулбадан
Агар кут десанг, кутай.

* * *

Хазон япроғидай пойингдадурман,
Баробар куну ҳам ойингдадурман.
Хоҳ назар эт, хоҳ этма, ихтиёринг,
Сабрда мисли тош сойингдадурман.

Бухор

Малика Мирзо

УЗЛИК ҲАМДА ИЛМНИНГ ҲАМДА...

Она юрт

Бухоройи шариф заминидамиз,
Пири комилларнинг таъмиридамиз,
Кўнгиллар хукмида - амиридамиз,
Олам билгилари олий зухурда,
Диллар чўғланади илоҳий нурда.

Бир - бир очилади очун қатлари,
Бунда Аллоҳ сўзи, Аллоҳ Хатлари,
Улуғларни тавоф этмоқ бахтлари,
Титроқлари жонда руҳи - равондир,
Алар ҳозир - нозир, алар ҳамондир.

Тошпўлат Аҳмаднинг дилида наво -
Лутфи - карамлардан яралган маъво,
Эй юрт, бизни муҳлис билмоғинг раво,
Эй дўст, биздан меҳринг тутмагил дариг,
Буни иншо этмиш муаззам тарих.

Кўҳна тупроқ узра ёғар янги рўз,
Ушоқдай жонимда барг ёзади сўз,
Қачон тикланасан сочқин - сочқин сўз,
Узлик ўзанингни топа бил, тез бўл,
Ортга боқаверма, олдда улуг йул.

Хорғин шууримда бир жазм порлар,
Темурий орият қонида борлар,
Бибиҳонимларим, Тўмарис ёрлар,
Шаъни - шавкатимиз туйғун билайлик,
Туроний қудратни суйгун билайлик.

Сиз ҳам билиб қўйинг пири комиллар,
Шул ярим кўнгиллар бутунлик тилар,
Энди она юртда омонлик бўлар,
Дўсти - ёронларни тавофлар қилинғ,
Буни мушфиқ она дуоси билинғ!

Ёрон келди

Ёлғизликнинг тутунлари бунча аччиқ,
Қаловини топмоқликка дош етмайди?
Юрагимни қиймалайди ўтмас бир тиг,
Кўз ёшларим тугаб-тугаб ёш етмайди.

Ҳижронларга ўрганмаган кўзим қонар,
Юрагимга қалов бўлган ёрон қани?
Гуноҳданми, гумроҳданми жоним ёнар,
Бемадорлик эзар мани, синар мани.

Шифо тутар табибим ҳам ҳолимга лол,
Қафасини бузмоқ бўлар жоним қуши.
У, бу лаҳза яшаш малол, дунё малол,
Совуб борар дил увишиб, дил қунишиб...

Деразадан мўралайди райҳон, жамбил,
Қуёш нури сизиб кирар жон-жонимга.
Боди сабо тиз чўқади бўлмоқ-чун қул,
Ёраб, ўзинг қувват бергил имонимга.

Ёлғиз эрдим, ёлғизлатмай аё, раббим,
Хурлар келди, нурлар келди мани йўқлаб.
Карамингдан нурга тўлди жисму жоним,
Илҳом келди, ашъор келди дилни чўғлаб.

Ўланчи

“Ман-ман”имни ўлдирган,
Бахшиликни дўндирган,
Оқу қора хумларни
Алёрига тўлдирган,
Ўлан, ўлан, ўланчи,
Тулпорингга бос қамчи.
Ён-верингга қараб қўй,
Дунё эрур алдамчи.
Бизни билиб, билмайсан,
Назарингга илмайсан.
Анча - мунча зарликни
Ўзингга тенг демайсан.
Сенга тушди гузарим,
Ўланда ўз - ўзарим.
Сўз айтмоққа қистайсан
Билиб туриб тўзарим.
Сен кимсан-о, кимим-о,
Қиёматли иним-о?
Алёрингга беш кетдим,
Сени топган куним-о.
Бошингда шеър жиғаси,
Шоирлигинг туғаси.
Фарғонаю Самарқанд
Шеърятнинг уяси.
Кўрган - билганим бари
Самарқанднинг сайқали.
Биз томонга ой юзли
Келин тушади ҳали.
Келин келар, сеп келар,
Меҳр келар, зеб келар.
Маликаю малаклар
Қуда бўлдик деб келар.
Хумнинг ичида тилла,
Тилла эмас минг ҳийла.
Шоир куда зар эмас,
Алёринг билан сийла
Ўлан, ўлан, ўланчи,
Тулпорингга бос қамчи.

Фарғона

Нусрат Раҳмат

БУНИ ҲАЁТ ДЕЙДИЛАР ЁКИ ЎҒЛУМ УЛУҒБЕКНИНГ КУНДАЛИҒИ

Ҳикоялардан иборат роман*

БИРИНЧИ БОБ

С а л о м, ҳ а ё т!

Ниҳоят, бугун — 1 июнь куни, нақ туш маҳали дунёга келдим. Қани, ҳаёт деганларини ҳам бир кўрайлик-чи, қанақа бўларкан?!

Илк бор ҳис этганим, вужудимдаги зирқироқ овриқ ва мен ҳали кўникмаган совуқ муҳит эди. Озозим борича чинқириб йиғлай бошладим. Кимдир мени даст кўтариб олди ва илиқдина сувда чўмилтирди. Фарёдимга эса ҳамон қулоқ солишмасди.

— Уч ярим кило, — деди мени тарозига қўйган ҳамшира шеригига.

Аслида мен сал кам тўрт кило эдим. Кўра-била туриб, тарозидан уриб қолишди-я! Дунёга келганим заҳоти овриқ, совуқ ва қаллобликка дуч келаман, деб ўйламагандим. Бундай пайтда йиғламай куласанми киши?!

— Намунча бақиради бу, — деди жавобан доя опа жеркиганнамо қилиб, — истасанг шу...

— Буни ҳаёт дейдилар — чидаш керак, — давом этди иккинчиси. Сўнг мени оппоқ чойшабга ўрашди. Мазза қилиб ухладим.

Уйғонсам, бир талай чақалоқлар орасида ётибман. Уларни сизга таништираддим-у, аммо номларини билмайман-да. Зотан, номларини бу нодон чурвақаларнинг ўзлари ҳам билишмайди. Чунки уларга ҳали ном қўйилган эмас! Менинг исмим ҳам баҳслироқ. Уйимиздагилар ҳануз бир тўхтама келолмай ҳалак. Агар ҳақиқатдан ҳам ўғил бўлиб туғилсам, бувим Иброҳим бўлишимни, дадам Зарафшон, ойим Улуғбек деб аталишимни истайди. Менга эса барибир.

Ажабо! Ёнимдаги қизалоқ нега чинқириб йиғлаяпти экан-а? Йиғлоқи. Бу ёнимдагиси ҳам бошлади... Демак, мен ҳам кўпчиликдан четда қолмаслигим керак! Ҳаммамиз жўр бўлиб йиғлаётган эдик, доя опалар келишди-ю, бизни кўп кишилик аравачаларга юклашди. Сўнг номерларимизга қараб, ойимизга улашиб чиқишди...

* Журнал варианты

Бемажолгина бўлиб ётган ойим мени авайлаб бағрига босди. Энтикиб кетди, қувончдан бўлса керак, кўзларига ёш олди. Мен мазза қилиб сут эмдим.

Она сути. Бу ҳароратли неъмат илк бор бўм-бўш ичакларим, ҳувиллаб ётган ошқозонимни тўлдирди. Назаримда, олам мунаввар бўлиб кетди. Яна ухладим.

* * *

Бугун уйга кетар эканмиз! Эҳ, нақадар соз! Ҳаммадан ҳам ойимнинг шодлиги беҳудуд.

Каминага рухсат беришдан олдин врач аллақандай ҳужжатларни тўлдирди. Кеча дадам олиб келган туғилиш гувоҳномамни очиб, эшитилар-эшитилмас уқиди ва дафтарига қайд эта бошлади.

— Раҳматов Улуғбек Нусратович. Жинси—эр. Туғилган жойи — Самарқанд район, Даштаки боло қишлоқ совети. Ҳа, тузук.

Тузук эмиш. Фалати-ку бу — катталар. “Эр” деб ёзишганини ҳам кечириш мумкин. Аммо туғилган жойим масаласи ҳам чалкаш. Камина Самарқанд шаҳридаги биринчи туғруқхонада дунёга келганимни барилари балодай билишади-ку! Нега энди кўра-била туриб нотўғри ёзишади?

Майли, садқаи асаб!

Майли, хайр, киндик қоним тўкилган даргоҳ!

Хайр, оқ халатли меҳрибонлар!

Мени ҳамшира опа кутариб олиб, худди ўзи туққандай тантанавор йўл бошлади. Ойим ички бир ҳаяжон, беҳудуд бир энтикиш билан бизга эргашдилар.

Эҳ-ҳе, ташқари нақадар кенг, ёруғ, сарҳадсиз... Бўсағада бизни анча киши кутиб ўтирган экан. Энг аввал одмигина кийинган кампир (бувим бўлсалар керак) биз томон интилиб, ойимнинг пешанасидан ўпдилар, кейин каминанинг. Ҳамшира опанинг чўнтагига бўлса аллақандай увада қоғозни солиб қўйдилар. Дадам андак каловланиб тургач, қўлларидаги гулни ойимга тутқаздилар. Унинг ҳиди муаттар, бўёқлари сержило эди. Шофёр амаки машинасини бизга яқинроқ тислаб, эшикни очди. Мени авайлабгина кўтариб олган бувим олдинги ўриндикқа, қолганлар эса орқага ўтиришди. Машина катта йўлга тушди. Кўча кенг, сарҳадсиз, гавжум эди. Серташвиш одамлар, чопқир машиналар бир-бирларига гал бермай саросималанишарди.

Кабинадагилар нукул кулишади. Ҳазил-мутойиба қилиб, ойим билан каминага ҳамду санолар ўқишади. Назаримда, ҳаёт деб аталган бу дунё жуда хушчақчақ қурилгандай. Омон бўлсак, кўраверамиз.

Мен сарҳадсиз йўл ҳақида ўйлайман: у олисмикин, қийинмикин?! Шу хушфезл ва сертабассум одамлар менга ҳамииша ҳамроҳмикинлар?!

Уйимизда анча-мунча киши кутиб ўтирган экан. Улар ҳам хуррамлик ва ҳаяжон билан бизни қуршаб олишди, ойимни қайта-қайта муборақбод этишди, каминага ҳам ширинзабонликлар қилишди. Мен эса ўзимни уйқуга уриб ётавердим. Шуниси маъқул. Тантаналардан талтайиб кетиш эркакнинг иши эмас.

Хонадонимизда чинакамига байрам бўлиб кетди.

ИККИНЧИ БОБ

Менинг бувижоним

Уйимизда бугун аллақандай маросим борга ўхшайди. Мўйлови эндигина сабза урган амаким, аммалару холаларим ҳам шу ерда.

Ниҳоят, янги бешикни эринмай, ҳафсала билан жиҳозлагач, бувим пичирлаб узоқ дуо ўқидилар, сўнг каминани унинг оппоқ чойшаби устига ағанатдилар. Индамай ётаверардим-у, аммо оёқларимни зичлаб боғлагандан кейин овозим борича чинқариб йиғлай бошладим. Ҳадемай кўлларимни ҳам боғлашди. Нақадар золимлик! Ахир, мен кўл-оёқларимни типирчилатиб ётишни хуш кўрардим-ку! Озодлик деб аталадиган ҳаловатбахш туйғуга, эрка кишан солиш жаҳолат эмасми, ахир?! Ситамкорлар бешикнинг ёпинчигини ҳам беркитишди ва мен зулмат қўйнида қолдим. Шу пайт кимдир бешик устига бир ҳовуч танга сочиб юборди: болакайлар қиқирлаб кулишганича пул теришга киришишди. Алам қилади-да: сен зулматда кишанбанд бўлиб, қақшаб ётсанг-у, бу хумпарлар пул тўплаш пайида бўлишса. Йиғлайверайчи, эҳтимол шафқат томирчалари ҳам тепиб қолар бу бераҳмларнинг?! Анча-мунча тўполон қилардим-у, аммо бувим шундай ёқимли алла бошлаб юбордиларки, қулоқ солмай иложим йўқ эди.

Алла айтай, шўхлик қилмай қулоқ солгин, чароғим,
Кўзмунчоқдай кўзларингни юма қолгин, чароғим.
Кўзичоқдай ширингина ухлаб олгин, чароғим —
Момонгни сен қувончи бўл,
Қароғи бўл, чароғим!
Чароғим-о!
Чароғим-о!
Чароғим!...

Алла элтиб, ухлаб қелибман,

Эртаси ҳам, индини ҳам бу ҳол такрорланишини ҳали билмасдим. Ҳа, айнан такрор эди: эрталаб апил-тапил ишга жўнашади-ю, кечқурун остона ҳатлаш билан мен томон интилиб, дағал, гоҳида бадбўй қўллари билан нозик юзларим, қўлларимни силаб-сийпамоқчи бўлишади, дуч келган жойимдан ўпиб, озор беришади. Ҳарқалай бувим уларни койиб ҳайдайдилар-у, жоним ором топади.

Менинг бувижоним! Уйимизда у киши билан ҳисоблашишади, гапларини икки қилишмайди. Бунинг устига, у киши жуда зийрак: қорним андак очқаса, ойимдан ҳам аввалроқ сезадилар. Кейин буйруқ оҳангида қорнимни тўйғазишни тайинлайдилар. Ойижоним ҳам итоаткорона кўкракларини тутадилар: қорним тўйғач, олам мунаввар бўлиб кетади. Кўзларимга уйқу тикилганини ҳам баён этолмайман, аммо бувим юзимга энгилгина нигоҳ ташлашлари билан барини илғаб оладилар, бунга ҳам қаноат қилмай, энгилгина алла бошлаб юборадилар. Бу хиргойилар шу қадар дилкашки, таърифга сўз ожиз. Сатрлар қатида илтижою сеҳр, ҳазинлигу юпанч, кинояю сархушликлар жамулжам бўлади. Олис-олислардан милтиқ овози эшитилса, йиғи товуши қулоққа чалинса, бойқуш узиб-узиб нола қилса, мана бу аллани айтадилар:

*Балолардан, қазолардан алҳазар,
Нохуш-нохуш сазолардан алҳазар!
Остонамни омон сақла ўзгинанг
Ногоҳ туҳмат,
Жазолардан алҳазар!
Алҳазар-о!
Алҳазар-о!
Алҳазар!*

Гоҳ-гоҳида эса юракни ўртайдиган, ҳатто катталарни ҳам хомуш қилиб қўядиган маҳзун алла янграб қолади. "Қайларда қолдинг кечқурун", деган сўроқ такрорланиб турадиган бу қўшиқда қўшнингнинг тўлоқ ўғли сандал атрофида ўтиргани, подачи ошҳалол айтиб келгани, саман тўкка турганича мизғиётгани, аммо ҳамон чавандоз йигитдан дарак бўлмаётгани оғир дард билан куйланар, савол бот-бот такрорланар эди:

*Қайларда қолдинг кечқурун,
Қайларда қолдинг кечқурун?*

Амаким мени кўчага олиб чиқдилар. Турфа буёқлардан кўзим қамашиб кетди. Ранго-ранг машиналар гизиллаб ўтар ва мен улар ортидан ҳайрат билан тикилиб қолардим.

Диққатимни дарвозамиз олдидаги ариқ ва унинг соҳилига боғлаб қўйилган қўзичоқ тортди. Ариқчада зилол сув шилдираб оқар, унинг қўшиғи роҳатбахш эди. Соҳилда айқашиб ётган гиёҳлар ҳам бир-бирига ўхшамасди. Қўзичоқ билан нигоҳларимиз тўқнашди: менга ўхшаб унинг ҳам дунёга келганига кўп вақт бўлмагани биланиб турарди. Меҳрим жўш уриб унга қўл чўздим—амаким муддаомни тушунди, шекилли, унга яқинроқ олиб борди. Лекин нодон кўзи биздан чўчиб қочмоқчи бўлганда, бўйнидаги арқон уни зарб билан тортди. Фалати. Нечун унинг нозик буйнига чилвир боғлашдийкин?! Бу ўта золимлик эмасми?! Халоскор бувиси ёки амакиси йўқмикин бояқишининг?! Азбаройи ачинганимдан унинг жингалак пўстинини силаб қўймоқчи бўлдим-у, буни удалолмадим.

Шу пайт эътиборимни бир новча амаки тортди: у дағал овоз билан менга мурожаат қилди:

-Ҳа, рижий! Кўчага чиқдингми? Ия, тишинг ҳам йўқ-ку, сан кемшиқнинг?!

У шундай деди-ю, қаҳ-қаҳ отиб кулди. Менга алам қилди: баралла йиғлаб юбордим. Нега камситади бу новча, найнов?! Сарик бўлсам нима қилибди?

Дадам билан аммамнинг ҳам сочлари сариқ-ку! Қолаверса, ариқ бўйидаги гуллар ҳам... Тишинг йўқ эмиш. Бувимнинг тишлари бўлмаса ҳамки, ҳаммадан яхшилар-ку! Мен суяк ражирмидимки, курақдай-курақдай тиш керак бўлса?! Каллаварам! Вайсақи!

Овозимни эшитиб, бувим югуриб чиқдилар. Мени хавотирона ичкарига олиб кирдилар-у, амакимни роса уришдилар.

— Чилласи чиқмаган гудакни кўчага олиб чиқасанми, нодон?! Ҳалол бор, харом бор, нас бор...

Сўнг амакимни кўйиб, ўша қалтираган куйи оймга ўтирилдилар:

— Қанақа лакалов, ландавур аёлсиз?! Болани бозорга олиб борса ҳам лаллайиб ўтираверасизми?! Аёл ҳам шунақа латтачайнар бўладими?! Агар шунга кўз-пўз тегса...

У киши узоқ жаврадилар. Амаким билан ойм ўзларини оқлаш учун бир нималар деб дудуқланишди. Бувим дудик билан исериқ тутатдилар: ачимсиқ тутун томоғимга тикилди, кўзимни ачиштирди, аммо йиғламадим.

Шу-шу кўча менинг орзу-армоним, мақсад-муддаомга айланди. Дарвозадан чиқиб, сершиддат машиналарни, ариқдаги зилол сувни, кўзлари осмонранг кўзичоқни қумсайдиган бўлиб қолдим. Бувим бўлса муддаомни фаҳмлаб, енгилгина койиб қўярдилар.

— Бекорларни айтибсиз! Ҳа, намоқул килибсиз! Сизга ҳали эрта!

...

Ойм ишга чиққанларидан бери ҳувиллаган ҳовлида бувим иккаламиз қоляпмиз. Энди қорним очқагудай бўлса, у киши сўргич кийдирилган шишани илтадилар-у, аввал ўзлари татиб кўрадилар, сўнг оғзимга суқадилар. Бу таом гоҳида андак иссиқроқ ёки совуқроқ бўлиши устига чучмал ҳам. Шунга қарамай, саркашлик қилмайман — шоша-пиша ошқозонимни дўппайтириб оламан. Чунки бусиз ҳам моможонимнинг ташвишлари оз эмас: молларга ем солиш, овқат пишириш, кир ювиш... Эҳ-ҳе! У кишининг оддиларига гоҳи-гоҳида Жамила момо деган, букчайиб қолган дугоналари келади. Салом-алиқдан кейин келинидан ҳасрат қилади. Бувижоним ҳам маъқуллагандай бўлиб турадилар.

— Ҳозир сиз айтган у келинлар йуқ.

— Ҳаммаси нотавон, инжиқ, — жон киради Жамила момога, — ўғлимга бундай зарбингни ўтказ дейман.

— Э, ҳозиргилар хотинидан қўрқади. Бузоқнинг ўзи...

Нихоят, гийбат поёнига етади. Кейин Жамила момо бувимга ялинганнамо қилиб, китоб ўқиб беришни сурайдилар. Бувижоним кўзлари яхши ўтмаслигини важ қилиб турсалар ҳамки, эринмай кўзойнақларини топадилар, сўнг уриниб кетган духобага ўралган китобни олиб, дуч келган саҳифадан, ўнгдан чапга қараб, ҳижжалаб ўқий бошлайдилар.

"...алқисса, Ибройим Адҳам сарбондан сўради: "Эй сарбон, Балхда не кечмишдур?" Ул жавоб айлади: "Балхда қиёмат қойимдур—шаҳаншоҳи олампадохнинг яккаю ягона ожизалари Маликаи Хўбон оламдан кўз юммишдур". Ибройим Адҳам зор-зор, чун абри навбаҳор йиғлаб, айтғони бутурур..."

Бу ёғини алла айтгандай хиргойи қилиб кетадилар. Жамила момо пиқ-пиқ йиғлай бошлайди. У кишининг кўз ёшларидан таъсирланган бувим яна ҳам чўзиброқ нола қиладилар.

УЧИНЧИ БОБ

Қ у м с а ш

Чатоқ бўлди: бувимнинг қон босимлари ошиб, ётиб қолдилар. Докторлар у кишини обдон текшириб кўришди-ю, олиб кетишди. Мен чинқириб йиғлаганимча қолавердим.

Ўша куни менга қараш учун ойм ишдан қолдилар. Каминани боғчага жойлаштириш илинжида юрган дадамнинг ҳам ишлари ўнгидан келмади.

— Жой йўқ деяпти, бюрократлар, — дедилар дарғазаб бўлиб.

Гапнинг оҳангидан фаҳмладимки, "бюрократ" — ёмон одам, дегани экан. Демак, ҳаётда ёмон одамлар ҳам бор экан-да! Ажабо! Шундай мунаввар дунёда-я?!

— Газетада ишлашингизни айтмадингизми? — сўрадилар ойм.

— Иш жойини пеш қилиш...

— Пеш қилманг, - илиб кетдилар ойим, - ишхонангиздан қоғоз олиб келсангиз бас!

Шундай қилиб, боғчага борадиган бўлдим.

Бу ерда ўйинчоқлар бир талай экан-у, ҳадеганда болакайларга беришавермаскан. Боғча опалар анча жиддий ва калондимоғдай. Мен йиғламадим: энди жуда чурвақа эмасман — камина нақ олти ойлик ҳаётий тажрибага эга.

Биринчи куни болаларга унчалик қўшилолмаганимни таъкидлаб ўтишим керак. Сутли атала ичиб олгандан кейин бир қизалоқ билан танишишга шайланаётганимда, тарбиячи опамиз алақандай зарда ва нописандлик билан ўрнимга ётқизиб пўписа қилди:

— А ну-ка, спать! Быстро!

Диљуш алла айтишади, деб ўйласам... Тўтиқушлар! Лоақал бирорталари алла айтишни билишмаскан-а! Ҳайф-ё! Бунинг устига уйдагидай кўтариб юришлар, шакаргуфторликлар қаёқда дейсиз?! Суф бунақа ҳаётга! Иштончанг ҳўлланиб қолса, жирканганнамо, бармоқларининг учи билан ечишади-ю, бир чеккага улоқтириб юборишади. Уйда... Шунинг учун кун бўйи уйдагиларни қумсайман. Бувижонимнинг қадрдон ҳидлари, меҳрибон, маъруф овозларига зор бўламан. Кечқурун ойимни кўришим билан ҳўрлигим келиб, йиғлаб юбораман, дийдаларим шашқатор бўлиб, у кишига талпинаман. Ҳар кун уйга келгач, бувимнинг қаравотларига умидвор боқаман. У мунғайиб тургандай бўлади.

Эрталаб дадам билан ойим гапга бориб қолишди. Сезиб турибман: айб папашада. Ҳозиргача мени боғчага ойим олиб бораётгандилар. Бир гал дадамдан илтимос қилганларида шунча машмаша.

— Олиб бормаيمان дедим-ку! — дағдага қилдилар дадам.

Бу файрлик ва яқровликка тоқат қилолмадим:

— Да-да-а! — дедим биринчи бор.

Ўзимга қолса, "дада, инсоф борми", деярдим-у; аммо забон чатоқ. Аммо ана шу ягона калоннинг ўзи ҳам бояқишларни беҳад қувонтирди. Машмашани йиғиштириб қўйиб, каминани эркалатишга киришиб кетишди.

— Тагин аввал "она" демай, "дада" дейди-я, — гиналаган бўлдилар ойим.

Аслида мен илк бор "она" деган каломни тилга олгандим. Бу табаррук сўз билан моможонимга мурожаат қилгандим. Шунда мен у кишини бир умрга "она" деб аташимни хаёлимга ҳам келтирмагандим. Ойижонимни эса аксар самарқандликлар сингари "бийи" дейдиган бўлдим.

Хуллас, мени дадам олиб борадиган бўлдилар. Ишқилиб, тагин гижиллашиб қолишмасин-да! Катталар ўзи тез ловуллаб кетадиган, бадфеълроқ бўлишаркан. Ўша куни боғча опа ҳам мудираси билан гапга бориб қолди. Мудира айрим ота-оналар пул тўлашмаганини ёдга солганди, бунисининг жони ҳалқумига келиб турган эканми, бақриб берди.

— Ташвишим ўзимга етиб ортади! Бир камим пул йиғиш қолганмиди? Буларнинг биттаси сийса, иккинчисининг қорни очиб турибди.

— Шунинг учун ҳам маош оласиз-да, азизим, — заҳарханда қилди мудира.

— Миннат қилмай қўяқолинг! Уйда ўтирсам ҳам эрим боқади. Айрим олғирларга ўхшаб, гўдакларнинг ҳақини ўмаргунча, эрнинг топганига қаноат қилган минг бор яхши.

Бу гапдан мудира опа негадир ловуллаб кетди. Назаримда, боғча опа унинг анча ожиз томонига тегиб қўйганди. У тагин анча-мунча дағдағалар қилди-ю, чиқиб кетди. Аёллар тўпланиб олиб, уни роса ғийбат қилишди.

Ура! Бувим келдилар!

— Она-а! Она-а-а! — дедим бор вужудим билан у кишига талпиниб. Менга илк бор алла айтган табаррук инсоннинг ҳароратли қучоғига отиддим-у, ажиб ҳидларидан энтикиб кетдим. Нурафшон чехраларидан ўпмоқчи бўлиб, ҳарчанд уринсам-да, удалолмадим. Юзларини ялаб қўяқолдим. У киши кула-кула сўлагимни артиб олдилар, кўзларидан ёш қалқиб кетди.

Бувимни кўргани кўни-қўшнлар, қариндошлар келишди. Аммо кун бўйи ҳеч кимга бормадим. У кишининг бағридан бир зум ажралсам, ғарибга ўхшаб қолгандай бўламан. У киши бошқа юмушларни қўйиб, мени қайта қучоқларига оладилар.

— Ҳаммадан кўра сени кўп соғиндим, — дейдилар мени ҳар замон эркалаб.

Шукрларким, энди боғчага бормайдиган бўлдим. Бувим шундай дедилар.

Бас! Етар, тортган азобларим!

ТҮРТИНЧИ БОБ

Оғриқ

— Во-ой, онажон! Бийижон, дадажон! Вой, қорним! Оғриқ ҳам шунақа бешафқат бўладими?! Ёрдам беринглар!

Менинг фарёдимда ана шундай илтижо мужассам эди. Ойим товуш чиқармай йиғлашга тушдилар. Бувижоним қорнимни оҳиста-оҳиста босиб кўрдилар-у, барини тушундилар.

— Қорни оғрияпти!

У киши мени андак овутгандан кейин ногаҳоний дарднинг сабабларини чамалашга киришдилар.

— Кинна кирганга ўхшайди. Уйга кимлар келувди?

Аммачам бир неча кишини, жумладан, Лўли момони, Конторчи амаки деган солиқчини, монтёрни тилга олдилар.

— Борасолиб, исирик билан нон келтир, — буюрдилар у киши.

— Чиқ-чиқ-чиқ! Лўлидан кирган бўлсанг, чиқ! Чўлидан кирган бўлсанг, чиқ! Кантўрдан кирган бўлсанг, мантўрдан кирган бўлсанг — чиқ! Оғзидан кирган бўлсанг, кетидаң чиқ! Бўрт этиб чиқ, жўрт этиб чиқ!...

У киши бир лаҳза тин олдилар. Сўнг бурдаларни аммачамга тутқазиб, тайинладилар.

— Бунинг бирорта ушоғини туширмай, бузоққа элтиб бер!

Аммачам бурдаларни авайлаб териб оларкан, сўради:

— Бузоқнинг қорни оғриб қолса нима бўлади?

— Оғриси—садқан сар, — овозларини зардалигина кўтардилар моможоним.

Аммо лаънати оғриқ оз бўлса ҳам қўйиб юбормас эди.

— Бунга нима бергандингиз? — синовчан нигоҳларини ойимга қададилар, аллалари ҳам қор қилмаган бувим.

— Шишадаги овқатини.

— Аввал татиб кўрдингизми?

— ...

— Ачиб кетган бўлса-чи?! Сўрамайсизми бирорта гумроҳдан?! Сизга таълим берганлар кимёни ўргатишдан аввал болани овқатлантиришни ўргатишса бўлмасмиди?!

Дадам ғалвадан чўчиб, бувимни тинчлантирмоқчи бўлдилар, аммо жавобан бошлаб дашном эшитдилар.

— Ўзи сани уриб кетган! Эркак деган зарбини ўтказмайдим бундоқ?!

Шундай қилиб, каминани докторга олиб борадиган бўлишди. Зум ўтмай машина ҳам ёллади. Вужудим эса бураб оғрирди. Боя индамай кўз ёши қилиб ўтирган ойим энди дадамга таънаю маломатлар ёғдиришга киришдилар.

— Жонимга тегди, онангизнинг дашномлари! Бу қанақа ҳаёт?! Яшамайман бу ерда! Яшолмайман!

У киши қишлоғимизни ҳам роса ёмонладилар. Одамларни жоҳилликда айблаб, водопровод, телефон, газ йўқлигини ҳам пеш қилдилар.

Машина ҳар гал силкиниб кетганда оғриқ кучаяр, дарднинг бешафқат чангали вужудимга чуқурроқ ботгандай бўлар эди.

Қабулхонада талай ота-оналар дард чеккан фарзандларини овутиш билан овора эдилар. Аксига олиб, доктор опа жуда имиллаб ишларди. Мурғак вужудларга чанг солган дардни шартта улоқтириб ташлаш ўрнига, узоқдан-узоқ қоғоз тўлдирар, шеригининг кулоғига алланима деб шивирлар, телефонда эринмай гап сотар эди. Анча-мунча расмиятчиликлардан кейин мени қабул қилишди.

Сизга болалар боғчасида чеккан укубатларим хусусида гапириб берган эдим. Лекин нафсиламбирини айтганда, бу ердаги азобларим минг чандон устун бўлди. Ойим икқаламизга аллақандай увада кийимлар кийгизишгач, ўнтача кичик кароват қўйилган бадбўй хонага олиб киришди. Мени кўздан кечирган доктор, дарҳақиқат, овқатдан касалланганлигимни таъкидлади.

Ғалати, жуда ғалати эди бу ердаги ҳаёт. Докторлар, ҳамширалар, фаррошлар зир-зир югуришар, бечора оналар кун бўйи уларга ҳам, болаларга ҳам илтижо қилишар, бетоб гўдакларнинг бири қуйиб иккинчиси чинқирар эди. Оналаримиз дуч келган жойда—кароватнинг ости, ташқаридаги диванда ётишар эди. Ойим дадамга ҳасрат қилаётганда, у киши ҳам кесатдилар:

— Қишлоғимизни ёмон дегандингиз. Мана сизга шаҳар!

Неча кун ётганимни аниқ эслолмайман. Тахир дорилар, оғриқли уколлар...

Лекин совайганимдан ойим қанчалик қувонган бўлса, заҳматкаш шифокорлар ҳам шунчалик хурсанд бўлишди. Ҳамшира опа бизни ховлигача кузатиб қўйиб, пешонамдан ўпди. Мен ҳам уни ўпмоқчи бўлдим-у, кейин фикримдан қайтдим: ҳарҳолда жиддийроқ бўлган яхши.

Эҳ, уйимиздагиларнинг қувончини кўрганингизда эди! Барилари каминани эркалашади, ширинзабонлик қилишади. Бувижоним бўлса мени беланчакка белаб, авзалгидек шакарғуфторлик қилдилар.

— Мирзо Улуғбек, сизга нима бўлди, а? Қорнингиз оғридимми? Сизнинг қорнингиз оғригунча мушуклару ҳаккаларнинг қорни оғриси бўлмасмиди?! Сизнинг қорнингиз оғригунча...

Бу шоҳиста меҳрибонликдан ийиб кетаман, дилим беҳудуд завққа тўлади, алланималар дегим келади, аммо бўғзимдан:

— Ға-а-а, ға-а, — деган мавҳум ва эҳтиросли садо чиқаверади. Моможоним бундан сарафроз бўлиб, мулоқотни давом эттирадилар:

— Улуғжонга азоб беришибди-да! Ҳаҳ, докторларнинг падарига қусур! Энди набирамга овқатни фақат ўзим бераман!

— Ға-а-а, ға-а...

— - Улуғбек ҳали хушқомат йигит бўладилар, қизлар у кишига ҳавас билан термуладиган бўлади. Мирзо Улуғбекнинг пуллари ҳам кўп бўлади. У киши раис бўладилар, райком бўладилар. Мошинлари билан мани Шоҳизиндага, Баҳовуддин Балогардонга олиб борадилар.

— Ға-а-а...

Шу пайт мароқли суҳбатимизга шўлп этиб дадам аралашиб қолдилар.

— Райком секретари бўлса, олиб боролмайди—кўрқади.

— Санга гапирганим йўқ, — жеркиб бердилар бувим ва ўша умидвор ва маъруф оҳангда давом эттирдилар: — Улуғ-улуғ одам бўлади. Бобоси қабрини, мани қабрини зиёрат қилиб туради.

Санамдек бўлиб сўз юритаётган бувижонимнинг қароқларида негадир ёш кўринди. Томоқларига тиқилган шўртаккина туйғу гапиришга монелик қилиб қолди. Шунинг учун бўлса керак, юзимни силамоқчи бўлдилар. Мен эса бармоқларини тутиб олиб, оғзимга суққандим, у киши қўлларини беозоргина тортиб олиб, каминани койиган бўлдилар.

— Бекор айтибсиз! Бекорларни айтибсиз!

БЕШИНЧИ БОБ

Ё р о ч о ё қ

Дадам, ойим учаламиз бобомни, яъни ойимнинг дадаларини кўргани шаҳарга тушдик. Бобом бизни кўриб, одатдагидек беҳад қувондилар. Мени эркалаган бўлдилар. Ойим билан эса суҳбатлари поёнига етмасди.

— Қайнонанг яхшими?

— Тузук. Тўқмоқчадай.

— У кишини ҳурмат қил! Кексаларнинг дили нозик.

Ойим бош силкиб, маъқуллаб турган бўлдилар.

Бобомниқидан қайтишда шундай бир аянчли ҳолнинг гувоҳи бўлдимки, у бир умр ёдимдан кўтарилмаса керак.

Биз автобуснинг олд эшигидан бир амаллаб кирдик. Ойим жовдираб, бўш ўрин излай бошлади, аммо жойлар банд эди. Бир амаки бизни кўриши билан газета ўқишга тутинди. Кутилмаганда кексароқ киши ўрнидан турди.

— Мана бу ерга ўтиринг!

Бийим отахонга бир сидра назар ташладилар-у, негадир унамадилар.

— Бўлмаса, болангизни беринг, — мен томон иккала қўлини узатди у киши. Мени авайлабгина кучоғига олгач, ўша дилкаш оҳангда сўради: — Оти нима бу сариқвойнинг?

Ойим жавоб бердилар.

— О зўр, жуда зўр,—алқаб қўйди отахон. Мен ҳам қизиқиш билан нотаниш отахонга разм сола бошладим: унинг бир оёғи ёғочдан экан. Қизик! Болалигида қандай қилиб ланка ўйнадийкин? Рақсга тушмаганми? Товба!

Навбатдаги бекалда отахоннинг ўрнига ўрнашган ойим мени кучоққа олдилар. У киши оёғини гич-гич этказиб тушиб кетди. Дадам бошларини сарак-сарак қилиб қолдилар.

Ўша кунни дадам иккита шеър ҳам ёздилар. Хоҳишингиз бўлса, ўқишингиз мумкин:

Ёғоч оёқ гичирлайди,
Гичирлаб ҳазин —
Мардумларга баён этар гуссасин, арзин:
Мен арғувон эдим бир замон,
Сершарбат заминнинг чайир ўвлони.
Чорак аср аввал кесиб беомон,
Чўлтоқ бир оёққа улашди мани!
Чорак аср мадад бўлдим аммо,
Оёқ бўлолмадим, бўлолмайман ҳам.
Чорак асрдирки, менга муаммо:
Мажруҳ этар нечун одамни одам?!

...

— Нега оёғингиз йўғ-а, бобожон?
Наҳот тувилгансиз шундай ногирон?!
Эҳ, бундай афтода бўлмасайдингиз,
Қирлар қучовида чопардик чунон.
Нечун оёғингиз йўғ-а, бобожон?
Қирғин йилларида не-не қўл-оёқ
Жарроҳ столида қолганим
Болакайга уқдириш қийин...

ОЛТИНЧИ БОБ

И л к қ а г а м

Амаким одатдагидек, мени кўтариб олиб, боғ эшиқдан далага олиб чиқдилар..
Мовий ўтлоқларда қўй-қўзилар ирғишлаб ўйнашар, оппоқ капалаклар бир-
бирини қувар, қушлар чақ-чақ қилишар эди.

Амаким мени сўқмоқда тикка қўйди, мувозанатни зўрға сақлаб турдим. У
киши андак орқага чекиниб, имлади:

— Қани, Улуғжон, келақол. Юр, ҳа юр. Юрақо-ол!

Ўтириб олмоқчи бўлдим-у, шу сарҳадсиз сўқмоққа олиб чиққани учун
амакимнинг гапини ерда қолдирмадим: кўрқа-писа, оҳиста қадам босдим: сўнг
яна, яна... У киши беҳудуд қувониб, мени бағрига босди, ўпди, кейин
ҳовлиққанича уйга олиб чопди.

— Ҳой, одамлар! Улуғбек юрди, ўзи юрди, етгита қадам босди!!!

Улар ҳам қувонишди, аммо ишонқирамай туришди..

— Улуғчик, буларга битта юриб бер. Давай!

Амаким мени уйнинг ўртасига қўйдилар. Гандираклар бир неча қадам
босгандим, у киши тагин тисландилар. Бурила солиб, ўзимни бувимнинг ҳароратли
ва хушбўй кучоқларига отдим. Ҳаммалари қувонишди! Худди болаларга ўхшаб
қувонишди!

...

Энди бемалол юраман, физилаб югураман ҳам. Ҳовлидаги мусичаларни
учириб юборишни, тупроқ ўйнашни хуш кўраман. Катталар ҳам деярли
индашмайди, аммо бир лаҳза бўлса ҳам кўздан қочаришмайди. Оғзимга тупроқ
солгудай бўлсам, уришиб беришади. Мен бўлсам, ноннинг мағзига ўхшаш
ҳароратли, хуштаъм тупроқни олиб, эндигина ниш ураётган тишларим билан
чайнашни хуш кўраман.

Йўлга кириб, талай қийинчиликларга дуч келяпман: айниқса, эшикни
очиб-ёполмайман, чунки унинг дастаси жуда баландда. Пастроққа ҳам
битта даста ўрнатишса, асакалари кетадими?! Ҳозирча қанча эшик кўрган
бўлсам, барининг дастаси осмону фалакда. Ҳатто болалар боғчаси,
поликлиникаси очғичини ҳам катталар ўзларига мослаштириб олишган.
Ана шу биноларнинг зиналари ҳам баланд-баланд. Тушуниш қийин бу
катталарга—улар бизга меҳрибон бўлиш билан бирга, андак мағрур, бепарво
ҳам кўринишади. Майли, болакайлар фикри, лаёқати билан ҳисоблашадиган
замонлар ҳам келиб колар...

ЕТТИНЧИ БОБ

Моҳинбону

Ногаҳонда ойим ғойиб бўлиб қолдилар. Бир-икки кунгача у кишини интиқлик ва инжиқлик билан кутдим-у, бувим жуда меҳрибонлик қилавергач, индамай қўяқолдим. Бирор хафта ўтар-ўтмас бийим жажжигина чақалоқ кўтариб келдилар: номи—Моҳинбону. Барилари унга парвона бўлиб қолишди. Чақалоқ бўлса кўзларини юмиб, ўзини уйқуга солиб ётибди. Ҳар замонда тамшаниб ҳам қўяди. Бувим уни кўтариб олиб, ҳамду сано ўқий бошладилар.

— Кўзлари қоп-қора, қошлари камондай...

Мени эса батамом унуттишди. Уларга яқинлашиб, турфа қилиқлар қилсам ҳамки, хушламай тураверишди. Бунинг барига чақалоқ сабаб эканлигини ҳис этдим ва унинг юзига чанг солдим. Ҳаммалари бақириб, мени уриша кетишди. Овозимни баралла қўйиб, йиғлашга тушдим. Аммачам бўйнимдаги эмизакни оғзимга суқди.

— Ма, сигаретингни чак!

Оғзимга суқилган резинани зарда билан пуфлаб ташладим-да, тагин йиғлайвардим. Ҳарқалай, бувим мани тушундилар.

— Вой, мани боламга қарамай қўйишдимми?! Эсдан чиқаришдимми?! Бераҳмлар! Золимлар! Ҳаҳ, чақалоқ ёмон! Моҳинбону ёмон!

Мен ийиб кетдим, беихтиёр юзимни у кишига яқин тутдим—у киши меҳр билан ўпдилар.

Каминага шунинг ўзи кифоя эди.

Момом мени чўмилтирмоқчи бўлдилар. Сувни шалоплатиб ўйнашни хуш кўраман-у, лекин совун... Мени кўндириш илинжида у киши ҳамон шакарғуфторлик қилардилар.

— Қани тишингни кўрсат, қани...

Бармоқларимни оғзимга суқиб, оппоқ тишларимни кўрсатаман.

— Балли, балли, — алқашда давом этадилар у киши, — Улуғбек баҳодир йигит: у чўмилишдан чўчийдиганлардан эмас...

Тоғорага сув солиб, мени қип-яланғоч қилиб ечинтирдилар-у, совун излашга кетдилар. Совун урилганда кўзимни юмиб ўтиришни ўйлаб, дилим андак хуфтон бўлди. Бир неча сония бўлса ҳамки мовий осмонни, яшил дарахтларни, бувижонимнинг нуроний чехраларини кўришдан маҳрум бўлиш... Таваккал қилиб қочдим.

Кўчада машиналар занжири узилмасди. Улардан заррача чўчимай, нариги томонга югурдим, аммо ўртага борганда гангиб қолдим. Машинадаги одамлар мени кўрсатиб, алланима дейишар, устимдан кулишар эди. Бир шофёр кабинадан бошини чиқариб бақирди:

— Ҳой, тирмизак, уйингга жўна!

Нега бақиради бу ўпка?! Бирпас тўхтаसा, осмон узилиб ерга тушибдимми?! Ахир, кўчадан мен — Инсон ўтяпман-ку! Қолаверса, болалар ва кексалар, меҳмонлар ва беморлар, мажруҳлар ва аёллар ер юзининг барча қитъасида эъзозланмоғи керак! Улар мададга муҳтож!

Майли, садқаи асаб! Шофёрлар ўзи андак бадфеъл бўлишади, шекилли. Кимдир мени даст кўтариб, кўчанинг нарёғига ўтказиб қўйди. Ёдимга совун тушиб, тагин қочдим. Дуч келган бир эшикни очган эдим, кўзим чипор товуққа тушди. Мен уни тутмоқчи бўлиб қуваётганимда бувимнинг овозлари эшитилиб қолди. Роса танбех эшитдим. Кечқурун дадамга шикоят ҳам қилдилар:

— Бу шатрама кўчага чиқиб қочди. Усто Субҳоннинг ҳовлисида тутиб келдим.

Дадам юзларига жиддийлик тусини бериб, кўзларини олайтирдилар.

— Минбад бундай қила кўрма!..

Индамай қўяқолдим. Катталар билан ўчакишиш одобдан эмас.

САККИЗИНЧИ БОБ

Момокалоним

Амакимни армияга жўнатадиган бўлдик. Шу баҳонада уйимизга бир талай меҳмонлар келишди. Гулдиёр деган қизалоқ ҳам ойиси билан келди. Қошлари қоп-қора, юзи ширмондай. Унга конфет узатдим.

— Кучоқлаб ол, ўп, — дедилар амаким шивирлаб. Энди ўпаман деганимда, бетимга чанг солди. Йиғлаб юбордим. Ойим мени овутар экан, Гулдиёрнинг онасига, яъни холамга ҳазил қилди:

— Вой, битга ўпса нима қилибди, осмон узилиб, ерга тушибдими?!

У киши ҳам жим ўтирмадилар:

— Бу тирмизак иккига кирмай қизларни ўпса, келгусида нима бўлади? Бепул муччи йўк!

Мен тагин бир оз йиғламоқчи эдим-у, аммо дадам бақириб қолдилар.

— Жим бўл!

“Жим бўл! Ўтир! Тегма! Бас қил! Ташла!” Булар бари менинг кун бўйи эшитадиган танбеҳу дашноларим, кўп хоҳиш-иродам ва иштиёқимни чеклаб турадиган пўписалар. Уйдагилар ўқимасдан, ишламасдан туролмаганларидек, мен ҳам бақирмай, шўхлик қилмай, ўйнамай туролмаслигимни билишмайди ёки билгилари келмайди бу калондимоғларнинг! Синглим-Мохинбонудан ташқари ҳаммага бўйсунимни талаб қилишади. Ваҳоланки, катталарнинг ўзлари гоҳида бир-бировларига кулоқ солишмайди. Мана сизга катталар ва болалар ҳаёти!

Ҳадемай уйимизга бувимнинг ойилари — момокалоним келиб қолдилар. Ёшларини ҳам сал кам юзда дейишди. Дадам у кишини суяб машинадан туширдилар-у, уйга олиб кирдилар. Ажабо, ёшлари шунча улў бўлса ҳам ўзлари юрломасканлар. У киши картга жойлашиб олгач, қўлларини дуога очдилар.

— Аскарбаччалар ой бориб, омон келсин, бизга қасд қилганлар паст бўлсин!

Каминадан ташқари ҳамма юзини силади. Уйимиздаги катта-кичикни, ҳатто оиламиз сардори бувимни ҳам алақандай салобат босганди. Барилари оёқ учида юришар, шивирлаб гаплашишарди. Дадам мени даст кўтариб, у кишининг олдларига қўйди.

— Мана чеварангиз — Улуғбек.

У киши пайпаслаб (кўзлари ҳам яхши кўрмаскан), мени кучоққа олдилар. Оғизларига қарасам, ҳалигача тишлари ҳам чиқмаган экан.

— Бу бола нега бунча ориқ? — сўрадилар у киши.

— Жуда шўх, тинмайди, — жавоб қайтардилар бувим.

— Шўх бўлгани яхши, — дедилар момокалоним ва сўрадилар, — келининг ишлайдими? Бувимнинг жавобларини эшитгач, тагин норози оҳангда давом эттирдилар: — Санга ҳам қийин экан — иккита бўлса булар, эмизикли бўлса...

У киши салдан кейин амакимга насихат қила бошладилар.

— Командирингни гапини икки қилма! Бошинг айланиб, ўша ёқлардан уйланиб қўйма!

Зум ўтмай у киши каравотнинг чеккасида муштдайгина бўлиб ухлаб қолдилар. Меҳмонлар ўзларини анча эмин-эркин тутиб, гапга киришиб кетишди.

— Дадам ҳам бу кишидан ҳайиқиб турардилар, — дедилар бувим, — ҳеч кимга бўйсунмаганлар.

— Ваҳоланки, у замонлар аёл зоти эридан ўлғудай қўрққан, — дедилар катга аммам.

— Ўшанда ҳам санга ўхшаган гапи оғзидан тўкиладигани қўрққан, зарбини ўтказгани ўтказган.

Бувимнинг бу гапларидан сўнг негадир ойимга жон кирди.

— Энди мен ҳам хўжайиннинг гапини гап деб лаллайиб ўтирмайман.

Бувим у кишини андак жеркиб, дадамга ҳамду сано ўқиб кетдилар. Улар шу аллозда узоқ саннашгач, дастурхон бошидан жой олишди.

— Лайлолар нега келишмади-а? — сўради кимдир ойимдан.

Лайло — камина илк бор танишган қизалоқ. Шунинг учун қулоғимни динг қилдим. Ҳийла танаффусдан кейин ойим чўчиброқ жавоб қайтардилар:

— Улар ажралишди.

— Ўзи сақласин, — дедилар бувим дарҳол, — чумчуқнинг ҳам ини хонавайрон бўлмасин!

Ойим чулдирадилар, назаримда, бор айбни Лайлонинг отасига юкладилар.

— Эҳтимол ундаймасдир, аёлдан ҳам ўтгандир, — қўшилмадилар дадам. Ойим тагин ўзлариникини маъқулладилар.

— Айб эрда ҳам, хотинда ҳам эмас, — якун ясадилар бувим, — гап ўша рўзғорда бирорта мўйсафиднинг йўқлигида. Чол-кампир бўлган даргоҳда файзу садоқат, аҳиллигу фароғат бўлади. Акс ҳолда ҳозирги ёшлар оилани сақлаб қололмайдилар.

— Оила учун эса курашмоқ керак, — фалсафа суқдилар дадам.

Улар тагин эзмалик билан гапга киришиб кетишди. Аммаларим рўзғори бузилган қўшнилари бирма-бир тилга олиб, роса ғийбат қилишди.

Вокзалга чиқишдан олдин момокалоним дастурхонга фотиҳа ўқидилар:

— ... ширин обод, манзил озод, пайгамбару худога салават. Эккан, теккан, олиб келган, еганга ҳасанот. Илоҳим олганларинг олтин бўлсин, аскарбаччалар бурунлари ҳам қонамай қайтиб келсин.

Вокзал. Қувончлару кўз ёшлар, ҳаяжону гуссалар... Амаким поездга чиқадиган бўлдилар. Бувим у кишини кучоқлаб йиғлаб юбордилар.

— Нега йиғлайсиз? — ранжиганнамо сўрадилар амаким.

— Ёдимга укам тушди—Давронжон. Санинг ёшингда эди...

Поезд жилди. Дадам ғайритабиий ҳолда овозларини кўтардилар:

— Хат ёзиб тур! Эҳтиёт бўл!

Поезд қўздан ғойиб бўлгач, бувимга шафиқ оҳангга мурожаат қилдилар: "Юринг, ойижон, кетамиз! Хавотир тортманг, замон тинч!"

ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Ҳ у м о қ у ш и

Шўхлик қилаверганим учун бўлса керак, аини туш маҳали бувим мени ухлатмоқчи бўлдилар. Пўписа қилиб ётқиздилар-у, алла бошлаб юбордилар. Шунда ҳам кўзимни лўқ қилиб ўтираверганим учун бўлса керак, эртак ҳам айтдилар.

— Жуда қадим замонда, қайсиям бир томонда бўғзидан ўт пуркаб турадиган аждарҳо пайдо бўлибди. У одамлар сув ичадиган булоқ бошида тураркан ва ҳар куни биттадан болакай инъом этишмаса, сувга заҳар солишга чоғланаркан. Шунда бир баҳодир майдонга чиқиб: "Бегуноҳ гўдакларни бу ёвузга берманглар, у билан ўзим жанг қиламан!"—дебди. Беаёв жанг бошланибди. Қирқ кечаю қирқ кун давом этибди кураш. Шунда қайданам ҳумо қуши учиб келибди-ю, илоннинг оёғи остига тарик сепиб юборибди. Аждар сирганиб йиқилибди. Ботир йигит уни тилка-пора қилибди.

Табиийки, бу ваҳимали ривоятдан кейин уйқум батамом учди. Умуман, кундузи ухлайдиган боқибегамлардан эмасман! Ўрнимдан ирғиб туриб, ўзимни шавқли уйинлар бағрига отдим.

Шомга яқин уйимизга жуда башанг кийинган бир хола келиб қолди. Уни танимасам ҳамки қувондим ва истиқболига югурдим.

— Ас... ас...—салом бердим, бувим ўргатганларидек қўлимни кўксимга қўйиб. Ҳалиги хола бўлса саломимга алиқ олмас, менга умуман эътибор бермас эди. Ё кўрмай қолдимиз? Ундай бўлса Моҳинбонуни ҳам кўрмаганликка олди-ку. Уйимизга келган киши, одатда, унинг жингалак сочларини силаб қўйишни қанда қилмасди. Демак, болаларни хуш кўрмайдиганлар ҳам бўларканда бу ҳаётда?! Наҳотки?!

У ойим билан алланималарни келишиб олди-ю, ўша нописандлик билан чиқиб кетди.

— Ким бу ойимча? — ёқинқирамай сўрадилар бувим.

— А-эй, — дудмал қилдилар ойим.

— Бола-чақаси борми бу турқи совуқнинг?

— Йўқ.

— Тирноққа зор денг?—жон кирди момомга.

— Ўзи истамайди.

Бувим тагин давом этираётган эдилар, бу ойимга ўтиришмади.

— Нима ишингиз бор?! Менинг одамларим сизга ҳеч ҳам ёқмайди.

Зиддият жиддиятга айланиб кетмаслиги учун дадам гап ўзанини бошқа томонга буриб, эртага ҳайвонот боғига боришимизни маълум қилдилар.

Кечаси нохуш тушдан уйғониб кетдим. Ҳовлимизга бир аждарҳо келганмиш. Ярни бувим айтган илон эмиш-у, қолгани кундузи келган аёлга ўхшармиш. Бувижоним фарёд солиб, одамларни ёрдамга чорлабдилар. Шунда ҳарбийча кийинган амаким пайдо бўлиб, ҳалиги ёвуз билан жангга киришибдилар. Мен ҳумо қушини излаётганда, уйғониб кетибман. Чинқириб йиғлаганим учун ҳаммалари уйғониб, мени овутишга киришишди. Менинг эса ўксиб-ўксиб йиғлагим келарди.

Биринчи эртак ва биринчи туш ана шундай нохуш бўлди.

Эрталаб дадам билан ойим башанг кийиниб олишди, сўнг эринибгина менга бежирим шим, янги туфли кийгишишди. Биз гавжум шаҳар сари йўл олдик.

О, она Самарқанд! Серзавқ, сербўёқ маскан. Сен бизнинг ватанимизсан! Бобо ва бобокалонлар заминисан!

Кўчма ҳайвонот боғи шаҳар чеккасида экан. Кираверишда тўқайда юрган баҳайбат йўлбарс, шохдан-шоҳга сакраётган чаққон маймунлар акс эттирилган. Ичкарига кириб, анчайин маҳзун манзара гувоҳи бўлдим. Бу ерда жониворларнинг аксарияти жуда хомушдай эди. Айиқ полвон надомат чеккандай мунгли бош тебратар, оҳу одамларга илтижо билан мўлтираб тикиларди.

— Мана бу ҳумо қуши, — дедилар дадам, қафасда елка қисиб ўтирган паррандани кўрсатиб.

Мен бахт қушини батамом ўзгача тасаввур этгандим. Назаримда, у бағоят сармаст ва шиддаткор бўлиши керак эди.

Тушимга тагин шу қуш кирди. У ҳамон қафасда шалвираб ўтирарди. Қафас эшигини очиб юборибман.

ЎНИНЧИ БОБ

К и т о б к ў р г а н о г а м

Радиоприёмник номини долалай дейман. Чунки уйдагилар унинг пластинкасини айлантириб юборишлари билан нуқул: "долалай, долалай", деб бақираверади. Шунда биз ҳам қўшиққа ҳамоҳанг тебранаверамиз. Елкаларимиз, тиззаларимиз ўзига хос оҳанг билан бир маромда қимирлайверади. Гарчанд катталарнинг гапларини ҳади тўла тушунмасам, ҳис қилмасам ҳамки, бу куйнинг навозишлари вужуд-вужудимга сингийди. Озодликда юрган ҳумо қуши билан бирга парвоз этаётгандай, ариқ соҳилларидаги оппоқ капалакларни куваётгандай, қип яланғоч бўлиб ариқ сувларида чўмилаётгандай бўламан. Шунинг учун ҳам ҳар гал қўшиқ охирига етиши билан уни такрорлашларини талаб қилиб бақиравераман. Айтганимни бажо келтиришмаса, чинқириб йиғлайман. Шунда дилкаш қўшиқ тагин янграб, ҳаммамизни ўз сеҳрига тортади.

**Парен песня поет об девчонком одним,
В кем он влюблен, отгадай
А песня звучит под луной:
Долалай, долалай, долалай...**

Бизнинг бу қилиқларимиз фақат бувимга унчалик ўтиришмайди.

— Товба,—дейдилар у киши ўзларига хос заҳархандалик билан, — бу замоннинг тухумдан чиққани ҳам зукко. Ҳаё қолмади.

— Бу гапда жон бор, — дейдилар дадам бир оздан сўнг, — дарҳақиқат болаларнинг ўз қўшиқлари бўлиши керак.

— Бало! — овозларини андак кўтарадилар ойим норози оҳангда, — барча дўконларни кўрганман — унақаси йўқ.

Ниҳоят, рақсга тушишдан чарчаб, боққа қараб қочаман. Бу ерда Ёқуб, Қобил, Ўлмас деган жўраларим бор. Улар билан ўйнаш мароқли. Гоҳида ўчоқ бошидан гугурт ўғирлаб чиқаман-да, катталар кўзини шамғалат қилиб, чўпларини бир-бир ёқаман. Ўртоқларимдан ҳар хил гапларни, жумладан, сўкишни ҳам ўрганаман. Далалардан ҳориб келиб, эртароқ ухлайман.

Хаёл суриб ўтирганимда амаким оёғимнинг остини қитиқладилар, мен боплаб, русчалаб сўқдим: бувим шарақлаб кулиб юбордилар, бошқалар эса дарғазаб бўлишди.

— Тарбияси бузиляпти.

— Бола тизгинсиз.

— Таъзирини бериш керак!

Бувим эса одатдагидек меҳрибонлик билан мени ҳимояга оладилар.

— Бекор айтибсизлар! Боплайди барингни! Бери кел!

Итоаткорона у кишининг пинжидан паноҳ топаман. Ойим тутатиб бувим ва дадамга гап уқтира бошлайдилар. Бунақа тарафкашлик қилаверсак, келажакда бориб турган безори бўлишимни айтадилар. Момом эса барча овозларни босиб, алла айтиб юборадилар:

**Оҳ, укам, мулло укам,
Қайларда қолдинг кечқурун?!
Ғам шудам, пурғам шудам,
Қайларда қолдинг кечқурун?
Оҳ, укам, тилло укам
Қайларда қолдинг кечқурун?
Кечқурун-о!
Кечқурун-о!
Кечқурун!..**

Бувим китобларини олиб, кузойнақларини тақдилар. Мен эса фурсатдан фойдаланиб, ўзимни кўчага урдим. Ҳадемай мени каттароқ шумтака болалар ўраб олиб, гапга тута бошлашди.

— Улуғ, битта ч...ни кўрсат! Давай, тез бўл! Мен индамайман. Рости гапки, бундай қилгим келмайди.

Бошқа бир ўсмир унинг гапини илиб кетади.

— Даданг билан оининг бир тушақда ётишадими-а?

Тагин индамайман. Аниқроғи, уйимиздаги сир-асрорни бу шилқимларга айтгим келмайди.

Шу пайт таниш дарвозадан Ўлмас деган танишим чиқиб қолди.

— Давай, иккаласини кураш олдирамиз,—деди ҳалиги шумтакалардан бири.

— Давай!

Дўстимни даст кўтариб, рўпарамга қўйишди. Шумтакаларнинг ярми у, ярми мен томонга ўтиб олишди.

— Бошланглар!—команда берди бир ўсмир.

Биз нима қилишни билмай, анграйиб туравердик.

— Улуғ, ур, йиқит!

— Ўлмас, маҳкам бўл! Биз бормиз!

Биринчи бўлиб, Ўлмас юзимга чанг солди. Мен бақириб йиғламоқчи бўлгандим, далдақорлар қўйишмади.

— Йиғлама, Улуғ! Эркақлар йиғламайди, жасур бўлади! Башарасига тушир!

Икки қадамча олдинга босиб, Ўлмасни итариб юбордим, у ўтириб қолди. Бунга ҳам қаноат қилмай, бир қўлим билан сочини юддим, бир қўлим билан юзини тимдалаб олдим. У чинқириб йиғлашга тушди. Ҳалиги ҳангоматалаб баттоллар зум ўтмай тумтарақай бўлишди. Йўл бўйида Ўлмас иккаламиз қолдик. Унинг юзидаги қонни, шашқатор дийдаларини кўриб, ўзим ҳам ўксиб кетдим. Аста ўпдим, кўз ёшларини артиб қўйдим. Шу пайт Ўлмасларнинг дарвозасидан бир аёл чиқиб қолди. Дўстимни бағрига босди-ю, менга бақириб берди. Ўпкам тўлиб тургани учун йиғлаб юбордим. Ҳалиги аёл бунга ҳам қаноат қилмай, иккаламизни бувимнинг олдиларига етаклаб борди.

— Набирангизни қаранг, нима қилибди?!

— Ҳа, нима бўлибди, — киноя қилдилар бувим,—осмон узилиб ерга тушибдимми?!

— Қаранг-да арзандангизга!

— Ҳа, бу шунақа безори. Отаси арақхўр-да...

Бувимнинг бу жавоблари ғалати эди. Чунки дадамнинг маст бўлганларини ҳеч ким кўргани йўқ. Ўлмаснинг отаси эса кўп ҳолларда ишдан гандираклаб келади. Момоннинг кесатишлари ҳалиги аёлга қаттиқ ботди.

— Сиз китоб кўрган одамсиз! Шу гап лозимми?!

— Китобга тил тегизманг, айланай, аммангизга ўхшаб, оғзингиз қийшайиб қолади,—дедилар бувим овозларини ҳийла кўтариб.

У алланималарни жавраганича чиқиб кетди.

— Ҳа, дийдоринг қурисин, сан сатангни!

Бувижоним бу машмашани ойим билан дадамдан сир тутдилар.

ЎН БИРИНЧИ БОБ

Маҳалла

Энди кўчамиз, боғимиз, қишлоғимизнинг паст-баландликларини ҳам биламан. Дарвоқе, қишлоғимиз ҳақида ҳам андак сўз юритиш пайти келганга ўхшайди. Уни Кўтарма дейишади. Бир вақтлар бу ер пасткам жой бўлган экан. Тупроқ ташлаб, сатҳини кўтаришган. Бу ерни унчалик обод деб бўлмайди. Магазин, сартарошхона, новвойхона, темирчилик устахонаси, чойхонадан бўлак ҳеч вақо йўқ. Қишлоғимиз икки қолхоз оралиғида ва бунинг устига шаҳар билан қишлоқ ўрталиғида бўлгани сабаб анча аросатда қолган. Ободончилик хусусида гап кетганда, раислар сансалорликдан нари ўтмаган, юқори ташкилотларнинг мутасаддилари эса бу ерлар шаҳарга ўтиб кетиши эҳтимоли борлигини ваз қилишаркан. Одамлар эса раҳбарларни болохонадор қилиб сўкишдан нарига ўтишмайди.

Мен бошқа болалардек темирчилик устахонасини хуш кўраман. Галалашиб, унинг олдидаги курсида тизилиб ўтирамиз. Усто бобо уришмайдилар— у киши

вазмин, хушфеъл. Ўртада гуриллаб олов ёнади. Усто бобо унга темирни тутиб, чўғдай қиздирадилар. Кейин ҳалигини сандон устига қўйиб бирин-кетин пешлайдилар. Темир парчаси кўз ўнгимизда кетмон, теша, ўроққа айланади. Сувга солинган темирнинг вижиллаши, чарх устидан учган учқунларнинг сочилишини кузатиш мароқли.

Чойхонадаги сўрида Тоҳир амаки деган бақалоқ киши, Ортиқ бобо, Полвон бобо деган отахонлар ўтиришади. Ортиқ бобонинг қаршисидаги кирланиб кетган халтада кунгабоқар пистаси бўлади. Саша деган шатрама бола у киши номоз ўқийдиган пайтни пойлаб, писта ўғирлайди. Отахон ўша топда номозни тарк этолмайдилар.

Полвон бобонинг асл исмлари бошқача бўлган экан. Катта Фарғона канали қурилишида Охунбобоев деган отахон: "Сиз ҳақиқий полвон экансиз", деганларидан кейин шунақа лақабдор бўлиб қолганлар.

Тоҳир амаки билан Ортиқ бобо кўп гапиришади-ю, Полвон бобонинг овозларини эшитиш амримаҳол. Мен бир мартагина эшитганман. Қаттиқ шамол туриб, электр симларини узиб кетган кунлар эди. Монтер фақатгина пул чўзган кишиларнинг ҳожатини чиқара бошлади.

— Мангўр ука, — дедилар Полвон бобо, — бизди симни ҳам улаб беринг, ишингиз тушса...

— Ота, ўзлари нима иш қиладилар? — таъма билан сўради у.

— Гўрковман.

Ҳа, Полвон бобо гўрков. Одамлар у кишини ҳурмат қилади.

Сартарошхонада эса юзлари чуваккина, ўзи ҳам мўмин-қобил Мордухай амаки (Тоҳир амаки у кишини Мардивой дейдилар) шаҳардан қатнаб ишлайди. Бу одам бағоят сертакалуф. Яқинда дадам билан кирганимизда бунга тагин бир бор ишонч ҳосил қилдим.

Мордухай амаки ишдан тин олиб, дадам иккаламиз билан куюқ кўришди.

— Қани, мулложон, марҳамат, — деди курси қўйиб. Сўнг таъзим ила чой узатди. Мен қизиқиш билан унинг ишини кузата бошладим. Уста сочни ўткир устара билан тарашлаб олар, орада бот-бот дадамдан аҳвол сўрашни қанда қилмасди. Охирида ҳалиги кишининг бошига фишиллаб атир сепди, бошини икки қўли орасига олиб қисди. Ҳалиги амаки ўрнидан туриб, тагин бир бор кўзгуга қараб олди-ю, пул узатди. Мордухай амаки кўзини сузиб: "Раҳмат, ака!" деди.

— Қани, қани, мулложон, марҳамат, — дадамга ўғирилди у.

— Йўқ, мана бунинг сочини оламиз, — дедилар папаша қамина томон имлаб.

— Ие, шундайми? Улуғбекнинг сочлари ўсибдиларми? Ҳе, балли, балли.

Сартарош жавраганича креслонинг устига тахтача қўйди, сўнг мени даст кўтариб, унинг устига ўтқизди. Кейин баббаравар ҳам ишга, ҳам гапга киришиб кетди. Идораси тўлов миқдорини оширганидан ҳийла шикоят қилгач, овозини хавотирона пасайтириб, давом этди.

— Шу, мулложон, анча вақтдан бери сизни би-ир кўраман, деб юргандим: нозиккина илгимос бор. Сиз ўзимизнинг одамсиз, мулложон.

— Эшитайлик, қўлдан келса...

— Келади, келади, сизнинг қўлингиздан келмайдиган иш бор эканми, — дадамнинг гапларини бўлиб, у кишига ҳамду сано ўқиди уста. Сўнг нари-берига аланглаб олгач, давом этди: — Жиянимиз ёмон иш қилиб қўйди, мулложон. Нодонлик қилди, бадбахт.

— Нима қилди? — хулосани эшитишга шошилдилар дадам.

— Шу десангиз, бир ҳамгузаримиз Исроилга кетган экан. "Борган заҳоти суратимни юбораман, деган экан у, тикка турган бўлсам, билки жаннат экан, ўтириб тушган бўлсам, балки адашибман". Кўп ўтмай ҳалиги сурат келибди. Жиян қараса, жўраси узала тушиб ётган эмиш. Иби, иби дебди жиянимиз, бу ер ётиб нон ейдиган жой экан-ку! Аслида ундай эмас экан-да.

— Жиян кетдимми?

— Кетди-да.

— Энди қайтариш керакми?

— Ё уни қайтариш керак, ё мани ҳам унинг ёнига жўнатиш керак. Бўлмаса хор бўлиб ўлади, мулложон.

Сартарошнинг асл мақсадини тушунган дадам дудуқланиб, аллақандай идораларга мурожаат қилишни маслаҳат бердилар.

ЎН ИККИНЧИ БОБ

С о в ч и л и к г а

Бувим иккимиз йўл юрдик, йўл юрсак ҳам мул юрдик. Не-не бедапоялар, боғлар ортда қолди. Ниҳоят, қадимий ўймакор дарвоза қаршисида тин олдик. Бувим маҳси-калишлари сиртидаги чангни артдилар, кейин камлик ирона овоз бердилар. Жила вақтдан сўнг ичкаридан бувимдан ёшроқ аёл чиқди. Улар куюқ сўрашишди.

Ховли кенг, шинам эди — тўрт томондан баланд деворлар билан ўралганди. Мезбон қат-қат кўрпачалар тўшади. Моможоним бу даргоҳга қут-барака тиладилар. Дастурхонга нишолда, новвот тортишди. Алламаҳалдан кейин бувим муддаога ўтдилар.

— Айланай, мен у ҳафта ҳам келгандим. Энди ўзларингдан қолар гап йўқ. Суриштириб кўрган бўлсаларинг ҳам керак. Бола армияга бориб келган, ичмайдиган, чекмайдиган хилидан. Акаси редакцияда ишлайди, ўзи шофёрларга катта.

Ғалати. Аслида амаким армиядан келгандан бери тузукроқ иш тополмай саргардон бўлиб юрганди. Буниси ҳам камлик қилганидек, бувим бобо-бобокалонларимни ҳам роса мақтадилар.

— Билсам, ойтимулло, — деди жимгина ўтирган ҳалиги аёл, — қизимнинг ином-ихтиёри бобосида. У киши ҳали бирор нарса деганлари йўқ.

Улар жимиб қолишди. Сўнг мезбон аёл чиқиб кетди ва мункайиб қолган, панжалари бетиним қалтираб турадиган чолни етаклаб кирди. Мўйсафид биз томон ўтирилиб қарамади ҳам. Бурчакка ўтириб олиб, кўзини ерга тикканича сўради.

— Сизни танимай турибман: кимнинг қизисиз?

— Асли қўшмачитликман, — бувим ҳам бошларини кўтармай жавобга ўтдилар, — бадаллик Раҳматжон деганнинг аёли бўламан. Хўжайиним колхозда ҳосилот, шофер бўлиб ишлаган. Раҳматлини мошин уриб кетди. Мозори Қадимга қўйганмиз. Отам — Истамбек, бобом — Исқандарбек. Икковлари ҳам катта заминдор бўлишган. Улар Шоҳи Зиндага қўйилган.

Бувим боболари билан дадаларининг ажойиб ҳислатларини ҳам хотирга олиб ўтдилар. Сукут сақлаб ўтирган мўйсафид вазмингина гап бошлади.

— Бобонгиз бек эди. Яхши отлари кўп эди, аммо сургун бўлмайин деб отларини ҳукуматга топширди, қизини қаролига бериб, уни ишбоши қилиб қўйди. Ҳай-ҳай!

Кутилмаган дашном бувимга қаттиқ ботган бўлса ҳамки, меҳмондорчилик таомилларига даҳл қилмай, аввалги оҳангда давом этдилар.

— Ҳа, энди бир ҳовуч тупроғим мусофир юртларда қолиб кетмасин, деганларда. Не-не азаматлар ватангадо-ю, кафангадо бўлиб кетди...

Чол индамади. Унинг ланж қиёфасидан бирор маънони ўқиб олиш ҳам амри маҳол эди. Сукунатни у қайтараётган тасбеҳ доналарининг бир маромда чиқилаши бузарди. Кейин уни олиб чиқишди. Бир неча дақиқадан кейин кирган уй бекаси оиланинг сўнгги қарорини аён қилди.

— Ойтимулло, дилингизга қаттиқ олманг — бобоси рози бўлмадилар. Насибаси ўзга ерга сочилган эканми...

— Ҳа, майли, совчига бир эшик ёпиқ бўлса, минг эшик очик, айланай, — ўкинганларини заррача билдирмай давом этдилар бувим, — сиз билан қуда бўлиш насиб этмаган экан, бошқаси билан бўлар. Энди кўнгилад-да!

Ташқари чиқиб, йўлга тушгач, бувим ҳалиги чолни лаънатладилар.

— Дийдоринг курсин, сан босмачини!

Биз йўлда давом этдик. Кейин Мазори Қадимга кирдик. Оқ, қора мрамрлардан мунг билан боқиб турган болақайлар, ўсмирлар, аёллар, чолларни кўриб алланечук бўлиб кетдим.

Бир қабр қаршисида тин олдик. Бувим эзилиб-эзилиб йиғлашга тушдилар. Фаҳмлашимча, бу бобомнинг сағаналари эди. Аммо бувим бу нохушликларнинг бирор асоратини уйга олиб келмадилар. Ичкарига кирган ҳамона тантанавор ва нописанд ҳолатда хитоб қилдилар.

— Ҳе, падарига лаънат! Ўшанинг авлоди эканлигини билсам, даргоҳига оёқ босмасдим. Ўғлим кўчада қолгани йўқ!

ЎН УЧИНЧИ БОБ

Т о м о ш а

Ура!

Дадам бизни шаҳарга олиб тушадиган бўлдилар. Ҳаммамиз янги, оҳори тўкилмаган либосларимизни кийдик. Кичик синглим Дилафрўзни бувижонимга қолдириб, йўлга тушдик.

Кўчалар гавжум эди. Баҳор қуёшида Регистоннинг сокин миноралари, нилий гумбазлари ёрқин товланади. Майдон четида томоша устидан чиқиб қолдик. Одамлар ўртасида дадам тенги бир амаки уч баҳайбат айиқни турли куйларга солиб ўйнатарди. Жониворлар хўжасининг буйруғини сўзсиз бажарар, қувонч улашар эди.

— Хўш, полвон, — деди ҳалиги амаки айиқларнинг йирикроғига, — мана бу биродари азизларга би-и-ир маст бўлиб беринг.

Айиқ гандираклар давра айлана бошлади. Кўзлари сузилар, лаблари тамшанар, хуллас, ғирт алкашнинг қиёфасига кирганди. Атрофда шўх-шўх кулгилар янгради. Айиқ полвон қўлини бир силтадию, ерга ағанади, мастнинг сўкинишига монанд бўкириб қўйди.

— Полвон, нормадан ошибди-ку, — сўз қотди хўжаси.

— Ҳа-а-а-а,—деди айиқ полвон бўкириб.

— Айб, айб!

У беихтиёр бу ёнбошига ағдарилиб ётди.

— Ана милиса, ана милиса,—пўписа қилди эгаси. Айиқ ўрнидан ирғиб турди, паноҳ излаб эгасининг пинжигга тикилди.

— Айб, айб, — такрорлади эгаси. Навбат иккинчи айиққа келди. У рақибини курашга чорлаётган паҳлавондай вазмин давра айлана бошлади, аммо шериги ҳадеганда курашга чиқавермади. Кутилмаганда одамлар орасидан бир маст довдираб ўртага тушди-ю, айиққа рўпара бўлди. Айиқ аввал унга бошдан-оёқ разм солиб чиқди, сўнг кутилмаганда тарсаки тушириб қолди. Узала тушган мастни олиб чиқишди.

Гарчанд айиқ полвоннинг кайфияти бузилган бўлса-да, эгасининг буйругига кўра умбалоқ ошиб, ҳар мақомда рақсга тушди. Учинчи айиқ бўлса қўлига эскигина телпак олиб, даврадагилардан пул йиға бошлади.

Нарироқда — шоирлар боғида баланд қилиб сим тортилганди. Карнайлар ғата-ғут қилиб ўзига чорларди. Ўртага мошгуруч соқолли, кексароқ киши тушди. У одамларга бир карра кўз ташлаб деди:

— Халойиқ, биз Бухорои шарифдан сизларни хурсанд этгали келдик. Омин, муаллақ симга чиқадиган болаларимни ўзи паноҳида асрасин! Сизлар ҳам муроду мақсадларингга ётинглар!

Одамлар юзларига фотиҳа тортишди. Шу пайт меңдан сал каттароқ болакай, қўлига узун таёқ тутганича, физилаб симга чиқиб кетди. Одамлар ҳайратларидан ёқа ушладилар. Ҳалиги болакай сим бўйлаб нари-бери бориб келгач, кўзини боғлашди. Сурнай билан ногора мунгли оҳанг бошлади, негадир юрагим шувиллаб кетди. Шундан кейин болакай оёғи билан симни пайпаслаганича юра бошлади. Симнинг ўрталарига келганда оҳанг ўзгарди. "Анджон полкаси" янгради. Энди бола симда кўзи боғланган ҳолда завқу шавқ билан рақс тушарди.

Худди шу пайт соқоллари ўсган, кийимлари жулдур киши яқинимизга келиб, дадамга илтижо килди.

— Бола-чақангизнинг умрини берсин, ғамини кўрманг! Садақа—радди бало, ихлосу халос, эътиқоду мурод...

Дадам унинг кафтига танга қўйдилар. Аммо менинг фикру хаёлим остин-устун бўлиб кетган эди. Шодон қийқириқлар, хушчақчақ болалар, мамнун айиқлар ва ниҳоят ғамзада амаки! Нега ундай бўлиши керак!? Гуноҳи нимада?! Нечун у шодон эмас? Нега у ана шу шодлик уммонидан бебаҳра?!

Кечга яқин биз уни тагин учратдик. Энди батамом бошқача ҳолатда эди у. Ахлатлар уюлиб ётган бурчақда маст ҳолда ағанаб ётар, одамларни беҳаё қилиб сўқарди. Ё товба!

ЎН ТЎРТИНЧИ БОБ

М а к т а б

Бугун 1 сентябрь! Мен мактабга бораман! Ҳаёт йўлимда янги, нотаниш сўқмоқ

бошланади. Катталарнинг куйинишларига қараганда, бۇ йўл анча серташвиш, олис. Ва лекин у — зарурат.

Тўйдан кейиноқ дадам янги портфел олиб келган эдилар. Ойим алифбо, қалам-дафтарларни муҳайё қилдилар. Бугун ҳам ойим анча эрта уйғониб, янги либосларимга дазмол босдилар. Мактабга боришимни эшитиб, Моҳинбону пикиллаб йиғлашга тушди.

— Манам бораман, манам борама-а-ан.

Катталар шунча уқтиришса ҳамки, ёши етмаганини тан олгиси келмасди нодоннинг! Ниҳоят, дадам бақириб бергач, овози тинди.

Алифбо, мактаб хусусида анча-мунча тасаввур ва таассуротларим бор эди. Жумладан, алифбодаги ҳарфларни алақачон ўрганиб олгандим. Тамара опа (бизникида яшайдиган студент қариндошимиз) Моҳинбону иккаламизга кўп ҳарфларни ўргатишга улгурганди. Бунга осонлик билан эришмаганди опамиз. Бўйсунмай қочаверганимиз учун бизни алдаб-сулдашнинг турли йўллари ишга солганди. Бир куни иккаламизга ҳам эски газета-журналларни бериб, "о" ҳарфининг ичини қизил рангга бўяб чиқишни тайинлади. Биз зум ўтмай бу ҳарфни топадиган бўлдик. Кейин "н" ҳарфини яшил, "а" ҳарфини кўк рангга бўядик. "она" сўзини шу тариқа ўргандик. Кейин "дада", "ватан", "олам" сўзларини ҳам ўқийдиган бўлдик.

Фақат алифбо эмас, мактаб ҳам таниш эди менга. Бирор ҳафта муқаддам ойим мени у ерга олиб бориб, йўлни, синфимизни, буфет ва ҳожатхонани кўрсатган эдилар.

Йўлга тушар эканмиз, бувим узоқдан-узоқ дуо ўқидилар. Китобимни уч марта ўпиб, уни эъозлашимни тайинладилар. Мактабдан қочмаслигимни, муаллимларни ҳурмат қилишимни, катта кўчадан эҳтиёт бўлиб ўтишимни қайта-қайта уқтирдилар.

Йўлда бизга Ёқуб, Жамшид, Санжар, Қобил ва бошқа жўраларим ҳам ҳамроҳ бўлишди. Уларни ҳам ойиси, бувиси, опаси эргаштириб олганди. Фарқ пишган помидор пайкали орасидаги таниш йўлдан мактаб томон равона бўлдик. Жамшиднинг бувиси бу йўл қишда ботқоққа айланишини, болакайлар азоб чекишини гапириб надоматлар чекди. Ойимга ҳам жон кирди. Шаҳардаги ишларини ташлаб келганликларига афсусландилар. Мактаб йўлига тош тўқдирмаган, водопроект ўтказмаган раҳбарларни лаянатладилар. Бир аёл эса эри нуқул ичиб келаётганидан зорланиб гапирди, қизига портфел ололмаганини айтиб кўзёш қилди. Биз—болалар бўлсак ўз дардимиз билан овораю андармон эдик. Жамшид янги портфелини мақтар, Ёқуб бўлса ланкасини кўкларга кўтарарди. Мен бўлсам ойимнинг мактабимизда ишлашларидан фахрланиб кўярдим.

Қаршимиздан машиналар қатнаб турадиган катта кўча чиқди. Бувимнинг огоҳлантиришлари ёдимга тушиб, аввал чапга, сўнг ўнгга қарадим-да, катталарга эргашиб ўтиб олдим.

Мактабимиз бир қаватли, эскигина. Айтишларича, у колхозлаштириш йиллари қурилган экан. Бир вақтлар колхоз идораси бўлган эмиш. Колхозлар бирлашиб кетиб, бу ер мактаб бўлиб қолибди.

Мактаб ҳовлисида биз—болакайларни бир сафга тизишди. Ота-оналар орқароққа бориб турдилар. Рўпарамизда учинчи синфнинг ўсмир болалари саф тортгач, мактабнинг казо-казолари нутқ ирод қилишди. Кўп гаплар ёдимда қолмади. Фақатгина бугундан эътиборан биз Самарқанд районидаги 37-ўрта мактабнинг биринчи синфига қабул қилинганимиз, мактабнинг тартиб-қоидаларига риоя қилишга мажбур эканлигимизни эслайман, холос. Кейин унинг синф болалари бизга совга-саломлар улашди. Нури деган бир ўсмир менга чегарачилар ҳақида рангли китоб берди. Сўнг ёнимда турган қизалоқни ўртага олиб чиқиб, катта қўнғирок беришди. (Мен худди шунда қўнғирокни бир фильмда туя бўйида кўргандим). Ҳалиги қизалоқ бир амаллаб қўнғирокни чалиши билан биз синфга кирдик. Дадам тенги киши тўрга ўтиб, бизга мурожаат қилди.

— Мен сизларнинг биринчи муаллимларинг бўламан. Менинг фамилиям Жалолов, — деди. Сўнг портфелларимизни, китобларимизни кўздан кечирди.

ЎН БЕШИНЧИ БОБ

Л ў л и м о м о

Хонадонимизга кириб-чиқадиган кишиларнинг аксариятини тилга олиб ўтган

эдим. Ҳоҳишингиз бўлса, бугун шулардан бири—Лўли момо ҳақида батафсилроқ ҳикоя қилмоқчиман. Бу кампир ойда бир ёки икки бор келади. Қишда эса камнамо бўлиб кетади.

Мен ҳар гал бир нарсадан жуда ажабланиман: бу аёлга муносабатда озми-кўпми нописандлик яққол сезилиб туради. Масалан, уйимизга балонли газ тарқатадиган киши келиб қолса, ўзларини қўйишга жой топишолмайди. Тўрдан ўрин кўрсатиб, қуюқ илтифотлар қилишади. Бувим пул берадилар, дуо қиладилар. Дадам ҳам у билан ҳисоблашадилар. Солиқ йиғадиган Конторчи амаки ҳам ҳовлимизда ўзини ҳокимдай тутати. Ҳар гал томорқамизни ўлчаш зарурлигини таъкидлаб кўяди. Шунда бувим нолиб қоладилар, ўғилларига иморат қуриш учун ер зарурлигини айтиб зорлангандай бўладилар, қимматчилик йиллари колхозда ишлаганликларини ҳам гап орасида қистириб ўтадилар.

Лўли момо масаласида эса... айтмай кўяқолай. Ўринларидан ҳам туришмайди, калондимоғлар. Худди шундай бўлиши керакдай, Лўли момо ҳам пойгакроқда ўтириб олади. Бувим каравотдан қимирламай саломлашиб кўяқоладилар. Лўли момо кексалиқдан шикоят қилади, гуё биз гина қилгандек, бедарак бўлиб кетгани учун узр сўраган бўлади. Сўнг гийбатга ўтади.

—Лўлини худо тиланчилик учун яратган. Локинда ёшларимиз урф-одатларимизни писанд қилмай қўйишди. Қизларимиз тожикларга, ўзбекларга тегиб кетишяпти. Худонинг қаҳри келади, қаҳри!

— Ҳа, замонида, — дейдилар бувим юмшоқроқ қилиб. Унга жон киради. Ўғиллари топармон-тутармонлигини мақтагач, айрим қишлоқдошлари тўйида ароқ қўйганини, бир енгилтак аёл эркаклар даврасида рақс тушганини айтиб беради.

— Ҳа, замонида, — такрорлайдилар бувим. Бир гал моможоним у кишига ўша Маликаи Хубон деган китобларидан бир неча варақ ўқиб бердилар. Лўли момо зор-зор йиғлади. Бувимнинг раҳмлари келиб, кетишда анчагина мева-чева бериб юбордилар.

Бир воқеа бўлди-ю, Лўли момога муносабат ўзгариб қолди. Ўша куни у киши анча башанг кийиниб келдилар.

— Кенжа ўғлимни уйлантиряпман, — дедилар тантанавор оҳангда, — сизларни тўйга айтгани келдим. Ахир, қирқ йилдан бери даргоҳларингга қириб-чиқаман! Хабар қилмасаларинг ҳамки, бирорта тўй-маъракаларингдан қолганим йўқ.

Охирги жумладан дадам ҳижолат бўлиб кетдилар. Шунинг учун бўлса керак, Лўли момонинг сўзини бўлдилар.

— Бўлди, бўлди. Ҳаммамиз борамиз.

Аммо тўй куни биринчи бўлиб бувим бош тортиб қолдилар.

— Келиб-келиб Лўлининг тўйига борарканманми?! Кимсан Искандарбекнинг авлодидан. Ана шу колхозингни ярми дадамнинг замини бўлган. Ҳар ким ўзига муносиб жойга борсин! Хеш ба хеш, дарвеш ба дарвеш. Борсанг, боравер, лекин бошимизни қотирма, — дедилар дадамга.

Ортиқча гапга ҳожат қолмаганди. Аммо шунга қарамай, дадам ўзларича ташвиқот қила кетдилар.

— Эски замонларда лўлиларни камситишган. Ҳозир улар ҳам ишлашяпти, ҳуқуқи тенг. Ўзбеклар, тожиклар қиз олиб, қиз беришаётган экан.

— Ҳов, манга қара, — сўзларини бўлдилар бувим, — Лўли момонг намоқул қилибди — ҳеч қайси ўзбек билан тожикнинг мияси айнаган эмаски, қизини чиқариб лўлига берса! Майли ўғлинг катта бўлса, лўлидан уйлантир, лекин бизни тинч қўй!

— Сиз эски замоннинг одамисиз, — жеркидилар дадам.

— Ҳа, тезроқ лўлининг тўйига бор! Янги замон одами кечикмаслиги керак, — кесатдилар бувим. Дадам чиқиб кетгандан кейин ҳам у кишини роса айбладилар.

Дадам тўйдан жуда кеч, аммо алақандай сархуш кайфиятда қайтдилар. Таассуротларини ойимга эҳтирос билан гапириб бердилар.

— Мен у ерда лўлилардан чиққан бир олим билан танишиб қолдим. Унинг айтишича, лўлилар аслида Покистоннинг Мўлтон шаҳридан келиб қолишган экан. Тажовузкор душман босиб олиб, мўлтонликларни ер юзига сочиб юборибди. Бир донишманд айтган экан: ватанидан айрилган — ҳамма нарсасидан ажрайди. Бу шўрликлар ҳам ҳамма нарсасидан ажралиб, тиланчига, фолбинга айланиб қолибди. Ҳозир бир-ярим кексаларигина тиланчилик қилишаркан.

Дадам лўлилардан чиққан анча-мунча машҳур кишиларнинг номини тилга олдилар. Тўй зўр ўтганини роса мақтадилар. Эртаси бувимга ҳам бу тафсилотларни эҳтирос билан гапириб, у кишининг шафқат томирчаларини

уйғотишга ҳаракат қилдилар. Бувим ҳам бу гал дадамни жеркимадилар— жимгина ўтирдилар. У кишининг ана шу сукутларида ички бир баҳсу мунозара зоҳир эди.

Орадан бирор ой ўтгач, Лўли момо тагин келди. Бу гал ҳаммалари ўзгача илтифот кўрсатишди. Бувим ҳам ўринларидан туриб, кўришиш учун кўл чўздилар. Лўли момо ҳаяжонланиб қолди.

— Янги келин тузукми, хизмат қиялтими? — сўрадилар бувим.

— Хизмат қаёқда дейсиз,—одатдагидек шикоятмуз гап бошлади Лўли момо, — фабрикада ишлайди. Би-и-ир маҳал кириб келади. Буниси ҳам майли: ўғлимга айтибдики, онанг у ёқ-бу ёққа чиқадиган бўлса, бу даргоҳни елкаминг чуқури кўрсин!

Бу гал узоқ гаплашишди. Аммачам ҳам дастурхонни ўзгача қилиб безадилар. Ҳайрлашиш олдидан эса бувим анча меҳрибон оҳангда илтифот қилдилар.

— Энди, тўйга боролмадик, айланай, қирқ йиллик қадрдонмиз. Мана бу — келинга совғамиз. Арзимас...

У киши, шундай деб, лўли момо қўлтигига қоғозга ўралган атлас қисдирдилар. Лўли момо негадир йиғлаб юборди. Бувим буни гуё кўрмагандай, тез-тез келиб туришни, келинни ҳам олиб келишни тайинладилар.

ЎН ОЛТИНЧИ БОБ

Баҳри бобо

Камина ниҳоят иккинчи синф толиби бўлдим.

Китоб-дафтарларимни шайлаб қўйишганига бир неча кундан ошди. "Букварь" билан "Ўқиш китоби"ни қайта-қайта варақлаб чиқдим. Ёз бўйи боғларда дайдиб, мактабни, дўстларимни қумсаб қолгандим.

Биз одатдагидан барвақтроқ уйғондик. Нонуштадан кейин ойим янги либосларимни кийгиздилар, ўзлари ҳам башанг кийиниб, атрлар сепдилар. Биз йўлга тушдик. Бувижоним бизни мамнунгина кузатиб қолдилар. Ойижонимнинг кайфиятлари жуда яхши эди. Йўлда учраган кишилар билан ҳазил-мутоиба қилиб кулиб борардилар. Аммо мактабга бир неча қадам қолганда, у киши қаттиқ ҳафа бўлдилар, руҳлари тушиб кетди. Латта этик кийиб олган, ўрта ёшлардаги чайир бир киши мактабимиз қоровули Баҳри бобо билан сану манга бориб қолганди.

— Йўқ бригадир, ўзингиз бундоқ ўйлаб кўринг, — деди! Баҳри бобо ҳассасига таяниб, — ахир, бугун — биринчи сентябрь! Байрам! Шу бугун болакайларни ишга олиб чиқиш инсофданми?! Фронтда ҳам байрам кунлари биз ўйин-кулги қилардик. Ахир...

— Баҳри ака, — деди ҳалиги киши калондимоғлик билан кесатиб, — сиз мактабни қўриқланг, бу масалани раҳбарлар ҳал қилади. Директори бор, ўринбосари бор...

Ойим ўзларини тутиб туrolмадилар.

— Биринчидан, Баҳри акага пўписа қилишдан уялинг, зарур бўлганда у киши Ватанни қўриқлаганлар! Сиз билан мени ҳимоя қилганлар! Иккинчидан, инсоф ҳам керак! Ахир, бугун биринчи сентябр-ку! Болаларни қаранг, бари янги либосларини кийиб, безаниб келяпти.

— Муаллима, — деди бригадир ҳам аллақандай заҳарҳандалик билан, — мен болаларни томорқамга олиб бормоқчи эмасман! Пайкалда помидор чириб кетяпти! План бор, мажбурият бор!

— Чириб кетса ҳам бугун чиқишмайди, — дедилар кескинроқ қилиб ойим.

Бригадир бир оз жим турди. Жўнаб кетар экан гунғиллади.

— Майли, раис бор, райком бор—бир гап қилишар.

Мен дарсдан кейин ойим районга бориб келганини эшитгач, дилимни ғусса босди. Уйга бориб, бувимни огоҳ этмоқчи бўлдим. Аммо улгуролмадим. Қарасамки, ойижоним эшик олдида ўтириб олганча ўксиб-ўксиб йиғлаётир. Ўқитувчилар у кишига далда беришар, овутишар эди.

Ўша куни юзга якин ўқувчи байрамона либослари билан помидор теришга жўнатилди.

...

Баҳри бобо менга меҳрибон бўлиб қолдилар. Мен ҳам эргалаб саломни қанда қилмайман. У киши хурсанд бўлиб, роса алқайдилар. Мактабдан қайтишда ҳам

қанақа баҳо олганим билан қизиқадилар, дадамга, бувимга салом айтишни қайта-қайта уқтирадилар.

Бир куни байрам муносабати билан у кишига сўз беришди. Баҳри бобо бир оз саросималаниб турдилар-у, кайвонича қилиб гап бошлаб юбордилар.

— Мен кўп ўлимлардан қолганман. Шунинг биттасини айтиб бераман.

— Белоруссия ўрмонларида отишма пайтида мина ёрилди-ю, бир неча газ нарига учиб кетдим. Би-и-ир маҳал кўзимни очсам, тепамда тип-тиниқ осмон. Замин бир томонга қараб сурилиб кетаётгандай. Ёпирай, чанада эканман. "Ким бор?" — деб аранг овоз чиқардим. Садо бўлмади. Яна сўрадим. Индашмади. Бошимни андак кўтариб қарасам, чанани бир овчарка судраб кетяпти.

Шу ерга келганда болалар гуриллаб кулишди. Баҳри бобо ҳам уларга қўшилиб кўлдлар. Муаллимлар эса салгина жилмайишди. Баҳри бобо давом этдилар:

— Ўша пайтларда жуда гавдали эдим, сал кам юз кило чиқардим. Жонивор денг, увотлардан, ариқлардан ўтишида азоб чекиб, роса гингшийди. Йиғлагандай бўлади. Ўзимнинг ҳам раҳмим келиб кетади. Кетавердик, кетавердик. Қанча йўл юрдик — худо билади. Бир маҳал госпиталга етиб келдик. Ҳамширалар мени тушириб олишди. Жонивор денг орқага қайтиб, ўқдай учиб кетди. Госпиталдан чиқиб, ўша итни изладим. Аммо қайтиб кўролмадим — ярамас фашистлар отиб ташлашибди. Шундай итни-я! Эҳ! Эҳ!

— Сиз болаларга қандай қилиб ғалабага эришганимизни гапириб беринг, — у кишининг ҳаяжонли хотираларини бўлди муаллимлардан бири.

— Германияга киришимиз билан граждандарга озор бермаслик ҳақида Сталиннинг буйруғи чиқди. Лекин бизнинг ғазабимиз, интиқом олиш ҳиссимиз беҳудуд эди. Мен истеъфога чиққан бир немисни қундоқ билан туширдим. Командирим роса олиб бориб - олиб келди. Нега ундай қилдинг деди. Ўша овчарка учун урганимни айтдим.

Болалар тагин гуриллаб кулишди. Ҳалиги ўқитувчи тагин ғалаба омиллари ҳақида гапиришни эслатиб ўтди.

— Ҳа, энди айтдик-ку, ғазабимиз беҳудуд эди деб. Кўрдик-да барини! Эҳ!

— Майли, майли, шу ёғи бўлади, — унинг сўзини бўлди мактабимиз директори.

Баҳри бобонинг уйлари ҳам шундоққина мактабга туташ. Пастаккина бир уй, бир даҳиз. У кишининг умр йулдошлари ҳам мактабимизда фаррош. Жуда хушсухан аёл. Икковлашиб мактаб гулзорларини суғорадилар, ниҳолларни чилпийдилар. Бир-бирларига шунчалик меҳрибонки, асти қўяверасиз. Бир куни уйда ойим бу ҳақда ҳавас билан гапиргандилар, бувим ҳам у кишини маъқулладилар.

— Ҳа, Баҳрини кўп кутди у аёл. Қирқ еттинчи йили кириб келди. Ўша ёққа олиб қолишган экан. Кечикиб, мажруҳ бўлиб келди. Лекин укам...

Мен ҳарчанд қилсам ҳам бир жумбоққа фаҳмим етмайди. Мактабимиздан сал нарироқда бир терговчи яшайди. Унинг уйи икки қаватли, пишиқ виштдан. "Волга" си ҳам бор. Нега энди Баҳри амакининг уйлари бир қаватли, пастаккина. Ҳатто мактабимиз ҳам бир қаватли. Терговчи дарвозасига ҳовлида қопонғич ит борлиги ёзиб қўйилган. Ҳатто итнинг расми ҳам бор. Аммо Қобилнинг уриб-енгишига қараганда, бу ерда ҳеч қанақа ит йўқ эмиш. Ғалати. Мен жуда ажабландим. Бир куни дадамдан сўрадим.

— Балки терговчи ўзининг расмини ёпиштириб қўйгандир, — дедилар дадам кулиб.

— Йўқ, итники, — дедим ҳеч нарсага тушунмай.

— Ҳа, майли, — дедилар у киши, — улғайсанг, барини тушуниб олсан! Қачон улғаярканман-а ?!

ЎН ЕТТИНЧИ БОБ

Б и б и м у а л л и м а

Муаллимамиз Эргаш ака Жалолов уйга бериладиган вазифани қалаштирар экан, одатдагидек шаҳодат бармоғи билан пўписа қилганича уқтирди:

— Ҳозир рус тили ўқитувчиси киради. Нелла Караханидзе деган. Бирортанг одобсизлик қилсанг, онаизорингни кўрсатаман.

Электр кўнгирағи шиддатли садо бериши билан жой-жойимизга ўтириб, янги муаллимамизни бесабр кута бошладик. Ниҳоят, эшик очилиб, остонада бағоят хушқомат, жувон пайдо бўлди. Енгил ҳаяжондан бўлса керак, юзига билинар-билимас қирмизи ранг югурди. Рўпарамизга келиб, бир дақиқа тин олди-ю, бизни кузата бошлади. Ўз навбатида биз ҳам унга разм солдик.

— Здравствуйте!—салом берди муаллима андак эгилиб.

— Здравствуйте! — бирваракайига жавоб бердик биз. У тагин русчалаб, ўтиришимизга ижозат берди. Сўнг тикка турганича журнални варақларкан, биз билан таниша бошлади. Ҳар бир бола ўрнидан туриши билан муаллима унга бошдан оёқ назар ташлар, энгигина ҳазил-мутойиба қилиб, бизни кулдирадди.

— Ёқубжон, исминг жуда яхши экан-у,—деди у гал шеригимга келганда, — аммо бурнинг андак...

Ҳангомагалаб болалар гуриллаб кулишди. Ёқуб бўлса ҳаёлчан, хомуш турарди.

— Эҳтимол румолчанг уйда қолиб кетгандир?—давом этди муаллима.

Шеригим барибир миқ этмай тураверди.

— Балки рус тилини тушунмаётгандирсан? Қани болалар, саволимни унга тушунтириб берингларчи...

Йўқ, у барини балодай тушунаётган эди. Аввалари унинг чўнтагидан қати бузилмаган топ-тоза даструмол тушмас, кийимларига ҳам гард юқмас эди. Бирор ойдан бери, яъни онажониси оғир ҳасталикка учраб ётиб қолгач, палапартиш ва паришонхотир бўлиб қолганди.

— Тушунади, тушунади,—чувилашди болалар.

— Ҳўш, бўлмаса нега гапирмаяпсан?

Жавобан Ёқуб йиғлаб юборди.

— Ўтир, Ёқуб, ўтирақол, ҳечқиси йўқ,—унга далда берди муаллима ўз қилмишидан андак ўкиниб.

Ёқуб ўтирди, аммо йиғидан гўхтамади. Тирқираб оқаётган кўз ёшларини мушти билан жаҳл аралаш сидириб ташлар, лекин дийдалари яна ва яна жўш ураверар эди. У овоз чиқармай йиғлар, аммо ўксиб-ўксиб кетар, шунда гавдаси ҳам сесканиб тушар эди. Мен унинг ана шундай ўпкаси тўлиб, беҳудуд ички бир дард билан йиғлаганини кўрмаган эдим. Ачиниб кетдим. Муаллима саросималанди. Болаларга савол назари билан тикилди.

— Унинг ўзи шунақа, йиғлоқи,—деди Марат деган маҳмадона, лакалов бола тилёғламачилик қилиб.

Мен чачида туролмадим. Тартиб-таомилни бир чеккага йиғиштириб қўйиб, сапчиб турдим-у, унга пўписа қилдим.

— Сан жирилламай ўтир! Маҳаллалик.

Ҳалигидай камситишга мажбур бўлганимнинг боиси шундаки, бу қишлоқ фуқаролари азал-азалдан анди, афанди феъллари билан ном чиқаришган. Улар ҳақида латифалар ҳам беҳисоб туғилган. Бувим ҳам бизга насиҳат қилаётганларида, кўпинча: "Бир маҳаллалик..." деб гап бошлайдилар-у, кўпчиликка ибрат бўладиган латифанамо воқеани гапириб берадилар. Ҳатто уларнинг футбол командаси ўз дарвозасини мўлжалга олиш бўйича донг таратган.

— Сарик, сан гариллама, — деди у ҳам жаҳдга миниб, — онанг муаллима бўлса ўзингга!

Мен унинг гирибонидан олмоқчи бўлгандим, муаллима шаштимни қайтарди.

— Тўхта-чи. Сани отинг Улуғбекмиди? Хўш, ўзи нима гап? Бундоқ тушунтириб берсанг-чи. Ёки менинг киришим мақбул бўлмаяптими сизларга?!

— Ёқуб бизнинг қўшнимиз бўлади, унинг онаси касал,— дедим бир амаллаб рус тилида. Сўнг ўзим ҳам йиғлаб юбормаслик учун лабимни тишладим.

Нелла муаллима ғалати бир ҳолатга тушди. Изтироб, надомат оғушида қолди.

— Ёқубжон, Ёқубжон,—илтижо қилди у томон интилиб,—кел, ўзим кўз ёшларингни артиб қўяй! Келақол, жигарим!

У жажжи сумкасидан оппоқ рўмолча чиқариб, Ёқубнинг кўз ёшлари ва бурнини артди.

— Ҳали ойижонинг тузалиб кетадилар. Биз сизларникига меҳмон бўлиб борамиз. Шунда сен: "Ана, ойижон, жўраларим келишди", деб югуриб чиқасан. Шундай қиласан-а? Шундай қиласан-а?

Ёқуб ажабтовур илжайгандай бўлди. Елкамиздан тоғ тушгандай биз ҳам энгил тортдик. Муаллима ҳам беҳад қувониб, яна ўша ҳазил-мутойиба билан танишишда давом этди. Навбат ҳаммадан ортда ўтирадиган Бахтиёрга келди.

— А, дарвозабон, бу санми?! Молодец! Молодец! Тўртинчи синфдагилар билан ўйнаганингни кўргандим. Қойил қилгандинг!

Бу таърифу тавсиф бежиз эмасди. Бахтиёр деганимиз фақат дарвозабонлик ёки ҳимоячилик эмас, ҳужумкорликнинг ҳам кифтини келтирадди. Бошқа командаларнинг капитанлари унга хушомадлар қилиб, ўзларига оғдириб олиш пайида бўлишарди. Юқори синфларнинг ўқувчилари ҳам бу масалада у билан ҳисоблашишар, қўшмачитлик калондимоғлар бўлса унчалик хушламас, баъзан ўйиндан чиқиб туришини шарт қилиб қўйишар эди.

Нелла муаллима бағоят кўркам бармоқлари билан Бахтиёрнинг қоп-қора сочларини силаб, елкасига қоқиб қўйди. Ўзимнинг ҳам ҳавасим келиб кетди шу тобда хумпарга.

— Сани Тбилиси деган шаҳарга олиб бораман, — ваъда берди муаллима Бахтига, — ман-ман деган футболчиларга шогирд қилиб қўяман.

Бир партада ўтирадиган Фотима-Зухро билан алламаҳалгача суҳбатлашиб қолди муаллима. Уларнинг пуштиранг ленталари, оппоқ, силлиқ фартуқларини ҳовучига олиб сийпади, ҳавас билан мақтади. Меҳри тошиб кетганидан бўлса керак, энтикканича кўзларини юмди, бошини мастона тебратди ва қизалоқларни ўпиб олди. Кимдир "пиқ" этиб кулди. Нелла муаллима беихтиёр ҳушёр тортиб, дарс беришга киришди. У Руставели ва Пушкин каби даҳолар, Москва, Тбилиси сингари гўзал шаҳарлар тўғрисида дил тўла ҳаяжон, бокира бир тиниқлик билан ҳикоя бошлади. Худди она тилимизда эртақ эшитаётгандай миқ этмай ўтирдик.

Афсуски, кўнғироқ чалиниб, суҳбатимиз узилиб қолди.

Эртаси ҳам, индини ҳам рус тили дарсимиз мароқли бўлди. Биз авваллари кўнғироқ садосини интиқдик билан кутардик ва у чалиниши билан қувониб кетардик. Энди рус тили дарсида эса унинг садоси нохушлик касб этадиган бўлиб қолди. Биз нуқул тўймай, қониқмай қолардик муаллимамизнинг малоҳати, шакарғуфторлиги, саҳоватига. Нелла муаллимадан бегонасирамайдиган, хижолат чекмайдиган бўлиб қолдик. Биз ҳолба-қудрат русча гапирганимизда бирам қувониб кетардики... Яхши, жуда яхши эди буларнинг бари...

Аммо бу сархуш даврон узоқ давом этмади. Ногаҳон топганимиз—меҳрибон мураббиямизни йўқотиб қўйдик. Сўнгги дарсда у жуда паришонхотир бўлиб қолганидан ўзимиз ҳам шубҳалангандик ўшанда. Уни суриштира бошладик ва катталардан алақандай мавҳум жавоб эшитадиган бўлдик, "отпуссага чиқди" дейишарди улар алақандай дудмаллик билан.

Ниҳоят, рус тилидан София Саруханин деган бошқа аёл киришини аён қилишди. Аввалгисини жуда яхши кўрганимиздан бўлса керак, янги муаллима билан ҳали учрашмаёқ унга нисбатан дилимизда алақандай нохуш ҳис уйғонди.

У синфга жуда бамайлихотир кириб келди: ёши нисбатан каттароқ, ўзи тўлагина, қоп-қора сочлари жингала-жингала эди. Мен кўзойнак таққан муаллимани кўрмагандим, ажабланиб тикилдим-у, сабза урган муйлови ҳайратимни тагин оширди. Назаримда ғайри табиийдай эди у.

Муаллима биз билан совуққина саломлашиди-ю, қаршимизда ўтириб, аланималарни ёза бошлади. Назаримда, у имиллаб узоқ, жуда узоқ ёзгандай бўлди. Шунда... (начора, ҳаёт тасодифларга тўла) қоғоздан ясалган самолётча тепамизда ярим доира бўлиб айланди-ю, муаллиманинг столи устига, авиаконструкторлар тили билан айтганда, "юмшоқ" кўнди. Чўчиб кетдик. Ҳамсинфлардан бирортаси уни шеригига ошироқчи бўлган-у, лаънати қоғоз... Ўқитувчи ҳалигини қўлига олиб, қанотига чизилган беўхшов расми кўриб, аланечук бўлиб кетди. Расмдагининг эркак ёки аёллигини билиб бўлмасди. Кичик кўзойнаги, жингала сочлари аёлларникига ўхшаса ҳамки, муйлови жуда ҳашамдор эди. Муйловининг бир учи юқорига диккайтирилган, иккинчиси эса шалвираб ётарди. Кўзойнакнинг бир кўзи яшил, иккинчиси қизил қалам билан шошиб бўялган. Расм остида ёзув:

"Марат маҳалла, даданга салом бер, бўлмаса талонингни тешади".

Маратнинг дадаси — чорраҳада турадиган милиционер. Шопмўйлов, барваста, лекин эзмароқ. Бир куни дадам иккаламизни машинасига миндириб келганди. Йўлда икковлари роса аския қилишди.

— Сиз таёқчани кўтариб овора бўлиб юрманг, — ҳазиллашдилар дадам, — мўйловингизни паст-баланд қилиб, йўл кўрсатаверинг.

— Ҳали тагин ўстираман, — деди у киши мўйловини енгилгина силаб, — учини қулоғимга ўраб кўядиган қиламан.

— Ҳа, энди, маҳаллаликдан ҳар гап чиқиши мумкин.

Улар қаҳ-қаҳ отиб кулишди.

— Одамлар маҳаллаликни мазах қилишади-ю, чорраҳага келганда унинг мўйловига қараб йўлларини топиб олишади, — деди амаки.

Улар тагин кулишди. Дадам давом эттирдилар.

— Бир кишлоқдошининг ўғли армиядан хат ёзибди:

"Дадажон, ефрейторлик даражасига кўтарилдим". Дадаси зудлик билан жавоб қайтарибди: "Ундай бўлса қўл остингдаги генераллару адмиралларга зинҳор азоб берма!"

Хуллас, қоғоз самолётчани кимдир ана шу Маратга қараб итқитгани аниқ.

Аммо, начора, ҳозир катта самолётлар ҳам йўлини бот-бот ўзгартириб туради. Муаллима ғазабга миниб, ўша бебошни топади-ю, роса жазосини беради, деб ўйлагандик. Лекин ундай бўлмади.

— Марат қайсиларинг, — сўради хотиржамгина. Марат хурка-писа ўрнидан турди.

— Мана бу сенга тегишли экан, олиб қўй, — деди муаллима.

Бошқа ҳеч гап бўлмади. Кейин у дафтарларимизни кўздан кечиришга киришди. Биринчи бўлиб менинг дафтаримни кўрди-ю, ранжиб кетди. Бадхатлигимни юзимга солди, хатоларимни ўқлоғдай қилиб тузатди. Хижолат чеқдим, Нелла муаллимани дард билан қумсадим. Ундан нуқул "беш" оладиган Фотима-Зухро ҳам ўша куни зўрга "уч"га илинишди. Навбат Бахтиёрга келганда ғалати бўлди.

— Дафтар неча варақ бўлади? — сўради муаллима.

— Ўн иккита, — жавоб берди у, анча жим тургач, ҳайбаракаллагилар мадади билан.

— Сеники ўнта-ку?!

— ...

— Чунки икки варақдан самолётча ясаб, Маратга отгансан-да!

Бахти бошини ҳам қилганича (белида дарди борнинг оёғи қалтирайди), безрайиб тураверди.

— Шумтака.

Муаллима қўшни партага ўтди.

"Шумтака". Бу сўз Бахтининг лақабига айланиб қолишини ҳали ҳеч қайсимиз билмасдик. Бунга сабаб, унинг адашлари кўплиги билан бирга, бу сўз унинг табиатига мос келишида ҳам эди. Кейинроқ эса болалар шунчаки, Така деб қўяқоладиган бўлишди. Футбол ўйини пайтида ҳар томондан бақириб қолишарди: "Такага ошир!", "Така, бўш келма!".

Лекин София муаллима қалби ниҳоятда покиза ва ўз онамиздек меҳрибон бир мураббий эканлигига тобора кўпроқ ишонч ҳосил қила бошладик. У кўзимизга қараб, дилимиздаги гапни тезда, теран ўқиб оларди. Қаттиққўллик ва раҳмдиллик, пўписа ва шакарғуфторлик унинг табиатида бир-бирига уйғун, ҳамоханг эди.

Бир куни мактабга шошилаётганимда, Ёқубларнинг ҳовлисидан аччиқ фарёд эшитилди.

— Вой, бибижон, вой бибижон! Бизларни кимга ташлаб кетдингиз? Энди бошимизни ким силайди, бибижон?!

Бу — Ёқубнинг опаси эди. Мен ажабланиб, бувимга қарадим.

— Ёқуб жўрангни ойиси узилди, — дедилар у киши хомушгина.

Мен "узилди" деган каломнинг моҳиятини унчалик тушунмадим.

— Оламдан кўз юмди, ўлди, — аниқлик киритдилар бувим ва беихтиёр кўшиб қўйдилар: — Бор, жўрангдан дил сўра, ҳамдард бўл.

— Шартмасдир, бибижон, — эътироз билдирдилар ойим, — ўликхонада нима қилади — оёқ остида...

— Ҳа, билганларингни қилинглар, — дедилар бувим зарда билан, — сизлар жуда зукко бўлиб кетган.

Мен алақандай хавотир, иққиланиш билан мактабга жўнадим. Дилимни беҳудуд, мавҳум ғусса босганди. Ёқубнинг онажониси "узилганини" бир амаллаб София муаллимага тушунтирган эдим, у надоматлар билан бош силкиди-ю, оғир сукутга чўмди.

— Ҳозир Ёқубларникига борамиз, — деди кейин, — биз у билан бирга бўлишимиз керак.

Нохуш хабар бизни маъюс ва бир-биримизга меҳрибон қилиб қўйганди. Ҳеч ким бир-бири билан ҳазиллашмас, кулмасди. Йўл-йўлакай чурқ этмадик.

Тумонот одам тўпланганди бу ерда. Ёқубнинг опаси бизни кўриб, чандон фарёд чеқди.

— Бибижон, Ёқубингизнинг жўралари келди, нечун садо бермайсиз?!

Муаллимамиз дарвоза олдидаги ғўла устига ўтириб олганича, дилхун бўлиб йиғлай бошлади, ҳар гал ўксиганда, жингала сочлари енгилгина қалқиб кетар ва бундан бизнинг хавотиримиз ошар эди. Ногаҳоний калхатдан ҳурккан жўжалардек, муаллимамизнинг пинжиги тиқилгандик. Бу қонхўр калхат бошқаларнинг ҳам ойисига чанг солиши, одамларни доғда қолдириши мумкинлигини ҳаёлга келтириш ваҳимали эди.

Ёқуб бизга пешвоз чиқмади. Эҳтимол ноўнғай бўлгандир, эҳтимолки, бу кўнглига ҳам сигмас... Лекин муаллима чидаб туролмади.

— Ёқубни олиб чиқинглар,—деди йиғидан тўхтаб, бел боғлаган бир амакига,— уни кўргим келяпти.

Қора чопон кийиб, белини боғлаб олган Ёқубни эргаштириб чиқишлари билан муаллима уни бағрига босиб, хўнграб юборди. Русчалаб, арманчалаб алланамалар деди. Мен тушунмадим, аммо барини ҳис қилдим. “Эй тақдир, шу норасидада нима интиқоминг бор эди?! Бу гўдакнинг кўзларидаги мунг тошдай бағринга шафқат солмадими?! Эҳ, сўқир тақдир, бешафқат қисмат!”

Бу дунёда меҳрибон бувиси, меҳрибон ота-онаси, меҳрибон муаллимаси бор одамлар бахтиёрдирлар, деган хулосага келдим ўшанда.

Орадан қанча вақт ўтганини эслолмайман. Қўшмачитликлар билан хоккей ўйнаётганимизда Бахтиёр (Така)нинг оёғи лат еди. У майдондан судралиб чиқди-ю, оқсоқлана-оқсоқлана жўнаб қолди. Эртаси ундан дарак бўлмади. Учинчи куни дарсга кирган София муаллима бизга савол назари билан қаради.

— А где Бахтичка?

Болалар бир-бирига гал бермай, маҳмаданалик билан тушунтиришга киришишди.

— Қўшмачитликлардан таёқ еди.

— Айб ўзида.

Муаллима жиддийлашди. Бетартиб чуғур-чуғуримиз ёқинқирамаганди унга. Лекин дарсдан кейин тағин эслаб қолди уни.

— Ўғил болалар қолишсин, уни бориб кўрамиз.

Биз чуғурлашганча, муаллимамизга эргашдик. Ҳадемай мактаб, дала шийпони, шудгор ортада қолди ва ҳашамдор дарвоза рўпарасида тўхтадик. Бизни кўриб, Бахтининг дадаси билан ойиси қувонишди, дарвозани ланг очишди, аммо дарвозахонада “Волга” тургани учун ичкари киришимиз мушкул эди. Биз болакайлар бир амаллаб ўтсак бўларди, аммо муаллимамиз қийналиб қолишидан чўчидик. Таканинг дадаси ҳижолат бўлиб, машинани зудлик билан йўлдан олди.

Ўртоғимиз ҳайҳотдек уйнинг ўртасига тўшалган ўринда узала тушиб ётарди. У бизни кўриб ҳижолат чекди. Ўрнидан турмоқчи бўлганди, муаллима елкасидан энгилгина босди.

— Стул борми, стул келтиринглар,—деди унинг ёнида ўтириш илинжида.

— Унақаси бизда йўқ,—деди Бахтининг дадаси алланечук бўлиб.

— “Волга” олаётганда бирорта табуретка ҳам қўшиб ҳарид қилмаган экансиз-да, багажга ташлаб келаверардингиз.

— Ҳа, ҳали камчиликларимиз кўп, — тан олди у киши.

— Бирорта каравот ҳам керак экан, болани ерга ётқизиб қўйибсизлар...

— Ота-боболаримиз ҳам ерда ётишган-ку, — ўзини оқламоқчи бўлди Таканинг дадаси.

Унинг оёғи эски, кирланган белбоғ билан боғланганди. София муаллима латтани ечиб, тўпикдаги шишни кўрди-ю, жиғибийрон бўлиб кетди.

— Доктор кўрдими?

— Йўқ-а.

— Шу атрофда талефон борми?

— Йў-ў-ў-қ.

— Машинангизни мининг-у, касалхонага боринг. Докторни олиб келиш керак.

Таканинг дадаси хушламайгина чиқиб кетди. Ойиси дастурхон ёзиб нон, мураббо қўйди-ю, гапга киришиб кетди.

— Уят қилмайсизлар — ҳозир сезонимиз. Кўкатимиз етилиб қолди: ҳафта-

ўн кунда саранжомламасақ, шавел билан петрушка саргайи-и-иб қолади. Кейин арманию жуҳудлар олмай қўйишади.

Муаллимамиз кўкатлар нарҳини суриштиргач, норозироқ оҳангда давом этди.

— Бир кунлик даромадларингиз менинг ярим ойлигимга тенг экан.

— Ҳе, азоби қурсин, — шикоят қила кетди аёл.

Ниҳоят, докторлар етиб келишди ва Бахтини олиб кетишди.

Эртаси муаллима хоккей ўйнаган ўша болаларни тўплади.

— Бахтининг оёғига тепган бола бир қадам олдинга чиқсин!

Ҳеч ким ўрнидан жилмади.

— Барибир кўзига қараб топиб оламан, — таҳдидона такрорлади у, хотиржам ва қатъий қилиб.

Тағин садо бўлмади. Унинг нигоҳларида ногаҳоний шиддат зоҳир бўлди, синчковлик билан синов қила бошлади.

— Сен олдинга чиқ, — деди Тош (аслида Тоштемир) деган болага.

Жавобан у йиғлаб юборди.

— Айб менда эмас, капитанда,—деди новча дўсти томон имлаб, — шу айтди, оёғига теп, деди.

— Йўқ, — инкор этди у, — айб ўзингда, айб Такада!

— Эртадан эътиборан икковинг Бахтидан хабар олиб турасизлар, — баҳсга яқун ясади муаллимамиз,—кунлик дарсни ҳам айтиб, ёздириб берасизлар.

Улар итоаткорона бош тебратишди.

Кейинроқ биз ҳам София муаллима билан дўстимизни кўргани шифохонага бордик. У анча соғайиб, ташқарига чиқиб юрган экан.

— Уйдагилар келишяптими? — сўради муаллима анча суҳбатдан кейин.

— Ҳа.

— Қачон келишганди?

— Ўтган куни.

— Нима олиб келишди?

— Нон билан мураббо.

София муаллима сумкасидан ялтироқ банклар чиқарди.

— Буниси паштет, буниси узум шарбати. Ана шуларни еб-ичсанг, тез кучга кирасан.

ЎН САККИЗИНЧИ БОБ

Т о в с а й р и

Тоққа борамиз! Тамара опамникига!

Бу хушхабар хонадонимизда қанот қоқиб юрганига ўн кундан ошди. Катталар сўз бериб қўйишди-ю, кейин турфа баҳоналарни қалаштирадиган бўлишди. "Дарёда сув кўп", "Ҳали лола очилганмас"...

Мохинбону иккаламиз бўлсак, ваъдаларини бот-бот ёдларига солишдан чарчамасдик. Ниҳоят, якшанба куни жўнашимиз аниқроққа ўхшаб қолди.

Амаким машинасида манзилга етиб келдик. Эҳ, қариндошларимиз қувончини кўрсангиз эди. Узун пахталик камзул кийиб, бошларига катта рўмолни беўхшов боғлаб олган хотин-халаж бизни ўраб олиб, ўпаверди, ўпаверди. Зум ўтмай туманот одам тўпланди. Ҳаммадан ҳам момомга кўпроқ таъзиму тавозе қилишарди улар. Сочларини тарашлаб олдирган, оёқларига қўпол кирза этик кийган болакайлар бир-бирларига бизни кўрсатиб шивирлашарди, кулишарди, завқланишарди. Мен бу одамлар орасида фақат Тамара опани танидим. У киши ҳам кўпчилик қатори бувимнинг теграларида гиргитгон эди. Аёллар момомнинг қўлтиқларидан суяб, айвоннинг тўрига ўтқизишди. Тамара опанинг ойиси негадир бувимнинг этакларидан ўпиб, кўз ёш тўқди. Момом ҳам атрофдагиларнинг бу итоткорлиги, таърифидан таъзимлари, тавозеларидан зарра хижолат чекмай, худди шундай бўлиши зарурдай, ғурур билан тасбеҳ қайтаришга киришдилар. Ўзларини тутишларида бекзодалар, зодагонларга хос киборлик зоҳир бўлиб кетди. Ё тавба! Ё тавба!!

Айвондан давра бўлиб жой олдик. Зум ўтмай қий-чувлар тинди, сукунат чўқди. Чунки момом одатдагидек кўзларини юмиб, қўлларини дуога кўтаргандилар. Қулоғимга тошдан-тошга урилиб оқарётган тоғ дарёси шовуллаши, зарғалдоқ овози эшитилди. Сўнг тагин қий-чув бошланди. Мону иккаламиз зерика бошладик, аниқроғи, тоққа чиқишга шошилардик. Мен Тамара опанинг укалари билан танишиб, ўшалар билан чиқишни режаладим. Лекин, болакайлар кўзидаги бегонасирашми, ийманишми, буларнинг барига монелик қилаётганини сездим. Ҳар қалай, чой ичиб олганимиздан кейин дадам таклиф киритиб қолдилар:

— Бу ерда ўтирмаймиз — дайровотга борамиз. Сизлар майда-чуйдани ўша ёққа олиб боринглар. Унгача биз тоққа чиқиб келамиз.

Ура! Рози бўлишди! Молодец, папаша!

Дадам, ойим, амаким билан йўлга тушдик. Тамара опа билан укаси ҳам бизга ҳамроҳ бўлди. Ёлғизоёқ йўлдан қатор бўлиб кетар эканмиз, дадам одатдагидек зукколикларини намойиш қилмоқчи бўлдилар.

— Мана, бу ўт — қичитқи. Огоҳ бўлинглар. Буниси — пудина. Ҳидлаб кўринглар-а, қандай хушбўй. Буниси совунак. Совуннинг ўрнини босади. Ана у отқулоқ. Тузлаб есанг...

— Тоға, бу совунак эмасдир, — кутилмаганда одобу эҳтиром ила гапга аралашди Тамара опа, — марварак бўлса керак. Униси зубтурум. Тўғри, отқулоққа ўхшаб кетади.

Ойим қаҳ-қаҳ отиб кулдилар. Бу ҳузурбахш кулгида анча-мунча захарханда, киноялар зоҳир эди.

— Муаллим, андак адашдингизми?—шу ёғи етмагандай тагин ниш санчиб кўйдилар ойим.

Сўқмоқ тагин бояги дарёга келиб тақалди-ю, мавзу тугади. Бу ерда сув ёйилиб оқмас, аксинча анчайин энсиз аммо шиддаткор эди. Пиёдалар ўтиши учун дарё устига терак қулатиб кўйилганди.

— Бу ердан ўтмайман,—дедилар ойим,—сувга оқиб ўлиб кетмайин.

Галалашиб у кишини овутишга, кўндиришга киришдик. Ниҳоят, мойиллик пайдо бўлди. Ҳаммадан кейинда дадам икковлари қолишди. Сўнг бир-бирларининг қўлларини ушлаб олиб, ҳаваскор дорвоздай аста-секин қадам ташлай бошладилар. Ўртага келганда, дадам бармоқларини астагина чиқариб олиб, ўзларича интиқом олишга киришдилар.

— Хўш, муаллима, арзимас камчиликларимни тагин юзимга соласизми?

— Муаллим, тавба қилдим, намоқул қилибман!

— Мен...

— Сиз зўрсиз! Ботаникани, зоологияни яхши биласиз. Катта гапирмайсиз, олифталик қилмайсиз! Менга жуда меҳрибонсиз, сахийсиз...

— Бўлди, қўлни беринг,—ёқиб тушди дадамга ҳамду сано.

Қил кўприқдан ўтиши билан эса ойим тўнларини тагин тескари кийиб олдилар.

— Ўтакетган бағритош, қурумсоқ, одамсиз!

— Қайтишимиз ҳам бор,—кўприк томон имладилар дадам.

— Сизга ялингандан кўра шу тоғларда қолиб кетаман! Мауглига айланаман! Сиз билан яшагандан кўра, бўрилар билан кун кўрган яхши!

Шўх кулгилар, ҳазил-мутойибалар билан ёнбағирга етиб келдик. Сандалдай-сандалдай харсанглар тепамизда осилиб тургандай эди. Асрий чуққилар сукут сақлар, улар тўшидаги қорлар қуёшда ялтирар, кўзни қамаштирарди. Анча нарида шалола шовқин солар, баландликдан отилаётган сув ғалаён қиларди. Мен номларини билмайдиган қушлар, ҳашаротлар қўшиқ айтишар, умумий оҳангга жўр бўлишарди. Биз эса буларнинг баридан завқ олиб, юқорига тирмашардик.

Ҳадемай ойим чарчаб қолдилар. Моҳинбону иккаламиз ҳам қорлар ҳали жуда баландда эканлигига ишонч ҳосил қила бошладик. Дадам эса жуда сархуш эдилар. Чучмомаю гулсафсарларни ҳидлаб, бошларини мастона тебратишдан, ҳовучлаб сув ичишдан чарчамасдилар.

— Тамара, нега тоғларда лола йўқ, а? — сўрадилар у киши бир маҳал надомат билан.

— Тоға, бу йил сув кам бўлди, — ҳозиржавоблик қилди опамиз.

— Сув кўп-ку, — ажабландилар дадам.

— Йўқ, дарёда сув оз. Авваллари кўп бўларди—шаҳарликлар ўтолмасди. Энди ўтиб лола билан ровочни ташиб кетишяпти.

Дадам яна алланималарни суриштирдилар. Ҳадемай қорнимиз очиб, толиққанмизни ҳис қила бошладик.

Булоқ бўйида жой қилишибди. Дастурхон ноз-неъматга тўла. Бувим билан мезбонларнинг савоаларига жавоб қайтармай, ўзимизни овқатга урдик.

Қорнимиз тўйгач, олам мунаввар бўлиб кетди. Ва деярли ҳаммамиз аллақандай дилкаш, қадрдон оҳангга эҳтиёж сеза бошладик. Бу талаб дақиқа сайин ошиб бораверди. Дадам атрофга аланглаб, магнитофон ёки радио излаган бўлдилар. Ойим Жўрабек Муродов, Шерали Жўраев каби ҳофизларни эслаб қолдилар. Шунда дилимизни топиш учун гиргиттон бўлаётган Тамара опанинг ойиси жонимизга ора кириб қолди.

— Ҳозир қизим сизларга чанқовуз чалиб беради.

— Давай, давай, — қувониб кетдилар дадам.

— Би-и-ир эшитайлик, — эшилиб кетдилар ойим.

— Кўп йилдан бери эшитганим йўқ, — дедилар бувим, — авваллари...

Тамара опа тоғли қизларга хос ийманди, негадир ёноқларига шафақ ранги кўчди. Нигоҳларида баҳорий безовталиқ, ногаҳоний интизорлик ва менга унчалик таниш бўлмаган аломатлар зоҳир бўлди. Кейин синглизининг жамалагидан миттигина чолғуни ечиб олди. Баримизнинг интиқлик ва интизорлигимиз ошиб бораётганига қарамай, опамиз алламаҳалгача иккиланиб турди. Сўнг чолғуни лабига босди. "Биё-ё-ё-ё! Би-ё-ё-ё!" Жуда тиниқ ва сеҳрли садодан қушлар, сайроқи ҳашаротлар ҳам тин олгандай, ҳатто шалоалар бир лаҳза сукут сақлагандай бўлди. Оҳанг осмонларга қадалган пурвиқор чўққилардан садо қайтараётгандай эди. Дадам кўзларини юмиб олиб, бошларини бир маромда тебрата бошладилар. У киши жуда қадрлайдиган бир оҳанг бор. "Би-ё-ёки

зулфи кажу, чашми сурмасо инжост, Нигоҳи гарму адою, ки муддао инжост ай". Худди ўшани эшитаётгандай ҳузурбахш ҳаловат оғушида эдилар у киши.

Чанқовуз оҳангини андак ўзгартирди, шўхроқ лаҳжада сирли бир туйғу ҳақида ҳикоя қила бошлади. Аниқроғи, Тамара опамнинг орзу-надоматларини таржима этишга қиришди у. Дил тўла ҳаяжон ила боқий тоғлар ва абадий муҳаббатни тараннум этарди чанқовуз. Гарчанд бу туйғу менга бир оз қоронғироқ бўлса ҳамки, унинг муқаддаслиги, баҳорийлиги, бағоят эзгулигига ишонч ҳосил қилдим. Титроқ симлар Тамара опамизнинг бедор тунлари, ҳаловатсиз кунлари, роҳатбахш лаҳзалари ҳақида сўзларди бизга.

У ногаҳонда тин олди. Ҳали куйга қоникмаган ташна дилларимиз мунғайиб қолгандай бўлди.

— Чал, чал, чал...

— Давай, давай...

Тамара опам чалмади. Ширин туйғуларининг қолганини сир тутишга аҳд қилганди: лекин биз ранжишимизни ҳам истамасди.

— Энди энам чалалла.

У кишининг онаси эътироз билдирди. Бувим даъват этдилар.

— Ёшлигингда яхши чалардинг...

Орага сукунат чўқди.

— Майли, бибижон, сиз учун чалиб бераман...

Бу гал алақандай машаққатли тоғ йўлини эсга соладиган куй янгради. Чеки кўринмас бу сўқмоқ йўловчининг мадорини, наинки мадорини, жонини оладиган қисматдай аччиқ. Оҳангда кураш ва надоматлар ифодаси қат-қат эди. Тирикчилик деган боқий ташвиш ҳақида ҳикоя қиларди чоғу. Қизи бўйга еггани, болакайлари улғайиб қолгани ва ота деган суянч ўрни билингани, болаларини итга қоптирмай, туяга тептирмай ўстирганини, рўзғор тебратиш оғир, анча оғир эканлигини дил тўла дард билан изҳор этарди. Тоғлар залворли, дарёлар асов, одамларда эса саховат, мурувват аввалгидай эмас. Улар тоғларни топташади, дарёларни бўғишади. Оқибатидан эса чўчишмайди.

Мунаввар ва дилафрўз баҳор келади. Одамлар кўнгили очадилар, гул саралайдилар. Мен шўрлик бўлсам, келаси қишни ўйлайман. Ризқи-рўз учун дон, болаларим учун либос, молларим учун емиш ташвишини тортаман.

Эй тақдир, ҳеч бир остонани эркаксиз қолдирма!

Чанқовуз тин олди. Биз ҳам тин олдик.

ЎН ТЎҚҚИЗИНЧИ БОБ

Маҳаллаликлар

Дадамдан ғалати ўйин — ўрта бармоқни яширишни ўргандим. Жўнгина бўлиб туюлган бу ўйинда анчайин ҳийла-найранглар борлигини билмасдим. Мен ўрта бармоғимни яширсам, у киши ҳатто кўзларини юмиб топадилар. Мен бўлсам... Кейин синчиқлаб тикилдим-у, масаланинг тубига етдим. Дадам беш ўрнига тўрт бармоқни юзага чиқарарканлар, холос. Фирромликларини юзларига солган эдим, тархашлик қилиб турдилар, кейин бешови ҳам кўринадиган бўлди, лекин барибир ҳарифга айланиб қолавердим. Моҳин ҳам, ойим, Дили ҳам ўша сирли ўрта бармоқни топишолмади. Бу ҳам найранг экан. У киши ўнг қўл бармоқларини яширганда, ўрта бармоқ ўрнига чап қўлнинг номсиз бармоғини чиқарарканлар. Биз у кишини фокусчиликда айбладик.

Ана шу тadbирни қўлаб, синфдошларимни ҳайратга солмоқчи бўлдим. Дастлаб ажабланишди, қойил ҳам қолишди. Лекин галварс Така сирни англаб қолди-ю, оламга овоза қила бошлади.

— Улуғ фирром, Улуғ фирром!

Мен ҳам илжайиб туравердим. Аммо бу машмаша шу билан тинчиб кетмади.

Синфимизга шундоққина девордармиён биология кабинети бор. Юқори синф ўқувчилари бўлмаганда у ерга бот-бот кириб турамиз. Дастлаб эшикдан мўралашга ҳам чўчирдик. Тахтанинг тепасида қанотларини ёзганча чақчайиб турган қулоқли укки, узун шиша идишдаги сарғиш сувга солиб қўйилган илон тирикка ўхшаб кетар, ногаҳон вужудимизни сескантирарди. Булар ҳам ҳолва. Тахта ёнида тиши тиржайиб турган скелет нохушгина эмас, ваҳимали эди. Кўп ўтмай буларнинг барига кўникиб кетдик, ана шу синфга кириб ўйнайдиган бўлиб қолдик.

Ўша кунни қарасам, кимдир уккининг тумшугига қоғоз қистириб қўйибди.

— Улуғ, хат санга бўлса керак, — деди Така.

Мен ҳарчанд эътибор бермасликка ҳаракат қилиб кўрдим-у, аммо қизиқишим сўнмади. Курсига чиқиб, хатни олдим-да, ўқидим:

"Болалар! Мен жуда ғирром қушман. Менинг жўрам Улуғ ҳам ғирром. Биз иккаламиз маҳаллалик Маҳмадиёрга ўхшаймиз".

Маҳмадиёр деган лақма ҳақида эса шунақа латифа бор. У одамларни қойил қолдириш учун тутиқуш ҳарид қилиб жониворга: "Мулла Маҳмадиёрниқига марҳамат!" деган каломни ўргата бошлабди. Қўшнисининг жуда бебош ўғли бор экан. Ўша шатрама тўтининг қулоғига: "Ҳамширангни..." деган бешарм ҳақоратни қуя бошлабди. Маҳмадиёр казо-казоларни меҳмонга чорлаб, паррандага ишора қилиб юборган экан, у: "Ҳамширангни... Мулла Маҳмадиёрниқига марҳамат! Ҳамширангни... Мулла Маҳмадиёрниқига марҳамат!" дея такрорлашга киришибди.

Хулласи калом, мен бу бетгачопарлик ва ўхшатишдан тутақиб кетдим. Қоғозни Така қистирганига шубҳам йўқ эди. Баттол! Аввал гирибонидан олмоқчи бўлдим-у, тагин андиша қилдим. Ўч олишнинг бошқа усулларини ўйлай бошладим.

Эртаси математика дафтарининг ўртасидан икки варақ суғуриб, боши одам, танаси эчкиниқига ўхшаш расм чиздим. Остига: "Бу—менинг дўстим Така", деб ёздим. Уни скелетга тишлатиб қўймоқчи эдим, лаънатининг пастки жағи узилиб кетди. Саросимага тушиб турганимда кимдир билагимни шаппа ушлади-ю, зарб билан етаклаб қолди. Кўз очиб-юмгунча ўзимни ўқитувчилар хонасида кўрдим. Ҳалиги киши менга таниш ва нотаниш ўқитувчилар орасида гуноҳларимни тўкиб солаётганда, бир аёл кесатиш ва огоҳлантириш оҳангида унинг сўзини кесди.

— Бу — замдиректоримизнинг ўғли.

Ҳалиги кишининг шашти бир парда пасайди.

Афсуски, нохушлик шу билан ҳам тугамади. Қилмишим қаерданам ойимнинг қулоғига чалинган экан денг, тутақиб кетганича роса олиб бориб, олиб кела бошладилар.

— Обрўйимни ер билан яксон қилдинг, шарманда қилдинг,—надоматлар билан бош тебратардилар. — Менга қара, менга қара, паъдарланат, ўша суяк ҳам бир вақтлар сендай, мендай, дадангдай одам бўлган. Лоақал шуни ўйламадингми, ярамас?

Негадир бу ҳақда ўйламаган эканман. Наҳотки шундай бўлса?! Фалати. Лекин скелетни мазах қиладиган бир мен эмас-ку. Унинг бош суягига кимдир: "Бу кўшмачитлик бекаларнинг бошлиғи", деб ёзганди. Кўкрагига эса: "Скелет + Жамила = Любовь" деб ёзишганди нокаслар. Бу ҳам ҳолва: ўтган ҳафта бешинчи синф ўқувчиларидан бирови математика ўқитувчисининг костюми билан шляпасини кийгизиб қўйибди унга. Роса излашди айбдорни, аммо ҳамсинфлари бу бебошни сотиб қўйишмади. Шунда мактаб маъмурияти бизнинг Саруханян муаллимамизга ўша болани (кўзига қараб) топишни тайинлайди. Муаллимамиз синфга кириб, ҳалиги болани бир зумда топади, аммо номини ўзи ҳам сир тута бошлайди. Лекин ҳафта-ўн кун ўтар-ўтмас ҳалиги бола ўзини фош қилиб қўяди, яъни Саруханян муаллиманинг йўлини пойлаб ўтирадиган, автобусдан тушиши билан салом бериб, сумкасини кўтарадиган, ишдан кейин эҳтиром ила кузатиб қўядиган бўлади. Унинг ана шу ҳаракатларидан фаҳмлаб, чора кўришмоқчи бўлганда, муаллима бор айбни муаллимнинг ўзига тўнкайди. Маълум бўлишича, у дарс пайтида: "Пес песни қоронғуда танийди", деган мақолни ишлатган экан. Ҳалиги боланинг дадасида оқ доғлар пайдо бўлганини қаердан ҳам билсин.

Бундай қараганда, менинг қилмишим ўша галварсларнинг гуноҳи олдида арзимасдай эди. Шунга қарамай, ойим ҳамон жиғибийрон бўлиб, мени лаънатлардилар. Бу ҳам етмагандай, кечқурун дадамга ҳам роса чақдилар. Мен ҳавотирланиб, ҳимоянинг жўнгина усулини қўладим.

— Марат ҳам сигарет тишлатиб қўйганди, ҳеч ким индамаганди.

— Марат ким?—важоҳат билан сўрадилар дадам.

— Маҳаллалик,—мен учун қўрқа-писа жавоб қайтардилар ойим.

— Мўйловнинг ўғлими? Менга қара, гумроҳ, гўсала! Сан кўтармаликсан-ку!

Нодон маҳаллалик гунажинига тўқим урса санам...

Гап шундаки, бир маҳаллалик (қачонлигини ҳеч ким билмайди) гунажинини сотиб, сигир харид қилмоқчи бўлади, У саҳарлаб оғилига киради-ю, қоронғида эшаги ўрнига гунажинига тўқим уриб қўяди. Ташқари чиқса... Кейин хатосини тутади, лекин тагин лакаловлигига боради. Шаҳарга кирар-кирмас бир қаллоб жаллоб уни тўхтатади.

— Бу бузоқча неча пул?—сўрайди нописанд,—Жониворнинг териси суягига ёпишиб қолибди-ку. Бозоргача етиб бора олармикан?!

Хуллас, шайтони лайин алдаб-авраб арзон-гаровга харид қилибди. Сўнг жониворни обдон ювиб-тараб, қорнини тўйгазиб, бўйнига тумор тақиб бозорга олиб чиқибди. Арқоннинг учини хотинига тутқазиб, ўзи соддадилроқ харидорни тузоққа илинтириш ташвишига тушибди. Бир маҳал қараса ҳалиги маҳаллалик шу атрофда анқовсираб юрган экан, Суллоҳ жаллоб овозини андак кўтариб, ўзига хос калондимоғлик билан хотинидан сўрабди:

"Хола, сигир неча пул?". "Билмасам, айланай, — ўзини гўликка солибди аёл, — кун кўрмагурлар эримни қамаб қўйишди. Тухматга учради. Уйинг куйгур терговчи беш минг сўраяпти. Тишлаб турганимиз шу говмиш эди. Болаларимнинг насибасини қирқиб..." Аёл у ёғини айтолмай, йиғлаб юборибди. "Хафа бўлманг, хола, — далда берган бўлибди эри, — у эмас, бу эмас пешанада ёзилгани бўлади. Энди хужайинингизнинг насибаси ўша ёқларга ҳам сочилган экан. Қўйинг, териб кесинлар. Ман сизга тўрт мингни санаб бераман, бор барака, деворинг!". "Билмасам, айланай, — зорланибди аёл, — яшшамагур терговчи беш минг деган эди-ку. Бу жониворнинг сути сут эмас, сепаратордан чиққан қаймоқнинг ўзгинаси. Энди бунақа бўлиб қолмаганда, тилло берса ҳам сотмасдим". "Сигирингизни ёмон деяётганим йўқ. Кўриниб турибди, буни олган барака топади, аммо мен ҳам тўрт мингни кўчадан супуриб олганим йўқ. Бола-чақам билан колхозда ишлаб... Ҳа, майли яна беш юз қўшдик! Ана. Ана-е! Бўлдимми? Йўқми? Майли, ўзингиз биласиз. Ўйлаб кўринг, ўйлаб кўринг... Ҳа, келинг, ана сиз учун яна икки юз қўшдим. Тўрт минг етти юз бўлди. Хўп денг энди..."

Шу ерга келганда маҳаллалик чидаб туролмабди. "Бор барака, беш минг", дебди. "Билмасам", — дебди аёл ва арқоннинг учини маҳаллаликка тутқазибди. Шундай қилиб, ўзи сотган фунажинни икки баравар қимматга сотиб олибди, ношуд.

Дадам мени ана шу каллаварам маҳаллаликка тенглаштирмоқчи бўлгандилар. Лом-мим демай туравердим. Чунки шарақлаб тарсаки тушиб қолиши ҳеч гап эмасди-да.

— Гапир, ярамас! Кекиртагингни узиб оламан!!!

Мен бувимнинг хоналари томон умидвор тикилдим, аммо аксига олиб, у кишининг қоралари кўзга ташланмади. Шунинг учун ноилож тагин бошқа болаларни айблаб бошладим. Скелетнинг бошига, кўкрагига нималар деб ёзишганини гапирдим. Шукрларким, бу тадбирим анча иш берди. Дадамнинг вазоҳатлари юмшагандай бўлди. У кишининг фикрлари бошқа ўзанга қараб бурилган эди.

— Бечора, бечора, — дедилар надомат билан, — балки бир замонлар ҳақиқатан ҳам бек бўлгандир. Эҳтимол Жамила деган соҳибжамолни мажнунона севган ошиқ бўлгандир.

— Йўқ, — масалани тагин аввалги ўзанга бурдилар ойим, — бебош боласига аввал удағайлаб, кейин бошқа ёққа оғиб кетадиган бевурд ота бўлган.

Бу киноя дадам нафсониятига тегди.

— Барига сизлар—муаллимлар айбдор! — мени қўйиб ойимга дўқ ура бошладилар дадам, — инсон хотирасини оёқости қилишга нима ҳақларинг бор?! Марҳумлар синф тўрида эмас, тупроқ остида ётиши керак. Газетага ёзаман сизларни...

— Бир шундай қилинг, муаллим, — бу гал зардалигина кесатиш қилдилар ойим, — зора мени шу ғалвали ишдан озод этишса.

Ҳарқалай бувимнинг овозлари эшитилиб қолди. Мен енгил тортдим. Дадам билан ойим ҳам жимидилар.

ЙИГИРМАНЧИ БОБ

Му л м у л к е

Менинг кузатишимча, айрим кишилар табиатан омадди бўлишади. Бундай кишиларни тақдир бот-бот сийлаб туради. Мана шу, Така ҳам омади чопганлардан. Тўғри, ўқиши айтарли эмас, аммо кўп масалаларда ошиғи олчи. Ҳисоблашишади бу хумпар билан. Фақат футболдамас, муштлашишда ҳам қўли баланд. Йўқ, безори экан, деб ўйламанг. Адолатсизлик, ноҳақлик ўтмаса, ҳеч кимга қўл кўтармайди.

Яқинда уйга кетаётганимизда қўшмачитлик бир довдир жуда калондимоғлик ва напосандлик билан бизни "келгиндилар" деб камситди.

Айтишларича, Кўтарма қишлоғимиз фуқаролари бир замонлар турли жойлардан кўчиб келишган экан. Жумладан, бобом (дадамнинг дадалари) аслида

қўшни Бадал қишлоғидан бўлиб, ризқ-рўз излаб келиб қолган эканлар. Таканинг авлодлари Помир томонлардан, Ёқубнинг бобокалони Самарқанд шаҳридан келишган. Ва ҳоказо. Бечора боболаримиз тирикчилик дея, зурриёт дея не-не азобларни бошдан кечиришса-ю, бу нонемас, юз йиллар оша уларга таъна тоши отса, алам қилмайдимиз, ахир?!

Така портфелини елкасидан авайлаб туширди-ю, менга тутқазди. Ҳалиги бола ҳам баллон курткасини ечиб, муштлашишга шайланди. Унинг ёши катта, қўли узунроқ эди. Шунинг учун ҳам дўстимиз хужумга ўтганда, рақибни андак орқага чекиниб, Такани ўзига йўлатмай мушт тушира бошлади. Унинг икки-уч муштира дўстимиз атиги битта жавоб қайтарар, аммо мулжали аниқ, зарби шиддатли бўларди. Ҳамқишлоқлари ҳалиги болага жиззакилик билан йўл-йўриқ кўрсата бошлайди: "Биқинига теп, сволочни", "Тишлаб олмайсанми?!"

Худди шу пайт Така рақибининг кўкраги ва пастки жағи аралаш калла қилиб юборди (Тўпни ҳам калла билан уришнинг кифтини келтиради, хумпар!). Ҳалиги боланинг кўзидан ёш тирқиради Тупути қонга буланганига қараганда тилини тишлаб олганди. Така муштлашиш таомилларига зарра хиёнат қилмай, чеккароққа чиқиб турди. Рақибни кўз ёшларини артиб, бир неча бор тупуриб олгач, чапдаслик, шафқатсизлик билан хужумга ўтди. Аммо кўп ўтмай ҳоли танг бўлиб, юзгубан йиқилди.

Лекин ҳозир сўз дўстимизнинг муштлашиш борасидаги маҳоратида эмас. Эътиборингизни тахтапуштида авайлаб кўтариб юрадиган ўша портфелга қаратмоқчиман. Портфелда дафтар, қалам ва оддийгина гугурт қутиси бор. Аммо гап гугурт қутисида ҳам эмас, балки унинг ичидаги кўнғир кўнғизда. Бу жонивор данақдан ҳийла каттароқ, манғлайида бир дона қайрилма шохи бор. Лақаби "ғиж-ғиж". Бунинг боиси шундаки, кўнғизвойнинг шохига енгилгина нуқиб қўйсангиз, аллақандай хушовозлик билан "ғиж-ғиж" дея нолиш қилади. Уни "мулмулке" ҳам дейишади. Сабаби, Така кўнғизни бир пластинкага алмаштирганди. Уни радиолога қўйсангиз, нукул: "Мулмулкена де мулмулке, мулмулкена де мулмулке", деган каломни бир маромда такрорлайверарди. Кейин Така негадир қароридан қайтиб қолди. Ўлмас копток бераман, деганда ҳам кўнмади. Менинг ўзим велосипеднинг насоси билан дадамнинг "Табиатни севасизми?" деган китобчаларига айрибош қилмоқчи бўлганимда ҳам рози бўлмади, қайсар.

Мулмулкега бунчалик жазман бўлиб қолганимиз бежиз эмас. Ақлига ўхшаб кетади, падарқусур. Гугурт қутиси у учун ҳам қафас, ҳам арава. Қути жониворнинг шохига ип билан боғланган. Така Мулмулкенинг бошини сиз томон ўнглаб, "фалончига бор" деса бас, жонивор қирчанғи отга ўхшаб, имиллаганча йўлга тушади. Оёғингиз остига тақалиб келгач, "ғиж-ғиж" деб оғохдантиради. Хўжаси уни беҳуда юбормайди, албатта. Аравачадаги қоғозда конфет, кунгабоқар пистаси ёки шунга ўхшаш егуликларга эҳтиёж туғилганлиги қайд этилган бўлади. Гугурт қутисига ҳалиги ноз-неъматни ортиб бўлишингиз билан Мулмулке орқага қараб йўл олади.

Аваллари бу воситачидан фақат танаффус пайтлари фойдаланардик. Муаллимимиз малака оширишга кетди-ю, Мулмулке синф бўйлаб аравакашлик қиладиган одат чиқарди. Чунки янги қирган муаллим жуда бепарво, лоқайд эди. Така биринчи кун бу одамга Носвой муаллим деб ном қўйди. Эртаси унинг нос чекканини кўрдиг-у, Таканинг хушёрлигига тан бердик. Муаллим вазелин қутисини очиб, қопқоғига эҳтиёткорлик билан нос тўқди, сўнг тарози палласидай салмоқлаб кўрди-ю, тескари ўгирилиб тилининг остига ташлади.

У элик ёшлардаги ориқ-заҳиароқ киши эди. Фижимланган, сарғайган кўйлаги ичида ўзи ҳам фижимланган, сарғайгандай бўлиб туюлади. Доим шалвираб турадиган муйлови бадқовоқ, ҳорғин ва асабий қиёфасига мос бўлиб тушган. Андак титраб турадиган бош бармоғига негадир "МЭЛС" деб ёзилган.

Муаллим йўқлама қилмади, биз билан танишмади ҳам. Қаршимизга жойлашиб олди-ю, китобнинг фалон саҳифасини очишимизни ва фалон мисолларни ечишимизни тайинлади. Кейин бошини ҳам қилганча, жуда ҳам хўрланган, битмас-тутанмас ташвишлардан тўйиб кетган кишидай, бир нуқтага тикилиб қолди. Шу сукутида хаёлига келган ногаҳоний, нохуш фикрлардан ташвиш чекаётгани зоҳир бўлиб турарди.

Ҳалиги мисолларни одатдагидек, Ёқуб биринчи бўлиб ечган эди ҳамки, оёғи остида "ғиж-ғиж" деган таниш садо янграб қолди. Қарасак, Мулмулкенинг аравасида букланган қоғоз. Ўқидик. "Ёқубжон, азиз дўстим! Мисоллар ечилган бўлса, биз ҳам солиштириб кўрайлик. Мулмулкени ноумид қайтармасан деган умидда, жўранг, Бахтиёр".

Вой, шайтон-ей! Топган гапини қаранг, "Ёқубжон, азиз дўстим...". Нуқул мазах қилиб юрардию... "Солиштириб кўрайлик..." дегани нимаси? Дангалроқ қилиб: "Кўчириб олай" демайдими?!

Ёқуб ҳам хушомаддан ийиб кетди, шекилли, мисол ишланган қоғозини буклаб, аравачага қўйди. Мулмулке орқага қараб анча илдам (мол эгасига ўхшамаса, ҳаром ўлади) жўнаб кетди.

Ҳаммамиз ўз юмушимиз билан андармон бўлиб ўтирганимизда, муаллим вазифани текшириб қолди-ку. Биринчи бўлиб Така дафтариини тутқади-ю, жуда хокисор, мўмин боладай бошини бир томонга хиёл эгиб, жовдираб турди. Носвой муаллим унга "беш" қўйди. Соддадил Ёқуб бўлса зўрға "уч" олди.

Кейинроқ Мулмулке менинг оёғим остида сайраб қолди. Хатда шундай деб ёзилганди: "Улуғ, бричкада (гугурт қутисида) чет элдан келтирилган бужул бор. Шу таги-туби билан санга. Мулмулке қуруқ қайтмасин, десанг, бир дона жевачкангни дариг тутма. Ўзимга эмас, Улмасга бераман". Ошиқ Улмасники эканлигини дарҳол танидим. У менга унчалик зарур бўлмаса ҳамки, олдиму ўрнига сақич солиб юбордим. Така уни тантанавор оғзига солди.

Эгаси Мулмулке таниш нома келтирди. "Улуғ, бу соат кирмайман. Бекваччалар (қўшмачитликлар) дарвозани қўриқласанг, бир сўм берамиз дейишди. Жўражон, Мулмулке санда турсин".

Мен жониворни беозоргина кўтариб олиб, биринчи бор синчиклаб назар солдим. Панжалари бақувват, кўкраги кенг, ягона شوхи шамширдай ўткир эди. Мўловининг ҳашамдорлигини айтмайсизми?! Бир жуфт кўркам елпигичга ўхшаб кетарди. Мўйловини энгилигина силаб қўймоқчи бўлгандим, тутқич бердирмади. Кейин мен ҳам ундан воситачи сифатида фойдаланмоқчи бўлдим ва биринчи хатни Маратга жўнатдим. "Бунинг мўйловига қара, дадангникига ўхшаркан", деб ёзилганди илк номада. Кўп ўтмай Мулмулке аравасини судраб жавоб хатини олиб келди. "Мулла акангдан ибрат ол, найнов!".

Бу — маҳалламиз чойхоначиси Тоҳир амакининг гаплари. "Лекин бизнинг оилага, аниқроғи дадамга алоқадор таъна. Тафсилоти эса қуйидагича.

Кунлардан бирида дадам ойим билан жанжаллашиб қоладилар-у (пул масаласида), зарда билан қўл силтаб, чойхонага чиқадилар. Тоҳир амаки одатдагидан ортиқроқ мулозимат кўрсатиб чой келтирадилар, қайта-қайта ҳол-аҳвол сўрайдилар, сиёсат ҳақида гаплашган бўладилар. Ҳатто дадамнинг хушфёъл, оилапарвар эканликларини таъкидлаб, мақтаб қўядилар. Дадам аллақандай хавотирланиш билан сир бой бермай турганда, у киши мақсадга ўтади. "Мулложон, шу Мўмин найнов хотини билан гижиллашиб қолибди. Пул масаласида. Бесавод. Нодон. Ёмон кўрганим— хотини билан уришган занчалиш! Энди бирров бориб, яраштириб келмасак, бўлмас. Рўзғори бузилиб, гўдаклари бўзлаб қолмасин. Ҳозирги ёшларни биласиз...".

Дадам рад этолмабдилар. Икковлашиб боришибди-ю, Мўмин амакини роса олиб бориб, олиб келишибди. Дадам ҳам бояқишни жохилликда, қоқоқликда айблабдилар. Охирида Тоҳир амаки ҳалиги кишига дадамни кўрсатиб, насихатомуз уқтирибдилар: "Мулла акангдан ибрат ол, найнов!"

Ўзига туппа кесмаганнинг ўзгага угра кесганини кўр, деганлари шу бўлса керак. Яна ҳам қизиғи, ушбу латифанома воқеа сир бўлиб қолмади. Ҳангоматалаб одамлар ундан воқиф бўлиб, дадамнинг устидан роса кулишди. Ҳатто маҳаллаликлар ҳам мазах қилишди у кишини.

Марат мактубида ана шунга шаъма қилганди. Мен ундан янада қаттолроқ ўч оламан, деб турганимда, муаллим ўридан қўзғалди. Фортчокани очиб, носини тупурди-ю, одатдагидек, "сабил" деб минғирлагач, дафтарларимизни текшириб, аксариятимизга "уч" қўйди.

Бахтга қарши, ўша кунни дадам олган баҳомни кўриб, тутақиб кетдилар. Қулоғимга қўл чузишлари билан масала жиддийлигини сездим ва бор айбни муаллимга тўнкаб туравердим.

— Муаллимнинг ким?

Мен унинг исми, фамилиясини ҳам билмасдим. Носвой муаллим десам, дадам батгарроқ ловулаб кетишларини ўйладим.

— МЭЛС муаллим, — дедим, унинг бармоғидаги ёзувни эслаб.

Дадам савол назари билан ойим томон ўтирилдилар.

— Мели акани айтяпти,— хатоимни тузатдилар ойим ва шукрким, биринчи бор менга ён босдилар,— ўзи муаллимини уриб кетган.

— Нега ҳайдавормайсизлар?! — ҳарқалай мени қўйиб, ойимга ўшқирдилар

дадам ва жуда ноёб фикр айтгандай, киборлик билан жавоб кутдилар. Ойим сукут сақладилар ва бу сукутда бу ишнинг жўн эмаслиги, бағоят чигаллиги, мураккаблиги зоҳир эди.

— Бу осон эмас,—дедилар ойим салдан кейин надомат ила,—бола-чақаси кўп. Бечоранинг ойлиги учма-уч бўлади. Уйинг куйгур раҳбарлар гўшт пули деб солиқ солганда, йиғлаб юборди.

Дадамнинг попуқлари пасайди. Бизнинг баҳсу мунозараларимиздан хавотир тортиб келган бувижоним гап Носвой муаллим ҳақида эканлигига ишонч ҳосил қилгач, суҳбатта қўшилиб кетдилар.

—Бобоси катта заминдор бўлган. Буд-шудини топширса ҳам кечиришмади, сургун қилиб юборишди мўйсафидни. Камсуқум, нуроний одам эди. Шўрлик Меливойнинг дадасига бир газ ер ҳам насиб этмади. Ўттиз саккизинчи йили уни ҳам “халқ душмани”га чиқаришди, имонсизлар. Ўткир одам эди, йигирма ёшида дўм бўлганди. Мактабларингта биринчи гиштни кўйиб, ваъз айтгани ёдимда. Шапка кийиб юрарди ўзиям. Ўғлининг каттасини КИМ¹, кичигини МЭАС² деб (кейин Мели бўлиб қолган) атаган. Эҳ, ўзинг кечир, тангрим! Шу норасидаларда нима гуноҳ бор эди. Халқ душманининг зурриёти деб мактабга кўйишмаган.

— Ҳа, Мели акага осон тутиб бўлмаскан, — бояги важоҳатдан ном-нишон қолмади дадамда,—на бобосининг қабри бор экан, на дадасининг...

Ойим қўлаб-қувватладилар.

— Куйдирги чиққур раис лоақал шу қисматларни ҳам инобатга олмади. Пулни бермасанг, Самарқанд районидан кўчириб юбораман, деди. Йиғлади, ишонасизми, йиғлади.

Бувим давом этдилар.

— Зада бўлганда, шўрлик. Гўри ўзга юртларда қолиб кетишини ўйлаган.

Дадам ҳам жим турмай, бошларини надомат билан тебратдилар.

— Ҳис-туйғуларини ўлдириб юборишибди, бечоранинг!!!

Улар шу тариқа гапга киришиб кетишди. Муаллимнинг томорқаси йўқлигини, катта ўғли ўқишга киролмай, қайтиб келганини... Ўзимнинг ҳам раҳмим келди бояқишга. Кейин унинг дарсида имкон қадар одоб сақлаб ўтирадиган бўлдим. Бошқалар эса намаъқулчиликни тағин ҳам авж олдиришди. Мулмулке ҳамма билан иноқ бўлиб кетди ва ким иш буюрса бош тортмайдиган, бешарм, беҳаё хатларни кўпроқ ташийдиган воситачига айланди. “Москвич” харид қилишлари муносабати билан у Жаъфарга Ўлмасдан “Москвич”—даданг билан ойинг зич”, деган хат олиб келган экан, жавобан: “Майдонга чиқ, номард”, деган ёзув олиб кетибди.

Бу жумлада ҳам анча-мунча таънаю маломат бор. Эҳ, катталар, катталар... Қанақа қилиқлар, бачканаликлар қилишмайди улар.

Ўлмаснинг дадаси мушттаккина, бечораҳол (хушёрлигида, албатта) одам. Маст бўлса...

Қишлоғимизда Жума полвон, деган амаки бор. Тахтага қўли билан мих қоққанини, ариққа тикилган машинани кўтариб юборганини ўз кўзим билан кўрганман. Айтишларича, устидан бемалол енгил машинани ўтказармиш, фалон пуд тошни тиши билан кўтарармиш. Ўлмаснинг дадаси кайф қилганда, ана шу полвоннинг дарвозасини муштлаб қоларкан. “Майдонга чиқ, номард!” деркан, нуқул. Полвон ҳижолат чекиб, ичкари яширинган сари у овозини кўтариб гариллайвераркан.

Тоҳир амаки билан дадам бир неча бор (хушёрлигида, албатта!) панду насиҳат ҳам қилишган. У ҳар гал тавба-тазарру қиларкан-у, ичиб олгандан кейин тағин...

Ўлмас дадасининг қилмишини писанда-ю, маломат қилишларидан тутатиб кетади. Бу қилиқни Маратдан кўради, шекилли, унга “Янгангни ушла” деган жумла ёзилган хатни жўнатади.

Мазкур каломни ҳам батафсилроқ шархлайдиган бўлсак, гапни анча ибтидодан бошлашга тўғри келади.

Маратнинг дадаси тоғ сайрига чиққанда чўпондан кўзи эндигина очилган кучукча олади. Умрови кенг, оёқлари йўғон бўлгани учун Бўри деб лақаб қўйишади унга. Бўри улғаяди ва янгидан-янги нохуш қилиқлар чиқара бошлайди. Жумладан тонг билан бўрига ўхшаб увлайдиган бўлади. Қишлоқ мўйсафидлари бу жониворнинг отаси ёки онаси бўри эканлигини тахминлаб, ана шундай дурагайлар ҳамиша ҳам яхшиликка олиб келмаслигини хушфёллилик билан тушунтирадилар.

¹ Коммунистическая интернационал молодёжи.
² Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин.

Маратнинг дадаси эътибор бермайди, аниқроғи, бундай гапларни назар-писанд қилмайди. Кўп ўтмай маҳаллада бировнинг товуғи, бошқа бировнинг эса қуёни, кўзичоғи гум бўлади. Одамлар, табиийки, Бўридан кўришади. "Қонун бўйича учта гувоҳ бўлиши керак", дейди мўйлов, бу тахминларни рад этиб.

Бир куни эрталаб, бир қўшни қараса, ҳисори кўйининг нақ ярим думбаси йўқ. Қўйнинг ўзи ҳам рамақи жон бўлиб турибди. Жониворни ҳалоллайди-ю, Бўридан қасос олиш пайига тушади. Орадан кўп ўтмай итти ўзала тушиб, офтобда мудраб ётган ҳолда учратиб қолади. Аввал ўйлаб кўйган режасига биноан, унинг устига бир челақ керосин сепадиди-ю, гугурт чақиб юборади.

Ҳаётда қанақа тасодифлар, кутилмаган ҳодисалар бўлмайди дейсиз?! Ҳалиги қасоскор кўшнининг бостирмаси бор экан. Ловуллаб ёнаётган ит ўзини ўшанинг остига уради. Зум ўтмай хас-хашакка ўт кетади. Одамлар ҳай-ҳайлагач, ит у ердан ҳам чиқади-ю, эгасининг ҳовлисига киради. Жон азобидан бўлса керак, ҳовлини икки давра айланиб чиқиб, қочади.

Тасодифни қарангки, Маратнинг дадаси хотинини (пул масаласида, албатта) бир тарсаки туширган экан. Ҳойнаҳой, хотиним ўзига ўт қўйди, деб ўйлайди-ю, ёнаётган итнинг ортидан югурганича: "Янганни ушла! Янганни ушла!" - деб бақиради. Бозордан қайтаётган уч маҳаллалик (уч гувоҳ) ҳам итга қараб бақира бошлашади. "Ўзингизни ҳовузга ташланг!", "Бола-чақангизга раҳм қилинг!".

Маратнинг дадаси пешанасига урганича, аччиқ қисматини лаънатлаб, оstonадан ҳатласа, хотини анграйиб турганмиш.

Хуллас, бу таънани ўқиб, Марат тутақиб кетади. Ўлмасдан интиқом олишни режалаб юрганда чатоқ бўлиб қолди. Биз ана шундай завқу шавқларга сабаб бўлган кўнғизимиздан ажралдик. Эҳ! Аниқроғи, уни эҳтиёт қилолмадик. Бунга Таканинг ўзи сабаб бўлди. Қайсар дўстимиз:

**Штирлиц ва Меливой
Бхай-бхай ҳойнаҳой.
Сабил қолгур носвой
Тарозида тортилсин,
Аравачага ортилсин, —**

деб шеър ёзади-ю, муаллимга юборади. Кўнғиз ҳарчанд сигнал берса ҳам Носвой муаллим уни илғамайди. Шунда Мулмулкенинг тоқати тоқ бўлиб, аравачасини кўтарганча, муаллимнинг шимига ўрмага қолади.

Бир маҳал қарасам, жонивор муаллимнинг тиззасида юрибди. Ўзим ҳам нима қилишимни билмай, каловланиб қолдим. Шунда фалокат рўй берди. Носвой муаллим уни кўриб қолди-ю, чўчиб кетди, зарб билан уриб "сабил" деди. Сўнг барини бегуноҳ Ёқубдан кўрди, шекилли, уни синфдан чиқариб юборди.

Биз Ёқубнинг бадарга бўлишидан заррача ташвишланмадик, аммо Мулмулкедан хавотир торта бошладик. Йўқ, мўйловининг бир томони узилганини ҳисобга олмаганда, заррача талофат кўрмаганди. Бақувват оёқлари, кенг кўкраклари шикастланмаганди.

Аммо шу кундан эътиборан шўрлик Мулмулке батамом ўзгарди, овоз чиқармайдиган, арава тортмайдиган, яъни хат ташимайдиган бўлиб қолди. Ҳарчанд қилсак ҳам кун бўйи хомуш ва ғамгин ўтирар, нари борса бир жойда туриб айланиб кўярди, холос. Ҳафа бўлиб кетдик. Нақадар захматкаш, вафодор дастёр эди-я!

Кейин Така уни йигирма тийинга сотмоқчи бўлди. Аммо ҳиссиз, сезгисиз кўнғиз кимга ҳам керак?! Кейин ҳар эҳтимолга қарши мен уни дадамнинг "Табиатни севасизми?" деган китобчаларига алмаштириб олдим. Лекин ўша куни менинг ҳам бадимга урди ва ўтлоққа улоқтириб юбордим.

Орадан қанча вақт ўтганини эслолмайман. Бир куни Така ўзим берган китобчанинг қирқ иккинчи саҳифасини ниқтаб, ўқишимни илтимос қилди.

"Ҳеч бир жониворнинг мўйлови ўз эгасига ҳашаротникидек кўп хизмат қилолмайди. Уларнинг деярли барида мўйлов бўлиб, у кўриш, ҳид билиш, эшитиш функцияларини бажаради.

...Ҳашаротни кўзидан жудо қилсангиз яшаши мумкин. Мабодо мўйловини юлсангиз, ҳис этиш қобилиятини йўқотиб, телбадай бўлиб қолади".

Ҳис-туйғудан маҳрум бўлиш бунчалик катта фожеа эканлигини тасаввур ҳам қилиб кўрмагандим.

Ваҳоланки, у ҳашарот эди...

ЙИГИРМА БИРИНЧИ БОБ

Бир кафт тупроқ

Катга Ўзбек шоҳқўчаси Қўшмачит қишлоғини нақ иккига бўлиб ўтади. Азимжусса машиналар бу ёғи Термизу Афғонистон, у ёғи Тошкенту Москвага қараб қатнагани қатнаган. Қишлоқнинг қоқ марказида салобатли мачит бор. Жимжима гулли ўймакор устунлари бағоят ҳашамдор ва ҳайратомуз. Бувим нақлича, бу қадамжо бир замонлар жуда гавжум, обод жой бўлган экан. Зотан ҳозир ҳам одамлар қадами узилмайди. Чунки қишлоқ кутубхонаси билан маданият уйи ана шу собиқ мачитда жойлашган.

Аммо бугун гап Қўшмачит қишлоғи, ундаги мачит ҳақида эмас...

Ёдингиздами: бир маҳаллар Нури, яъни Нуриддин деган ўсмир ҳақида гапиргандим. Биринчи кўнғироқ чалинганда менга китоб инъом этгани, кейинроқ безори болалар қуршовга олганда, барини тирқиратиб қувиб юборганини ёзгандим. Ана шу ердаги мўъжазгина ҳовлида яшарди у. Эътибор беряписими, "яшарди" деб ўтган замон феълени қўлашман.

У киши... Эҳ! Тили бормайди кишининг!

Биз ҳам бордик. Директоримиз — Убайдийнинг ўзлари айримларимизга гудасталар тутқазиб чиқдилар-у, икки саф қилиб олиб бордилар. Дарвоза олди тўс-тўполон эди. Менинг кўзимга илк бор рух тобут, унинг теграсида қаққайиб турган икки аскар ташланди. Бир аёл (Нури аканинг ойижони бўлса керак) сочларини юлиб йиғлар, душманларни лаънатлар, темир сандиқни очинглар, деб зорланар эди.

Халойиқ алламаҳалгача Самарқанд ҳарбий комиссариатидан бирор киши келишини кутишди, аммо улардан дарак бўлмагач, митинг очилди. Бир амаки сўз олиб, Нуриддин Ҳасанов қўшни Афғонистонда ўз бурчини адо этаётганда ҳалок бўлганини билдирди. Бошқалар ҳам сўз олиб, Нури аканинг ажойиб хислатларини тилга олдилар, ота-онасига сабру бардош тиладилар. Охирида мулла ўртага чиқди — ҳаммаёқ сув қуйгандек бўлди.

— Муҳтарам жамоа, аҳли ислом! Бу бегуноҳ ўсмир мусофир юртда, жангда побуд бўлди. Буни ўша ёққа юборганлар ва жонига қасд қилганлар дўзахидирлар. Иншооллоҳ...

Кейин қироат ила дуо ўқиди. Бизни салобат босди. Кўп нарсаларга фаҳмим етмай қолди:

шундай ажойиб одам жонига қайси олчоқ қасд қилди;

нечун бошқалар ваъз айтганда гала-говур тинмади-ю, мулла қироат бошлаганда сукунат чўқди? Нега? Нега?

Катталар жавоби дудмал, зуқ-юлуқ эди.

Мактабимизда шу воқеага бағишланган митинг бўлди. Котиб анча бурролик билан нутқ ирод қилган бўлса ҳам янги гап айтмади. Фақат дружинамизга Нуриддин Ҳасанов номи берилганини англадим, ҳолос.

Сўнг шавкатли бурчак ташкил этиб, Нури аканинг суратини, унинг онасига, Баҳри амакига (мактабимиз қоровули) ва бошқаларга ёзган хатларини, айрим ашёларни қўйдик. Ҳоҳишингиз бўлса мактубларнинг айримлари билан танишишингиз мумкин.

"Соғинчилик салом!

Хурматли ва меҳрибон онажон! Ушбу тилсиз номани Афғонистонда солдатлик бурчини адо этиб юрган ўғлингиз Нуриддиндан деб билгайсиз.

Мен соғ-саломатман, ҳеч нимадан зориққанам йўқ. Биргина камчилик мусофирчиликдир. Дўстларим, командирларим ҳам соғ-саломат. Мендан заррача хавотир тортманг. "Тушимда: аввалги жойингдан кўчган эмишсан", деб ёзибсиз. Дарҳақиқат, бизни Ҳиротга олиб келишди.

Ҳирот жуда қадимий шаҳар экан. Бизнинг Регистондаги манзилгоҳларга монанд обидалар бу ерда анчагина. Аммо улар хароб, қаровсиз. Абдурахмон Жомий, Алишер Навоий (бу ерда у кишини Мир Алишер дейишади) қабрларини ҳам бориб кўрдим. Қабр атрофида чордона куриб ўтирган тиланчиларнинг оху зори гулимни ўртади. Улардан бирининг маҳзун байти хотирамга ўрнашиб қолди:

*... най ўзи андоқ ҳикоятлар қилур,
ва жудоликдан шикоятлар қилур.
Мусофир бўлса ажаб эмас, бояқиш.*

Ойижон! Ҳиротда бир танишимизни учратиб қолдим. Ҳа, ҳайрон бўлманг.

Ғалати бўлди.

Бозор йўлида қатор устахоналар, дўконлар бор. Темирчилик, заргарлик, тароқсозлик... Уша кун мисгарлик дўконига илиб қўйилган ғаройиб чойжўш, чойкаши, офтобаларни тамоша қилаётганимда, ичкарида чой дамлаётган аёл алақандай ийманиш билан сўраб қолди.

— Эй, сарбоз, ту Самарқанди нести?

Мен ҳушёр тортдим, самарқандлик, аниқроғи, қўшмачитлик эканлигимни айтдим. Ҳалиги аёл ҳам, эри ҳам ҳаяжонланиб кетишди. Кейин илтифот билан бир пиёла чойга тақлиф эттишди. Андак иккиланиб турдим-у, остона ҳатладим.

Маълум бўлишича, булар аслида кўшни — Мўлиён қишлоғидан бўлиб, колхозлаштириш йиллари сталари билан шу ёқларга келиб қолишган экан. Мисгар амаки энг аввал бобомнинг кимлигини суриштирди. Исмарини айтган эдим, қувониб кетди. Оламдан ўтганларига ўн йилча бўлганини айтгандим, у кишининг руҳларига дуолар ўқиди. Кейин бошқа мўсафидларни ҳам бирма-бир суриштирди. Алламаҳалгача суҳбатлашиб қолдик. Ҳалиги амакининг исмлари Исрофил, хотинларининг исми эса Зулхумор хола экан.

Ваъда бериб қўйганим учун эртаси кечқурун уйларига ҳам бордим. Жоме масжидининг ёнгинасида экан кулбалари. Ойижон. Исрофил амаки билан Зулхумор холага ҳавасим ҳам келди, ачиндим ҳам. Улар бир-бирларига шунчалик суяниб қолишган, шунчалик меҳрибонки, аста қўяверасиз. Афғонистонда кўпгина эркакларнинг уч-тўрттадан хотини бор ва аёлларни камситишдан хижолат чекишмайди, баръақ буни табиий ҳол деб билишади. Исрофил амаки бўлса, хотинларини сиз-сизлаб гапирадилар, ширинзабонлик билан ҳазил-мутойибалар қиладилар. Умр йўлдошларини кўпинча ўғилларининг номи билан (Исроил) атайдилар. Зулхумор ая ҳам такаллуф ва таомилни жойига қўядилар. Исрофил амакига бегим, деб мурожаат қиладилар. Тушлиқда бир коса ёвғонми, ошми пишириб, дўконга олиб борадилар. Сўнг чой қўйиб, дастурхон ёзадилар. Исрофил амакининг қўлларига сув қўйиб, сочиқ тутадилар. Чой қўйиб узадилар. Эҳ, яхши... Исрофил амаки ишдан қайтганча, бирорта хушxabар топиб қўядилар. Фалончи ўғлимизни учратиб қолибди, фалончининг хотини ўғил туғибди ва ҳоказо. Ҳеч бўлмаса хонада бирор янгилик "яратиб" қўядилар. Жумладан, чинни идишларни бу тоқчадан олиб, наригисига териб қўядилар, гарпардаларнинг ўрнини алмаштирадилар.

Уларнинг кўп фарзандлари нобуд бўлган экан. Ҳар кун дастурхон бошида ягона ўғиллари Исроилни эслаб, дуо қилишади. "Урушга кетган" деганларига қараб, уни афғон армиясига хизмат қиладди, деб ўйлагандим. У бўлса аксилинқилобчилар билан кетиб қолган экан. Исрофил амаки билан Зулхумор ая ўғиллари ҳақида, хунармандчилик, нарх-наво, яқинлашиб келаётган Наврўз байрами (бу ерда у ўзгача нишонланади) ҳақида гапиришади. Сиёсат масаласида эса оғиз очишмайди. Самарқанддек муқаррам Ватандан жудо бўлиб қолганликлари, ягона фарзандларининг саргардонлиги — бари-барига негадир сиёсатни сабабкор деб билишади. Гоҳида уларга мамлакатимиз сиёсати хусусида ҳам гапириб бераман. Улар бўлишса гапимни бўлиб, Самарқанддаги Шоҳи Зинда, Хўжаи Хизр обидалари; одамларнинг тирикчилиги, миллат, урф-одатлар ҳақида суриштираверишади. Номоз маҳалигача саволлари тутмайди. Сўнг икковлари тоат-ибодатни бошлаб юборишади.

Ойижон! Исрофил амаки билан Зулхумор ая сизларга, кўни-кўшнларга кўпдан-кўп дуойи саломлар йўллашимни ўтиниб сўрадилар. Яна илтимос: дадам Мўлиён қишлоғига бориб, Ҳожидан бобо деган киши билан учрашсинлар. Исрофил амаки билан Зулхумор аянинг сихатлигини билдирсинлар. Ойижон, Исрофил амаки кейинги пайтларда Мўлиён тупроғи билан Зарафшон сувини жуда кўмсайдиган бўлди. Дадамга айтнинг, иложи бўлса, бир кафт тупроқ билан бирор шиша сув юборсинлар».

...

"Ҳурматли, Баҳри амаки!

Саломатмисиз, кайфиятларингиз яхшими?

Сизни ҳеч ким ранжитмаяптими?

Мендан ҳол-аҳвол сўрасангиз, шукр, яхши! Ҳеч қандай камчилик йўқ. Ҳамон таржимонлик қиляпман.

Бизнинг ҳарбий хизматимиз сизнинг жасоратингиздан батамом фарқ қиладди. Сиз душманни олдингизга солиб, тўқайлар, ўрмонлар оралатиб қувгансиз. Бу ерда эса дўсту душманни фарқ қилолмай хуноб бўлади киши. Бугун сиз билан оғиз-бурун ўпишган меров эртага пичоқ ўқталиб қолиши ҳеч гап эмас. Шунинг учун бағоят тадбиркор ва ҳушёр бўлишга тўғри келади.

Баҳри амаки! Бир фрици асирга олганингизни гапириб берганингиз ёдимга. Уруш охираб қолганига қарамай, жуда нописандлик қилганини, сал танобини тортганингиздан кейин бурро бўлиб кетганини гапирганингиз.

• Яқинда бизда ҳам шунга ўхшаш ҳол рўй берди. Бир душман танкимизни портлатмоқчи бўлаётганда қўлга тушган экан. Ушани сўроқ қилдик. Мен тенги-ю, жуда зукко: Саъдию Ҳофиздан шеърлар кўшиб гапиради денг.

"Кимсан"? — сўради офицеримиз. Мен ҳам ўша таҳдидона оҳангда таржима қилдим. "Қасоскорман!" деди у нописандлик билан. "Кимдан қасос олмақчисан?" "Сизлардан!"

Хуллас, у десак бу деди, бу десак у. Кейин конвойларга имлаб юбордик. Улар нўстагини сал қоқиб, олиб киришди. "Кимсан" сўрадик тагин. "Исроилман", деди у. Мен сесканиб тушдим. Исрофил амакини ўғли бўлса... Жуда ноўнғай аҳволда қолдим. Кейин ўзимни тутиб олдим, асир билан ўзгача оҳангда алланималарни гаплашдим-у, офицерларга ёлғон гапирдим. Асир сўроқни эртага қолдиришимизни сўраяпти, дедим.

Горнизондан чиқдим-у, дадам юборган бир кафт тупроқ билан шишадаги сувни олиб, жоме масжиди томон йўл олдим. Гавжум номозхонлар орасидан яккакифт бўлиб ўтиб, тор кўчага бурилдим. Таниш боғдоди эшикни тақиллатишим билан рўпарамда Зулхумор хола пайдо бўлди. Унинг дийдалари шашқатор, ҳасрати ҳудудсиз эди. Демак, ўғли қўлга тушганини эшитган, бояқши. Шу пайт айвонда мўйлов кўйган новча йигит пайдо бўлди, менга нохуш (ҳатто совуқроқ) назар ташлади.

— Исроилжон, бу самарқандлик жўранг, Нури, — деди Зулхумор хола йиғидан тўхтаб. Мен янглишганимга ишонч ҳосил қилдим. Демак, ўғли шу йигит экан. Ундай бўлса нечун бокира аёлнинг кўзларида ёш? Нега оила саросимада?

— Амакингиз жон беролмаяптилар, — саволимни тушунгандай давом этди Зулхумор хола, — ватан тупроғи, деб чунонам тўлғанаяптиларки...

— Мана! — дедим елим халтачадаги тупроқни узатиб. Ҳалиги бола гавҳари шамчироқни кўриб қолгандай, уни қўлимдан юлиб олди-ю, ичкарига отилди. Биз ҳам унга эргашдик. Исрофил амаки ўртада чалқанча ётган кўйи нуқул тўлғанарди.

— Дадажон, мана, мана Мўлиён тупроғи! — деди ўғли.

— Мана — сув. Зарафшонники! — қўшимча қилдим.

Исрофил амаки бир лаҳза тин олди. Назаримда табассум қилгандай бўлди. Заиф овоз билан ўғлига васият қилди. "Чирогимни ўчирма! Дўкон... хор..." Кейин ҳовучидаги тупроққа лабини босди-ю, бошини қайта кўтаролмади. Зулхумор хола зудлик билан шишадаги сувдан оғзига томизди. Исрофил амаки бир марта ютинди, холос. Кейин сув ўтмади. Оила фарёд чекишга тушди...

ЙИГИРМА ИККИНЧИ БОБ

Бувим, Бузугмеҳр ва Анушервон

Ёз кунларидан бирида дадамнинг яқин дўсти, Самарқанд Давлат университети доценти Аслиддин Қамаров ногаҳон тўрт киши билан кириб келдилар. Ҳамроҳлари ҳам зукко олимлару камарбаҳон аспирантлар экан. Улар жилла сипоий бўлиб, бири (ёш бўлишига қарамай) кўзойнак тақиб олган, новчароғининг бўйнига фотоаппарат осилган эди. Сал ўтмай аён бўлдики, меҳмонлар (ўзлари бот-бот такрорлагандай) дадамни кўргани ёки оилавий суратимизни олганимас, балки бувимнинг нодир китобларидан воқиф бўлиш илинжида қадам ранжида қилишган экан. Улар нозиктаъб меҳмонга хос такаллуфларнинг кифтини келтиргандан сўнг муддаога кўчишди.

— Билишимча, — деди Аслиддин амаки, — холамуллода анча-мунча қадимий китоблар бор. Шуларни би-ир кўздан кечирсак, савоб иш бўларди-да. У гал келганимизда хашакироқларини кўрсатдилару нодирлари қолиб кетди. Шунинг учун ҳам сизнинг келишингизни пойлаб юрган эдик.

Дадам ҳам зудлик билан маъқуллаб, чаққон ишга киришиб кетмадилар. Маъруф мезбонга хос шакарғуфторлик ва надоматлар изҳор этдилар.

— Ҳа, анча-мунча китоб бор, — дедилар ниҳоят, — у йиллари илтимос қилсак, ўқиб берардилар. Энди кўзлари хиралашиб қолди. Машрабхон¹ қаерданам бир кўзойнак олиб келган экан, шу билан қийналиб ўқийдилар. Араб имлосини ўрганишга неча бор жазм қилдим-у, вақт ажратолмай, ҳафсаласизлик қилиб қолиб кетди.

— Ҳар ҳолда қанақа қўлёзма китоблар борлигини билсангиз керак, — деди меҳмонлар жўрабошиси синовчан мўлтираб.

¹Шоир, драматург Машраб Бобоев.

— Билишимча, Яссавий, Шерозий, Навоий, Сайидо, Али Яздий, Фароғий бор. Қолганларини билмайман. Айримларининг муқоваси йўқ.

— Қолганларини мана биз биламиз-да, — деди меҳмонларнинг чоғир кўзлиси. Биз ҳазил-мутойиба, енгил латифағўйлик билан бувим ўтирган сўри томон йўл олдик. Бу ерда ҳам қуюқ (ва андак чучмал) салом-аликлар, энсани қотирадиган мулозиматлар бўлиб ўтди.

— Бийи, — ниҳоят мурожаат қилдилар дадам, — меҳмонлар китобларингизни би-ир варақлаб кўришмоқчи. Қўрқманг, олиб кетишмайди.

Бувимнинг чеҳраларида жилла ҳам ҳайрихоҳлик аломати кўринмади.

Шунинг учун бўлса керак, кўзойнакли меҳмон ўзини андак художўйроқ қилиб кўрсатишга ўтди.

— Энди, холамулло, китоб кўриш — кори хайр. Муҳаммад Мустафо...

— Холамулло, мени таниган бўлсангиз керак-а, — унинг сўзини бўлди Аслиддин амаки, — қавчинонлик Қамариддин бобонинг ўғиллари бўламан. Бир бор келган эдим.

— Ўшанда китобларни кўрсатганман, — дедилар бувим ҳийла совуққина қилиб.

— Йўқ, нонсандиқда қулфлаб қўйган китобларингизни кўрсатинг, — дедилар дадам.

Бувимнинг сукути дадамни ҳам, меҳмонларни ҳам андак хавотирга солди. Шунинг учун жўр бўлишиб, у кишига ҳамду сано ўқишга киришишди. Ҳайтовур мақтовлардан ийидиларми ёки ноилож қолдиларми — бувим ўринларидан жилдилар.

— Улуғ, югур, — буюрдилар дадам менга, — китобларни кўтаришиб келасан.

Бувим зоҳирий бир нохушлик билан қулфни очар эканлар, дадамни койиган бўлдилар.

— Бу китоб бўлса, дуч келганга кўрсатиш ножоизлигини ҳафтафаҳм даданг тушунмаса.

Мен сукут сақладим. Гапларини маъқуллаб турмаганим у кишига ўтиришмади. Шунинг учун бўлса керак, таҳдидона оҳангда сўрадилар:

— Қўлинг ювилганми?

— Совуллаб ювганман, — дедим тажанглик билан.

У киши қулфни очиб, духобага ўралган бир китобни чақалоқни кўтаргандай авайлаб олдилар-у, уч бор ўпиб, тагин жойига қўйдилар. Кейин қолган китобларни қўлимга нондай қилиб тахлай бошладилар.

— Сен комсомолсан-а? — сўрадилар алақандай киноя билан, тўрт қирраси куйган китобни узатар эканлар.

— Йў-ўқ, — вазиятта қараб юмшоқ гапирдим.

— Урушдан аввал комсомоллар уйма-уй юриб, китобларни тортиб олишди. Кейин гулдан қилиб ёқишди, имонинг куйгурлар! Бир замонлар Чингизхоннинг аскарлари ҳам шунақа қилишган экан. Али Яздий шундай деб ёзганлар.

Индамай қўяқолдим. Нима ҳам дейиш мумкин?! Бувимнинг феълларини биламан. Бунинг устига, ўттизинчи йилларнинг айрим комсомоллари жоҳиллик қилган бўлса, мен жавоб бермайман-ку!

— Бари шуми? — қаноатланмай сўрадилар дадам.

— Шу, фақат Қуръони карим қолди, — дедилар бувим.

Муқовалари гажакдор ҳошиялар билан безатилган, сарғайиб кетган саҳифаларининг қат-қатидан дилни енгилгина энтиктирувчи ҳид анқиб турган китобларни кўриб, меҳмонларнинг кўзлари ўйнаб кетди. Лекин таомил юзасидан сабр-бардош қилиб турдилар. Аслиддин амаки бир китобга қўл чўзиши билан, қолганлар ҳам оч эчкидай ёпирилишди.

— Бу Маликаи Хубон экан, — дедилар Аслиддин амаки бир китобни орқа томондан варақлаб.

— Ҳа, бунга раҳматли дадаси бир қўйга алмаштириб олгандилар, — меҳмоннинг фикрини маъқуллаб, тагин қўшиб қўйдилар бувим: — Униси Яссавий — бобомдан қолган, Камол Хўжандий ҳам ота мерос.

Шу тарихда даврада ғала-ғовур бошланиб кетди. Меҳмонлар ҳаяжон ила бир-бирларига сўз бермай, китобларни чўқилаб ўқиш ва таъриф тавсифлашга тушиб кеташди.

— Мана Мир Навоий, — деди меҳмонларнинг ёшроғи тантана оҳангида овозини андак кўтариб.

— Қани ўқинг, қани ўқинг, — далда беришди даврадагилар. Меҳмон жилла бўлса ҳам сансоларлик қилмай, сухандонларча қироат билан шеър ўқишга киришди.

**Сўздурки нишон берур ўлукка жондин,
Сўздурки берур жонга хабар жонондин.
Инсонни сўз айлади жудо ҳайвондин,
Билким, гуҳари шарифроқ йўқ ондин.**

— Ҳай-ҳай, сўз ҳақида бундан ошириб бир нарса дейиш мушкул, — дедилар дадам.

Колганлар ҳам у кишига жўр бўлиб, Алишер Навоийни улуғлашта киришишди. Навқирон меҳмон одоб ила қулоқ солиб тургач, тағин қироатда давом этди:

**Кўнгулни орит барча ёмон ҳислатдин,
Ким яхши қилиқ далил эрур раҳматдин,
Баҳдўйлик ул ваҳшат эрур шиддатдин,
Ким элга холислик йўқ ул ваҳшатдин.**

**Ҳажрингда менинг сабрима жуз нуқсон йўқ,
Кўнгулум аро ғайри нолаю афғон йўқ,
Жонимга ҳаёт умиди худ имкон йўқ,
Йўқ, йўқ, сабр йўқ, кўнгул йўқ, жон йўқ.**

Улар тағин шеърят султони Мир Алишерга офаринлар ёғдиришди, Мазкур рубойлар сабаб бўлиб, ёмон кимсаларни, хуш ва нохуш воқеаларни ёдга олишди.

— Бу китобни амакимнинг қизи берган эди, — изоҳ бердилар бувим, — у кишининг ўзларини ўттиз еттинчи йили тўйхонадан олиб кетишган.

— "Халқ душмани" деб айб қўйишганми? — шошиб сўради фотоаппаратли меҳмон.

— Билмайман, — дедилар бувим, — уйда эски китоблар борлиги учун шундай қилишган экан. Кейин болалари китобларни тақсимлаб юборишди.

Меҳмонлар тағин ўзаро баҳсу мунозарага киришиб кетишди. Чаламулло, чалазиёлларни жаҳолатда айблагач, «Одобнома» деган китобдан парчалар ўқишди.

— Мана буни бир ўқинглар, — дедилар бувим, меҳмонлар эътиборини тўрт қирраси куйган бояги китобга қаратар эканлар. Кўзойнақ таққан меҳмон бу муқовасиз китобни қўлга олди, биринчи саҳифасини очиб, даврадагиларнинг эътиборини батамом тортиш илинжида андак сукут сақлади. Ҳамма мунтазир бўлгач, ўқишга киришди:

Бисмиллоҳи Раҳмони-р Роҳим! Ривоят қилурларким, қадимда руди Кўҳак¹ бўйинда Раҳмонқул ибн Абдулло отлиғ бир заминдор рўзгурзонлик қилур эрди. Худои таоло бу марди маъруфга Ҳотами Тойдек саховат, тавонгарлик² ато этти. Анинг тасарруфинда бисёр ғуломлар, ногимлар, геҳқонлар бор эрди ва алар инчунин хушбахту сарфароз эрдилар. Хокисор мардумлар Олоҳга сажда қилур эрдиларки, токи ул Раҳмонқули ибн Абдуллоға умри дароз, ризқи фароғ ато этгай.

Заминдори савобталабнинг сояйи давлатиндаги бандалар шукрлар қилур эрдиларким, саховатпеша соҳиб хизматинда камарбастадурлар, босабаб тўқдурлар, хотиржамдурлар, эминдурлар; ушбу вақтичоғлиқдан ўзга нарса истамайдурлар.

Валек ибн Абдулло қаноатбахш эмасди. Дер эрдикки, хизматимда уч хотун ва лак-лак малайлар ҳозиру нозир. Локинда таассуфлар бўлғайким, қўл остимдаги ғуломлар қашшоқ дағи ночордурлар. Баримиз Муҳаммад Мустафо умматидурмиз, у дунёю бу дунёи ягонадур, магарким шундоқ экан, ҳамма тенгу фаровон бўлмоққа лойиқ.

Заминдор бу ҳолдин чунонам ташвиш, изтироб чекар эрди, надомат тортарди. Беш маҳали намоз худои таолоға илтижо айлаб, камбағалларга барор тилар эрди.

Алқисса бу марди орифнинг парвардигори оламга илтижоси бутурур:

**Эй худойим, эшит оху зоримни,
Адо этдинг равнақу бароримни,
Ман берайин қашшоқларга боримни,
Беш бармоқни пасту баланд этдинг-о!
Тамоқимдан ўтмай қолди ризку рўз,**

¹Зарафшон дарёси.

²Бу ўринда ҳеч кимнинг ҳақиға ҳиснат қилмаслик маъносига.

*Дехқонларим тер тўқади шабу рўз,
Ман сояда хотун билан дилафрўз,
Имонимни қийма-қийма этдинг-о!
Ўн саккиз минг оламга сан саждагоҳ,
Кофур ўлай зарра этсам оху воҳ,
Камбағалга мурувват эт, эй Оллоҳ,
Нечун они туфроққа тенг этдинг-о?!*

Заминдорнинг Фулом отли гуломи бу илтижодан зор-зор чун абри навбаҳор,
ийлаб айтқони бутурур:

*Қиблагоҳим, каломингни олурман,
Аждодимга содиқ бўлиб қолурман,
Фуломдурман, гулом бўлиб ўлурман,
Ва айтурман, бу қисматга шукрона!
Ҳар рўзимни пешонамга битди ул,
Насибамни туфроқ аро септи ул,
Сани соҳиб, мани гулом этти ул,
Қорним тўқдур бу ҳимматга шукрона!*

Раҳмонқул ибн Абдулло бу тағбири некка оху зор ила етишмоқ мушкулигига
имон келтирди ва амал қўллашга бел боғлади. Шабу рўз фикр юришдики, аларни
бахтнок айласа. Ва алқисса, тасарруфиндаги бандаи мўминларни чорлаб деди:

– Эй, жигаргўшалар, инсон зурриёти яккаю ягона Худого бандадур ва бандага
банда бўлмоғи ялат. Баски шундоқ экан, сизлардан гуломлик занжирун ечурман.
Бугундан ҳисобан озодсиз, чор тарафингиз қиблагур.

Фуломлару боз хизматкорлар заминдорнинг бу аҳду паймонидан хуррамлик
топмай, билъакс хомуш тортилар ва дегиларким: «Бизга шафқат қил! Қаён
ҳам борурмиз?! Биз гумроҳларни мукаррам даргоҳингдан пеш қилма!»

*Эшит бизни, эй соҳиби саховат,
Бошимизга солма кулфат, маломат.
Даргоҳингга тундик омад, ҳаловат
Кўча-кўйда сарсон қилма, қиблагоҳ!*

*Бунда ҳозир ризқу рўзу дастархон,
Юмушингни дариғ тутма, эй султон!
Тургин дунё тургунича соғ-амон,
Даҳр аро абгор қилма, қиблагоҳ!*

Раҳмонқул нагомат чекди. Ва лекин бу бенаво бандаларни сарафроз кўрмоқ
фикри они тарк этмади. Шабу рўз бисёр мулоҳазалар юришти ва аларга эрк
ато этмоқ ниятинда замин берди, амочу жуфт ва дағи тухм берди. Дедиким,
нимарса олурсизлар, таъмагар эмасдурман.

Локинда гуломлар нобарор эрдилар. Алар қай маҳал тухм сепмоқ ва бо бозорда
савдо қилмоқ бо дағи Худодан ёмғур тиламоқ ҳунаридан бенасиб эрдилар.
Раҳмонқул дилхун бўлиб, ушбу юмушларга ҳам қўл урди. Локинда ҳарчанд қилмасун
Худо гуломлар юмушига рафтору ривожни дариғ тутди. Бу ҳам мисли оздек,
алар Раҳмонқулга қулоқ тутмай шайтонга эш бўлдилар. Шабнишин бўлиб
дедиларким, заминдор жуфт берди, мадагу маслҳат берди. Тузук бўлур эрдиким,
хотунчасини ҳам саховат этса. Китоб кўрмаган бу жаҳолатпарастлар
кўрнамаклик қилмоққа дўзах азобини ўйламадилар ва бадниятлари ила гуноҳи
азимга йўл очдилар. Бу почаспойлучларнинг¹ нияти бадиган воқиф бўлган
Раҳмонқули ибн Абдуллонинг Худого носаси бутурур:

*Эй, Худойим, гуноҳимни афу эт,
Ройишингга андак хилоф этдим-о!
Пешонаси қаро бўлсин гуломнинг
Мен аларни мисли тавоф этдим-о!
Бой эрдилар бобо, бобокалоним,
Қул аждодин аларга ёр этдим-о!
Икки дунё мани учун тору танг,
Гуноҳимни ўзим бисёр этдим-о!*

Ниҳоят меҳмонлар китобдан бош кўтардилар. Сўнг аламаҳалгача мазкур

¹Оёқяланглар.

ҳикоятни муҳокама қилиб, турфа фикру мулоҳазалар баён этишди. Ҳаяжонларини батамом босиб олгач, мумтоз китобларни варақлашда давом этишди.

— Биродарлар, — деди ниҳоят меҳмонлар сардори кўзлари ёниб, — Шайхур Раиснинг¹ "Зафарнома" китоби ҳам бор экан. Ана шу китобнинг ягона нусхаси Техрон кутубхонасида бор деб, ўқиган эдим. Қаранглар-а...

Улар ногаҳоний илҳақлик ила ўша томонга интилишди ва аллақандай тоза эҳтиром ила сарғайган саҳифаларни варақлаб парчалар қироат қилишди.

— Бу китоб ҳали ўзбекчага таржима қилингани йўқ — деди кўзойнакли амаки дадамга, — агар сиз шу эзгу ишга қўл урсангиз, савоб бўларди-да!

Новча амаки бувимнинг руҳсатлари билан китобларнинг айрим саҳифаларини суратга туширди. Кейин улар ўша қуюқ мулозаматлар билан кетишга руҳсат сўрадилар.

Эртаси дадам ҳақиқатдан ҳам таржимага киришдилар. Бувимга ялиниб-ёлвориб, ҳар куни бир-икки бетдан ўқитар ва ўзбекчага ағдарардилар.

Ҳоҳишингиз бўлса китобдаги ҳикоятлардан бири билан танишишингиз мумкин.

* * *

Оғил Анушервоннинг рўзгорига ҳеч нумарса ҳикматдан кўра қадрлироқ саналмасди ва ул аср ҳақимлари ҳам ҳаммадан эътиқодли ҳамда қаноатбахш эдилар.

Бир кун Анушервон Бузургмеҳрни ҳузурига чорлаб, деди:

— Истардимки, мумтоз насихатлар тингласам, уларда сўзлар сиқиқ ва маъно теран бўлса.

Бузургмеҳр бир йил муддат сўраб мазкур ҳикматларни жамлади ва уларни «Зафарнома» деб атади ҳамда Анушервонга элтиди. Унга (Анушервонга) маъқул тушди, тасарруфигаги бир шаҳарни унинг (Бузургмеҳрнинг) хусусий мулкига илова этиб, ушбу каломларни зар ҳарфлар билан битишни буюрди. Китобни доим ёнида тутиб, кўп вақтини унинг мутолаасига бахш этадиган бўлди.

Бузургмеҳр сўзга оғиз очиб деди:

— Устозимдан савол айлардим, у жавоб қайтарарди.

Дедим:

— Эй, устоз, Худодан нима тилайинки, унда жаъми яхшиликлар жамулжам бўлсин?

Деди:

— Уч нарса: сиҳатлик, эминлик ва товонгарлик².

Дедим:

— Ишларимни кимга ишониб қолдирай?

Деди:

— Ул одамгаки, асл шоҳиста бўлса.

Дедим:

— Ким билан эмин бўлай?

Деди:

— Ҳасадхўр бўлмаган дўст билан.

Дедим:

— Биҳиштга сазавор қиладиган нарса недур?

Деди:

— Ёшлиқда илм олмоқ, ҳақ иш билан банг бўлмоқ.

Дедим:

— Одамлар олдида мўътабар этадиган айб нимадур?

Деди:

— Ўз хунаридан воқиф этмоқлик.

Дедим:

— Дўст ношоҳиста ва номақбул чиқса, у билан орани қангоқ қилиб узмоқ керак?

Деди:

— Уч восита ила: зиёратига — кўришга кам бориш, ҳол сўрамаслик ва ундан ҳожат истамаслик.

Дедим:

— Ишлар ҳаракатга боғлиқми ёки тақдирга?

Деди:

— Ҳаракат тақдирни яратади.

¹Абу Али ибн Сино.

²Бировнинг ҳақиқа хиёнат қилмаслик.

- Дедим:
 — Ешлардаги қайси хислатлар қадрли ва кексалардаги қайси яхшиликлар афзал?
- Деду:
 — Ешлардаги андишаю жасорат ва кексалардаги донишмандлик ҳамда сокинлик.
- Дедим:
 — Кимдан ўзимни тортай, токи орамиз узоқ бўлсин?
- Деду:
 — Лаганбардор, хушомадгўй, фирибгар, хасис; бировнинг ҳақиға хиёнат қиладиган одамлардан.
- Дедим:
 — Сахий ким?
- Деду:
 — Ул ким саховат этса-ю, дилшоғ бўлса.
- Дедим:
 — Ул нимадир, одамлар излашади-ю, истаганча топишолмайди?
- Деду:
 — Уч нарса: сиҳатлик, шодлик, мухлис дўст.
- Дедим:
 — Яхшилик мақбулми ёки ёмонликдан нари юриш?
- Деду:
 — Ёмонликдан нари юриш жами яхшиликларнинг дебочасидир.
- Дедим:
 — Айб саналадиган хислат негур?
- Деду:
 — Саховат, магар у миннатли бўлса.
- Дедим:
 — Донишмандликдан далолат берадиган фазилат негур?
- Деду:
 — Ростгўйлик.
- Дедим:
 — Мардликдан далолат берувчи жасорат негур?
- Деду:
 — Агар қодир бўлсанг, кечирмоқ.
- Дедим:
 — Оқиллар қиладиган яхшиликларнинг қайбири қадрлироқ?
- Деду:
 — Ёмонни ёмон йўлдан қайтаришлари.
- Дедим:
 — Одамларнинг қилмишларидан қайбири зиёнлироқ?
- Деду:
 — Уларнинг одамлардан яшириб бўлмайдиган жами айблари.
- Дедим:
 — Тирикликнинг қайбир соатлари зое кетган ҳисобланади?
- Деду:
 — Бировнинг ҳақиға яхшилик қилиш имкони бўлиб, уни дариғ тутган дақиқалар.
- Дедим:
 — Кимнинг ўғитларига қулоқ тутган киши хор бўлмайди?
- Деду:
 — Аввал муаллимларнинг, кейин оқиллар ва ота-онанинг.
- Дедим:
 — Ҳаётнинг ҳаловати нимада?
- Деду:
 — Фароғат ва эминликда.
- Дедим:
 — Ўлимдан баттари негур?
- Деду:
 — Бенаволик.
- Дедим:
 — Дўстликни барбод қиладиган илат негур?
- Деду:
 — Тўрт нарса: буюкларнинг бахиллиги, донишмандларнинг худписандлиги, аёлларнинг беҳаёлиги ва эркаларнинг ёлғончилиги.
- Дедим:
 — Одамларнинг ишини барбод қиладиган нарса негур?

- Деди:
– Ситамкорларнинг таърифи.
- Дедим:
– Дунё кимлардан товондор (қарздор)?
- Деди:
– Донишманлардан.
- Дедим:
– Нетайки табибга ҳожат қолмасин?
- Деди:
– Кам еб, кам ухлаб, кам сўзла.
- Дедим:
– Оқил ким?
- Деди:
– Кам гапириб, кўп тинглайдиган, кўп биладиган.
- Дедим:
– Хорлик неган?
- Деди:
– Танбаллик ва бадахлоқликдан.
- Дедим:
– Ранж неган?
- Деди:
– Ёлғизликдан.
- Дедим:
– Ҳамияту номусни барбод этадиган нарса негур?
- Деди:
– Таъма.
- Дедим:
– Жаҳонда устунлик негандур?
- Деди:
– Беминнат хоксорликдан ва саховат кўрсатиб, мукофотдан воз кечмоқликдан.
- Дедим:
– Дунёда нима нишли (заҳарли)?
- Деди:
– Икки нарса: подшоҳларнинг тундлиги ва товондорларнинг бахиллиги.
- Дедим:
– Хоксорлик негур?
- Деди:
– Юзи ёруғлик ва ўз-ўзидан мамнуликгур.
- Дедим:
– Кимдан тадбир сўрайин?
- Деди:
– Уч фазилатли: пок, яхшиларга муҳаббат қўйган ва билимдон одамлардан.
- Дедим:
– Яхшининг яхшилиги нимада?
- Деди:
– Хоксорлик, беминнат саховат ҳамда мукофот таъма қилинмаган хизматда.
- Дедим:
– Ул нимагурким, одамлар доим эҳтиёж сезадилар?
- Деди:
– Уч нарса, хирадманг (доно) янада донороқ одамларга, мард ҳарбийлар билан суҳбатга, ожизлар ҳийлакорликка ва зоҳидлар (тарки дунё қилганлар) агар инсофли бўлшса ибодатга.
- Дедим:
– Одамлар хушҳол эслаб юрадиган нарса нимагур?
- Деди:
– Уч нарса; муомалада зуғм ўтказмаслик, ёлғон демаслик, тил билан бировни ранжитмаслик.
- Дедим:
– Билим олсам, нимага эришаман?
- Деди:
– Агар бечора бўлсанг, бузургу номдор бўласан, агар қашшоқ бўлсанг, товонгарга айланасан, агар машҳур бўлсанг, тағин ҳам машҳурроқ бўласан.
- Дедим:
– Мол³мулкни нималардан аямаслик керак?

Дегү:

— Қавмлардан одамларнинг ҳақини узиш, ота-она эҳтиёжларини қондириш, душманни дўстга айлантириш ва дўстни душман билан яраштиришдан.

Дегүм:

— Ул нимадур ейилмайди, лекин кишини тўқ тутади?

Дегү:

— Яхшилар суҳбати, ёр гийдори, ярашиқли чопон, мўътадил ҳаммом, муаттар ҳид.

...

Луқмони Ҳакимдан: «Доно ким?»-деб сўрадилар.

Дегү:

— Дунё неъматларини охиратгача сақламаган киши.

Дейишди:

— Товондор ким?

Дегү:

— Ақли тўқис бўлган киши.

Дейишди:

— Ҳеч ким билмайдиган, кўрмайдиган, лекин интиладиган манзил негур?

Дегү:

— Оқибат.

Дейишди:

— Баҳраманд бўладиган кишини охир-оқибатда қурбон қиладиган ширинлик негур?

Дегү:

— Ҳасаг.

Дейишди:

— Хароб бўлмайдиган бино нима?

Дегү:

— Аголат.

Дейишди:

— Охир-оқибат ширинликка айланадиган аччиқлик нима?

Дегү:

— Сабр.

Дейишди:

— Охир-оқибатда аччиқликка айланадиган ширинлик-чи?

Дегү:

— Шошмашошарлик.

Дегилар:

— Қанақа либос ҳеч қачон эскирмайди?

Дегү:

— Яхши ном.

Дейишди:

— Қайси душман ҳамма дўстлардан кўра яқинроқдир?

Дегү:

— Нафс.

Дейишди:

— Одамлар қайси касаликни даволашдан ожиз?

Дегү:

— Аблаҳликни.

Дегилар:

— Қайси дарддан одамлар ўзларини чеккага олишмайди?

Дегү:

— Ишқдан.

Дейишди:

— Ҳамма настликдан наст бўлган баландлик негур?

Дегү:

— Кибр.

Дейишди:

— Қайси либос эркагу аёлга яхшилик олиб келади?

Дегү:

— Ростлигу поклик.

Дейишди:

— Уйку нима?

Дегу:
— Енгил ўлим.

Дейишди:
— Ўлим нима?

Дегу:
— Боқий уйку.

Дейишди:
— Ҳамма хуррамликларнинг боиси недан?

Дегу:
— Буюклар сўзидан.

ЙИГИРМА УЧИНЧИ БОБ

З и ё р а т

Биз Шоҳи зинданинг беш асрдан бери очилиб ёпиладиган бағдодий эшигидан киришимиз ҳамоно, дадам Американи кашф этган Колумбдай ҳаяжонга тўлиб, завқ-шавқ билан монолог ўқишга киришдилар.

— Дунёнинг бирор қитъасида бунақа обида йўқ. Бу ерда еттинчи асрда арабларга қарши курашда қурбон бўлган суғдий билан кечагина, яъни йигирма биринчи аср арафасида овқатдан заҳарланиб ўлган яҳудий ёнма-ён ётишади. Уларни асрлар ҳам, мазҳаблар ҳам ажратолмайди. Мана бу зиналарни санаб чиқиб, санаб тушинг — адашиб кетмасангиз, гуноҳлардан холисиз.

Рости гапки, мен бу сафсатаалардан зерика бошлайман. Чунки аввал келганимда ҳам шунга ўхшаш таъкидларни тинглашга тўғри келган. Бир-бирига ўхшаш ялтироқ қошинлар, соқов мақбаралар, тору танг йўлаклар, баланд-баланд зиналар ҳам файзли эмас. Булардан кўра шортик кийиб олган чет элик чолларни кузатиш мароқлироқдай. Уларнинг ёшига ярашмаган чаққонлик билан, ҳовлиққанча фото ва кино аппаратларини ишга солишлари, туршақдай бужмайиб қолган кампирларнинг алланималар деб чулдирши, таржимонга бот-бот мурожаат этиши; ғужанак бўлиб олган афтодаҳол гадо ғалатиноқдай.

Чет эликлардан нигоҳимни узиб, дадамнинг бугунги меҳмонларига разм соламан. Боя ҳикояни ўртасидан бошлаганим учун уларни таништириш имкони бўлмай қолганини тан олишим керак, албатта.

Меҳмонларнинг сарғишроғи — Москвадан, таржимон, иккинчиси — тошкентлик. Дадамнинг нақл қилишларича, журналист экан; бир маҳаллар бирга ишлашган эмиш.

Улар ҳайрат оғушида эдилар. Москвалик таржимон бошини батамом орқага ташлаганича қадирий, ўймакор устунга, беҳисоб вассаларга тикилиб қолган эди. Ногаҳоний муъжиза билан юзма-юз бўлиб қолгандай гажакдор нақшларни оҳиста пайпаслаб кўрар, қониқиш ила бошини сарак-сарак тебратар эди. Тошкентлик меҳмон эса вужудлари қулоққа айланиб, дадамни тингларди. Бундан руҳланган дадам янада ҳаволаниб, баланд пардаларда давом этардилар.

— Мана бу Қозизода Румий мақбараси. Қўш гумбазли. Бўёқларига қаранг — беш асрдан бери зарра хиралашгани йўқ. Кимёгарларимиз унинг таркибида ўттиз хил элемент борлигини аниқладилар. Тадқиқот эса давом этипти. Қозизода Румийни Жалолиддин Румий билан чалкаштириб юбормаслик керак. Бу киши шоирлик қилмаганлар; асосан математика, астрономия билан машғул бўлганлар. Аввал Амир Темур саройида бош мунажжимлик, кейин Улугбек расадхонасига раҳбарлик қилганлар, Қори Ниёзийнинг қайд қилишларича, Қозизода Румий билан у кишининг шогирди Али Қушчи Ньютон биномини ўша пайтлардаёқ ёзиб қолдиришган экан. Айрим манбаъларга қараганда, машҳур Зиж Кўрагонийни ёзишда ҳам бу киши иштирок этганлар. Ўзлари асли римлик — шунинг учун Румий дейишади.

— Қомусда Қозизода Румийни Туркиянинг Бурса шаҳридан деб ёзишган, — деди тошкентлик меҳмон. — Амир Темур Боязид Султонни мағлуб қилгач, у ердан бир талай олимларни ҳам олиб келган.

Улар шу масалани муҳокама қила кетишди. Лекин англашимча, бир тўхташга келиша олмади. Менинг эътиборимни эса Қозизода Румий қабри қаршисида чўнқайиб олиб, тиловат қилаётган икки отахон тортди. Улар ҳовучларини очганларича узок дуо ўқишди.

— Бу ерда ўнлаб мақбара ва гумбазлар бор, аммо уларнинг бирортаси иккинчисини такрорламайди, — давом этдилар дадам ва ўнг томондаги обидани кўрсатдилар. — Мана бу сағана кимники эканлиги маълум эмас. Қайсибирам бетавфиқ унинг устидаги мрамарни кўлпориб кетган. Бу ерда шоир ётибдими,

жаллодми, маликами — билиб бўлмайдми. Аммо гумбазга қаранг, гумбазга — у саккиз қиррали. Эрон усталари қурган деб тахмин қилишади. Чунки Техронда ҳам шунақа мақбаралар бор экан-да.

Биз Қусам ибн Аббос қабрини зиёрат қилаётганимизда дадам тўтиқушдай тагин ўша машҳур афсонани такрорладилар.

— Бу қабрдан йилнинг маълум фаслаарида сирли садо янграйди. У темирчининг сандонга муттасил болга ураётганини эслатади. Эмишки, бир замонлар душман мўру малахдай бостириб келганда, суғд лашкарлари шу ерга кириб яширинганмиш. Ҳозир улар қилич ясаётганмиш, қачонлардир чиқиб, душманга зарба беришармиш.

Мен астойил қулоқ тутдим, аммо ҳеч қандай садо эшитмадим. Меҳмонлар ҳам бу овозни илғашмади.

— Мен бир неча бор эшитганман, — дедилар дадам, андек иккиланганимизни сезиб.

Қадимий чорпахил ғишталар қалалиб ётган тор йўлакдан ўтиб, устини хас-хашак босган, айримлари чўкиб кетган қабрлар оралаб юрдик. Бир маҳал асфальт йўлак бошларди. Унинг икки томонидаги қабрлар анчайин серҳашам эди. Қора, оқ мрамралардан боқиб турган эркаклар қиёфасида амалдорларга хос виқор намоён эди.

Дадам тушунтиришда давом этдилар:

— Ун бешинчи асрда зодагонлар қабристонни алоҳида бўлган, ҳозир ҳам ўша киборлик йўқолган эмас.

— Ҳатто қабрда ҳам, — қўшиб қўйди меҳмонлардан бири.

— Мана бу одам ўн йилдан кўпроқ амалдорлик қилди, — дедилар дадам, қора мраммарга ишора этиб, — мамлакатда қайта қуриш бошланиши билан сирлигина вафот этди.

— Қандай сирли? — қизиқди москвалик меҳмон.

— Ҳали-вери ўладиган эмасди-да, — дедилар дадам, — беҳосдан...

— Одамнинг жони омонат нарса, — деди суҳбатдошлари, — чирт этиб узилиб кетиши ҳеч гап эмас.

— Эл оғзида бу одам ҳақида турфа ривоятлар юрибди.

— Ҳўш?

— Гўёки у тирик эмиш. Ўрнига бошқа марҳумни кўмдириб, ўзи жуфтакни ростлаб қолганмиш.

Бу жавоб фақат меҳмонларнигина эмас, мени ҳам қизиқтириб қолди. Ажабландим: бир бойвуччанинг ўрнига бошқа бегуноҳ қамоққа олинганини ёки пул аралашиб, ўзга бир ўсмир Афғонистонга жўнатилганини эшитган эдим. Аммо нариги дунёга...

— Нега ундай қилиши мумкин? — ажабланди меҳмон.

— Сарикчадан жамғариб қўйган бўлса, ажралиб қолмайин дегандир-да, — ўсмоқчилади тошкентлик меҳмон.

— Хуллас, бир ҳамшаҳримиз бу одамни вафотидан олти ой ўтгач, Чита шаҳридаги бозорда учратиб қолган, — давом этдилар дадам.

— Йўғ-ей, — ажабланди меҳмон.

Мен тафсилотни эшитиш илинжида қулоғимни динг қилдим.

— Ҳа, ҳалиги ҳамюртимиз ўша ёққа майиз олиб борган экан, кўриб қолибди: мужикка ўхшаб соқол қўйворган, кийимлари ҳам алланечук эмиш. Овозидан, қадам олишидан таниб қолибди. Ҳеч сир бой бермаса ҳамки, шубҳага тушибди, баччағар. Майиз харид қилмай, туёғини шиқиллатибди.

Меҳмонлар тагин баҳсу мунозарага киришиб кетишди. Мен эса ҳангоманинг давомини эшитишга илҳақ бўлиб турдим.

— Орадан уч ой ўтгач, университетда ишлайдиган бир домла "марҳум"ни Москвадаги меҳмонхонада кўриб қолади. Андак лакаловлик қилиб, салом берадию, қориб кўришади. Бир маҳаллар «Жигули» олишга кўмаклашганини айтиб, миннатдорлик изҳор этади. Ишонасизми, шу одам Самарқандга келиб, сирлигина ўлиб қолди.

Меҳмонлар қулишди. Мен эса ачиндим. Кўз ўнгимга сабил қолган «Жигули» келди.

— Демак, мафия аниқ ишлаган, — деди тошкентлик меҳмон.

— Лекин бу кўча гаплари бир-бирига унчалик қовушмайди, — давом этдилар дадам, — биров уни тоғдаги қишлоқда муллаглик қилиб юрганини айтса, бошқаси Эронга ўтиб кетганини тахмин қилади. Балки булар бари сафсатавозликдир, ҳангомадир...

— Аммо бу одам шаънига илиқ гаплар ҳам кўп эшитганман, — деди тошкентлик меҳмон ва марҳумни анча сифатлади.

Биз совуқ мрамрлар оралаб йўлда давом этдик. Бир қабр устига мўъжазгина мис ҳайкал ўрнатилган бўлиб, унинг остида «Ҳожиқурбон Ҳамидзода» деб ёзилган, икки қатор тожикча шеър битилганди. Тошкентлик меҳмоннинг кўзлари ногаҳонда нурланиб кетди; ҳаяжондан вужуди енгилгина қалтиради.

— Ҳожиқурбон ака журналистикани биздан уч йил олдин битиргандилар, ўша пайтдаёқ университетда машҳур эдилар; гаплари бағоят тағдор, пурмаъно бўларди.

— Начора — қисмат. Лаънати авария...

Оқ ва қора мрамрлардан ишланган навбатдаги сағана жуда башанг эди.

— Бу одам ҳам собиқ мансабдорлардан, — давом этдилар дадам.

— Хизматлари каттами?

— Билмадим, ҳар қалай сангтарош оқ ва қора мрамрларни бемалол ишлатибди-ку. Бунда бирор ҳикмат бордир.

Биз йўлакнинг поёнига қараб энганимиз сари сағаналар кичрайиб, ҳашамсиз бўлиб борарди. Биз негадир очиқ қолдирилган қабр қаршисида тин олдик.

— Мана бу қабр...

— ... ўз эгасини кутмоқда, — дадам фикрини давом эттирмоқчи бўлди москвалик меҳмон.

— Йўқ, бу очофат лаҳат ўлжасини комига тортолмай, алданиб қолди, — дедилар дадам.

Ажабландим. Чунки бунақасини сира эшитмагандим-да. Меҳмонлар ҳам сукут сақлаб, дадамнинг оғизларини пойлашди. Буни ҳис этган дадам иззатгалаблик билан бир лаҳза тин олдилар. Тошкентлик меҳмоннинг тоқати тоқ бўлиб, тергаб кўйгандан кейингина сўз бошладилар.

— Бизда Зомини деган маҳалла бор. Тарихий манбаъларга қараганда, улар бир неча аср муқаддам Зоминдан келиб қолишган экан. Аммо тожиклашиб кетишган. Шу маҳаллада Маҳмуди жўжа деган одам бор; паррандачилик фабрикасида ишлайди. Тегирмонда туғилган сичқон саҳий бўлади, деганларидек, бутун маҳалласини жўжа билан таъминлайди. Шу одамнинг ўғли Афғонистонда эди. Бир куни: «Бола нобуд бўлди», деган нохуш хабар келди. Аскарлар сандиққа солинган йигитни олиб келишди. Ўзим ҳам боргандим. Анчайин тантана билан кўмишди.

— Очишдимми?

— Йўқ, руҳсат бўлмади! Лекин буёғини эшитинг. Орадан икки кун ўтгач, шу парранда фабриканинг бир ходими Тошкентга бориб, аэропортда ҳалиги "маржум"ни кўриб қолибди. Кўзларига ишонмасмиш, бояқиш, «Сен ҳақиқатан ҳам ўзимизнинг Маҳмуд аканинг ўғлимисан», деб сўрармиш бот-бот. «Ҳа, — дебди у, — аммо мени учратганингизни ҳеч кимга айтмаслигингиз керак». «Нега?» — ажабланибди экспедитор. «Москвага жуда муҳим топшириқ билан кетяпман». «Қанақа топшириқ?» «Бу — ҳарбий сир, — чайналибди солдат, — ҳатто самолётдан тушиш ҳам ман қилинган, аммо ҳаво айниганлиги учун бо сатга ижозат беришди». Экспедитор деганини биласиз-ку — қилни қирқ ёрадиган туллак бўлади. Кўнглига ўт тушибди. Самарқандда бўлиб ўтган нохуш гапларни сир тутиб, аскарнинг дилидаги асрорларни суғуриб олаверибди. Полковник берган ҳужжатларни Москвага олиб бориши кераклигини айтиб, саволнинг учини чиқарибди ўсмир. Экспедитор ҳалиги дипломатни қўлга олиб, салмоқлаб кўрса, зилдай эмиш. Тўхта, дебди, бу ерда бир асрор борга ўхшайди. Аэропортда ҳамуза тортиб ўтирган, бир ҳардамҳаёл милиционерга учрашиб, бошлиғини суриштирибди, унга бағоят муҳим гапи борлигини айтибди. Экспедитор бошлиққа барча тафсилоту гумонларини гапириб, дипломатда ҳужжатлармас, пул борлигидан шубҳаланаётганини баён этибди. «Афсуски, биз ҳарбий операцияларга аралашолмаймиз», дебди у нозмас. «Ундай бўлса аралашадиган одамнинг телефони бериб», дебди эзмалик билан. Ўзи бу дунёнинг остига ё кезма етади, ё зма деган гап бор. Шундай қилиб, бошлиқ қарасаки, тагига етмаса қўймайдиган қайсарлардан. Телефон қилиб, бир полковникни чақирибди. Ҳалиги полковник дипломатни қўлга олибди-ю: «Бу пул эмас, наша», дебди. Зудлик билан комиссия тузиб очишса, дарҳақиқат ... Лекин дипломатнинг ичидан бир машғум мактуб ҳам чиқибди. «Гена! Ҳавфсизлик учун бу солдатни гумдон қилиш керак! Унинг уйига юборилган гробда айтган нарсаларинг бор. Мен боргунча ҳидини чиқарма...», деб ёзилган экан.

Шундай қилиб, оператив группа тузишибди. Бу ерга келиб хабар олишса, темир тобутни аллақачон ўмариб кетишган экан, хумпарлар! Барини қўлга тушириб, қамаб юборишди.

— Солдат тинчми, ишқилиб? — хавотирланди москвалик меҳмон.

— Ҳа, у ҳам жўжапурушлик қияпти.

Меҳмонларнинг бири қўйиб, иккинчиси бу қабоҳатга қўл урган олчоқларни лаънатлашарди. Лекин менинг хаёлимда бошқа нарсалар айқуш-уйқаш эди.

Биз қисматлар кўргазмасида давом этдик.

— Энди мана бу қўш қабр ҳақида гапирман, — дедилар дадам, — бу ерда тоға билан жиян ёнма-ён ётибди.

— Демак, улар бир кунда...

— Улар бир-бирларига жуда меҳрибон бўлишган. Пахта танқис оўлиб қолган ўша йилларда дўконга пахта келиб қолади. Улар эски «Москвич»га пахта ортиб, уйга олиб келишади. Тоға симни ечиб, тойни иккига тақсимласа...

У киши шу ерга келганда, одатдагидек тин олдилар. Мен бетоқатланиб, воқеанинг давомини тахминлай бошладим. Эҳтимол, той орасидан ҳам наша чиққандир; балки тоға харислик қилиб, кўпроқ олмоқчи бўлгандир.

— ... пачка—пачка пул елим халтага ўралиб, тахлаб қўйилган экан.

— Бечора тоға-жиян, — деди кимдир ачиниш билан.

Мен эса ажабландим. Чунки тоға-жиянга ҳавасим келиб турганди-да, шу тобда. Қани-ку, мен ҳам...

— Тоға кўпни кўрган, кайвони одам эмасми, пулнинг устини пахта билан енгилгина ёпиб, савол назари билан жиянига қарайди. «Кўпроғини сиз олинг, — дейди жиян, — менга озроқ тегса ҳам розиман». «Йўқ, жиян, — дейди тоға, — нима бўлса, ўртасидан арралаймиз. Ранда, теша қилиб юрмаймиз». Лекин ҳидини чиқарган — номард! Ҳатто хотинга ҳам..."

Гап шу ерга келганда меҳмонлар беихтиёр кулишди ва негадир шундай қизиқарли суҳбатдан чалғиб кетишди.

— Тўғри, — деди москвалик меҳмон, — ҳамма гапни оламга ёядиган — хотин! Сталин нима учун уруш йиллари атрофидаги арбобларнинг хотинларини қамаб қўйган. Ҳарбий кенгаш режаларини билиб қолишса, гапнинг ҳиди чиқиб, душман сирдан воқиф бўлишини ўйлаган.

— Лекин бу ўта жаллодона усул.

— Бир киши катта қўйни сўйибди-ю, қопга солиб, ертўласига кўмибди, — дадам мавзуга яқинлашиш ўрнига тағин ҳам йироқлашдилар. — Хотинига айтибдики: жаҳл устида ярамас солиқчини сўйиб қўйдим; огоҳ бўл, оғзингдан гуллаб қўйма! Эртаси маст бўлиб келиб, хотинини дўппослаб қолибди, атайин. Аёл фарёд солиб қозигами, милисагами — ишқилиб, арз-додларни сўрайдиган маҳкамага борибди. Эри қотиллик қилганини тўкиб солибди. Ҳалигилар ертўлага кириб қарашса... «Хотинимни синаш учун шундай қилган эдим», дермиш овсар. Шунга ўхшаб...

— Овсар эмас, туллак экан, — деди тошкентлик меҳмон.

— Энди хотинни дўппосласа, жим ўтирмайди-да, — деди жавобан москвалик меҳмон.

— Барибир, айтмаслиги керак эди, — деди шериги. — Шарқда шунақа.

— Шарқ ахлоқи ҳеч қачон мунофиқликни ёқламаган, — эътироз билдирди москвалик меҳмон. — Мен Ибн Сино билан Ҳофизни ўқиб, бунга тағин бир бор имон келтирдим.

Шундан кейин Ибн Сино билан Ҳофизнигина эмас, Улуғбек билан Донишнинг ҳам руҳи безовта қилинди; уларнинг буюклиги қайта-қайта таъкидланди. Дадам меҳмонларнинг диққатини тортишга мажбур бўлдилар.

— Биродарлар, биз мавзудан четга чиқиб кетдик-ку! Мен сизларга тоға-жиян қисматини гапирётган эдим.

— Ҳа, ҳа, давом этинг.

— Хуллас, уларга йигирма беш мингдан тегади. Икковлари ҳам имкон қадар босиқлик билан иш тутиб, машина харид қилишади, қизларга бисот, иморат дегандай...

— Тирикчилик.

— Хуллас, орадан бир ярим йил ўтиб, шўрлик тоғани терговга чақириб қолишади. «Сизда элик минг сўм пул бор, — дейди терговчи, қитмирона синчовлик билан, — шунини ўз қўлингиз билан топширмасангиз, фалон молдага биноан...» Тоғанинг капалаги учиб кетади, ахир, мол балоси — жон балоси, дебди машойихлар. Бунинг устига савил қолгур пул сарфлаб қўйилган. «Жияним хабар бердимиз?» — сўрайди тоға беҳудуд ғазабини тийиб. «Йўқ, хотини келиб айтди», дейди у ҳийлакорлик билан. Тоға уйига келади-ю, қўшотар милтигини олиб чиқиб, жиянини отиб ташлайди. У аслида аёлни отмоқчи бўлади-ю, аммо ажали қистамаган эканми, уни тополмайди.

— Жаҳолат, — деди меҳмонлардан бири.

— Йўқ, бу монокультура оқибати, — деди иккинчиси.

— Униси ҳаммас, буниси ҳам, — дедилар дадам. — Бу бориб турган

лакаловлик. Жиянда тариқча айб йўқ экан! Унинг хотинида ҳам. Барига «Озодлик» радиостанцияси сабаб бўлибди.

— Қандай?! — ажабланишди ҳамроҳлар.

— Бизнинг пахта заводимиз билан Россиядаги тўқимачилик комбинати корчаллонлари орасида хуфя шартнома бор экан. Улар пахтани жўнатиб, орқасидан телеграмма йўллашаркан. Унда рақамдан бўлак ҳеч вақо бўлмаскан. Мазкур рақам эса орасига пул яширинган пахта тойининг номери бўларкан. У ердаги муттаҳам пулни санаб оларкан-у, фалон тонна пахта олдик, деб қогоз жўнатаркан. Ошириб кўрсатилган ана шу ҳужжат асосида булар банкадан пул умаришаркан.

— Да, айланма қаллоблик, — деди москвалик меҳмон.

— Бир куни «Озодлик» радиостанцияси: «Олти миллион тонна пахта етиштирадиган ўлкада ярага босадиган бир сиқим пахта топиш амри маҳол. Одамлар қашшоқ; супрасини қоқсанг, чанг чиқмайди», деб «туҳмат» қилибди. Собиқ раҳбарлар бу ивводан тутақиб, ўша куни жўнатиладиган ҳосилни халққа сотишга қарор қилибдилар. Ҳалиги пахта тойи бора-бора тоға-жиянга тегиб қолибди. Бир ярим йилдан кейин пахта заводининг директори қўлга тушиб, милиса ҳиқилоғидан олгач, бор гапни айтибди. Изқувар терговчилар номерига қараб суриштириб боришса, шу дўконга тушган экан. Пахта харид қилганларнинг барини сўроғдан ўтказаетганда, тоға соддадиллик қилиб, лақиллаб қўйибди. Бўлмаса терговчи билмаган экан.

— Хўш, кейин-чи?

— Кейин тоға жиянни отади-ю, болохонасига чиқиб олиб, ўзини ҳимоя қилади. Отишма бошланиб, ўқ тегиб ўлади, шўрлик. Уларни ёнма-ён кўмишган.

Меҳмонлар надомат ила бош тебратишди. Негадир терговчини роса айблашди. Биз йўлда давом этдик ва давр тақозоси билан кичрайиб қолган, илма-тешик бўлган қабр қаршисида тўхтадик.

— Шоҳизиндада афсона ёки ҳақиқатлигини билиб бўлмайдиган жумбоқлар бир талай, — дедилар дадам. — Мана бу қабр Қозим ака деган эронийга тегишли. Ҳақиру фақир одам эди, раҳматли.

— Самарқандда эронийлар ҳам яшаркан-да? — сўради меҳмон.

— Ҳа, уларнинг маҳаллалари, колхозлари бор. Ўзбеклашиб ёки тожиклашиб кетишган.

Дадам эронийлардан чиққан машҳур кишилар номини тилга олдилар, уларни бирма-бир сифатладилар.

— Хуллас, биз тагин мавзудан чалғиб кетдик, — дедилар у киши. — Мана бу қабр устида гоҳи-гоҳида ярим қулоч келадиган нақшин илон пайдо бўлади. Уни ўзим кўрганим йўқ, аммо гувоҳлар нақл қилишича, қизғиш-яшил рангда товланаркан. Одамдан унча чўчимаскан.

— Мумкин, — тасдиқлади меҳмон, — бу мўъжиза эмас.

Мен учун эса бу ҳол негадир мўъжизавий бўлиб туюлди. Ҳатто енгилгина хавотирга тушиб, ҳас-хашақлар орасига кўз югуртириб қўйдим.

— Лекин шуниси мўъжизаки, — давом этдилар дадам, — ўша илон — илон эмас!

— Марҳумнинг руҳи демоқчимисиз? — деди меҳмон.

— Билмадим! Ҳарҳолда бир ҳикмат бор.

— Масалан?

— Қозим ака уч фарзанд кўрганлар. Аммо норасидалари ёшига тўлмай нобуд бўлган. Бу кишининг ўзи операция пайтида узилди. Қарангки, ўша пайтда хотини оғироёқ экан.

Аёл кўз ёриши олдидан тушига эри кирган: «Фарзанд кўрган кунинг ўзга қиёфада кириб бораман — чақалоқни бало-қазолардан сақлайман», — деган. Шундай қилиб денг, гўдак дунёга келган куни уйда мана шу илон пайдо бўлган.

— Буниси энди афсона, — шубҳасини яширмади тошкентлик меҳмон.

— Мен ҳам дастлаб шундай деб ўйлагандим, — дедилар дадам. — Аммо ўша илонни кўрганлар билан гаплашгандан кейин фикримдан қайтдим.

— Хўш, хўш, кейинчи?

— Аёл дастлаб сесканиб юрибди-ю, кейин кўникибди. Айрим кунлари илон бешикнинг ичига кириб, чақалоқнинг пойида кулча бўлиб ётаркан. Аёл уни меҳрибон оҳангда қойиб ҳайдаркан. Шу тариқа чипор илон оила аъзосига айланган. Уйдагилар уни бир зум кўрмаса қумсайдиган бўлган. Бир йилдан кейин у ўз-ўзидан йўқолиб қолган. Айтишларича, мана шу қабр ўшаники эмиш.

Биз тагин бир неча қабр пойида тин олиб, марҳумларни хотирладик. Аммо бу одамлар ҳақида тасаввурим бўлмагани учун зерика бошладим.

ЙИГИРМА ТҮРТИНЧИ БОБ

Танишинг: Ромэн

Дадам тахририят ишига шу қадар берилиб кетдиларки, ҳатто уйга ҳам даста-даста хат кўтариб келадиган бўлдилар. Кун бўйи у кишига маҳтал ва интиқ бўлиб ўтирсак ҳамки, биз билан суҳбат қурмай, алламаҳалгача уша мактубларни ўқийдиган, тахрир қиладиган одат чиқардилар.

Ана шу жонсиз номаларда инсон тақдирининг ғалати шодликлари ва ғуссалари, турфа орзулари ва надоматлари жамулжам эди. Эҳ-ҳе, нималар хусусида ёзишмасди одамлар. Чигал тақдирлар, талабу эҳтиёжлар, пўписаю пичинглар... Биров ўзини даволаган врачга ҳамду сано ўқиса, ўзга биров докторлар дори-дармонни рўйирост пуллашаётганидан тажанг. Кимдир қадимий обидалар ер билан яксон бўлаётганини дил тўла дард билан куйиниб ёзса, бошқа биров рус қизига уйланган ўзбекнинг бугунги бахтиёр ҳаётини ҳафсала ва ҳавас билан таъриф этган бўларди.

Дадамнинг ижозатлари билан улардан бирини эътиборингизга ҳавола этмоқчиман. Хатта "Ота-онамни излайман", деб сарлавҳа қўйилган. Уни дафтарга тушириб, газетага йўллаган ўсмирнинг саргардонликлари ва изтироблари кишини ҳаяжонга солмай қўймасди.

Ана шу сардафтарни варақлашга иштиёқингиз бўлса, марҳамат! Лекин, дадам уни тер тўкиб «ранда»лаганликларига қарамай, у газетада анчайин қисқариб, ярим-ёртироқ бўлиб чиққанини ҳам айтиб қўйишимиз керак.

«Хурматли редакция!

Менинг номим Ромэн, фамилиям Шомуродов. 1962 йили Жиззахда туғилганман. Уч ойки, ота-онамни излайман. Даракламаган жойим қолмади. Ҳамкасбларим бу хусусда газетага ёзишни маслаҳат беришди.

Менга ёрдам беришларингизни илтимос қиламан.

Мен ақлимни таниб, ётоқхонамизнинг бетон деворларини эслаб қолганман. Уйдан бош олиб кетишимгача нақ тўрт маңзилгоҳга кўчганимизни ҳам айтиб ўтишим ортиқчалик қилмас. Аммо турли-туман қурилиш ташкилотлари ёки янги совхозлар тасарруфига бўлган бу бошпаналар бир-биридан геярли фарқ қилмасди. Қўшнилари ҳамнишин бўлиб қолганда, гапни бетон кулбаларининг совуқлигидан бошлашарди. Ёзда эса тош деворлар ҳил берганда, одамлар паҳса кулбаларини қумсаб қолишарди. Баҳор юз кўрсатган чоғи уйнинг олдидаги шағал аралашган бир қаричгина намчил тупроқни тимгалаб, не-не умид-ла гул, ниҳол қадашарди. Аммо даштдан кўчиб келган бефаҳм қўшниларнинг моллари уларни бир ҳафтадаёқ кемириб, хоку тўроб қиларди. Шўрдан емирилаётган деворлар, файзсиз балконлар, қўланса ҳидлар...

Лекин бу дунёда ана шундай ночор кулбаларга ҳам зор одамлар йўқ эмас-ку!

Опам (ойим) билан дадамдан доимо ачимсиқ бўёқ ҳиди анқиб турарди. Чунки улар кўчма коллоннада бўёқчи бўлиб ишлашарди. Тузуккина топишарди ҳам. Гоҳида чакана ишларга ёланишарди. Ойим бир умр пул жамғариш, кичикроқ ҳовли сотиб олишни, унинг ваннаси бўлишини орзу қиларди. (Биз яшаган уйлارнинг бирортасида ванна бўлмаган, ҳожатхона ҳам ҳовлида эди).

Мана энди орадан йиллар ўтиб, ўйлайман: хўш, ҳаққимиз йўқмиги бунга?! Бор эди! Аммо, нафсиламбирини айтганда, бунинг учун оилавий ҳамжиҳатлик, ўзаро эҳтиром оқсоқ эди. Энг ёмони, уларнинг иккови ҳам (ота-онани ёмонлаш... гумроҳлик, лекин кимларгадир сабоқ бўлиши учун ҳақиқатни гапирган маъкул) арақ ичишарди. Андак кайф қилгандан кейин эса эртадан кечгача бўёқ суртишдек чиркин ва машаққатли меҳнат, қафасга ўхшаб инсонни исканжага оладиган деворлар, бефаҳм ва жоҳил қўшнилари... хуллас, турмуш деб аталган оғир араванинг шавқсиз, истиқболсиз, ҳолдан тойдирувчи сиртмоғидан атиги бир дақиқа бўлса ҳамки озод бўлишар, болаларга ўхшаб қийқиришарди. Бундай сершавқ лаҳзаларда ойим она шаҳри ... Уфани қумсаб қолар, ҳар гал: ...Кўзларимга ёш кила, деган татарча ҳазин қўшиқни куйлар ёки бўлмаса олижанак уйимизнинг оппоқ қилиб бўялган, шинам хобгоҳларини, меҳмонхоналарини кўз ўнгига келтириб, ўзи ҳам энтикиб кетарди, бояқши! Дадамнинг ҳам сўни кўзларига алақандай ёлқин пайдо бўлар, Форш тоғлари бағридаги она қишлоғини, унинг бахмал ёнбағирлари, ойнакўз булоқларини таъриф тавсиф этиб кетарди. Негадир миллий ғурури ҳам андак жунбушга келиб, ўзбек халқини улуғлаб қоларди.

Лекин, эрталаб уйқудан туриб, улар ўзларини оппоқ қилиб бўялган шинам хобгоҳларга ёки ёнбағирдаги булоқ бўйларида эмас, шўрдан емирилаётган бетон

катакларга кўришарди. Ишхонада эса уларни одамгагидек чапланиб кетган жомакор, бағбўй бўёқлар, кўрс ва нопок амалдорлар, асабий ҳамкасблар кутишарди.

Йўқ, менинг кетиб қолишимга уйимизнинг ноўнғайлиги, дадам билан ойимнинг арақ ёки вино ичиб валдирашлари сабаб бўлгани йўқ. Оилага ёлғиз фарзанд эдим, болаларга қўшилиб кетавермасдим, ўқитувчиларнинг пўписасю дашномлари бағимга урган эди. Булар барига чигаса бўларди. Омадим қайтишига аблаҳ прораб сабаб бўлди.

Кейинги пайтларда уйимизга бот-бот келадиган бўлиб қолди у. Пули кўп эди. Ҳар қал ташриф буюрганда, арақ, коньяк ва яна алақандай неъматлар кўтариб келар, негадир менинг ҳам кўнглимни олиш пайига тушарди. Уни кўрганда, дадамнинг авзойи бузилар, ойим эса, аксинча очилиб кетар, яноқларига қизиллик югурар, гаплари пайдар-пай бўлиб қоларди. Эзма прораб икки нарса билан фахрланишдан чарчамасди. Биринчидан, жаззахлик машҳур арбобнинг жияни эканлиги, иккинчидан, Самарқандда алақандай институтни битирганини гап орасида худа-беҳуда тиқиштиргани тиқиштирган эди. Дадам эса ўзига хос қайсарлигидан қолмасдан ҳар гал арбобнинг жияни эканлигига ҳам, институтни битирганига ҳам ишонмаслигини юзига солаверарди. Ойим бу нохуш ва ноўнғай вазиятни юмшатиш пайига бўлар, дадамга танбеҳ берар, бошлиқларни ҳурмат қилиш лозимлигини ўқтирарди. Меҳмон бўлса, ана шу гаплар учун ҳам қадаҳ уриштиришни таклиф қилиб қолар ва улар яқдиллик билан ичишарди. Кўп ўтмай, дадамнинг қайфи ошиб, алланима деб валдирар, кейин жимиб қоларди. Меҳмон худди шуну кутаётгандай учиб қолган дадамни икки қўлиғидан олиб, қўшни хонага ўтқазиб ётқизар ва мени "арақ олиб келишга юбориш" пайига тушарди. Ойимнинг ҳам шунга мойиллигини кўриб, нафратларим жўш урар ва ҳар гал бу даргоҳдан батамом бош олиб кетиш фикри менга тинчлик бермасди.

Мен арақ олиб келмадим, бош олиб кетадиган манзилим ҳам йўқ эди. Шунинг учун Жаззах-Зарбдор маршрутида автобус ҳайдайдиган таниш шофёрга ёлланиб, йўловчилардан пул йиқадаган бўлдим. У хушфёъл ва сахий эди ... смена охирига икки-уч сўм чўзарди. Лекин ишнинг охираб қолишини сира истамасдим, чунки уйга бориш мен учун дўзах азобиға тенг бўларди. Ойим билан дадамнинг мендан хижолат чекиб, сохта мулозимат қилишидан ижирғаниб кетардим.

Кузнинг аёзлигина кунларидан бири эди ўшанда. Экранда Самарқанд обидалари намойиш қилинаётганди. Осмонлар миноралар, нулий гумбазлар, гавжум бозорлар ва энг муҳими, жуда ҳам бахтиёр бўлиб кўринаётган сертабассум одамлар дилда ҳавас уйғотарди. Шу пайт алланималарни қўлтиқлаганича прораб келиб қолди. Майда-чуйдаларини столга қўйиб, ойимга қандайдир совға узатди-ю, эътиборимизни экранга қаратди.

— Мен ўқиган институт ана шу мағрасанинг ёнгинасида. Ҳа, беш йил. Лекин Самарқандда яшаиш учун ё пул кўп бўлиши керак ёки тожикчани билиш зарур. Чунки Самарқанд — иккинчи Бомбей. Биз тожикчани ўрганолмадик, лекин пул ўшанда ҳам бор эди: институтдан ҳам стипендия олардик, отесдан ҳам.

Менинг ғашим кела бошлади. Ҳагемай ортиқчалик қилишини ўйлаб, ғурурим таҳқирланиб кетди. Сирғаниб ташқари чиқдим ва қисматга қасдма-қасд биринчи автобустга миниб, Самарқандга жўнадим.

Энди ўша дақиқаларни эсласам, анчайин ғўрлигим, журъатсизлигим, нўноқ ва лакаловлигимга ўзим ҳам ишонч ҳосил қиламан. Автостанцияга тушгандан кейингина мени нохуш ўй босди: бугун қаерда тунайман, эртага қанақа тирикчилик қиламан? Ўз гўшасини илк бор тарк этган, тақдирнинг қоронғу кўчасида адашиб қолган мендек мусофир ўсмирнинг шу топдаги ҳолати, кечинмаларини тасаввур қилиб кўриш қийин эмас, албатта. Бунинг устига ярамас прораб таъкидлаганидек, менга пул ҳам кўп эмасди, тожикчани ҳам билмасдим. Гувиллаб ётган, одамлар ўз тирикчилиги билан банг бўлган бу шаҳри азимда хору хасдек беқадр эканлигимни илк бор ҳис этдим ва йиғлаб юбормаслик учун пастки лабимни қаттиқ тишладим.

Автобекатга кираверишда деворга ёпиштирилган эълонда ғишт заводи ва суперфосфат комбинатиға ишчилар кераклиги, уларға яхши маош, ётоқ берилиши ёзилганди. Ана шу эълон тақдиримнинг нажот нуқтаси бўлиб туюлди менга. Таваккал қилиб ғишт заводиға танладим.

Заводнинг катта ҳовлисиға киришингиз билан пишиқ ғиштдан пастгина қилиб қурилган ва бир-биридан фарқ қилмайдиган хумдонлар, ҳар ер-ҳар ерга уйиб қўйилган ғиштлар, бир маромда ғувиллаб ётган механизмлар эътиборингизни тортади. Мен кимга учрашиш, гапни нимадан бошлашни ҳам билмасдим.

Алламаҳалгача кўпол коржома кийган ва қайноқ хумдонлардан ғишт ортилган аравачаларни зўр бериб тортиб чиқаётган одамлар билан мулоқотда бўлишни ўйлай бошладим, аммо улар ўз юмушлари билан шунчалик банд эдиларки, менга эътибор беришни ҳам эп кўришмасди.

Бўш хумдонларнинг бирига бош суқиб, ним қоронғуда бир неча киши ивирсиб юганини кўрдим.

— Киравер, навқирон дайди, уялма, — деди жингалак сочли киши ичкаридан русчалаб.

Мен бу ногаҳоний таклифдан қувониб, ичкари кирдим ва вужудим роҳат-бахш ҳароратни ҳис этди. У ўзини Гена деб таништирди.

Йўқ, энг аввало, хумдонда мен кутмаган манзарида гуч келганимни таъкидлаб ўтишим керак. Чапроқда лўлилар давра кўриб ўтиришар, шовқин солиб, карта ўйнашарди. Ундан нарироқда бир оёғи мажруҳ чол алланима ясарди.

Гена мени гапга солди. Уйдан бош олиб кетганимни, шу ерга ишга кирмоқчи бўлганимни айтдим.

— Менга тилло берса ҳам ишламасдим шу заводда, — деди у.

— Нега? — ажабландим.

— Оловнинг ичига кириб, ғишт ортиш жўн иш эмас! Хумдонни тўлдириб хом ғишт териб чиқишади. Пишгандан кейин... Қара, мана шу хумдонни бўша-тишганига бир ҳафтадан ошган. Лекин ҳали ҳам ҳаммомдай иссиқ. Маошлари бўлса икки юзнинг нари-берисига. Мардикор бозорига бўлса ҳар кун иш-ўн беш сўм бор. Яна иззат-икром...

Мени жила таскин топдим: шу одамнинг этагини тутсам, хор бўлмайман, деб ўйладим.

— Бу одамларнинг ҳаммаси шу ерга ётадими? — сўрадим гарчанд бунга ишонч ҳосил қилган бўлсам-да.

— Ҳа, бизнинг Узоқ Шарқда: "Қаер иссиқ бўлса — ўша макон инсоннинг ватани" деган нақл бор. Бу ер иссиқ. Дайдилар учун бундан қулай жой топиш амримаҳол. Пул, паспорт талаб қилишмайди.

Тез орада шеригимнинг анчайин эзмалигига ишонч ҳосил қилдим. Гапи тугаб қолгудай бўлса, ўқиган китобларини ҳам бир бошдан айтиб беришдан тоймасди. Одоб юзасидан унинг монологини тинглаб ўтирганымда, икки лўли жанжаллашиб, бир-бирининг гирибонидан олиб қолди. Шунда бир лўли аёл ғайритабиий чаққонлик билан улар томон отилди-ю, иккаласининг ҳам юзига тарсаки тортиди. Ҳалиги баджаҳл эркалар шаштларидан қайтишди. Улар тин олиши билан, хумдон тўридан сурнайга ўхшаш чолғунинг ҳазин овози янграб қолди. Оҳангига шарқона оху ноалар билан бирга, европача шўхроқ, дилкашроқ овозлар уйғунлашиб кетганди. Дилимда ҳаяжон пайдо бўлди. Лўлилар ҳам тин олишди.

— Аблямит чаляпти, — деди Гена ғамгин оҳангга.

Мен Аблямитнинг кимлиги, ноласининг боиси билан қизиқсам ҳамки, бу ҳақда сўрашга негандир дилим дов бермади; чунки илк қаққадаёқ бу ғарибхонада бир-бирининг сардафтарини титкилаш ёки ярасига туз сепиш таомилга тўғри келмаслигига ишонч ҳосил қилгандим. Бу бандаларнинг аксарияти ҳам, инчунин, ўзимдек тақдир деган сўқир ҳақиқатнинг қалтис ҳазили ёки ногаҳоний зарбаси билан шу гўшага келиб тушишгани ҳеч кимга сир эмасди.

— Аблямитни кўргим келяпти, — дедим шеригимга.

— Борақол, — акаларча меҳрибон оҳангга жавоб берди Гена.

У ўрта ёшлардаги, новча киши эди. Кўзларини ярим юмганича, бошини бир оҳангга мастона тебратиб чаларди. Унинг эскигина йиғма каравоти атрофида давра бўлиб ўтирган беш-олти чоғли киши ҳам жисман шу ерга, хаёлан эса алақандай хотиралар оғушида эдилар. Бу ногаҳоний навода тоғларнинг сирли сукунатидан бошлаб, қалтис қисматнинг аччиқ сабоқларигача мужассам эди.

Бояги ногирон чол бир неча қадам нарида ўтириб олиб, сўрғичдан йирик нақшин олма ясарди. Бунинг учун сўрғичнинг учини ип билан боғлаб, тескари ўғирар, кейин велосипед насоси билан дам берарди; сўрғич кўз ўнгингизда йирик олмага айланиб қоларди. Чол унинг орқа томонини ҳам зичлаб боғлагач, озгина қирмизи ранг югуртириб юборарди. Ёнида ана шунақа ўйинчоқлардан бир талайини уйиб кўйганди.

Аблямит тин олгач, ҳамма ўз юмушига қараб йўл олди. Фақат чап билагига "1953" рақами ёзилган барваста ва бадқовоқ киши ҳалиги мўйсафидга русчалаб сўз қотди.

— Чол, роса пул йиғяпсан-а?!

— Қўйсангчи, Артур, — инжилди у.

— Бир стакан мурувват қилсанг бўлармиди.

— Уялсанг-чи ... сендай пайтимда ...

— Ёлгон! - унинг сўзини кесди Артур. — Сен жанг қилмагансан, ўзингни ўзинг отгансан!

— Артур!!! Худо ҳақи ҳақорат қилма!

— Ундай бўлса, томоғимни тақиллатма-га, курумсоқ чол!

— Ишонсанг-чи...

— Чиқар!

Чол чўнтагидан ноилож "Чашма" чиқарди. Қўли қалтираб, стаканни ярим-латди.

— Қўли қалтирашини қаранг, бахти қаро чолнинг, — норози бош тебратди Артур ва таҳдигона буюрди: — Тўлдир, ярамас!

— Артур, — яна зорланди чол.

— Қуй, қанжик! Биқинингга тепаман!

Артур дегани тўлдириб қуйилган винони шашт билан бир неча қултум қилиб ичди-ю, лабини сидириб ташлади ва хумдондан чиқиб кетди. Мен ўта кўпол бу муомаладан дилгир бўлиб кетдим. Генага Артурнинг суллоҳлиги ҳақида гапиргандим, у қўл силтади.

— Эътибор берма! Хумдоннинг ўз қонунлари бор! Умуман яқинлашма ўша ибли рецидивистга!

— Шу ерда яшайдими? — хавотирланиб сўрадим.

— Йўқ, ўйнашлари, гумашталари лак-лак. Мабодо сенга сўз қотса, русчани билмайман, деб туравер.

Гена бошқа ҳамжонлар ҳақида ҳам ҳолба-қудрат маълумот берди. Жумладан, Аблямит дегани ғалабадан кейин дағасини кутиб ўтирганда, Қримдан буюққа кўчдириб юборишган экан. Ҳозир ҳам, ҳар йили кекса онасини ўша ердаги уйига олиб бораркан. Бечора онаси остонада ўтириб олиб, ўқиб-ўқиб йиғларкан. Ичкаридан бир семиз аёл чиқиб, уларни роса уришиб бераркан.

Артур хумдондаги тартиб-қоидалар ҳақида анча гап сотди. Бирор ҳафтадан кейин, шолча-кўрпаларни кўтариб, қўшни хумдонга ўтарканмиз. Бу ер совиб қолармиш. Гўшамизни милиция босиб қолиши хавфи ҳам эҳтимолдан ҳоли эмаслигини айтгач, пул билан ҳужжатларни ишончли жойга яшириб қўйишни тайинлади.

— Пулим ҳам, ҳужжатим ҳам йўқ, — ростини айтдим.

У кулди. Пулсиз ва ҳужжатсиз киши — дайди итдай беқадр эканлигини исботлашга киришиб, бирор соат чамаси эзмалик қилди-ю, сўнг ухлаб қолди.

Менинг эса киприklarимга сира уйқу кўнмасди. Таассуротларим шу қадар айқаш-уйқаш ва остин-устун бўлиб кетгандики, уларни ўйлаб, охирига етолмасдим. Атрофни зулмат қоплагач, уйимиздагиларни кўз ўнгимга келтириб, дилимни ғусса босди. Балки саросимага тушиб, мени излашаётгандир, бояқишлар. Эҳтимол айбни бир-бирларига тўнкашаётгандир. Майли, дейман ўзимча, инсоннинг иззат-нафсини паймол қилиш нималарга олиб келишини билиб қўйишин.

Биз сахарлаб апил-тапил ювиниб олди-у, Регистон томон жўнадик. Ҳадемай тонг ғира-ширасида хўмрайиб турган миноралар кўзга ташланди. Тан олишим керак, улар мени ҳеч қандай ажаблантирган ёки ҳаяжонга солгани йўқ. Телевизорда кўрганамдек бўёқлари ҳам тантанавор ва байрамона эмасди. Менинг фикру зикрим бошқа томонда: бугун пул топиш, тириқчилик ўтказиш учун қўйилган илк мустақил қадамим ҳақида эди. "Хўжайиним" ким бўлади, неча сўм беради, деб ўйлардим.

"Гўзал" деб номланган дўкон билан мағраса оралиғида тўпланиб турган оломон мардикорлар эканлигини дарҳол сездим. Уларнинг аксарияти асабий, серзарда одамлар бўлиб туюлди менга. Мардикорларнинг кўпчилиги тинмай арзон сигарет чекар, баҳслашишарди. Худди бизникидек, уларнинг ҳам кийимлари эски, ғижимланган эди. Бу одамлар орасида болакайлардан тортиб, олтмишларни қоралаб қолган даққи эркаларгача учрар; уларнинг ёшигина эмас, тоифаси, миллати ҳам турли-туманлиги сезилиб турарди. Азбаройи боласини боқиш учун келган деҳқондан тортиб, бир замонлар киборлар жамиятининг арзандаси бўлиб, кейин багнафслик ёки ичкилик сабаб шу қўйга тушиб қолган сипоий амалдоргача, ногаҳонда стипендиядан маҳрум бўлган студентдан тортиб, бетайин мусофиргача бор эди, бу тонгги анжуманда.

Хўжайинлар (бу ерда уларни "сойбикор" дейишаркан) озчилик, лекин дарҳол кўзга ташланишади. Сойбикорлар, назаримда, андак такаббурроқ, нописанг. Улар кўп ҳолда тожикча гап бошлашса-га, русча, ўзбекчани ҳам равон гапиришади. Хўжайин яқинлашиши билан мардикорлар уларга пешвоз чиқишар, қиёфаларига хокисорлик ва меҳнатқашлик хислатларини беришга уринишарди. Сойбикорлар эса кўп ҳолларда, гавдаси йирикроқ, мускуллироқ мардикорларни излашарди. Бу

ўринда шуни айтиб ўтишим керакки, мен Генадан анча ёш бўлсам-да, гавдам у билан тенг эди. Лекин шунга қарамай, бизга эътибор беришмасди, падаркусурлар. Сермуруват хўжайин излаётган турли қаланғи-қасанғилар сойбикорга эрғашиб кетар, Гена бўлса бу омадсизликдан танг бўлар эди. Ёнимиздаги икки студентни бир аёл ўн беш сўмдан ёллаб, том шувоққа олиб кетгач, бир бақалоқ амаки мен томон анча дағдил юриб келди-ю, ҳа йўқ, бе йўқ, сўради:

— Пахта теришга борасанми?

Мен нима дейишни билмадим ва савол назари билан Генага боқдим. Мен буёқда қолиб, сойбикор Генага тушунтира кетди. Унинг ўрнига пахтага борсам, кунига ўн сўмдан тўлармиш. Мен қувондим, чунки ойлаб пахта териб, шимилдириқ ҳам ололмаган кунларим кўп бўлганди, аммо кутилмаганда, Гена рад этиб қолди. Сабабини эса айтмади ҳам. Бу гал бир мўйсафид Генага харидор бўлди.

— Мен билан ўтин ёрасан — ўн беш сўм бераман, — деди.

— Иложи йўқ, — деди Гена, бу гал ҳам ва мен томон имлаб, қўшиб қўйди: — Укам бор, уни ташлаб кетолмайман.

Чол индамади. Гена уни қўлдан чиқармаслик илинжида давом этди: "Иккала-миз ҳам борайлик, майли, унга ўн сўм берақолинг. Ташлаб кетгим келмаяпти". Отахон жавоб қайтаришни лозим топмай, бошқа мардикор излаб кетди. Шундан кейин биз томон бирор киши йўламади. Одамлар ҳам сийраклашиб қолдилар. Гарангсиб турганимизда, дўппи кийган (буниси ҳам бақалоқ) бир киши келди-ю, сал нарида туриб, ариқ қазиш учун тўрт киши кераклигини эълон қилди. Гена иккаламиз ҳеч икчиланмай, унга яқинлашдик ва хайрихоҳ илжайдик. Бизга бир деҳқон билан студент ҳам қўшилди. Хўжайин ўн сўмдан бермоқчи бўлди... биз индамадик. Сукут эса, мажойихлар айтганидек, аломати ризо.

Хўжайиннинг эски маркадаги "Волга" си бизни шаҳардан ташқарига олиб чиқди. Кейин магистрал кўчадан ўнгга бурилиб, анча йўл юрдик. Ниҳоят, бақалоқ тормоз босди. Бу ер чойхона, дўкон, сартарошхонага эга бўлган кичик бир қишлоқ эди. Машинадан тушгач, бир-биримиздан ва атрофдаги одамлардан бегонасираб, нимадандир андак хижолат чекиб турдик. Сойбикор қадимги бойларга хос виқор билан қаршимиздаги ариқни кўрсатиб, "ремонт" қилишимиз зарурлигини уқдирди. Биз ариқнинг у ёқ-бу ёғидан ўтиб ишимиз кўламини чамалаган бўлдик. Бақалоқ чойхонада ивирсиб юрган кишилар билан биргаликда кетмон, белкурак дарақлади.

Ниҳоят, биз ишга киришдик. Азбаройи ишнинг кўзини билишидан бўлса керак, деҳқон беихтиёр ишбоши бўлиб қолди. Ҳ студент иккаламизга ариқнинг икки рошини текислаб кетишни тайинлади. Гена икковлари бўлса, унинг остини тозаломоқчи бўлишди.

Гарчанд белкуракларимиз занглаган бўлса-да, студент иккаламиз ғайрат билан ишга киришиб кетдик. Анчайин узоқлашганимиздан сўнг деҳқон билан Гена ниманидир гаплашиб олишди-ю, бизни чақирди.

— Бунча тез ишлаш шартмас, — деди деҳқон меҳрибон оҳангга. — Бундайига ўзларингни чарчатиб қўясизлар.

Биз шаштимиздан тушиб, уларга кўмаклаша бошладик. Тупроқ остидан эски калиш, елим халта, чинни синиқлари сингари балою баттарлар чиқар ва биз уни тупроққа қўшиб, нари улоқтирардик. Чойхонада ҳам ёш-яланглар тўлланишиб, қозон илишди, карта ўйнашга киришишди. Бақалоқ ялпайиб ўтириб олганича, сабзи тўғрай бошлади.

Бирор соатлар чамаси ишлагандик, шекилли, қайданам жиккаккина бир чол пайдо бўлди ва чойхонада ўтирган кишиларга алланамалар деб дашном бера бошлади. Мен қизиқсиниб кулоқ солдим.

— ... йилдан бери ҳашар қилиб қазирдик. Сув ичадиган ариқларингни ҳам мардикор тозалаб берадиган бўлса... суф-ей!

Чойхонадаги бекорхўжалар ноўнғай бўлишди, шекилли, гапни ҳазил-мутўйбага буришди. Бақалоқ отахонга кампирлар ҳақида гапириб, зўрма-зўраки аския қилди. Бошқалар кулган бўлишди: чол жавобан, яктагини шартта ечди-ю, дарахтга илиб, олдимизга тушганича ариқ қазишга киришди. У кетмонни аниқ мўлжалга урар ва зилдай лойни чаққонлик билан нарига улоқтирарди. Отахон биз билан бирор оғиз ҳам гаплашмади, аксинча, нохуш қовоқ уйиб, кетмон ураверди. Унинг бир ўзи ҳам ариқнинг ёнини текислар, ҳам остини тозалар — энг хижолатлисиди, тўртталамиздан кўпроқ юмуш бажарарди. Ноўнғай бўлиб, андак ғайрат қилдик. Деҳқон отахондан ниманидир сўраган бўлди, лекин саволи бежавоб қолди.

Ҳар қалай мўйсафид тин олди. Кейин қўлини асабий силтаб, яктагини кийди. У жўнаб кетиши билан биз ҳам чойхонадагилар сингари дафъатан енгил

тортдик. Ҳалигилар мўйсафидни бир оз ғийбат қилишди; давранинг тўрида ўтирган зиёлинамо киши файласуфона гап ҳам қилди.

— Бу чол ойнага қараса ҳам, аввал ундаги доғни кўради.

Одамлар гапнинг охирини ҳазилга буриб, мўйсафидни уйлантириб қўйиш зарурлигини таъкидлашди.

Тушликка бизни чойхонага чақаришни унча эп кўрмаган бўлишса ҳамки, таомил, одамгарчилик юзасидан ош бериб юборишди. Аммо шундан кейин ишимизда унчалик унум бўлмади. Имиллаб, тезроқ кеч тушишини кута бошладик.

— Ўн кун ишласак, юз сўм бўлади, — деди Гена хумдонга қайтар эканмиз. — Кейин квартира оламиз, одамлардай яшаймиз.

Аммо тонг билан уйғонганимда, ялқовланиб, фикридан қайтиб қолди.

— Бугун дам олақолайлик, Ром, — деди лоқайдгина, — пулимиз бўлса бор.

Биз бир эмас, икки кун давомига шаҳарда санқиб юрдик. Жамғармамиз туғаб, тирикчилик ваҳимаси босгандан кейин нажот маскани ҳисобланган — мардикор бозорига боришга қарор қилдик. Бу гап бизнинг харидоримиз серсавлат, калондимоғ амаки бўлиб чиқди. У ҳам "Волга" сига таклиф этди. Негадир савдолашмадик ҳам.

Дастлаб уни катта амалдор деб ўйлагандим. Кейин билсам, шунчаки врач экан. Унинг ҳовли-жойи жуда серҳашам, дабдабали эди. Мен тўласинча ганчкорлик қилинган айвонни, бир-бирини такрорламайдиган қимматбаҳо қандилларни, зарҳал билан жимжимадор қилиб бўялган устунларни биринчи бор кўраётгандим.

Ҳовли ўртасидаги ёзлик айвон томи рухли тунука билан қопланган, ёғочлари зўр диг, ҳафсала билан ўймакорлик қилинган.

Карниз ва шипдаги бўёқлар гаммаси ҳақида гапирмасам ҳам бўлади.

Хўжайиннинг таклифи билан Гена иккаламиз ана шу айвон ўртасига қўйилган стол атрофидан жой олдик. Лекин, қимматбаҳо столларга ўтиргач, ўзимизни ноўнғай сеза бошладик. Кейинроқ ўйлаб кўрсам, ўшанда бизни бунчалик ноқулайликка солган нарса — хўжайин билан орамиздаги тавофут экан. Атрофдаги ҳамма нарса: муомаладаги нописандликдан тортиб, ногаҳоний ҳашамгача хору ҳасдан беқадр эканлигини ёдингга солаверса, ўзингни эркин тутиб бўбсан!

Хўжайин рус тилида анча чайналиб, айвон ёнидан ёмғир суви учун чуқур қазишимиз кераклигини айтди. У ноўнғайликдан чиқиши учун атайин ўзбекча-лаб кетмон, белкурук сўрадим. У тағин русчалаб ҳамма нарса топиб берилишини, фақат яхши ишлашимиз зарурлигини тутила-тутила тушунтир-ю, ишига жўнаб кетди. Биз энгил тортдик.

Шу кетишда тушдан кейин пайдо бўлди ва ўзича ишимизни кўздан кечирди. Унинг ланж қиёфасидан ишимиздан мамнунлиги ёки норозилигини англаб олиш қийин эди. Айвондаги креслога эндигина ялпайиб ўтириши билан икки киши кириб келди. Ногаҳоний меҳмонларнинг ёши каттароғи ҳазил-мутойиба қилиб гапиршидан хўжайинга анча яқин, синашта эканлиги, иккинчисининг эса хуркиб туришидан бу дабдабали даргоҳга биринчи бор қадам ранжиди қилганлигини англаб олиш қийин эмасди. Эсанни қотирадиган сохта табассумлар, ясама ҳол сўрашлардан кейин меҳмонлар сардори муддаога ўтди.

— Бу киши (у шериги томон имага) қўшнимиз. Иккаламизни Тожикистонга тўйга айтиб кетишган. Энди боргандан кейин, бир кун-икки кунда қайтиш мушкул. Уларни биласиз, жуда меҳмондўст халқ.

— Тушунарли, тушунарли, — сохта ҳиринглаб, унинг сўзини кесди хўжайин.

— Бир ҳафтага...

— Бир ҳафтаси нима бўлади, — деди хўжайин яна миждовланиб, — ўн кун.

У ҳиринглаб папкасини очди, иккита касаллик варақасини суғуриб олди-да, савол-жавоб қилиб тўлғазди. Меҳмонларнинг ёшироғи иккала варақани ҳам олди-ю, стол чеккасига уйманибгина пул қўйди.

Булар хайр-хўшлашиб чиқиб кетгач, пижама кийган икки киши кириб келди. Улар кўп вақт учрашмай, бир-бирини соғинган қандрдонлардай ўпишиб кўришишди. Хўжайин мамнун жилмайиб, уларни столга таклиф этди. Зум ўтмай дастурхонда Тошкент суви, коньяк, турфа газаклар пайдо бўлди. Гаплари, ҳазил-мутойибаларидан улар кўшни — хўжайиндай серсавлати терговчи, ориқроғи қайбирам институтда домла эканлигини тахминладим. Меҳмонлар ўқтин-ўқтин бизга қараб қўйишаётгани учун бўлса керак, хўжайин изоҳ берди.

— Билмадим, аввалги эгаси бу ҳовлида қандай яшаган экан. Обпартови йўқ. Эрталаб Регистонга тушиб, шу иккаласини олиб келдим. Бу ҳовли ҳали кўп пул ейдиганга ўхшайди. Эллик олгандик, тағин ўн кетди.

— Зато биздай қўшнилари топднгиз, — кўкрагига урди домла.

— Ҳовли олма, қўшни ол, — жим ўтирмади терговчи ҳам ва беихтиёр қўшни-

сига ҳамдардлигини изҳор қила кетди: — Мос тушдик, мос тушдик. Локинда биз ҳам доғда қолганмиз: жуҳуд нақ олтмишни санаб олиб, Исроилга жўнади. Йигирмага расмийлаштиргандик, яна шунча кетади-ёв!

Хўжайин билан терговчи асосан пул ҳақида гапиришарди. Чувак домла бўлса, уйимизни бузган ҳалиги иблис прорабга ўхшаб, гап орасига Жиззахдан чиққан машҳур арбобнинг номини қистириб ўтар, у кишининг жияни эканлигига урғу берарди. Ўзи бошқа ёқдан келган бўлса керак, самарқандликларни камситишга мойилроқ эди.

Гап бошқа ўзанга бурилди: вилоятнинг нуфузли бир мансабдори ногаҳон сирли жон бергани ҳақида баҳслашиб қолишди.

— У ўладиган эмасди, — деди домла, — ўлдиришди. Самарқандда мафий бор. Бундан кўз юмиб бўлмайди.

Хўжайин домланинг гапини маъқуллади. Алақандай обком котиби билан савдо идорасининг бошлиғи ҳам ваннада сирли жон беришганини, бундан жуда ажабланганини гапирди.

— Билишимча, — деди терговчи, — ўша мафий бўлажак қурбонни кузатиб юради. У ваннага кириши билан, ташқаридан туриб, трубага ток тегизади.

Улар узоқ баҳслашишди. Домла терговчиларни латтачайнарликда айблади. Хўжайин унинг гапини кесиб, қадаҳ таклиф қилди. Кейин улар латифанома саргузаштларни айтишга ўтдилар.

— Биттасига яхшилик қилсам, "Духтуржон, яхшилигингизни қандай қилиб қайтаришни билмай қолдим", деди, қақшамагур. "Инсон пулни кашф этгандан бери бунақа саволга ўрин қолмаган", дедим.

Хўжайиннинг бу гапидан мазза қилиб кулишди. Терговчи наша сотувчи бир лўли ҳақида ҳикоя қилди: тергов бошланиши билан ҳалиги лўли бориб, жиннихонага ётиб оларкан. Булар чора кўролмай ҳалак бўлишаркан.

Домла яҳудий билан чукчи ҳақида латифа айтгач, андак кайфи ошиб, хиралик йўлига ўтди. "Зато бизнинг авлоддан унақаси чиқмаган", деган каломни уч марта такрорлади. Кейин ҳатто кўшниларига ҳам нописандлик қила бошлади. Терговчи хавотирга тушиб, ўтиришга яқун ясашни таклиф қилди — улар кўзғаллар.

Хўжайин кечга яқин иккаламизга ўттиз сўм бериб, совуққина хайрлашди. Мен йўл-йўлакай нукул ана шу одамлар ҳақида ўйладим. Чунки бунақа тоифани аввал учратмаган эдим. Назаримда уларни ёмон одамлар деб бўлмасди, аммо алақандай ғайритабиийлик ёки жумбоқ бор эди бу нусхаларда. Бу хусусда Генанинг фикри билан қизиқдим.

— Ёмон одамлар эмас дейсанми? — бирдан жаҳлга минди Гена. — Улар бориб турган буржуйлар, наҳанг бўлиб кетган порахўрлар! Кўрдингми, пора олишни салкам фазилат деб билишади, зулуклар! Ихтиёр менда бўлса, барини ғишт заводга ишга кўярдим. Шунда билишарди...

Кечаси билан "буржуйлар" ҳақида ўйлаб ётдим. Дарҳақиқат, мана шу хумдонда ётган ёки ўтхонадан ғишт ташийдиган одамлар билан уларнинг орасидаги фарқ нимада? Ҳамма ҳам инсон фарзанди-ку? Бу ерда ақлга сиғмайдиган алақандай тенгсизлик, адолатсизлик борга ўхшар, нимадир нотўғри қурилгандай бўлиб туюларди. Нега терговчи уларни фош қилмайди? Нега райком, обком...???

Эртаси, индини ишга чиқмадик. Ҳаммомга кирдим, уйга хат ёздим. Сихат-саломатлигимни билдирдим-у, адресимни сир тутиб кўя қолдим. Учинчи куни кўшни хумдонга ўтиб, бемалол жойлашиб олганимизда фалокат рўй берди: хобгоҳимизни милиция босди. Биз саросимага тушдик: одамлар пуллари, ҳужжатларини яшира бошладилар. Чиқиб қочишнинг иложи йўқ эди: ҳар бир эшикда багдаҳл соқчи турарди.

Ҳалиги ногирон ўрис чолдан ўзга ҳеч ким қаршилик кўрсатмай, милициянинг машъум қора машинасига чиқа бошлади. Чол эса ўзича исён қилиб, милиционерларни "газандалар" деб атади.

— Биз суварак эмасмиз-ку, — деди у милиция капитанига тик боқиб. — Этик билан эзғилаб кетаверсанг! Инсонмиз!

Капитан ғазабга минади, деб ўйлагандим. Аммо ундай бўлмади. Ўша совуққонлик билан чолга танбех берди.

— Валдирама, қари шайтон! Инсондай яша, деб олиб кетяпмиз-га!

Ўн беш чоғли одам миндик. Лекин машина ҳамон жилмас, милиционерлар тагин алақимни излашарди. Кўп ўтмай улар Артурни дараклашаётгани маълум бўлди. Лекин табиийки, уни топишолмади.

— Гена, — сўрадим такроран, — бизни қамаб қўйишмайдими?

— Йўқ, уйга жўнатишади, — жеркиб берди у.

Баримизни бир хонага қамаб, сўроқ бошлаб юборишди. Капитаннинг порт-масида бир талай суратлар бор эди. У, ҳар биримиз билан гаплашганда, ҳужжатларни суриштирар ва суратларга қараб-қараб кўярди. Чолни кексалар уйига юбормоқчи бўлишганди, у тағин жанжал кўтарди.

— Бормайман, ўша қамоққа! Хумдонда яшайман! Мен Брест учун...

Милиционер уни зарб билан олиб чиқди.

Генага эса икки кун давомида Самарқанддан чиқиб кетишни таклиф қилишди, акс ҳолда ёмон бўлишини таъкидлашди.

— Отинг нима, қаердансан? — сўради бошлиқ мендан.

Гена айтгандай қилиб, батамом бошқа ном ва жойни тилга олдим. Капитан ёнидаги милиционерга маъноли имлади. У мени кўшни хонага олиб кирди.

— Нега ёлғон гапирасан, найрангвоз, — деди у иккаламиз ёлғиз қолганда, — кимни лаққиллатмоқчисан?!

— Ёлғон эмас! — рад этдим.

Шу пайт милиционер столни (атайин) тебратиб юборди. Унинг устидаги ручка ғилдираб тушиб кетди.

— Ол, — деди буйруқ оҳангида ручкага имлаб.

Мен энгашиб уни оламан, деганда, аблаҳ биқинимга шундай зарб билан те-пиб юбордики, азбаройи нафасим ичимга тушиб кетди.

— Итдан тарқаган, бродяга! — деди жаҳл билан.

Мен сал нафасимни тиклаб олиб, башарасига туширишни мўлжаллаб турганимда, у зарб билан суграб, тағин бошлиққа юзма-юз қилди. Бу гал ростини айтдим. Мени Жиззах шаҳар ички ишлар бошқармаси ихтиёрига топширишга қарор қилишди.

Қарасам, ишнинг рафтори нохуш. Эртаси ҳожатхонага кириш баҳонасида навбатчи милиционернинг кўзини шамғалат қилиб, жуфтакни ростлаб қолдим. Лекин кечқурун хумдонда эски танишлардан ҳеч кимни учратмадим. Тимирски-ланиб юрган икки-уч киши билан гаплашгим ҳам келмади. Мардикор бозорига эртароқ йўл олиш илнжидга барвақт ухладим.

Бу гал ўттиз ёшлардаги хушқомат киши мени Регистон — Боғибаланд ав-тобуси билан шаҳарнинг бошқа томонига олиб кетди.

— Лойхоналарни кўмасан, — деди у хотиржам.

Аммо пул масаласида гап бўлмади.

Биз унча катта бўлмаган гарвозадан ичкари киришимиз билан, тахминан йиғирма беш ёшлардаги бир жувон истиқболимизга чиқди; уни гўзал, сулув, шоҳиста дейиш камлик қиларди. Ҳис-туйғулари ўтмаслашиб қолган эркак ҳам табиат шу келинчакка келганда бор маҳоратини ишга солганига ишонч ҳосил қилиши турган гап эди.

Хўжайин билан тожикчалаб сўзлашди. Жувон эҳтиром ила уни маъқуларди. Нозик табассуми билан бош тебратиб туриши ҳам латофатли эди.

Ҳовли каттагина бўлиб, тўрда янги уй қурилганди. Усти шиферланган, де-ворлари лойшувоқ қилинган бу уйнинг чор атрофида бир нечта лойхона бор эди.

— Ана шу лойхоналарни кўмиш керак, — деди хўжайин, — тупроқни мана бу дўнгликлардан оласан. Бу ерда ўн-ўн беш кунлик иш бор.

Иш бошлайман, деб турганимда бека янги уйнинг ҳали қоқилмай, лопиллаб турган тахталари устига дастурхон ёзди: нон, пиёлага мураббо кўйди, кейин бир коса ширчой олиб келди. Мен унинг малоҳатидан хижолат тортиб, нигоҳ-ларимни олиб қочдим, андак каловландим.

Хўжайин ишга жўнаб кетиш олдидан шарт-шароитларни тағин бир бор тушунтириб берди.

— Бугун янгамуллонг шу ерда, нима керак бўлса, айтавер.

Беканинг шу атрофда бўлиши негадир дилимни илтди. У кўрсатган замби-лғалтак ва кетмонни олиб, шаҳд билан ишга киришиб кетдим.

Бир маҳал эндигина йўлга кирган болакай мувозанатини зўрға сақлаганича, тебрана-тебрана келиб қолди, "амак, амак" деди ва замбилғалтакни имлаб кўрсатди. Бола оппоқ, соғлом бўлиб, бели зич қилиб боғланган қирмизранг курт-каси, шу рангга ҳамоҳанг туфлиси ўзига жуда ярашиб тушган эди. Болакайни меҳр билан бағримга олгандим, у тағин замбилғалтак томон имлайверди. Кейин замбилғалтак устига шолча тушадим-у, болани авайлабгина кўтариб унга ўтқаз-дим. Йўлга тушишимиз билан, у қиқирлаб кула бошлади, сўнгра ойисини чақи-ришга киришди. Кўп ўтмай, янгамулло пайдо бўлди. У сезилар-сезилмас хаво-тирда бўлса ҳамки, юпқа лабларини табассум тарк этмаганди. Беканинг ана шу ним табассумида қат-қат қувонч барқ уриб турарди. Мен ундан нигоҳла-римни олиб қочдим, сўнг ўлгага сўз қотаётганидан фойдаланиб, қоматига кўз ташладим. У семиз ҳам, ориқ ҳам эмасди, буй-баста билан ҳусни ўзаро мувофиқ

эди. Бу қоматда мувозанат ва мутаносиблик заррача бузилмаганди. Либослари-чи, либослари: тивитдан қўлда тўқилган свитер гумбаз кўйлак ва атласи лози-мага бунчалик уйғун бўлишини тасаввур қилиб кўриш ҳам қийин.

Болакайни авайлаб туширмоқчи бўлгандим, норози бўлиб инжилди.

— Отинг нима, отинг? — сўрадим уни жажлаган тушириш ва танишиб олиш умидида. Болакайнинг ўрнига янгамулло жавоб қайтарди:

— Номи Рафиқжон, амакиси.

Ниҳоят, бека ўғлини бағрига босиб, уйи томон жўнади. Мен унинг ортидан бир дона қилиб ўрилган қоп-қора, узун ва бўлиқ сочига, беазир қоматига ҳавас билан қараб қолдим.

Кечқурун иш ҳақимни (ўн сўм) олиб, қадрдон ётоғимга жўнадим ва хумдонда тахминан қирқ ёшлардаги гапга чечан бир киши билан танишиб қолдим.

— Отим Бекмурод, лекин ҳамма мени Бек деб атайдиги, ҳатто газетага ҳам Бек деб ёзишди, — мақтанди шеригим.

Унинг очиқ кўнгиллиги, дангаллиги дастлаб менга ёқиб тушганини тан олишим керак. Ахир, яқинда қамоқдан чиққанини, тақдир кўп балоларга гирифторм қилганини ҳам яширмади. Нима учун қамоққа тушганини ўзи гапирмагани учун, мен ҳам қизиқмадим.

— Бола-чақаларингиз ҳам бўлса керак-а? — сўрадим шеригим ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўлиш илнжиди.

— Бола бор-у, чақа йўқ, — деди у ҳазилга йўйиб, сўнг Каттақўрғонда хотини, икки ўғли борлигини айтди. Уғиллари ҳақида гап кетганда, андак фахрланиб ҳам қўйди.

— Айниқса, кичиги жуда шустрый. Ўзимга ўхшайди.

Мен ҳам жиззахлик эканлигим, ҳозир мардикорлик қилаётганимни яширмадим. Шу тариқа бир-биримизга изҳори дил қилдик. Кейин гапимиз тугаб қолди ва Бекнинг таклифи билан, беихтиёр карта ўйнашга қарор бердик. Шеригим ёнидан карта чиқарди, кафтига кўйиб, чапастлик билан аралаштирди. Унинг илтимоси билан карта тахламини икки марта буздим. Карта аралаштириш, сузишдаги чаққонлигини кўриб, Бек бу машғулотнинг кифтини келтиришига ишондим. Маҳоратига тан берганимни айтганимда у хижолат чеккан бўлди.

— Картада устамонликдан кўра тасодиф, омад кўпроқ асқотади. Ишинг ўнгидан келса...

Уч-тўрт қўл ўйнагандан кейин, у, машғулотимиз шавқлироқ бўлиши учун, йигирма тийиндан тикишни таклиф қилди. Мен рози бўлдим. Нўноқроқ ўйнасам ҳамки, қўлим баланг келаверди ва бундан ўзим ҳам ажабланиб, қизиқишим орта борди. Шунинг учун бўлса керак, Бек эллик тийиндан тикишни таклиф этганда ҳам, ҳеч иккиланмай рози бўлдим. Ўйин охиригача гоҳ қўлим баланг келиб, гоҳ омади чопмай турди ва беш ярим сўм ютдим. Ютуқни шеригимга қайтармоқчи бўлгандим, у рад ишорасини қилиб, босиқлик билан изоҳ берди.

— Қимор — мардлар ўйини!

Эрталаб Бек ҳам мен билан бормоқчи бўлганда, андак иккиланиб қолдим: хўжайин билан бека менинг бу ўзбошимчалигимга қандай қарашаркин? Аммо бари бир унинг таклифини рад этишга журъатим етмади.

Эр-хотин ишга жўнаш тараддудини кўришаётган экан. Бекни қайтариб юборишмасин деган ниятда дарҳол изоҳ беришга киришдим: ишни тезлаштириш ниятида уни олиб келганимни уқдирдим. Лекин хўжайиннинг юзидан бирор ифодани ўқиб олишим қийин бўлди.

— Майли, майли, — жонимга ора кирди бека.

Янгамуллонинг ишга қиядиган либослари, аниқроғи, ана шу кийимларни танлашдаги юксак диди ҳақида гапирмоқчиман. Йўл-йўл юбкаси ва унга ҳамранг костюми унчалик қимматбаҳо матодан тикилмаган бўлса ҳамки, соғлом, дуркун қоматига жуда ярашиқ, кузги-қишки туфлисининг ранги ҳам ана шу либосига монанд эди. Причёкасини таърифламай қўяқолай. Сочини орқага таранг тортиб турмаклагани учун бўлса керак, оппоқ пешонаси янада кенгроқ бўлиб кўринарди. Юбкасининг бели зичлаб боқланганидан, кўкси бўлиқроқ бўлиб кўзга ташланарди.

Улар энглигина хайрлашиб, чиқиб кетишди. Беканинг гўзаллиги шеригимни ҳам лоқайд қолдирмади.

— Ром, — деди бир оздан кейин, — дунёда гўзал аёллар кўп-а?! Хўжайинники мазза экан!

Уйда мен тенги ўсмир қолди. Кейин билсам, у хўжайиннинг укаси экан. Кўзимга анчайин олифтанома бўлиб кўринган бу йигитча билан кейинроқ яқинлашиб қолдик. Тушлиқда биз билан бирга ўтирди. Акаси қишлоқ хўжалик техникумида

дарс беришини, янгаси эса гинеколог-врач эканлигини айтди. Үзи бўлса ...шофёрлик қиларкан.

Биз ғайрат билан ишладик. Бир кунда иккита чуқурни кўмиб, устини текислаб кўйдик. Жўнаб кетишимиз олдидан Бек мени сал хижолатга қолдирганини ҳам айтиб ўтишим керак, албатта. Хўжайин иккаламизга ҳам ўн сўмдан чўзганди, у андак ялтоқланиб, тағин беш сўм кўшишни таклиф қилди, хўжайин айтганини бериб, кўшиб кўйди:

— Эр-хотин иккаламизнинг бир кунлик даромадимиз ўн беш сўмга етмайди.

— Сизларда малохо бўлиши керак, — илжайди шеригим.

Хўжайин жавоб қайтаришни лозим топмади. Жавобан менга ҳам беш сўм узатди.

— Йўқ, — дедим, — шу ёғи етарли.

Йўлда Бек мени роса қойиди: бошқа мардикорлар йигирма сўм олишини айтиб, мени нобакорликда айблади. Индамай кўяқолдим.

Кечкурун тағин (бу гал менинг таклифим билан) қарта ўйнади. Ўн сўмлар чамаси ютгач, омадим қочди. Зум ўтмай, бугундунимни ютқизиб кўйдим. Лекин қарта ўйнашга бўлган иштиёқим оловланиб қолаверди.

— Бўпти, — дедим, — эрта давом эттираман.

— Бугун-чи?

— Пулим қолмади.

— Ҳечқиси йўқ, қарзга ҳам ўйнаш мумкин.

Биз тағин давом эттирдик ва чамаси икки соатлар давомда мен шеригимдан элик сўм қарздор бўлиб қолдим.

Эртаси Бек Боғибаландга боришдан бош тортиб қолди. Негадир уни боришини ўзим ҳам хушламай турган эдим. Дилимда эса ҳамон икки орзу оловланарди: биринчидан, бекани кўриш, унинг гўзаллигидан бахраманг бўлиш, иккинчидан, тағин қарта ўйнаб, омадимни синаш:

Бугун беканинг янгидан-янги қирраларини кашф этгандай бўлдим. Унинг қирра бурни, ҳадемай узилиб тушадиган шабнам томчисига ўхшаган марварид халқаси, олтин тишлари ва сутдай оппоқ юзига ярашиб тушган икки кулгичига негадир аввал эътибор бермаган эканман. Буларнинг бирортаси бўлмаса, унинг ҳуснидаги кемтиклик сезилиб қоладигандай эди. Олтин тишлари ранги гилосранг лабларида акс этиши, кулгичининг нозик ҳаракати, батамом табиий эди. Яна шуниси сезиб қолдимки, янгамулло лабини сира бўямас, юзлари, кўзларига бўёқ тегизмас экан. Андак пардоз берса, яна очилиб кетадими ёки унинг жозибасига путур етадими, буни айтишим қийин эди.

Мен тупроқ ва девор кесакларини бирин-кетин замбалгалтакка ортаман ва зарб билан суриб кетаман. Мечкай чуқурлар уларни комига тортади. Айниқса, янгамуллонинг қораси кўрингудай бўлса, ғайратим ўз-ўзидан жўшиб, бор кучимни ишга соламан.

Кечкурун хўжайин ҳаяллади. Пулга жуда зориқиб турган бўлсам ҳамки, бекасир бой бермадим.

Бек ҳумдонга мендан кейин келди. Унинг кайфи бор эди.

— Қалайсан, мардикор? — сал димоғдорлик билан савол берди у ва негадир янгамуллони суриштирди: — Нозанин юрибдиларми?

Менинг сал вашиими, рашкими келди.

— Юрибди, — дедим хушламайгина.

— Оёғи жуда гўзал экан, — деди андуҳ билан. — Эҳ, менинг ихтиёримда бўлса, кечаси билан ухламасдим. Уни ҳам ухлатмасдим.

— Нима, қарта ўйнаб чиқармидингиз? — ҳазилга бурдим.

— Эҳ, қоқвош, гўдаксан, — деди у ва нописанд кўл силтади.

Биз йигирма бир ўйнадик ва мен тағин элик сўм қарздор бўлиб қолдим. Ҳарқалай, шеригим ўйинни давом эттиришдан бош тортди. Лекин ижарага кўчиб чиқиш ниятида эканлигини, пул зарур бўлиб қолаётганини ҳам гап орасига қистириб ўтиб, дилимни ғаш этди.

Мен Бекнинг кўзга кўринмас сиртмоғига илиниб қолганимни кейинроқ фаҳмладим. Ҳафта давомда ҳар бир тийинни тежашга тўғри келди. Автобусда билет олмай, кечкурун овқат емай, хўжайиндан олган элик сўмни Бекка бердим. Аммо қолган қарзни ҳам тезроқ узиб, у билан алоқани камайтиришим кераклигини чуқурроқ ҳис қила бошлагандим. Чунки шеригим мени бўлар-бўлмас ишга югуртирадиган бўлган, измимни батамом кўлга олиш пайига тушганди.

— Бугун ишга бормай кўяқол, — деди у бир куни, — шаҳар айланамиз, ишдан бой бўлса, ҳўкиз бойиб кетарди.

Биз кўчага чиқдик, негадир, беихтиёр янгамуллонни кўмсаб қолдим. Нигоҳла-

рим ўшанга ўхшаган аёлни излай бошлади. Лекин, афсуски, бозорда ҳам, дўконларда ҳам унақаси йўқ эди. Тўғри, айрим жувонлар нимаси биландир унга ўхшаб кетарди, аммо яқинроқ борганда, бирининг бурни катта, яна бирининг оёғи ингичка ёки юзига бўёғ чаплаган бўлиб чиқарди.

Янгамуллодай бир соҳибжамолни излаётганимни Бек ҳам сезиб қолди:

— Юр, — деди, — янганга ўхшаган бир кетиворганини кўрсатаман.

Мен унинг ортидан мамнун эргашдим. Сиёб бозоридан чиқишимиз билан бир-бирига ўхшаш қатор қандолот дўконлари бошланди. Уларнинг ташқи кўри-нишигина эмас, сотиладиган ширинликлари ҳам бир-бирига монанд эди. Елим халтачаларга солинган конфетлар, қотиб кетган печеньелар, кекслар...

Биз худди шундай дўкончалардан бирининг қаршисига тин олдик. Бу ерда харидор кўшни дўконлардагидан ҳийла кўпроқ эди. Лекин уларнинг аксарияти асабийроқдай бўлиб туюлди менга.

Мен дўконга назар ташладим ва арзонгина бахмал дўппи кийган кекса яхудий-ни кўрдим. Очиғини айтганда, у беўхшов одам эди. Қошлари ўсиб, кўзини тўсиб қўйган, бурни жуда узун, бадқовоқ бир одамни кўз ўнгингизга келтириб кўрин-га. Яхудийнинг кийимлари ҳам уриниб кетган ва шу ўхшовсиз рўдаполар орасида ўзи ҳам роса ғижимланиб кетган одамга ўхшарди.

Шу пайт дўконнинг орқа эшигидан тахминан ўн етти ёшлардаги бир қиз кириб келди. Унинг жемпири ҳам, бошидаги телпаги ҳам огдийгина эди. Қизни кўриб, пештахта рўпарасидаги кишилар жонланиб қолдилар, уларнинг юзигаги анчайин тунд ифода ўрнини алақандай илиқлик эгаллади.

Мен бу қизда дафъатан янгамуллонинг ёшлигини кўргандай бўлдим: қизнинг кенг пешонаси, оппоқ бўйни ва ҳали яхши етилиб улгурмаган нозик кўкрагини тасвишлаш учун менда сўз ва маҳорат етишмаслигини тан олишим керак. Лекин янгамуллодан фарқли ўлароқ, бу қиз жила бўлса ҳамки табассум қилмас, бисотида ширин сўз ҳам камчилдай эди. У ҳангоматалаб харидорларнинг ҳожа-тини тезроқ чиқаришдан ўзгасини ўйламасди.

Биз ҳеч нима харид қилмай йўлда давом этдик. Ҳа, у гўзал эди, лекин буни ҳис қилмас ёки чиройидан ўзи мамнун эмасдай туюларди.

— Бу жуҳуд қизини фақат оининг охирида дўконга олиб чиқади, — изоҳ берди Бек.

— Нега? — қизиқдим.

— Шундай қилмаса, плани бажарилмай қолади.

Хаёлларим билан банд бўлиб кетаётганимда, ҳеч қачон ёддан кўтарил-майдиغان ноҳус бир ҳол, аниқроғи, номаъқулчилик юз берди. Шоҳизинда қабри-стони қаршисига кўзи ожиз қаландар дўнроқ жойга ўтириб олганича, бу бебақо ва бевафо дунё ҳақида ёддан ҳасрат-надомат ўқирди. Унинг олдида белбоғ тўшал-ган, йўловчилар анча-мунча танга, ҳатто ғижимланган бир сўмликларни ҳам ташлаб кетишганди. Биз индамай ўтиб кетдик. Аммо нарироқ боргач, шеригимнинг нияти бузилди.

— Ром, — деди сирли ва хавотирона, — ҳозир орқага қайтамиз. Мен қараб тураман, сен гадойнинг пулини оласан. У кўрмайди. Бирор гап бўлса мен...

— Ундай қилолмайман, — дедим чўчиб.

Бек индамади. Лекин бу жоҳилнинг ана шу сукутида ҳам беҳад интиқом ҳисси намоён эди. У орқага қайтди. Мен ҳам ноилож унга эргашдим. Баттол, заррача иккиланмай гадойнинг қаршисига чўнқайди-ю, қоғоз пулларни олиб, чўнта-гига солди. Қаландар эса ҳамон одамларни инсоф, диёнатга чорларди.

...биронинг ғийбатин қилманг Ва ёлғон сўзламанг ҳаргиз!

Шеригим энди тангаларни териб олишга киришганда, қори унинг билагидан шапа ушлади. Бек жон талвасасига қаландарни тепиб юборди ва қўлини чиқари олиб, ўзини одамлар орасига урди. Менинг ҳайратимни бундан ҳам оширганнар-са шу бўлдики, қори ўрнидан сапчиб туриб, физилаганича рақибини қувиб кет-ди. Унинг қалбаки кўрлигини ўйлаб ҳам кўрмаган эдим. Во ажаб! Аммо Бек барибир тутқич бермади.

Кечкурун шеригим мени беҳудуд нафрат билан қаршилади.

— Сен аблаҳ, сволочни сўйиб ташлайман! — деди қаҳрга миниб.

— Нима қилдим? — дедим, аламим бўғзимга тиқлиб.

— Нима қилдим дейди-я, шўрпешона, дайди ит! Солмайсанми башарасига онангни... кўрни! Ҳамроҳини ёлғиз қолдиришни, сотқинлик дейишади. Кўрна-мак!

Мен индамай қўя қолдим. Шу тобда қарзни қисталанг қилса, нима дейман?!
Лекин шукрларки, қарзни таъна қилмади, баттол.

Эртаси Бек ишга боришимга монелик қилди.

— Бир ерга меҳмондорчиликка борамиз, — деди сирли илжайиб, — ҳаммомга кириб, тузукроқ кийиниб олишимиз керак.

Ноилож рози бўлдим. Ҳаммомдан чиққач, у ўзига янги шим сотиб олди. Кечга яқин Регистон-Ҳишрав автобусига миндик. Анчайин қизиқсам ҳамки, ҳамроҳим борадиган манзилгоҳимизни сир тутди. Автобуснинг сўнгги бекатидан кейин ҳам анча пиёда йўл юришга тўғри келди. Кейин йўлни яқин қилиш ниятида шугор орасидаги ёлғизоёқ йўлга бурилиб, яхлит ва кимсасиз майдон ўртасидаги дала шийони қаршисида тин олдик. Бу ерга бир нечта "Жигули" ва "Волга" турар, ўрта ёшлардаги киши сихкабоб пиширарди. Шийон айвонига портретлар, аллақандай мажбуриятлар, маърузачилар ва атеистлар рўйхати. Ичкаридан эса ғала-ғовур эшитилиб турибди.

— Бизлар Саъдуллонинг жиянлари бўламиз, — деди шеригим кабобпазга салом-алиқдан кейин.

— У киши шу ерга, — деди кабобпаз хайрихоҳ оҳангга.

Ана шу гаплар уларнинг пароллари эканлигини ўшанда хаёлимга ҳам келтирмагандим.

Биз ичкари кирдик. Уйчада ўн чоғли киши берилиб қарта ўйнардди. Уларнинг тагига қалин кўрпачлар тўшалган, ёнларига парёстиқлар қўйилган. Мезбонлар бизнинг саломимизга анча совуқ жавоб қайтаришгани, ҳатто ўринларидан ҳам жилишмагани менга ғалати бўлиб туюлди. Тўрда ёнбошлаб ётган, чеҳрасида зукколик аломатлари зоҳир бўлган киши (кейин билсам Саъдулло дегани шу экан) шеригимдан ҳол сўраган бўлди.

— Бек, қалайсан?

— Юрибмиз. Тупроқ устида.

— Бу бола? — у савол назари билан менга синовчан назар ташлади.

— Бу қоқвош шогирдим бўлади, — жавоб берди Бек.

Саъдулло жавобан шеър ўқиди:

**Бе пир марав гар амони,
Магар ту Искандари замони.¹**

Ўзини бағоят эркин тутиши, одамларга дашном беришидан Саъдулло шу давранинг норасмий атамани эканлигини билиб олиш мумкин эди.

Даврадагиларнинг барча диққат-эътиборлари ўртадаги пул билан қартада эди. Сокингина бўлиб кўринган ана шу даврада чигал ички ғалаёнлар, исёнлар давом этаётганини тахминлаш қийин эмасди. Бу мўъжиза майдонни кишининг қўлини ғолибона кўтариб юбориши ёки зум ўтмай хону монини куйдириб, кафангадо қилиши мумкинлигини тасаввур ҳам этолмагандим ўшанда.

Улар бир-икки қўл ўйнагач, Бек қўшилишга иштиёқ билдирди. Даврадагилар савол назари билан Саъдуллога қарашди.

— Сан фирромсан-да, жўра, — деди сардор норози оҳангга.

Шеригим тавба-тазарру қилган бўлди ва ўртага ўн сўм ташлади.

— Майли, қартани янгиланглар, қозилашган қариндош бўлмас, — деди Саъдулло, гарчанг унинг оҳори тўқилмаган бўлса-да.

Сардорнинг ёнида ўтирган жиккак корейс қартанинг янги пачкасини очиб, чаққонлик билан суза кетди. Мен бу ҳолнинг асрорини кейинроқ тушундим.

Айрим қаллоблар қартанинг орқасига, қиррасига тирноқ билан белги қўйишлари ва фирромлик қилишлари мумкин экан. Шу билан бирга, ўзимнинг ҳам лақмаларча алданганимни ҳис этдим. Ахир, қўйнидаги ҳар бир карта олчоқ Бекка таниш бўлиши мумкин-ку!

Аламимни тийиб, атрофдагиларга разм сола бошладим. Саъдулло ўша лоқайд ҳолатини бузмай, бепарво қарта танларди. Ютадим, бой берадим — гўё унга бари бирдай эди. Атрофдагиларга тожикча, ўзбекча, русча сўз қотар, бот-бот интизомга, ҳалолликка даъват этарди. Унинг ёнидаги Лигай бўлса ички туйғуларини унчалик ҳам жиловломасди. Қўли баланг келиб банкни, яъни ўртадаги чошни йиғиштириб олаётганда, беҳад қувонар, бой берганда бесаранжом бўлаверарди. Лигайга ёнма-ён ўтирган ака Бухор эса ўзини жўда ночор, бечора-ҳол тутар, нуқул омадсизликдан нолирди. У ҳатто ўртага эга бўлганда ҳам қувонмас, гўёки шундан ҳам нарозидай бўлиб туюларди. Элик ёшлардаги кўзи

¹ Агар замон Искандари бўлсанг ҳам.

Устозсиз, ҳатто омонликка ҳам йўл олма.

қисик, ўзи асабийроқ амаки (даврадагилар унга "поччо", деб мурожаат қилишарди), бир-бирига ўхшайдиган икки бойвачча жуда берилиб кетган эдилар. Уларнинг айримлари қарта ва пулдан кўзларини узишга қизғаниб, ўртадаги сихкабобни ҳам пайпаслаб топишарди.

Ўйин охиригача шеригим эллик сўм ютди ва бундан беҳад қувонди. Унинг ютуғи менинг ҳам дилимга алақандай илиқлик солганди. Қўлимга пул тушса, шу ерга келиб, одамимни санаб кўришга қарор қилгандим, назаримда бу одамлар анчайин мард, ҳалолдай эдилар.

Эртаси Рафиқжон мени кўриши билан оғатдагидек, "амак, амак", деганича югуриб келиб, бағримга отилди. Янгамулло ҳам мени кўриб қувонди, ҳаяллаб кетишимнинг боисини суриштирди. Мен дам олганимни айтган эдим, у қониқмаган оҳангга давом этди:

— Мен бўсам, ота-онангизни кўргани кетгансиз, деб ўйлабман.

Бу жувонга ота-онам ҳақида айрим узук-юлуқ, гудмал гапларнигина айтган эдим. Уларни деярли соғинмаётганимни тан олганимда, бу жувон нағомат билан мени бағритошликда айблаб, дашном берганди. Тағин таъна-маломатлар қилишидан чўчиб, зудлик билан ишга киришиб кетдим.

Уша кунни бир ноҳуш воқеа рўй берди-ю, бу бокира аёлга ўзига хос ўктамлик ҳам борлигига ишонч ҳосил қилдим. Янгамулло мағазинга чиқиб, бир ўзим қолганда, қаерданам Бек пайдо бўлди. Уни кўриб, дилим ғашланди. Шеригим мугдаога ўтмас, нуқул хўжайинларни суриштирарди. Уйда ҳеч ким йўқлигини эшитиб, мамнун жилмайди, сўнг пул зарур бўлиб қолганини айтиб, машъум қарзни қувлик билан ёдга солди.

— Шу ҳафта ичига узаман, — қатъий сўз бердим.

— Ҳафта ичига, деб юрма, — маслаҳатомуз гап бошлади у, — мен сенга осон йўлини кўрсатаман.

Мен индамадим. Чунки у кўрсатган йўл нуқул ноҳуш бўлишини яхши билардим.

— Мен атрофга кўз-қулоқ бўлиб тураман, — давом этди у, — ичкари кир: тақинчоқми, янги либосми бўлса олиб чиқ. Боғ эшикдан чиқамиз-у, жунаб қоламиз. Қорамизни ҳам топишолмайди, аблаҳлар!

Рости гапки, кўрқиб кетдим. Ҳамроҳим буйруқ оҳангига давом этди.

— Анқовсирама! Тез бўл! Шустрий бўлиш керак! Бирортаси келиб қолмасин. Сандиқларни, бўхчаларни оч... аёллар атлас-патласга ўч бўлишади.

— Йўқ, — бош тортдим, — кирмайман!

Унинг қовоғи баттар осилди. Атрофга бот-бот асабий ва хавотирона назар ташлай бошлади. Ҳозир ишни қўйиб, ўзи уйга кириб кетса, қандай йўл тутаман, деб турганда баттол мени бурчакка тиқиб борди-ю, бўйнимга пичоқ тиради. Ҳозир ўлиб қоладигандай даҳшатга тушдим.

— Кирасанми, йўқми, сволоч? — таҳдигона сўради у.

Мен розилигимни бўйнимга олиб, бош силкидим. Шу пайт кутилмаган ҳол содир бўлди. Жаллод шеригим пичоғини филофига солишга улгурмай, остонада бека пайдо бўлди. Ўзи ғазаб оғушида эди, қўлида белкуррак бор эди.

— Нима гап? — қаҳрли нигоҳларини Бекка қадади у.

— Пулимни бермаяпти, — айбни менга тўнкамоқчи бўлди шеригим.

— Пул? Қанча?

— Юз сўм.

— Ёлғон, эллик сўм, — дедим ўпкам тўлиб.

Янгамулло бир лаҳза иккиланиб турди. Сўнг юмшаган бўлди.

— Мен ҳозир топиб келаман, — деди ва шошилиш чикиб кетди. Бек хавотирга тушди.

— Бу ойимтилла милицияга кетган бўлмасин, тағин?!

Мен индамадим. Кўп ўтмай янгамулло тағин остонада пайдо бўлди. Унинг овози ҳамон қалтирарди. Менга пулни чўзиб (билишимча қўшни аёлдан қарз олиб чиқди) шеригимга беришни тайинлади.

Бек пулни санаб олди-ю, сирғаниб чиқиб кетди. Янгамулло ҳамон қаҳридан тушмаганди. Ташвиш билан Бекнинг кимлиги, у билан алоқамни суриштирди.

Кечқурун ишни битириб, хумдонга қайтиш тараддудини кўраётганимда, янгамулло мени йўлдан қайтарди.

— Кетманг! Шеригингиз ёмон одам экан. Мана бу хоналардан бирини жиҳозлаймиз, шу ерга яшайверасиз.

Лойсувоғи батамом қуриб улгурмаган, поллари лопиллаб турган уйчага майда чўян печка ўрнатдик. Бека каравот, кўрпа-тўшак топиб берди. Шу тариқа бу даргоҳнинг ўз одами бўлиб қолдим.

Энди мен янгамуллонинг гўзаллигига эътибор беришдан умуман хижолат чекадиган бўлгандим. Чунки у меҳрибон опамдек, менга яқин бўлиб қолганди. Уйимиз, хумдонни ҳам бора-бора унута бошладим. Аммо дала шийпони сирли бир сароб янглиғ, ҳамон хаёлларимдан кетмас, ўзига чорлагани чорлаган эди. Мени ногаҳоний омад кутаётгандай бўларди ўша кўримсиз, лекин мўъжизакор шийпонда.

Бир кун янгамулло хушчақчақ кайфиятда кириб келди. Анчайин майда-чуйда кўтариб келишидан, бугун маош олганлиги сезилиб турарди. У мендан ўзгача бир оҳангда ҳол-аҳвол сўрагач, бешта ўн сўмликни узатиб, тайинлади.

— Ромэнжон, мана буни олинг-у, майда-чуйда харид қилиб, уйингизга бориб келинг. Ота-онанинг қадрига етиш керак.

Мен бош силкиб маъқуладим ва беихтиёр ота-онамни ўйладим. Дарҳақиқат, бечораларнинг гуноҳи нимада? Нега ҳаётда бунчалик азият чекишлари керак улар? Дарҳақиқат, уларни топиш — менинг фарзандлик бурчим.

Эртаси йўлга отландим. Аммо Регистонга бориб, лаънати шийпон янада сеҳрлироқ куч билан дилимни ўртантира бошлади. Сўнг Жиззахга борадиган машинани кутмай, Хишрав томон йўл олдим.

Қозон бошида бир шопмўйлов киши уннаётган экан. У менга гумонсираб тикилди.

— Мен Саъдулло аканинг жияни бўламан, — таниш каломини қўладим.

У хайрихоҳ жилмайди.

Давра мени совуққина қаршилади. Бу гал менга таниш кишилардан ташқари алақандай орден тақиб олган бир амаки ҳам бор эди. Одамлар унга "амак" деб муружаат қилишарди. Уйин авж пардага давом этарди.

Бир давра ўйиндан кейин ўртага ўн сўм ташладим. Банкир менга ҳам тўртта қарта тутқазди. Қўлим ўртача бўлса-да, умид билан ўйинга шўнғиб кетдим. Ҳадемай шавқовар ҳангома мени ўзининг сеҳрли оғушига олди.

Икки ўйинда Лигайнинг қўли устма-уст баланг келди. Мен гоҳ бой бериб, гоҳида ғолиб келиб, ўйин охиригача ўттиз сўм ютдим. Бу — ака Бухорнинг ўша кунги даромадига (у икки минг сўмдан кўпроқ ютуқ соҳиби бўлганди) нисбатан генгиздан томчи бўлса ҳамки, дилимга катта қувват ато этганди. Бугун ўттиз сўм ютдимми, демак келажакда ўттиз минг ҳам олиб кетишим мумкин, деган далдакор умид қанот ато этганди менга.

Уйга қайтгач, янгамуллога ёлғон тўққидим:

— Ойимлар кўчиб кетишибди. Қаёққа кетишганини қўшнилар ҳам билишмаскан...

Ёлғон гапимни гадиллаш учун анча қийналганимни гапириб, ундан маслаҳат сўраган бўлдим.

— Мантиқни мадагга чақириб керак, — деди у сирли сукунатдан кейин.

— Қандай?

— Уларни излаб топиш керак!

Тагин икки кундан кейин сармоям уч юз сўмдан ошди. Олам кун сайин кўзимга мунаввар бўлиб борарди. Ҳатто янгамулломнинг ҳам янгидан-янги жозибаларини, дилни ўртантирувчи ноёб қирраларини кашф эта бошладим. Менинг назаримда, унинг оппоқ юзи, қирра бурни, аёл қомати европача эди-ю, кийиниши, андиша ва ҳаёси осийча эди. Ана шу уйғунлик уни яна ҳам мукамал қилиб юборганди.

Уша кун айвонда Рафиқжонни ўйнатиб ўтиргандим. Қўшни аёл боғ эшигидан кириб, одатдагидек: "Дўсрў келин, дўсрў келин", деб чақирди. Янгамулло югуриб чиқди ва улар қувонч билан ўпишишди. Бу қўшни аёл ҳам ёшлигида сулув бўлганлигини англаб олиш қийин эмасди. Аммо шафқатсиз йиллар ўз ишини қилганди: унинг ёноқларида ажин пайдо бўлган, кўз остилари андак салқиганди. Ростини айтсам, бу ҳол дилимга ғашлик солди. Қамчидай қарсиллаб юрадиган янгамуллом ҳам вақти келиб, анча шу аёлдай сўлиб қолади, деган нохуш хаёлдан ўкиниб кетдим.

Ҳадемай беканинг завқ-шавққа тўлиб гапга киришиб кетиши мафтун қила бошлади мени. Йўқ, уларнинг нима хусусда гапиришаётгани мени заррача қизиқтирмасди. Ана шу мулоқот пайтида беканинг жозибаларга лиммо-лим нозик ҳаракатлари, имо-ишораларидан батамом сеҳрлангандим. У гапга киришиб кетгач, гоҳида монолог ўқиётгандай завқ-шавқ билан тўлиб-тошар, гоҳида ним табасум ила бошини мастона тебратар, шакаргуфторлик қиларди. Бу ҳол ҳам узоқ давом этмас, ҳадемай лабларини чуччайтирар, ногаҳонда қорачиқлари оловланиб кетарди. Нималарнидир маъқуллаб ёки инкор этиб, оппоқ нозик бармоқларини ҳаракатга солганда, рақс тушишга тараддуд кўраётган соҳибжамолга

ўхшаб кетарди. Суҳбатдошини лутф билан тинглаганида, юпқа ва ҳақиқ лабла-рига туташ кулгичлари яққол кўзга ташланиб, табассумида ўзгача бир малоҳат ва самимият барқ урарди. Шу тобда бу вужудга четдан зоҳиран назар ташла-ган киши беканинг бағоят хушқилиқлик билан бир меъёрда бот-бот бош теб-ратишини кўриб, суҳбатдошини тинглай билиш ҳам ўзига хос санъат эканли-гига ишонч ҳосил қилар, ундан алланималарни ўргангиси, таассуб этгиси келар-ди.

Гўзал, ҳа, гўзал эди буларнинг бари. Бу жозиба олдида, ҳатто "гўзал" деган каломнинг ўзи ҳам андак ғариб ва қашшоқдай бўлиб туюларди.

Бу гал шийпонга катта умидлар билан тўлиб-тошиб келгандим. Аммо таа-суфлар бўлсинким, бу балои азимлар зуд ўтмай, буг-шугдими ютиб олишди. Алам суюк суюгимдан ўтиб кетди. Ҳатто чойхоначини ҳам рози қилолмадим.

Шундан кейин бу ярамас шийпонга қадам қўймасликка қарор қилдим. Пас-порт олиш, ишга жойлашиш, ота-онамни топиш сингари инсоний бурчларни адо этиш истаги юзага қалқди. Лекин бу дунёда ақл бовар қилмайдиган ва ақлга бўйсунмайдиган ҳолатлар озмунча эмас: кўп ўтмай, ўша бағбахт шийпон бош-қатдан сеҳрли бир маскандай, жавоҳир тўла афсонавий ғордай ўзига чорлай бошлади. Иштиёқим кундан-кун оловланар, пулсизлик сиртмоғи янада шафқат-сизроқ исканжасига оларди.

Батамом пулсиз қолган дамларингизни ўзингиз ҳам бир эланг-а. Муҳтожлик деб аталадиган малъун куч силлангизни қуритади, ҳиқилдоғингизни бераҳмлики билан бўғади. Мен учун эса пул фақат ночорликдан қутқарувчи халоскоргина эмас, балки омад калити эди. Мен янгамулмонинг чиройига эътибор ҳам бермай қўйгандим, миямнинг миллионлаб хўжайралари бир фикру зикр — пул топиш билан банд эди.

Гоҳида кўнглим нохуш кўчаларга кирар, бирор нарсани ўмариб, пуллашни ҳам режалаштриб қолардим. Аммо бу қилмишимдан бека воқиф бўлса, ғурурим ер билан яксон бўлишини ўйлаб фикримдан қайтардим.

Шундай кунларнинг бирида дилимга умидбахш нур йилтиллаб кетди, хўжай-ин элик сўм чўзиб, ота-онамни дараклашни маслаҳат бериб қолди. Бу ўзининг гапи эмас, хотинининг қистови эканлигини дарҳол фаҳмладим. Лекин шу топда менинг отам ҳам, онам ҳам қарта ўйнаш эканлигини тасаввур қилиб кўролмас-ди у.

Бу гал фантомас ўйнайдиган бўлди. Мен учун нотаниш бўлган ана шу ўйиннинг сир-асрорини обдан ўрганиш учун аламаҳалгача индамай одамлар-нинг ҳис-ҳаяжонларини кузатиб ўтирдим. Фантомас деган ўйинда учтадан карта улашишаркан. Кимнинг қўли баланд бўлса, яъни тасарруфигади карта-ларнинг умумий йиғиндиси салмоқли чиқса, банк ўшаники экан. Жуда жўндай. Шундай эмасми? Аммо, бу ўйиннинг нозик томонлари кўплигини ҳам фаҳмлай бошладим. Чунки қўли анча баланд ўйинчи ҳам доғда қолиши ҳеч гап эмас экан-да. Масалан, учта ўнлик келса-ю, рақибингизнинг кафтида шунча еттилик тушиб қолса, у қолиб чиқаркан. Учта тузи бўлган қиморбоз эса, уларнинг икка-ласини ҳам доғда қолдириб кетаркан. Шунинг учун ҳам бу ўйинда асосан омадга суяниш мумкин экан.

Одатдагидек, Саъдулло қарта улашиши билан асаблар таранглашиб, ҳазил-муттоийбага чек қўйилди. Очкўз, харис нигоҳлар карталарга қадалди. Йўк, бу ханнотларнинг юз ифодаларига заррача ишониб бўлмасди: кишининг раҳми келадиган даражада бечораҳол бўлиб ўтирган мана шу ака Бухорнинг қоқсуяк бармоқлари орасида нуқул тузлардан иборат катта ютуқ яширин бўлиши ҳеч гап эмас. Сохта табассум қилаётган Бек, Лигай ёки почча жар ёқасида турган бўлиши, ҳагемай хонумони куйиши жуда ҳам мумкин.

Даврада ўша асабий, қисқа каломлар бир оҳангда янграйди. "Ё жамшид!", "Гарткам", "Давай", "Навбати ки?!" Қарта ёки банкни олаётганда, бармоқлар ва овозларнинг қалтираб кетиши, ногаҳоний зарбадан надомат билан тебран-ган бошлар, дард билан инграшлар ёки ногаҳоний қаҳ-қаҳалар.

Ўртага мен ҳам ўн сўм ташладим. Ҳагемай бор пулни Саъдулло йиғиштириб олди. Бу гал ҳам қўлимга тузли карта тушмади. Давра тахминан уч-тўрт бор айланганда, менга ўнлик, валеет (қарға) ва еттилик тушди. Бу — энди чинакам омад эди. Ўртадаги саксон сўм сўзсиз - меники! Лекин омад юз кўрсатганда, саксон сўм билан қаноатланиб қолиш бориб турган гумроҳлик бўлур эди.

Ҳаяжонимни яшириш учун бошимни ҳам қилиб олдим. Нима бўлса ҳам қўлим билан чўнтагимни бу қашқирлардан сир туттишим шарт эди. Ҳагемай кураш майдонига Лигай, амак ва ака Бухор тўртталамиз қолдик.

— Ўтдим! — деди ака Бухор ва ўртага юз сўм ташлади.

Мен негадир сесканиб кетдим. Лекин банкдаги улуш кўпайганидан қувондим ҳам. Наҳотки, бу ипирисқиннинг қўли меникидан баланг бўлса, деган шубҳа келди хаёлимга. Кейин қутилмаганда, Лигаи ҳам, амак ҳам юз сўмдан қўшишди. Менинг чўнтагимда эса сариқ чақа ҳам қолмаганди. Дилимни ғусса босиб кела бошлади. Қўлим шундай баланг келиб турганда, наҳотки...

— Биродарлар, — илтижо қилдим, — мени қарздор қилиб турунглар! Худо хайрларингни берсин!

Улар заҳарханда қилишди.

— Иби, иби, — деди ака Бухор, — о, қартани пули бор одам ўйнайди-га, дардингни олай!

Ярамас Бекнинг пичинги ундан ҳам ошиб тушди.

— Ром, пулинг бўлмаса, янгангни тикиб қўяқол. Бизга ўша жонон ҳам бўлаверади.

Вой, тубанлар-эй! Оғзим ошга текканда, ўйиндан чиқариб юборишди-я! Қўли меникидан анча паст бўлса ҳамки, бор пулни Лигаи йиғиштириб олди.

Шу ярамас шийпонни унутиб, иш, ўқишга кириш, ота-онамни топишга қатъий қарор қилдим бу гал. Лекин тезда шу ҳақиқатни англадимки, "иккинчи Бомбейда омад дарчаларини бирма-бир очадиган қудрат фақат пул ва яна пул экан. Паспорт учун рўйирост беш юз сўм сўрашди. ВАЗ устахонасига ишга жойлашиш учун ҳам тахминан шунча "малахо" чўзишга тўғри келаркан.

Аммо, айрим тасодифлар сабаб бўлиб, ҳаётимда силжишлар бўла бошлади. Янгамулло бозорга сабзи, пиёз харид қилгани юборганди ўшанда. Бозордан шундай чиқдим-у, гўшт дўконига Саъдуллони учратиб қолдим. У гўштни лахта-лахта қилиб кесиб, қанорага илиб қўйганди. Пештахтада эса кўзлари олайиб қолган буқанинг беухшов боши. Харидорлар гавжум эмасди, лекин бу билан юзма-юз бўлганларини, даярли қўлдан чиқармасди. Харидор кўз қирини ташлаган жойидан лахмни узунасига кесиб, кўз-кўз қилганича тарозига қўяр, унинг салмоғи ҳам кўпинча, мўлжалдагидай бўлиб чиқарди.

— Ҳа, жўра, кел, — ниҳоят мен томон юзланди у, қўли андак бўшаши билан. Мен нима дейишимни билмай, дудуқландим. У орқа эшик томон имлади.

— Шийпонга келмаяпсан? — қизиқди, ичкари кириб, курсидан омонатгина жой олишим билан.

— Чатоқ... чўнтак.

У индамай, тағин гўшт сотишда давом этди. Саъдулло ўз ишини обдан биладиган, қадрлайдиган қассоблардан эканлиги сезилиб турарди. Саранжом-саришта ишлар, гўштни сариёғдай текис ва осон кесар, катта суюқларни ҳам болта билан бир уришда мўлжалдагидай иккига бўларди.

— Менга қара, жўра, — деди бу гал харидорлар санжомлашгач, — бирор ҳафталик ёрдამнинг керак. Харкалла шогирдим ўқишга кетиб қолди.

— Нима иш қиламан?

— Бозордан мол олиб келиб, сўямиз.

Мен дарҳол рози бўлдим ва у билан салкам ўн кун астойдил ишладим. Саъдулло билан бўлган кунларимни батафсил ёзиш унчалик шарт эмасдир, аммо шунга таъкидлаб ўтишим зарурки, бу қиморвоз қассоб валломатлиги, жўмардлиги билан менга ёқиб қолди. Паспорт олиб, ишга жойлашиш учун минг бир андишаю ҳижолатвозлик билан беш юз сўм қарз сўраган эдим, вазиятини зарра ўзгартирмай, тортмасидан бир пачка пул олиб берди.

— Бойиб кетсанг, қайтарарсан, — деди қўл силтаб.

Кўзларимга ёш қалқиди. Ҳаёт йўлимни топиб олишда шу бир пачка (минг сўм) пул нақадар асқотишини айтиб ўтиришим ортиқча. Лекин шуниси жуда ғалатики, орадан бир кун ўтгач, паспорт ҳам, иш ҳам ҳаётим учун иккинчи, учинчи даражали вазифага айланиб қолди. Бу пул билан шийпонда масрур ўтириб, тағин омадни синаб кўриш орзуси пайдо бўлди менга.

Одатимга кўра, бу гал ҳам дарҳол қўшилиб кетмадим. Банкдаги пул уюми кўпайиб, даврада шовқин кучайгач, уртага улуш қўшдим. Иккинчи қўлда саксон сўм меники бўлди. Ваҳоланки қўлимдаги қарталар унчалик мақтанадиган эмасди. Ишончли қарталарга эса ўйин охирларида эга бўлдим. Икки еттилик ва валефтан иборат эди улар. Қўлим ҳамманикидан устунлигини дилдан ҳис этдим.

Даврада Саъдулло, Амак, Лигаи тўртталамиз қолдик. Навбат менга келганда, ўтдим ва юз сўм ташладим. Ёнимда ўтирган Амак жонланди. Билмадим, менинг бу ҳаракатим ҳамиятига тегдими ёки қўлига ишонганими, ҳайтовур андак писанга билан юз сўм қўйди. Қолганлар ҳам ўзларини четга олишмади. Шу тариқа давра икки-уч айланганда, Саъдулло қарта-

ларни очишни таклиф қилди. Мен салкам уч минг сўмлик хирмонни йи-
виштириб олдим.

Ўйиндан ташқари бўлса ҳамки, ака Бухоро оғатдагидек зорланди:

— Иби, о бизани кафангадо қилдинг-ку, дардингни олай.

Бек ҳам ялтоқланиб, қўлимга оч эчкидай умидвор боқди.

Ана шу сармоя бир ҳафтадан кейин ўн уч минг сўм олиб келишни хаёлимга
ҳам келтирмагандим ўшанда. Энди кўзимга картадан бўлак ҳеч нарса кўрин-
масди, ҳатто тушларимга ҳам шугор ўртасидаги ўша сеҳрли шийлон бот-бот
кири турадиган бўлди.

Галдаги ўйинлардан бирида нима бўлди-ю, бефаҳм почча билан ярамас Бек
жанжаллашиб қолишди. Фикру зикрим картада бўлгани учун улар нима боисдан
ғижиллашиб қолганини англолмадим. Ниҳоят, Бек қизишиб кетиб, поччонинг
иззат-нафсига тегди.

— Сен, аблаҳ келгинди, бировлардан қолган хотинни олиб юрибсан.

— Ярамас, — ўшқирди почча ҳам; унинг гапни бўлиб. — Сен манглайи қора
инсон бўлмаганинга, синглингни қиморга тикиб, ютқазиб қўймасдинг!

Бек пичоғига қўл чўзди. Унинг билагидан тутиб қолишди. Мен зимдан Саъ-
дуллога разм солдим. У ўзини бепарво тутишга уринаётган бўлса ҳамки, бу
қолдан ғазабга минганини англаб олиш қийин эмасди.

— Жўралар, — деди икки жанжалкаш тин олғач, — энди тирамогача танаф-
фуз қиламиз. Колхозчилар далага чиқишади. Шийлон уларга керак.

Қартавозлар норозиликларини яширишмади. Аммо сардор гапидан қайтмас-
лигини улар яхши билардилар. Шунинг учун бўлса керак, кўплар почча билан
Бекка заҳарларини сочишди.

Шундан кейин мен бекор қолиб, бошқа юмушлар билан шуғулландим. Пас-
порт олдим, ВАЗ устахонасига ишга жойлашдим. Лекин белимга боғланган ўн
беш минг сўм кўп ўтмай, мени турфа кўйларга солишини тасаввур ҳам қилиб
кўролмасдим. Хаёлимдан эндигина унут бўлган туйғуларим тагин жумбушга
келиб, янгамуллони беҳудуд дарг билан қўмсайдиган, излайдиган бўлиб қолдим.
Зотан энди менга завқ-шавқ ато этадиган ўзга машғулот ҳам қолмаганди.
Қарта ўйнаш шавқидан маҳрум эдим, ишимни ёқтирмасдим, ота-онамни эса
деярли унутгандим. Бунинг устига мазкур даргоҳнинг мардикори эмас, анча
эрка меҳмонига айланиб қолгандим. Уйга майда-чуйда олиб келишдан ташқари,
икки бор мардикор ҳам келтириб, ўйлақларга бетон ётқиздирдим. Мендаги бу
ўзгаришлардан янгамуллонинг ҳайрати ошган сари менинг унга бўлган меҳрим
ҳам ошиб борарди. Аниқроғи, мен уни севиб қолгандим. Гоҳида туну бўйи у
билан бирга бўлишни ўйлаб чиқардим. Назаримда беканинг ўзи ҳам бунга мойил-
дай эди.

Бир куну ҳовлида ёлғиз қолдим ва ўша гўзал сиймони дарг билан қўмсай
бошладим. Бу истак дақиқа сайин оловланди ва лоақал унинг либосларини кўриш,
ўзига хос муаттар ҳидидан баҳраманд бўлиш ниятида хобгоҳига кирдим. Хона
хийла торлиги учун бўлса керак, қўшқаравот уйнинг нақ ярмини ишғол этган-
ди. Крахмалланган чойшаблар шу қадар оппоқ ва силлиқ эдики, қўл тегизгудай
бўлсангиз, мутаносиблик бузилишидан хавотирга тушардингиз. Тошойна олди-
да атр, упа, тароқ. Жажжигина билару қадаҳга солинган тилло тақинчоқлар.
Мен саркаш туйғуларимни жиловломай, алланимани излашга киришдим. Лекин
нимани излаётганимни ўзим ҳам билмасдим.

Ниҳоят, тошойнанинг пастки тортмасидан беканинг оппоқ сийнабандини
топдим. У жуда оппоқ ва каттагина эди. Мен энтикиб кетдим. Шаҳвоний
туйғуларим исён қила бошладу. Қаршимда каравотда ярим яланғоч ҳолда ётган
сертабассум янгамулло гавдаланди.

Ҳа, мени айблашга шошилмаслигингизни сўрардим. Ҳали бирорта аёлни оғушига
олмаган бўйдоқнинг ҳис-туйғулари, эҳтирослари сиз учун бегона бўлмаса керак?

Кейин нимадандир чўчиб кетдим ва хижолат тортиб, ташқарига чиқдим.
Бу бачкана ҳаракатимдан хижолат бўлиб юрдим: бебошликларимни тийишга
қарор қилдим.

Аммо унинг рухсори яна тинчимни ола бошладу. У менинг ягона малагимга
айланиб қолганди. "Ўн беш минг сўм пулим борлигини билса, менга майл қўяр".
Бу фикр бошимга бежиз келган эмас. Юз элик сўм маош учун саҳармардондан
ишга отланадиган, жозибасини унутиб, кун бўйи меҳнат қиладиган аёл учун ўн
беш минг ҳазилакам пул эмас-ку, ахир?!

Паришон хаёларим билан сарбасар бўлиб турганимда янгамулло қоматига
чиппи ёпишиб турадиган чарм камзули (коженкаси)ни кийганича, ўғлини етак-
лаб, хонамга кириб келди. Мен бир лаҳза каловланиб қолдим, лекин ўзимни ту-

тиб олиб бойваччалигимни билдириш учун ўнгай вазият излай бошладим. Бека эса қизим сенга айтаман, қобилида иш тутиб, ўғлига шакарғуфторлик қиларди.

— Рафиқжон, катта йигит бўлсанг, сен ҳам шу амакинга ўхшаб мен билан гадажонингни ташлаб кетмайсанми, а?

— Янгамулло, — унинг сўзини кесдим, — маошингиз ҳали ҳам юз эллик сўмми?

Томдан тараша тушгандай, ногаҳоний саволимдан у ажабланди. Индамагач, давом этдим.

— Менга ўн беш минг бор. Керак бўлса, марҳамат!

Белбоғимни ечиб, унинг қаршисига ёзиб кўйдим.

— Қаердан олдингиз? — кўзлари катта очилиб, хавотирона оҳангга сўради у.

Мен унинг юзига боқиб, ўта жиддийлашганидан, чеҳрасидаги кулгичлари батамом йўқолганини кўрдим.

— Қиморда ютдим.

Беканинг авзойи баттар бузилди. Мен кутган ҳолнинг батамом акси рўй берганини кўриб, ўзим ҳам ноўнгай ҳолга тушдим. У индамай чиқиб кетди ва шу дақиқадан эътиборан мен учун етти ёт бегонага айланиб қолди.

Кечкурун хўжайин ҳам мен билан ўзгача оҳангга сўзлашди. Унинг наздида бетайин ва шубҳали бир одамга айланиб қолган эдим. Жуда алам қилди. Тўғри, хўжайин кўчиб кетишимга шаъма ҳам қилган эмас, аммо бир неча дақиқалик суҳбатдан кейин бу даргоҳдан насибам узилганига ишонч ҳосил қилдим. Мавҳум ва тушкун бир ҳолатда қолгандим. Зотан севган машғулоти, меҳр кўйган одами даргоҳидан жудо бўлиб, қўли ҳар томондан узилиб қолган кишининг ҳолатини тасаввур қилиб кўриш унчалик қийин эмас.

Шаҳардан квартира дарақлаб юрганымда, янгамулло тағин жонимга ора кирди.

— Сизнинг ўрнингизда бўлсам, Амэт бобонинг ҳовлисини сотиб олиб, ота-онамни кўчиртириб келардим, — деди.

Амэт бобонинг ҳовлиси автобус бекатининг шундайгина тўғрисида. Чол Қримдан ҳовли харид қилгани, бу ердаги уйини сотишга кўйгани қулоғимга чалинганди. Аммо уни сотиб олиш хаёлимга келмаганди. Фикрим анчайин паришон бўлгани учун индамай кўя қолдим. Ҳарорат бўлса, тупроққа тушган уруғ, албатта, униб чиқади. Назаримда менинг дилимда ҳам алақандай илиқлик бор экан, шекилли, янгамулло яхши ният билан сочган уруғ ниш ота бошлади. Бояқиш ота-она ҳақида яна бош қотирадиган бўлдим. Ёлғиз ўғил сифатида алақандай надоматлар мени қийнай бошлади. Бечора ойим ўз ҳовлиси бўлишини, унинг топ-тоза ваннасини дард билан орзу қиларди.

Хуллас, ҳовлини савдолашдик ва буг-шудимни санаб бериб, Жиззах томон йўл олдим. Аммо уйга келиб, дилимдаги ҳудудсиз ҳаяжон ўрнини ногаҳоний ғусса босди. Ота-онам бу даргоҳдан алақачон кўчиб кетишган экан. Қўшнилардан тайинли жавоб ололмагач, уларнинг ишхонасига бордим. Кадрлар бўлимидаги аёл гадам билан ойим ажрашиб кетишганини айтиб, дилимни баттар хуфтон қилди.

Ҳурматли редакция! Мана, уч ойки, уларни излайман. Бормаган жойим, дарақламаган одамим қолмади, десам ишонаверинг. Ишхонамдагилар бу хусусда газетага ёзишимни маслаҳат беришди. Мен саргузаштларимни гафтарга тушириб, сизларга юбордим.

Ота-онамнинг дарақларини топши ва фарзандлик бурчимни адо этишимга ёрдам берарсизлар деган умидгаман...»

ЙИГИРМА БЕШИНЧИ БОБ

М е н и н г о й и ж о н и м

Бундоқ ўйлаб қарасам, мен сизга бувим, ўртоқларим, ҳатто муаллимларим ҳақида анча батафсил ҳикоя қилибман-у, бу ёруғ оламдаги энг яқин кишим — ойим хусусида узук-юлуқ гаплар билан чегараланиб қолибман.

Биз Тошкент (аниқроғи, Калинин райони)га кўчиб келгунимизча мен меҳрибон моможонимнинг бағирларида вояга етдим. Шу туфайли бўлса керак, ойимнинг меҳрига зориққанымни эслолмайман. Фақат жонажон Самарқандни тарк этганимиздан кейингина, она меҳри, деган муқаддас туйғуни теранроқ туя бошладим. Оиладек вужудни ойимсиз тасаввур қилиш қийин эди. Чунки, у киши

ана шу соғлом вужуднинг уриб турган юраги эдилар. Лекин надоматлар бўлсин-ким, бизни дея ўз юракларини анча эрта хасталантириб қўйдилар у киши.

Ойимнинг фақат фарзандлари эмас, дадам, қариндошлар, ҳатто кўни-қўшниларга ҳам меҳрибон сиймо эканлигини анча кейин тушундим. Йўқ, буни шунчаки ҳамду сано, деб ўйламанг. У кишининг жонфидалигига ўнлаб мисоллар келтиришим мумкин. Бир воқеа хусусида гапириб берсам, ўзингиз ҳам бунга ишонч ҳосил қиласиз.

Айвонда ўтириб олиб, дарс тайёрлаётган эдим. Ойим ромдан бошларини чиқариб, одатдагидек енгилгина хавотир билан укаларимни кузатиб ўтирган эдилар. Бир маҳал зорланиб, менга мурожаат қилиб қолдилар.

— Улуғжон, қўлимни тут, ўғлим...

Мен картдан ирғиб тушдим. У кишининг ранглари докадай оқарган, вужудлари ҳолсизланиб қолганди. Суябгина картга ўтқазганимдан кейин, юракларини ушлаб, кўзларини юмдилар.

— Нима бўлди? — сўрадим билинар-билимас қалтираётган бармоқларидан ушлаб.

"Ҳеч нима", дегандай бош тебратдилар. Укаларимга бирор қор-қол бўлганидан хавотирга тушиб, дарҳол пастга қарадим. Йўқ, Моҳинбону Фирўзни кўтариб юрар, Дилафрўз билан Мирзо болакайлар даврасида эди. Одатда, ойим қаттиқ кўрққан, дафъатан ҳаяжонланган пайтдагина шу куйга тушарди. Ён-атрофларга ҳам аланглаб назар ташладим, лекин дилга дард бўлиб ботадиган бирорта нохушликни кўрмадим. Бэла муаллима болаларга озарбойжончалаб хотиржамгина дашном берар, тўғримиздаги уйнинг йўлаги олдида таниш амаки эски "Москвич" моторига уннарди. Фақатгина бир аёлни ҳисобга олмаганда, бу ердагилар деярли таниш эдилар. Мен нотаниш аёлга разм солдим ва эътиборимни, энг аввал унинг соябони ўзига тортиди. Бу соябон (кейин билсам, японча экан) оч бинафша рангда бўлиб, соҳибасини қуёшдан тўсиб турарди. Аслида қуёш ҳам унчалик куйдирадиган даражада эмасди. Лекин бу қотмагина хоним сохти-сумбати, рангпарлиги андак бўлса ҳам бузилишини хуш кўрмайдиганлар хилдан эди, чамаси.

Дарвоқе, гап соябонда ҳам эмас. Бу аёлдан ойим нега бунчалик ваҳимга тушиб, жон ҳовучлаши керак?! Микрорайонда бегона одамлар бот-бот пайдо бўлиб туриши янгилик эмас-ку!

— Бийижон, нимадан кўрқдингиз-а? — ажабланиб сўрадим.

Ойим такроран сарак-сарак бош тебратдилар.

Йўқ, у кишини унчалик қуён юрак деб бўлмасди. Самарқанддаги мактабимизда болакайлар зир қашшарди ойимдан. Қимор ўйнаётган ёки бирор но-жўя иш қилаётган бебоси шаграмаларга: "Шаропова келяптилар!" — дейишса бас ... бари тум-тарақай бўларди. Дадам ҳафталаб командировкага кетганда ҳам ҳайҳотдай, бунинг устига дару деворсиз ҳовлида бизни она бургутдай зийраклик ҳамда меҳрибонлик билан кўриқлаб ётардилар. Ойижоним туфайли мен мактабда кўкрак кериб юрардим.

Янги манзилгоҳга кўчиб келганимиздан сўнг турфа кўнгилсизлик сабаб бўлиб, ойим шарпадан ҳам ҳадиксирайдиган, чўчийдиган, гоҳо тунлари нохуш тушлардан фарёд чекиб уйғонадиган бўлиб қолдилар. У кишининг илк юрак хасталигига ўзим сабаб бўлдим ва бу хусусда алоҳида тўхталишга тўғри келади.

Кўчиб келганимиздан икки кун ўтгач, ойим мен билан Моҳинбонуни эргаштириб, ҳовлисида терак, акация ва эманлар айқашиб ўсиб ётган мактабга (унинг пештоқига "Ойбек номидаги 14-ўрта мактаб" деб ёзилганди) олиб бордилар. Мактаб директори Ҳалима Турдиева хушбичимгина аёл экан. У бизни иссиқ қаршилади.

— Мен ўқитувчиман, — дедилар ойим, салом-алиқдан кейин, — кексалар айтгандай, нону насиба тортиб, шу юртларга келиб қолдик.

— Ҳечқиси йўқ, — гапни илиб кетди директор ҳам табассум билан, тасалли берган бўлиб. — Мен ҳам масалан қашқадарёликман.

— Мени ташвишга соладиган нарса, — давом этдилар ойим, — болаларимнинг тақдири. Дадаси иккаламиз уларни ростгўй, ғурурли қилиб тарбиялашга ҳаракат қилганмиз. Янги жойда бирор киши уларни андак бўлса ҳам камситиши, иззаг-нафсига тегиб қўйишидан жуда-жуда кўрқаман.

— Бу гапларни хаёлингизга ҳам келтирманг, — деди директор кулиб, — мактабимиз намунали ўқув даргоҳи ҳисобланади. Яқинда биринчининг ўзлари байроқ топширдилар.

Уша куни синф раҳбаримиз — рус тили ўқитувчиси Светлана Петровна мени болалар билан таништириб, ўзаро иноқ бўлишимизни тайинлади ва ол-

динги партага ўтқизди. Ойим қайта-қайта хайрлашиб чиқиб кетар экан, томоғимга шўртаккина нарса тиқилгандай бўлди. Лекин бу бегона болалар мени йиғлоқига чиқаришмасин, деб хаёлимни бошқа томонга чалгитдим.

Орадан бирор ҳафта ўтгач ойимга ҳам қўшни 45-мактабдан ўз таъбирлари билан айтганда "озгина иш" топиб беришди. Кейин синглим Дилафрўзни ҳам ўша мактабга ўқишга олиб кетдилар.

Тан олшим керак, дастлаб синфдошлар (айниқса, қизлар) каминани анчайин эъозлашди. Табиийки, мен ҳам муҳитга мумкин қадар тезроқ сингишиб кетиш учун ўзимни эркин, хушмуомала тутишга ҳаракат қилдим. Аммо, айнақса, дарсда жавоб бераётганимда айрим болалар ўзаро шивирлашиб нутқимни, аниқроғи, самарқандча шевамни мазах қилаётганини фаҳмлаб қолдим. Бора-бора эса улар устимдан куладиган, очикчасига масхара қиладиган одат чиқаришди. Бу ҳол эса мени жуда тутақтириб юборарди. Табиатан андак баджаҳллимни ҳам тан олишим керак, албатта. Шунинг учун уйда қаҳрга миниб қолсам, дадам таниш мақолни такрорлаб қоладилар: "Қоранинг қони чиққунча, сарикнинг жони чиқади". Хуллас, бир куни катта танаффус пайтида А. деган бола билан худди шу хусусда фикллашиб қолдик. "Бу опасини бийи деб чақиради", дедию, қаҳ-қаҳ отиб кулди у. "Онани "опа" дейиш бориб турган бефаҳмлик", дедим тутақиб. Иккаламиз шу тариқа санлашиб турганда, бир новча бола рақибимни киш-кишлаб қолди. "Пачакилашиб ўтирасанми?"

— Сол бошарасига!" Мен чидаб туролмадим: ҳалиги новчанинг нақ башарасини мўлжаллаб зарб билан мушт туширдим. У дод солди. Худди шу пайт кимдир гирибонимдан тутди ва гугурт чўпи учидаги фосфор солиб отиладиган ясама тўппончани юзимни ўнглаб, резинани босди. У гумбирлаб кетди, ўнг кўзим чимиллаб офриди ва икки кўлим билан уни беркитдим. Ҳадемай ўқигувчилар, завучимиз Мария Фафоровна етиб келишди.

Мен шу топда ўзимдан кўра ойимдан кўпроқ хавотир торга бошладим. Мени бу ҳолда кўрса, не кўйга тушаркин, бояқиш?! "Тез ёрдам" мени шифохонага олиб кетди. Докторларнинг бири қўйиб, иккинчиси кўзимни текшираётганда, ойим пайдо бўлдилар. Врачлар йўл бўшатишди. Ойижоним худди гўдакни кучоқлагандай, мени бағирларига босдилар, киприклари орасидан символ томчисидай ёш сизиб чиқди. Кейин эса биринчи бор ҳаво етишмаётгандай оғизларини каппа-каппа очиб нафас олдилар, беихтиёр юракларини чангаладилар. Докторлар мени қўйиб ойимга дори ичиришди, муолажа қилишга киришишди, қайта-қайта далда беришди.

Йўқ, қорачигим зарарланмаган экан, фақат мижжаларим бир оз шикаст топибди, холос. Лекин менинг қорачигимни четлаб ўтган сочмалар ойимнинг юрагини тешиб ўтганини анча кейин ҳис қилдим. У киши бир умрга хаста бўлиб қолишларини ўшанда хаёлимга ҳам келтирмагандим.

Ойимнинг иккинчи бор юрак тутқановига Аббос муаллимнинг кичик ўғли Иоска (Юсуф) сабаб бўлди. Қизил "Жигули" Иоскани уриб жетди-ю, бир неча қадамгача сургаб борди. Болакайни биринчи бўлиб ойим ердан кўтариб олдилар. Шўрлик Иоска халоскорини топгандай, икки қўли билан ойимнинг бўйнига чирмашди. Унинг юзидан сизаётган қон ойимнинг елкаси бўйлаб оқарди. Ҳадемай Бэла муаллима фарёд чекканича югуриб келди. Аммо қалт-қалт учиб тушаётган Иоска карахт қўллари билан бийижонимни тагин ҳам қаттиқроқ кучоқлаб олди. Мен унинг бу ҳаракатидан: "Нечун мени бу куйга солиб қўйдинг, ойижон?!" — деган таънани уқиб олгандай бўлдим.

"Тез ёрдам" уни олиб кетди. Ранги докадай оқарган ойижоним менга мажолсизгина суюндилар. Миллиард кишиларнинг ўпкаси учун етиб ортадиган ҳаво, ойимга келганда, тагин камлик қила бошлади ва бу жуда ачинарли эди.

Хуллас, шунақа гаплар. Мана, ойим бугун тагин юрак чангалаб ўтирибдилар. Ўқ отилган эмас, ҳеч кимни машина ҳам ургани йўқ. Лекин, шу фалокатларга тенг келадиган бир нохушлик рўй берган кўринади.

Мен зудлик билан ойимга сув, дори бердим. Алламаҳалдан кейин масала андак равшанлашгандай бўлди.

— Улуғжон, — дедилар у киши, — пастга қара-чи, укаларинг ўйнаб юришибдими?

— Ўйнаб юришибди, — дедим ҳозиржавоблик билан.

— Анову аёл кетдими?

— Қайси? Соябонлими? Ҳа, кетди!

Бийим енгил тортгандай бўлди. Демак, ҳамма гап арвоҳга ўхшаган ўша хонимда. Балки, у ёвуз ниятли кишидир: укаларимни ўлдирмоқчи бўлгандир? Эҳти-

мол, уларни ўғирлаш пайидадир?! Балки, ашаддий жосусдир... Хуллас, ўйлаб ўйимнинг тубига етолмасдим.

Шундай қилиб, бу жумбоқ сирлигича қолди.

Мен аёлни қарийб ёддан чиқарган эдим. Ўша куни мактабдан қайтаётиб, уни ногаҳон автобус бекатида учратиб қолдим ва беихтиёр сесканиб тушдим. Чўчиб кетишимнинг боиси сизга равшан бўлса керак: мабодо ойим унинг беҳосият шарпасини сезиб қолса, не ҳолга тушади? Мен соябонли аёлни зимдан кузатмоқчи бўлдим. Аммо у шиддат билан келаётган "Волга"ни тўхтатиб, орқа ўриндиғига ястанганича ўтириб олди-ю, жўнаб кетди. Менинг эса хаёлларим паршон бўлиб қолди. Кейин уни учратиб қолганимдан ойимни воқиф этиб қўйгим келди-ю, тагин мулоҳазага бориб қолдим.

Эрталаб дадам ойимга дашном бердилар:

— Тушингизда нола чекдингиз! Нимадан кўрқасиз?...

У кишининг узилиб қолган каломидан: "...ахир, ёнингизда мен борман-ку", деган мазмунни ўқиб олиш қийин эмасди.

Ғалати. Ўша тун ўзим ҳам нохуш тушдан уйғониб кетдим. Эмишки... уйимизга чипор илон кириб қолибди. Ойим жон талвасасида қичқириб, ўрнимиздан жилмай туришни тайинлабдилар. Атрофга ҳар қанча алангласам ҳамки, газандани учрата олмасмишман. "У зонтикнинг ичига кириб кетди", дермишлар ойим ташвишланиб.

Эҳ, ланъат! Лаънат бўлсин барига!

Тасаввуримда мудҳиш қора кучга айланиб қолган соябонли хонимни учинчи бор новвойхона олдида учратиб қолдим. У ёлғиз эмасди: ойим раҳбар бўлган IX "Б" синфида ўқийдиган бола билан бирга эди. (Айрим андишаларга кўра, бу боланинг номини шартли равишда Меҳрож деб атамоқчиман). Савсар гули зонтик кўтарган аёл яккам-дуккам томчилаётган ёмғирдан ҳимоя қилиш учун Меҳрожни ўз пинжига тортиб олганди. Ногаҳон онам пайдо бўлишидан чўчиб, атрофга аланглаб қўйдим. Кейин ўзимни босиб олиб, уларни кузатдим. Аёл Меҳрожнинг костюмидаги чанглари қоққан бўлар, тугмаларини назокат билан ушлаб қўяр ва нималар ҳақидадир эҳтирос билан гапирарди. Меҳрож эса аёлни сеҳрли кўзларига тикилиб қолганди. Гарчанд, одамларнинг ўзаро суҳбатларига қулоқ тутиш одобсизлик ҳисобланса ҳамки, ўша томонга қараб силжий бошладим. Аммо соябонли аёл навқирон суҳбатдошининг пешонасидан ўпиб, у билан хайрлашди-ю, жўнаб қолди. Меҳрож ҳам нон харид қилиб уйига жўнади. Мен эса алақандай гулғулали, васвасали ўйлар исканжасида қолгандим.

Ана шу учрашувни ҳам онамдан сир тутишга аҳд қилдим, аммо хато қилган эканман. Буни эса кейинроқ фаҳмладим. Мазкур хато хусусида сўз юритишдан олдин сизни Меҳрож ва унинг оиласи билан таништиришга тўғри келади.

Меҳрожлар қаршимиздаги уйнинг биринчи қаватида яшашади. Биз уларни кига бир неча марта меҳмон бўлиб борганмиз. Тўғри, дастлаб Меҳрожнинг ойиси ... Махфират хола келгандилар бизни кига. У киши олиб келган "Сказка" деган тортни укаларим билан бир зумда паққос туширгандик. Бу аёл ойим билан асосан ўғли хусусида гаплашганди. Унга алоҳида эътибор беришни, назоратга олиб, яхши ўқитишни илтимос қилганди.

— Меҳрож ўзимнинг ўғлимдай гап, — дегандилар ойим ўшанда, — айтмангиз ҳам бор меҳрим бахшида.

Махфират хола иккинчи гал келганда, бизни ҳам уйига таклиф қилди. Дадам бир-икки кун иккиланиб юрдилар-у, ниҳоят, ойимнинг қистови билан рози бўлдилар.

Илк меҳмондорчиликда аён бўлган нарсалар ҳақида сўз юритадиган бўлсам, гапни Махфират холанинг меҳмоннавозлиги, пазандалигидан бошлашга тўғри келади. Стол шунақа ҳафсала билан безатилгандики, ҳайратга тушмай иложингиз йўқ эди. Синга қилиб пиширилган қатлама, сомсалар; ранго-ранг винегредлар, салатлар; кейинроқ сузилган шўрва, манти... буларнинг бари уй бекасининг юксак дидидан далолат берарди. Махфират хола атрофимизда гир-гитгон бўлар, турфа неъматлар билан сийларди.

Меҳрожнинг дадаси архитектор экан. У киши ҳам дадам билан улфатлашиб қолди. Улар аслида Ленинободдан бўлиб, бир неча йил Чимкентда ва бошқа жойларда ҳам яшашибди. Тўрт йил муқаддам шу районга кўчиб келишган экан.

— Нону насиба, нону насиба, — дедилар дадам бу гапни эшитиб, — мана биз ҳам...

Шу тариқа улар билан борди-келди қиладиган бўлиб қолдик. Ҳар сафар ҳамнишин бўлганимизда, аёл ўғлидан гап очар, унинг табиатидаги заррача

ўзгаришдан ҳам ташвишга тушаверар эди. Махфират холани тушуниш қийин эмасди. Менинг ойим беш фарзандига тақсимлаган меҳр-муҳаббатини у яккаю ягона жигаргўшасига бахшида этганди. Ҳар ҳолда таърифга сирмайдиган даражада оилапарвар эди.

— Мен шу аёлнинг бир фазилатига тан берганман, — дедилар бир куни дадам, уларниқидан қайтиб келгач, — ҳар гал борганимизда бу аёл диван билан шкафни ёки телевизор билан китоб жавонининг ўрнини алмаштириб қўйган бўлади. Шу билан уйга файз киргандай туюлади, гўёки бошқа хонадонга кириб қолгандай бўласиз.

— Мен Махфират опадан энг аввал пазандаликни, дастурхон безашни ўрганишим керак, — дедилар ойим, — грузинча дейсизми, арманча дейсизми — қотириб қўяди.

Мавзудан тагин чекиниб кетганим учун узр. Гоҳида шунақа йўл тутишга мажбур бўларкан киши. Футболчи ҳам дарвозани мўлжалга олган ҳолда, тўпни ёнга, орқага ошириб туради-ку.

Хуллас, соябонли аёл билан Меҳрожнинг суҳбат қуриши менга батамом тинчлик бермай қўйганди. Орадан бирор ҳафта ўтгач, бу мулоқотдан ойимни воқиф қилиб қўйишга қарор қилдим.

— Бийи, — дедим бир куни у киши хотиржам ўтирганда, — ҳалиги аёл Меҳрожларнинг қариндошими?

Ойим сергак тортди, аниқроғи, сесканиб тушди.

— Сен уни кўрдингми?

— Ҳа.

Ойимнинг авзойи ўзгарди. Жиддийлашиб, савол беришда давом этди. Барини батафсил гапириб берганимдан кейин мени уришишга киришди.

— Гўсала! Шунча вақтдан бери оғзинга талқон солиб юрибсанми?! Хум-бош!

Мен бошимни ҳам қилиб ўтирдим. У киши ўзини босиб олгач, менга буюрди:

— Югуриб бор, Меҳрож акангни чақириб кел! Бийим чақиряптилар, химиядан консултация ўтказармишлар, дегин.

Афсуски, Меҳрож билан ойимнинг мулоқотларини тинглашнинг иложи бўлмади. Ойим уни меҳмонхонага олиб кириб, роса койиётганлари, изза қилаётганларини ҳис қилиб турдим. Гоҳида қулогимга узук-юлуқ гаплар ҳам чалиниб қоларди. "Мен сенга айтгандим-ку, ўша жодугар билан гаплашмагин деб!" Меҳрож аввал жим турар, сўнг гўлдираб қўярди. Ойим овозларини пасайтириб, уни койирдилар. "Махфират опа эшитса, ўлиб қолади-ку!"

Меҳрож уйдан қизариб-бўзариб чиқди-ю, бошини ҳам қилганича жўнаб қолди. Назаримда хавф-хатарнинг машғум шарпаси чекингандай бўлди. Бу нохушликларнинг барига ўша соябонли аёл сабабчи эканлигини ҳис қилсам ҳамки, масаланинг туб моҳиятига етолмай, азият чекардим. У қайта пайдо бўлмаслигини жуда-жуда истардим. Лекин надоматлар бўлсинким, ундай бўлиб чиқмади.

Орадан қанча вақт ўтганини аниқ эслолмайман. Бир куни эшигимиз қўнғироғи узиб-узиб жиринглади. Мен одатдагидек, шошилич илгакни туширдим ва кутилмаганда, қаршимда турган... соябонли аёлни кўрдим. Кўрқиб кетдим, ҳеч нима демай, эшикни қарсиллатиб беркитдим.

— Ким у? — сўрадилар ойим.

— Соябонли аёл, — дедим гуноҳ иш қилиб қўйгандай писиниб.

Ойим бир лаҳза қотиб қолдилар, кейин эса ўктамлик билан бизга кўрсатма бера бошладилар.

— Моҳинбону, столни бега, Улуғ, чай қўй!

Дадамга эса илтимосу илтижо оҳангида буюрдилар.

— Муаллим, сиз кетиб қолманг! Дилимга қувват бўлинг!

Чақирилмаган меҳмонга ойимнинг ўзлари пешвоз чиқдилар. Уларнинг юзмаюз келишлари мен кутгандек нохушлик билан бошланмади. Аксинча, икковлари ҳам дилларидаги ҳад-ҳудудсиз ғазаб ва нафратларини жиловлаб, сохта табасум билан анча қуюқ ҳол-аҳвол сўрашишди.

— Раҳмат, Рухсора Шароповна, — деди назокат билан соябонли аёл, — мен сизни худди шундай тасаввур этгандим. Туйғуларим зарра бўлса ҳам алдамаганини қаранг-а!

Ойим бош силкиб маъқулладилар ва уни меҳмонхонага таклиф этдилар. Мен чой олиб кирдим. Аёл ҳамон сўзида давом этарди:

— Шу ҳам ҳаво бўлдими? Эрталаб осмон очик эди, зум ўтмай ёмғир қўйиб берди.

— Баҳор ҳавоси-да, нима дея оламиз, — кулиб елка қисдилар ойим, — деҳқонларга ҳам қийин бўлди.

Мен эса ажабланардим. Наҳотки бу аёл ана шу мужмал гапларни муҳокама қилиш учун келган бўлса?! Наҳотки, онамнинг, бутун оиламизнинг таҳлика-ю, ташвишлари замирида ана шу жўн гаплар ётган бўлса?!

Йўқ, ундай эмас! Икковлари ҳам ролларини бошлаб ижро этаётган актёрларга ўхшашарди шу тобда. Юракларидаги гапни мен тахминан қуйидагича изоҳлаган бўлардим:

Ойим: — Сен ярамас илонга кўзим учиб турган эмасди. Тезроқ дардингни айтгин-у, тўёфингни шиқиллат!

Соябонли аёл: — Сен олипта муаллима йўлимга тўғаноқ бўляпсан. Ҳали совунимга кир ювмабсан!

Ойим: — Ёмонлигинг сабабли Худо сен гўрсўхтани шунақа бахтсиз қилиб яратган!

Соябонли аёл: — Илоҳо, у сани ҳам бахтиқаро қилсин!

Ойим: — Сан гуноҳларга ботган бандасан, қарғишинг ўзгагамас, ўзингга уради.

Йўқ, улар ҳамон табассум ила мулоим гаплашишар, Орол денгизининг қуриётганлиги, Афғонистондаги воқеаларни сўзлаб, надомат билан бош тебратишар эди.

Эҳ, макри минг туяга юк бўладиган аёллар!

Энг зукко дипломатлар ҳам ип эшолмайди сизнинг олдингизда!

— Мен бир бахтсиз аёлман, — мақсадга андак яқинлашмоқчи бўлди меҳмон.

Лекин ойим, кутилмаганда унга нохушроқ зарба бериб юборди.

— Ўзини қоралаган ва бахтидан нолиган кимсалар ўзгаларни ҳам ёмонлаш, бахтсизлигини юзига солиш мақсадида шундай йўлни танлашади.

— Қўрқманг, сизни ёмонламайман, — заҳарханда қилди меҳмон.

— Ҳар ҳолда, мақтагани келмаган бўлсангиз керак, — истеҳзоли қулди ойим.

— Ҳа, тўғри лекин рост гап ҳам совуқ бир нафрат ва ғазаб билан айтилса, тухматга ўхшаб кетар экан. Биз аёллармиз — назокатдан ўзи маҳрум этмасин!

— Узр. Бунинг устига сиз менинг меҳмонимсиз, — икки қадам орқага чекинган боксчиларга ўхшаб, гап ўзанини ўзга ёққа бурдилар ойим.

Улар тагин бош мавзудан чиқиб, гўшт ва сут тақчилиги ноёблиги, қимматлигидан нолиб кетишди.

— ...картошка дегани ўзи нима, — давом этарди меҳмон, — бир килосини тўрт сўм деб ўтирибди, сўхтаси совуқлар! Гўшtdан қиммат-а, гўшtdан!

— Ойлик олиб яшайдиганлар учун қийин, — қўшилдилар ойим. — Амалдорларга эса барибир: уйларига келтириб ташлашади.

Рақиблар ҳамон асосий масалага яқинлашишдан чўчишарди. Аниқроғи, бош мавзу оловдек лов этиб ёниб кетадиган бўлса керак. Ахийри, мақсадга ўтдилар.

— Мен ҳақимда сизга Меҳрож гапирган бўлса керак-а?

— Ҳа, ҳа, ҳурмати жуда баланд экан сизга.

— Меҳрож мўмин-қобил бола, — жавоб бердилар ойим. — Андак соддалиги бор, холос. Бўлмаса ўзи онасига ўхшаб тиришқоқ.

— Лоақал тиришқоқлигимни эътироф этганингиз учун қуллуқ! Синчков экансиз! Начора: олма остига тушади-да!

Ойим андак ҳушёр тортиб, давом этдилар:

— Мен сизни эмас, Махфират опани назарда тутяпман.

Орага сукунат чўқди. Пружина юмшаш ўрнига, баттар таранглашгандай бўлди. Меҳмон ғазаб ва ҳаяжонларини имкон қадар жиловлади: У овозига ёқимлироқ оҳанг беришга уринар, аммо эпломас эди.

— Унинг ҳақиқий онаси мен эканлигимни бинойидай биласиз!

У ойимга бир лаҳза синчков назар ташлаб, авзойидаги ўзгаришларни уқиб олишга ҳаракат қилди. Сўнг овозини кўтариб, давом этди:

— Шунинг учун ҳам соямдан сесканасиз!

— Овозингизни кўтаряпсиз, демак, сиз ноҳақсиз, — дедилар ойим.

— Йўқ, ҳақиқат именна баланд овоз билан айтилиши керак! Токи у гофил бандаларни уйғотсин! Шиорим шу! Бошқасини тан олмайман! Тан олмайман! Меҳрожни тўққиз ой пушту камаримда олиб юрганам ҳақиқат!

— Халқимизда бир мақол бор, — эътироз билдирмоқчи бўдилар ойим.

Лекин суҳбатдоши у кишининг гапини лабидан юлқиб олди.

— Вой, мақолга бало борми?! Меҳрожнинг томирларида менинг қоним оқади: Бу ҳақиқат ҳар қандай мақолу афоризмдан қудратли-ку!

— Биз жазавага тушиб кетяпмиз!

Меҳмон тагин аланима балоларни гапирди. Надомат чекиб, кўзига ёш олди. Бу курашда ойим бой бериб қўйишидан чўчиган дадам ниманидир баҳона қилиб, ичкари кирдилар. Ҳалиги аёл вазиятни батамом ўзгартирди, ўзини хору хасдай забун кўрсатиб, дадамга илтижо қилишга киришди.

— Домла, лоақал сиз мени тушунинг! Сиз журналист-ёзувчи экансиз. Суриштириб келса, қонун ҳам мен томонда. Наҳотки, адолатни ҳимоя қилмасангиз?!

Дадам каловланиб, савол бердилар:

— Бола ким билан қолмоқчи?

— Гап худди шу ерда, — бурролик қилди аёл. — Эндигина кўндирганимда, Рухсора Шароповна йўлдан уряптилар!

— Йўқ, сиз йўлдан ураётганда, мен ҳақиқатни айтдим, — дедилар ойим. — Агар Махфират опа оналик қилолмаган бўлса кетавер дедим! Ёки нотўғри айтибманми?!

— Нима кераги бор эди бу гапларнинг?! Нечун зуғум, нечун ситам?! Тушунсаларинг-чи, ахир, мен ўшанда уни болалар уйига топширишга мажбур эдим. Гўрингда тўнғиз қўпгур қайнонам билан ярамас эрим...

— Биз учун бу тафсилотларнинг кераги йўқ, — унинг сўзини бўлдилар ойим. — Ҳамма гап шундаки, Махфират опа уни ўн олти йил бағрида эъзозлаган.

— Лекин, — тагин ойимнинг сўзини кесди суҳбатдоши ва чап маммасини икки қўлаб ҳовучлаганча, давом этди, — мана бундай қилиб сут эмизгани йўқ!

— Сутингизни сиз ҳам дариф тутгансиз. У аёл бўлса, иштончаларини ювган, тушларида чўчимасин, деб бағрига босиб ётган, ўтайлигини бирор нокас айтиб қўймасин деб, шаҳарма-шаҳар кўчиб юрган! Бу ҳазилакам жасорат эмас! Бундай пайтда бағритош одам ҳам шафқат қилади, инсоний туйғулари жунбушга келади.

Орага зиддек сукунат чўқди. Монологлар гуёки тугаб қолгандай эди. Лекин соябонли хоним овозини пасайтириб, киноямуз давом этди.

— Ҳа, шафқат керак! Фақат у аёл эмас, мен ҳам раҳму шафқатга муҳтож одамман! Келинлар, бундай қиламиз: сиз менга болаларингиздан бирини беринг - олиб кетаверман! Махфират хола ҳам жабр кўрмайди, мен ҳам. Ахир, сизларда беш фарзанд-ку! Бунинг устига сизлар замоннинг пешқадам кишилар!

Айвонда бу гапни эшитиб ўтирган Моҳинбону иккаламиз чўчиб кетдик. Синглим бегона бир аёлга эргашиб кетишни кўз олдига келтирди, шекилли, бирдан йиғлаб юборди. Шукрким, ойим шиддат ила қарши зарбага ўтдилар.

— Сиз жўжаларини ҳимоя қилиш учун ўзидан неча чандон кучли калхатга ташланган товукни кўрганмисиз? Ёки ини бузилган мушук ҳали кўзи очилмаган боласини авайлабгина тишлаб, ўзи билан олиб кетганини кузатганмисиз? Ахир, биз инсонлармиз-ку!

— Катта ҳарф билан ёзиладиган! — гап сукдилар дадам.

— Мен жигарғушаларимни ана шу она товукдай бало-қазолардан ҳимоя қилдим, мушукдай авайлаб олиб юрдим. Сизга ўхшаб, туға солиб, етимхонага топшириб юбормадим!

Молодец, мамаша!!!

— Қисматимни юзимга солдингиз, - андак бўшашди аёл. ... Лекин бизнинг ҳар биримизни қандай кўргиликлар кутаётганидан беҳабармиз.

— Мени тушунмадингиз, — афсус чекдилар ойим.

— Қўрслик қилиб қўйиб, "мени тушунмадингиз, ундай демоқчи эмасдим", дейиш бориб турган мунофиқлик!

Машмаша авжга чиқа бошлади.

Боядан бери сукут сақлаб ўтирган дадам фалсафа сукдилар.

— Бир донишманда айтган экан: икки киши жанжаллашаётган бўлса, билки, айб ақллисида. Сиз икковингиз ҳам ақлли аёлсиз. Бир пиёладан чой ичиб, ўзларингизни босиб олинглар.

Дадам бунга ҳам қаноат қилмай, пиёлаларда чой узатдилар-да, вазиятни мўтадиллаштириш илинжида боягина газетадан ўқиганларини ҳикоя қилишга киришдилар.

— Капитализм ҳақиқатан ҳам инқирозга учради. Англияда сигарет, наша чекувчилар орасида ўн олти-ўн етти ёшли ўсмирлар ҳам бор экан. Эрондаги пахта плантацияларида ҳатто ўн тўрт ёшли болаларни ҳам ишлатишаркан. Американи айтмай қўя-қолай: негр автомашина харид қилса, ҳафталаб қозонни қантариб қўйишга тўғри келаркан.

Бу топда халқаро аҳволга бало бормиди?! Дадамнинг ўзлари ҳам буни ҳис этдилар, шекилли, сирғаниб чиқиб кетдилар. Аёллар баҳсни қолган жойидан давом эттиришди. Аввал аста-секин, кейин эса анча жиддий мунозара бошланиб кетди. Соябонли аёл оймидан Меҳрожга йўл кўрсатмасликни сўрар, гоҳида пўписага ўтар, аммо нуқул рад жавоби оларди. Машмаша авж пардага кўтарилаганда, Моҳинбону иккаламиз тагин хавотирга тушдик. Бу гал дадам уларнинг олдига анча жаҳл билан кирдилар.

— Энди бундай, синглим, — анча салмоқ билан зардалигина гап бошладилар у киши, ... хотинимнинг юраги ҳаста. Бунақа қилсангиз, касал бўлиб қолади. У ҳали бизга керак!

— Хўш, мен-чи? Мен ҳам инсонман! Онам бахтли бўлсин деб тукқан! Ёзувчи экансиз, маслаҳат беринг, йўл кўрсатинг!

У сўзамоллик билан жабрдийда ва жафоқаш эканлигини исботлашга киришди.

— Сиз ҳам детдомдан бирорта бола олиб, вояга етказинг!

Дадамнинг холис маслаҳати аёлга мутлақо ёқмаганини унинг авзойидан уқиб олиш қийин эмасди.

— Менинг ўрнимда бўлганингизда, именно шундай қилармидингиз? — сўради у истехзо билан.

Дадам андак дудуқландилар, сўнг иддао аралаш овозларини кўтардилар.

— Шу, бизни тинч қўйинг, илтимос! Дилсиёликка ҳеч тобим йўқ!

— Майли, — деди аёл тагин бир оз давом этган нохуш гуфтигўдан кейин. — Ўзига ҳавола қилдим: қизларингиз мендек бахтиқаро бўлсин!

Дадам тутакиб кетдилар. Кўзлари ола-кула бўлиб, юзлари таниб бўлмас даражада ўзгарди ва бақириб юбордилар:

— Тур, йўқол, жипириқ!

— Маданиятсиз!

Меҳмон ташқарига чиқиши билан физиллай бориб, соябонини қўлига тутқиздим ва эшикни ёпдим.

Ойим дадамнинг кўкракларига бош қўйиб, йиғлашга тушдилар.

ЙИГИРМА ОЛТИНЧИ БОБ

Ногоҳ болта ботди чинор жисмига...

Самарқанддаги ҳовлимизда меҳмондорчилик учун жамики шароит бўлса-да, одамлар аҳён-аҳёнда келишарди. Бу ерда эса аксинча: шароит кўнгилдагидай эмас-у, турли жойлардан келадиган хуштакалуф меҳмонлар кети узилмайди.

Бугун дадам эргаштириб келган меҳмон тахминан йигирма тўрт-йигирма беш ёшларда эди. Меҳмонни таърифламоқчи бўлсам, унинг қорачадан келганлиги, новчаллигини алоҳида таъкидлаб ўтишга тўғри келади. Темир (кумуш) тишлари йирик-йирик бўлиб, қоп-қора мўйловчаси кўзга яққол чалиниб туради. У ҳақда тагин нима десам бўларкан?! Кийимлари уринганлиги сабабданми хижолат чекиб турганга ўхшаб кетарди. Бошқа меҳмонларга ўхшаб қорачиқларида севинч нурлари жилоланмас, аксинча, атрофга дардчил ва маҳзунроқ боқарди.

Дадам оймимга берган қисқа ахборотдан аён бўлдики, унинг номи — Ҳожимурод (дадам шунчаки Ҳожи дердилар) экан. У тўғри қамоқдан чиқиб келаётганини эшитгач, ойим хавотирлангандай бўлдилар. Менинг эса қизиқишим чандон ошиб кетди. Негадир одамларни тиканли сим ортида туттиш тасаввуримга сира ҳам сизмасди. Бунинг устига Ҳожимурод дегани қотил, хоин ёки жосусга ўхшамас, зотан, ёмон ниятли одам бўлса, дадам сира ҳам эргаштириб келмаган бўлардилар.

Талай саволларимга жавоб топиш илинжида нуқул дадам билан меҳмон атрофларида парвона бўлиб юравердим, устма-уст чой дамлаб келдим, бир чеккада дарс тайёрлаган киши бўлиб, зимдан меҳмонни кузатдим, унинг гап-ларига қулоқ тутдим.

Дастурхон бошида кўп гапирилмади. Меҳмон дадамнинг устма-уст, шу билан бирга, пайдар-пай саволларига мухтасар жавоб қайтарар; тафсилотларни ва хотираларни эслашни хушламас эди. Аллақандай нафрат ёки армон очилиб гапириши учун монелик қилар, гоҳида бир нуқтага узоқ тикилиб қолар, бошини билинар-билимас тебратиб, надомат чеккандай бўлар эди.

— Беш йил, — деди у астагина, дадамнинг: “Кўришмаганимизга неча йил бўлди?” — деган саволига жавобан.

- Ўшанда мактабда ишлардингиз-а?
- Ҳа, пионервожатий эдим.
- Эсимда, эсимда. Газетада босилган мақолангизни ҳам кўрсатгандингиз.
- Шеърларимни ҳам.
- Бир шеърингизни ёдлаб ҳам олгандим.

Дадам аввал андак эслаб олдилар, сўнг бир оз тутилиб, гоҳида меҳмон мада-дига суяниб ўқидилар:

**Ҳаётда рўй берар фаройиб ишлар:
Во ажаб, во ажаб нечун кишилар
Бурро тўтиқушни, ҳассос булбулни
Қафасга солишар?
Аммо ҳеч қачон
Машъум бойқуш,
Шумхабар зағизгон
Қафасга солинмай, озод юради,
Даврон суради.**

Меҳмон билинар-билинемас жилмайди. Шунда ногоҳ кўзлари йилтиллаб кетди. Бу нур меҳмонга шоҳисталик ва шафиқлик ато этгандай бўлди. Шу тариқа Ҳожи (мурод) ўз сардафтарини бирин-кетин варақлашга киришди. Йўқ, у кўпроқ ўша пайтда ёзган ҳаётбахш, қувноқ шеърлари, ҳамду сано билан йўғрилган мақоаларини тилга олиб, ношуд, нотавонлигидан надомат чеккан бўлди. Ўтган йиллар давомида бошидан кечирган мусибатлари кўзини мошдай очиб қўйганини таъкидлади.

Алламаҳалдан кейин меҳмонхонада дадамга ва Ҳожи акага ўрин солмоқчи бўлишганда, ўзим учун ҳам кўрпа олиб кирдим. "Майли, — дедилар ойим ҳам, — эркаклар бир уйда ёта қолсин."

Лекин биз ярим тунгача ухламадик.

— Ярамас терговчи креслога ўтқизди-ю, — давом этарди меҳмон, — икки билагимдан суянчигига, тўпигимдан оёғига зичлаб боғлади. Қимирломай қолдим. Кейин бошимни кучоғига олиб, бор кучи билан чапга буради. Азбаройи шакартомирим узилгандай бўлиб кетди. "Бўйнингга ол, деяпман, бўйнингга ол", дерди нуқул. Ўзим тенги ўзбек бола-я! Ўйлаб ўйимга етолмайман: бу даражада ваҳшийлашишга қачон улгурди экан?!

— Барибир, хато қилибсиз, — унинг сўзини бўлдилар дадам.

Меҳмон ҳам андак жимиб қолди: Сўнг ўзгача оҳангда давом этди:

— Домла, кечирасиз, аччиғингиз келмасин: юмшоққина ўринга чўзилиб олиб, бу гапни айтиш осон. Баданингизга озгина игна суқилса, қанча азият чекасиз. Ҳатто ари чақишидан ҳам чўчийсиз. Менга дўзах азобини рўпара қилишди. Инсон улар учун азбаройи кўнғиздек гап. Истаса, товони остига олиб, эзгилаб кетаверарди, олчоқлар! Ҳибсга олган қуналари кэлээга ётқизишди. Ишонасизми: беш кишилик хонага ўн олти кишини тиқиштиришди. Ҳаво етишмай қолди. Деразани очиб қўйишни илтимос қилдим, аммо-лекин кўнишмади. Ҳавони, табиат бериб қўйган ҳавони раво кўришмади-я! Тасаввур қиялсизми? Шундай одамлардан мурувват ва адолат кутиш мумкинми?

— Ҳўш, кейинчи? — давомини эшитишга шошилдилар дадам.

— Барини рад этдим судда: ичганим ҳам йўқ, ҳеч кимга қўл кўтарганим ҳам йўқ, бари тухмат! — деб туриб олдим. Бу ерда биқинимга тегишмади, тишимни синдиришмади, кекиртагимни ҳам тоблашмади. Ҳатто "сиз-сизлаб" муомала қилишди. Аммо-лекин рад этиб бўлмайдиган уйдирма фактлар, далиллар билан ҳиқилдоғимдан тутишди.

— Ярамаслар! — жаҳлга миндилр дадам ва бир оз сукутдан кейин давом этдилар. — Лекин, барибир раиснинг сиздан бунчалик қасос олиши сабабини тушунолмадим.

— Сабаби, газетада ҳаммаси бўлиб беш қатор шеърим босилганди.

**Порахўр читтакни тутиб зағизгон,
Деда: бу одатдан кеч, текинтомоқ.
Сенга айтавериб, йиртилди томоқ.
Читтак ҳам порани узатиб шу он
Деда: бу йиртилган томоққа — ямоқ!**

Раис порахўрлигини билардим, аммо лақаби зағизгон эканлигини ҳаёлимга ҳам келтирмагандим. Умуман бу шеърни ёзишда ҳеч кимни назарда тутган

эмасман. Аммо-лекин раисга қаттиқ ботган экан. Ундан кейин бир мақоламиз чиқиб қолди. Районимизда рестороанлар, маишаттоҳлар кўп қурилатганлиги, лекин поликлиника, мактабларга кам эътибор берилатганлигини ёзган эдим. Бунга колхозимиздан ҳам мисоллар келтиргандим. Бир куни раис чақириб қолди. Қарасам, авзои чатоқ. Гапни ҳам чувалаштириб ташлаётти денг. "Ҳожимурод, мақоланг чиққан экан, тасдиқланмай турибди-ку. Район раҳбарлари дарғазаб... Бу мақолангга неча сўм беради ўзи? Ҳа, майли, гап бунда эмас. Энди рестороаннинг очилиш маросимига ким келганини биласан-а? Шахсан ўзлари... Шунинг учун бир нарса ёзсанг, аввал сўрашинг керак". Раис билан бўлган мулоқотимизни редакциядагиларга айтгандим, улар: "Ноймақул қилибди, сўраш шартмас!" — дейишди. Бу гал қишлоқ магазинларида арақ жуда кўплиги, китоб эса умуман йўқлигини ёздим. Бир ҳафта ўтмай тўйхонада мана шу мунофиқликни уюштиришди.

— Бу ҳақда редакциядагиларга хабар бердингизми?

— Такрор-такрор ёздим. Тарикча нафи бўлмади. Илоннинг ёғини ялаган раисимиз қилгиликни қилиб қўйиб, дадамга дадда ҳам берибди: "Бўлган иш бўлди, бирор йилдан кейин ўзим чиқариб оламан." Отамиз ҳам содда-да, туллакнинг шу гапига лаққа тушибди. Колхозимизга Шароф Рашидов келганда, арзга қираман, деган экан, умуман яқинлаштиришмабди. Кейин оғайнилардан пул тўплаб, Москвага йўл олаётганда: "Ундай қила кўрманг, айб ўзимдан ўтган эди", деган мазмунда мактуб йўлладим.

— Нега ундай қилдингиз? — ажабландилар дадам.

— Зукко одамлар ашшундай маслаҳат беришди, — деди ва бир лаҳза сукутдан кейин давом этди, — Емел деган шефимиз бор эди, казармада. Лақаби шунақа эди.

— Русми? — сўрадилар дадам.

— Миллагини билмайман, эҳтимол метис бўлса, аммо-лекин ўзбекча ҳам, тожикча ҳам гапираверарди. Русчани-ку қийиб қўярди. Ўша айтдики, ҳозирги амалдорлар орасида зармасти кўп, улар отангни бир корихол қилиб қўйишдан ҳам қайтишмайди. Фаррух, Ато амаки деган шерикларим ҳам буни маъқуллашди.

— Да, бу гапда жон бор, — қўшилдилар дадам ва беихтиёр сўрадилар: — Емель дегани қанақа шеф эди? Назоратчимиз?

— Йўқ, ўзимизнинг маҳбуслардан.

— Нима жиноят қилган?

— Эй, бу катга тарих.

— Одам ўлдирганми? — қизиқишлари сўнмади дадамнинг.

— Йўқ, мусичага ҳам озор бермайдиган одам. Гаплари ҳам тағдор, жўяли. Улар шунчаки битиб кетган амалдорлар, порохўрларнинг бойлигини тортиб олишган. Пугачёвга ўхшаб...

— Фалати, — қизиқишлари ортди дадамнинг, — олганларини булар ҳам ночор кишиларга тақсимлаб берганми?

— Назаримда ундай қилишмаган, барини жамғаришган. Лекин жа-а тадбиркорлик билан иш кўришган. Бўрига ўхшаб, нукул изларини йўқотиб юришган. Бугун Тошкентда бирорта ҳаромхўрни тунашса, эртаси Бухоро ёки Қаршида бошқа бир мутгаҳамни қон қақшатишган.

— Да, қизиқ, — суҳбатдошларини тергаб қўйдилар дадам. Менинг кўз ўнгимда эса "Капитан қизи" фильмидаги воқеалар узук-юлуқ бўлиб гавдаланди. Бойлигидан ажралиб, хонавайрон бўлган ҳокимлар, қасоскор казаклар ва уларнинг тадбиркор саркори.

— Емелнинг одамларидан тўрт-бештаси фақат разведка билан шуғулланган. Ашу пати юлинадиган товуқ қаердан қўшимча даромад қилади, жамғармани қаерга қўяди, уидага қачон, ким бўлади — барини аниқлашган. Гоҳида телефон қилишган, монтер, страхование агенти бўлиб уйларига киришган, қаерда нима борлигини чамалаб кўришган. Ҳамма нарса аён бўлгач, Емел юзига ниқоб кийиб, икки шериги билан бостириб кирган. Кўп хоналардан элик, юз минг сўмлаб пул ёки бойлик ўмариб чиқишган. Шуниси қизиқки, жабрдийдаларнинг аксарияти шикоят қилишмаган.

— Бош ёрилса, дўппи остида, — дедилар дадам.

— Ҳа, милиция ашу бойликларни қаердан топганини суриштириб қолиши мумкин-да.

— Пул кетса кетсин, обрў кетмасин.

— Партбилет ҳам, — қўшиб қўйди Ҳожи ака ва сўзида давом этди, — лекин бу дунёда бир умр чап бериб яшаб бўлмайди-ку! Улар Навоий шаҳрида қўлга тушишган. Операциянинг обдон пухта тузатилмаганлиги чап берган, бояқиш-

ларга. Йўқ, операция кўпам хом бўлмаган. Ашаддий бир порахўр терговчининг изига тушишган, улар ўшанда. Ҳамма нарса аён бўлгач, Емелнинг шерикларидан бири терговчига ички ишлар министрлиги номидан телеграмма йўллаб, зудлик билан Тошкентга етиб келишини тайинлайди. Терговчи учиб кетгач, тунда Емел ҳалиги уйнинг сигнал тугмачасини босади. "Хўжайинингиздан телеграмма келди", дейди ичкаридан овоз берган бекага ва у эшикни қия очиши билан сукулиб ичкари киришади-ю, тўппончани тўғрилашади. Тасодифни қарангки, ҳалиги аёл эрини кузатиб қўйиб, ўйнашини таклиф этган экан.

Шу ерга келганда, дадам кулиб юбордилар.

— Уйнаш кўрқиб кетиб, ярим яланғоч ҳолда иккинчи қаватдан сирғаниб тушади-ю, ўзини Емелнинг шериклари ўтирган машинага уради. Ҳайдашни буюради. Табиийки, улар кўнишмайди. Шунда прокурорлигини айтиб, пўписа қилади. Шу тариқа саннашиб турганда, одамлар тўпланадилар, милиция пайдо бўлади. Уларни олиб кетишади.

— Емел-чи? — сўрадилар дадам. Дарҳақиқат, шу топда мени ҳам қароқчиларнинг ўша сардори қизиқтираётган эди.

— У ўзини чеккароққа олади. Ҳар қалай пулига ишонади. Аммо-лекин ҳалиги уйнаш ҳақиқатан ҳам прокурор бўлиб чиққандан кейин дўстларни қутқаришнинг иложи бўлмай қолади. Бунинг устига ишнинг рафтори ўзгача тус олади. Ножинс прокурор қуйидаги мазмунда тушунтириш хати ёзади: дўстимни кутатгани келсам, андак кечиккан эканман, шунда бека дастурхон ёзиб, анор, анжир қўйди. Мен энди улардан танаввул қиламан, деб турганда, бу қароқчилар бостириб киришди.

— Вой, корчалон-ей, — дедилар дадам.

— Судда, — давом этди меҳмон, — баҳсу мунозара авж олиб, масала чигаллашиб турганда, орқада ўтирган Емел ўрнидан туради. "Хўш айтинг-чи, — дейди у прокурорга, — анору анжир еб ўтирган бўлсангиз, нега ташқарига ярим яланғоч ҳолда югуриб чиқдингиз?"

Прокурор саросималаниб қолганда, судья Емелнинг кимлиги билан қизиқади. "Мен уйга бостириб кирган ўша қароқчи бўламан!" — дейди у. "Буни исботлаш керак", дейди судья. "Мен йўл қўйган хато — бунинг исботи, — дейди Емел. — Ўшанда уйнашлар кучоқлашиб ётиши мумкинлигини ҳисобга олманман". Хуллас, ҳужжатлар қайта терговга оширилган ва бир неча ойдан сўнг суд Емелни етти йил муддатга озодликдан маҳрум этган.

— Шерикларини-чи? — қизиқдилар дадам.

— Гап шунда-да, Емел бор айбни бўйнига олиб, уларни қутқариб қолади. Аммо-лекин Емел дегани қамоқда ҳам шоҳона яшади. Чунки шериклари дуч келган итнинг оғзига пул билан уришарди. Барақда туғилган кунини нишонлади, маҳоват эмас-у, юз шишалар арақ билан коньяк қўйиб берди.

— Қамоқда ичимликни қаердан топишади? — қизиқиб қолдилар дадам.

— Назоратчиларнинг ўзлари олиб келишади. Ашу турма бошлиғи ҳам Емел билан соз эди. Зиёфатга казо-казолар келишди. Мен ўшанда "Тушкунлик" деган шеъримни ўқиб бергандим, Емелнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Демак, яхши шеър экан-да, — унинг сўзини бўлдилар дадам. — Қани эшитайлик-чи.

Орага сукунат чўқди. Ҳожи ака паст ва маҳзун оҳангда шеър бошлаб юборди:

**Бу тун бобожоним кирмиш тушимга,
Эркалаб сўзламиш марҳум мўйсафид:
Қўйгин, кеча қолгин золим дунёдан
У дунё — бебаҳо
Сердари, ноумид.
Бу дунё гуссасиз, вамсиз, жигарим.
Пулга зориқмайсан — пулсиз бу олам.
Буйруқ бермас бунда одамга одам,
Ташвишдан, гийбатдан қутулгин абад...
Бу ерда асаблар эркиндир бирам...
Бу ерда, бу ерда ҳатто йўқ ўлим,
Келақол, бўтам!**

Улар тагин жимиб қолишди. Сўнг меҳмон давом этди.

— Шу-шу бўлди-ю, Емел билан ака-ука бўлиб қолдик. "Истасанг, — деди у, — мен шерикларимга айтиб, раисингни гумдон қилишим мумкин."

— Да, — ажабландилар дадам.

— Кўнмадим. Аммо-лекин кўли узун эди, шоввознинг. Пул бор эди-да! Жини

ёқтирмаган тийиқсиз назоратчилар танобини тортиб қўяр ёки умуман ишдан бўшатиб юборарди. Орада уч-тўрт кунлаб бедарак ҳам кетарди. Лекин жамғарган пули бир умрга етса керак! Ўзи ҳам айш-ишратнинг гадоси эди.

— Пул одамни бахтли қилиши мумкин эмас, — ўз ақидаларини айтдилар дадам. — Айниқса, қинғир йўл билан топилгани.

— Мен панжара ортида ишонч ҳосил қилдимки, — деди Ҳожи ака босиқлик билан, — пул деган нарса, истаган эшигингни очадиган сеҳрли калит экан. Пулинг бўлса, қамокхонада ҳам жаннатдагидай кун кўрсанг, пул бўлса, йўлинг-даги говни, рақибни олиб ташласанг, пул бўлса, ўқишга кирсанг, шифохонага жойлашсанг... Пулсиз маҳбуслар қадрни қумурсқадан ҳам паст эди.

— Фақат маҳбусларникигина эмас, — дедилар дадам бу гал хайрихоҳ оҳангда.

— Энди у ерда инсон қадрни сариқ чақага тенг-да. Шунчалик хўрлашдики..

— Ҳафа бўлманг, тақдир, — далда берган бўлдилар дадам.

— Йўқ, хафа бўлмайман! Кўзим мошдай очилди. Қамок сабоқ бўлди. Қис-матта қасдма-қасд яшашни ўргандим.

Бу билан меҳмон нима демоқчи бўлганини англолмадим. У бир лаҳза сукут сақлагач, сўзида давом этди:

— Пул топиш керак, пул! Ҳар қандай йўл билан бўлса ҳам!

— Қамок сабоқ бўлди, дегандингиз, демак, ундай эмас экан-да, — надомат билдирдилар дадам.

Меҳмон тагин жимида. Мен уни ухлаб қолди, деб ўйлагандим. У эса хотираларини мушоҳада тарозисига солиб кўраётган экан.

— Лагерда Фаррух деган рассом бола билан дўстлашиб қолдик. Олтин йигит эди. Шу айтардики, ҳаётда ҳар ким ўз дидига яраша сабоқ олади. Мадомики мен олган сабоқ сизга ўтиришмаган экан, начора, домла?!

У ўзини оқладими, дадамни айбламоқчи бўлди, ҳайтовур яхши тушунолмадим. Шу топда мени Фаррух деган рассом йигит кўпроқ қизиқтириб қолганди. Не гуноҳ қилиб ҳибсга тушиб қолдйкин, шўрлик?! Ҳар қалай дадам жонимга ора кирдилар.

— Бу, рассом қанақа ножўя иш қилиб қўйган?

— Эй, бир фалокат! Ўзи рассомларнинг табиати ғалати бўлади. Болага ўхшаб кетишади улар. Тушуниб керак, бояқишларни. Фаррух ҳам тасодифан тушган.

— Қандай? — шошилдилар дадам.

— Бола пақир дарё бўйидаги бир теракни яхши кўриб қолган.

Дадам кулдилар.

— Одам игни, мушукни, какликни яхши кўриб қолиши мумкиндир, аммо...

— Ашуда, ишонимайди, — деди Ҳожи ака, — Фаррух ўша азимжусса теракни таърифлашга тушса, ўзингиз ҳам меҳр пайдо қиласиз унга. Танасига икки кишининг қулочи зўрга етарди дейди. Сағриси жимирлаб турадиган оппоқ дулдуалар бўлади-ку. Теракнинг бадани ҳам шунга ўхшаркан. Ҳатто шамол бўлмаганда ҳам барглари бир маромда дилкаш хониш қилиб ётаркан. Мен ашу таърифлардан кейин "Бойсундаги оқбадан терак", деган шеър ёздим. Ҳоҳишингиз бўлса, ўқиб бераман, аммо лекин узунроқ.

— Майли, кейин ўқирсиз, — дедилар дадам, — аввал Фаррухни гапиринг: нима жин уриб қамалиб қолди?

— Фаррух бора-бора ўша теракни ҳар куни соатлаб томоша қиладиган, бошқа ёқларга кетганда, соғиниб қоладиган бўлади.

— Хўш?!

— Кейин зўр ҳафсала билан унинг расмини чизишга киришади. Бир куни эрталаб бўёқ-мўёқларини кўтариб келса, терак одам бўйи баландликдан арраланиб, шохлари ерда хоку туроб бўлиб ётган эмиш. Табиийки, Фаррух татақиб кетибди, оташин бўлибди: "Мен хун оламан, унинг кушандасидан!" — дебди. Бир донишманд айтган экан: "Оғзимдан чиққан сўз ... ҳокимим, бўғзимда қолгани қулим". Жаҳл билан Фаррухнинг оғзидан чиққан ўша сўз кейинроқ кишанга айланишини ҳеч ким хаёлига келтирмаган албатта. Маълум бўлишича, бир ҳамқишлоқларининг асалариси кўчиб, шу терак қавагига жойлашган экан. Асаларичи ҳарчанд қилса ҳамки, ариларни чиқариб ололмабди; кейин азимжусса теракка арра солибди. Бўлган гап шу! Орадан бир неча ой ўтгандан кейин Фаррух дарёдан ток билан балиқ овлаётганда...

Меҳмон салдан кейин дадамга савол билан мурожаат қилди:

— Қўрганмисиз, шунақа балиқ овлашни?

— Ўзим овлаганман, — ҳозиржавоблик қилдилар дадам ва сўзларини далиллаш учун бўлса керак, тафсилотини ҳам ҳикоя қилишга киришдилар.

— Симнинг бир учини илгак қилиб, симёғочдаги токка улайсиз-у, бўёғини сувга ботирасиз. Зум ўтмай балиқлар, қурбақалар чалқанча бўлиб чиқаверади.

— Фаррух ҳам шундай қилган-да, — давом этди Ҳожи ака, — қирғоқдаги болалардан бири балиқлар оқиб кетишидан чўчиб, ўзини сувга отади ва зум ўтмай қалқиб чиқади. Уни ток урган бўлади. Яна тасодифни қарангки, ҳалиги бола асаларичининг ўғли экан. Фаррухнинг бундан бир неча ой олдин айтган ҳалиги гапи ўзгача маъно билан протоколларга қайд этилади. Шундай қилиб, қамаб юборишади.

Меҳмон жимиди. Дадам ҳам индамадилар. Мени эса уйқу боса бошлади. Орадан қанча вақт ўтганини эслолмайман, бир маҳал уларнинг гўнғиллаб гаплашишларидан уйғониб кетдим.

— ...тожик эди-ю, паспортига "ўзбек" деб ёзилганди, Ато амакининг. Асли бухоролик. Икки марта партиядан ўчирилиб, уч марта қамоққа тушган эди, шўрлик.

— Ҳа, демак...

— Йўқ, йўқ, у ерда қотиллар ҳам, безорилар ҳам бор эди, аммо Ато амакининг қип-қизил пролетарлиги билиниб турарди. Биз қамоқхона билан бирга, комсомол комитети учун маъмурий бино қурдик. Эрталаб солдатлар қуршовида ишга жунардик. Қутурган овчаркалар, вишкадаги сўхтаси совуқ соқчилар, ранги заҳил назоратчиларга биз кўникиб кетдик, лекин Ато амаки нафрат билан қарарди буларнинг барига. "Сен ана шу газандаларнинг расмини чиз, — дерди Фаррухга, — токи келажак авлод биз комсомол штабларини қай тарзда қурганимиздан воқиф бўлсин!" Фаррух бўлса ашу Ато амакини расмини чизди. Бўйи баравар қилиб... худди тирикдай. Емел: "Менинг портретимни шунақа қилиб чизсанг, минг сўм бераман," деди. "Мени кечирасиз, Емел ака, — деди Фаррух, — сизнинг расмингизни чизолмайман." У ерда Ато амақидан бошқа ҳеч ким ёлчителиб ишламасди ҳам. Чунки жон куйдириб ишлагани занғар маҳбуслар хуш кўришмасди. Шунга қарамай Ато амаки биримиздан илгарилаб кетарди.

Уйқу киприкларимни қаттиқроқ исқанжага олди. Меҳмоннинг гапи қулоғимга узук-юлуқ бўлиб кирарди. Ора-чорада тушимга ҳам ана шундай чала-чула воқеалар кириб, хотираларим билан чалкашиб, чувалашиб кета бошлади. Концлагер, инсонни ғажиб ташлайдиган даражада қонга ташна овчаркалар тушимга кирдимиз ёки хотирамда чарх урдими — ўзим ҳам эслолмай қолдим. Итдай вафодор жониворни одамхўр йиртқичга айлантирган кишилар ким эканлигини ўйладим, улардан нафратландим.

— ...Эллигинчи йили пахта заводини кўтаради, Ўзбекистон бўйича биринчи ўринга чиқаради. Шунда унга орден беришади. Тошкентда орденни тантана билан тақиб қўйгач, бир пиёла чой узатишади. Ато амаки одати бўйича чойни ичиб, унинг шаммасини деразадан ташқарига итқитиб юборади.

— Ҳўш, хўш? — тергаб қўйдилар дадам суҳбатдошларини.

— Кўриниб турибдики, бу ҳаракатда бирорта бадбинлик ёки ғайритабиийлик йўқ. Аммо чойнинг юқини ташқарига отиб юбориш унга ўн йилга тушишини ўзи ҳам, суҳбатдошлари ҳам ўшанда хаёлларига келтиришмаган, албатта. Чунки чой юқи дераза ортида ўрнатилган Сталин бюстининг бошига бориб тўкилишини тасаввур қилиб ҳам кўришмаган-да.

Уйқум баттар хуруж қилди. Аммо Ато амакининг тақдирини билиш истаги ундан устун келиб, иккала тирсагимга суяниб олдим.

— ... оқланиб келгандан кейин, — давом этди меҳмон, шаҳар яқинидаги колхозга ҳисобчи, бригадир бўлади. Кейин раисликка кўтаришади. Ато амакининг айтишича, олтмишинчи йилларнинг ўрталарида гўшт тайёрлашни кўпайтириш ҳақида қарор чиққан экан.

— Ҳа, Хрушчов пайти эди, — маъқулладилар дадам, — шахсий моллар билан отларга қирон келганди.

— Ато амакининг колхозда икки юз бош зотли қорабайир бор экан. Отахон ашуларни гўштга топширилган қилиб расмийлаштиради-ю, барини Қизилқумга ҳайдаттиради. Олти ойдан кейин келган ревизия эса бу найрангни англаб қолади. Ато амакини бу гал кўзбўямачилиқда айблашади: партиядан ўчириб, ишини терговга оширишади.

— Бечора, бечора...

— Билмадим, неча йил ҳам ётиб келгандан кейин, Бухородаги пахта заводида рабочи бўлиб қиради. Энди боши шунча деворга теккан одам қобил-мўмин бўлиб юриши керак-ку. Йўқ, отахон ундай қилмайди. Етмиш тўққизинчи йили шахсан Брежневга хат ёзиб, биринчи секретарь билан ҳомийлари пулу олтин тўплаш билан машғул эканини маълум қилади. Текшириш пайтида, саркотибнинг пора олганини кўрдим, деган мард топилмайди. Шундай қилиб, шўрлик Ато амакини тухматчи сифатида етти йилга қаматишади.

Меҳмон тин олди. Дадам алланима дедилар. Мен гапни охиригача эшитолмай ухлаб қолибман. Уйғониб кетганимда, меҳмон шеър ўқирди.

**Ногоҳ болта ботди чинор жисмига
Бир ингради дарахт, тўқди аччиқ ёш.
Ажаб, ўт кетса ҳам бор вужудига
Йиғламас эди-ку, берарди бардош?!**

**Болта сопин таниб, чекканди қайғу,
Ахир, ўз шохидан бўлган эди у.**

ЙИГИРМА ЕТТИНЧИ БОБ

М а н г л а й и қ о р а ч о л

Мазкур санатория хусусида сўз юритадиган бўлсам, энг аввало, унинг табиати бағоят бетакрор эканлигини таъкидлаб ўтишим керак. Остонадан ҳатлашингиз билан вужудингизга майин ва салқингина шабада урилади. Озгина одимлашингиз билан сув сепилган намчил асфальт йўлак иккига бўлинади. Тўғрига кетадиган бўлсангиз, азимжусса чинорлар, тераклар, эманлар, липаларнинг шохлари бир-бирига айқашиб кетиб, ўзига хос сайргоҳ барпо этганига ишонч ҳосил қиласиз.

Бу йўлка сизни ошхона, кўл ва боққа олиб боради

Чап томондаги йўлка ҳам шунақа сўлим. Шундайгина асфальт юзига оқ бўёқ билан "Саломатлик сўқмоғи" деб ёзилган. Ҳадемай, дарахтлар орасида пойдевори оқ мрамар билан безатилган кўп қаватли бино кўзга ташланади. Бу — бош корпус.

Биз истиқомат қиладиган хонача ана шу корпуснинг биқинида. У пастроқ, кўримсиз, зах. Айтишларича, бир рус аёли (врач) урушдан илгари шу ердаги минерал сув таркибини ўрганиб, биринчи бор беморларни даволаган экан. Ўша пайтларда бу кўримсиз хоначада ҳам ўзи яшаркан, ҳам беморларни қабул қиларкан. Кейин йиллар ўтиб, шифохона кенгайиб борган, албатта.

Назаримда, мен гапни анчайин ўртасидан бошлаб қўйганга ўхшайман. Санаторияга келиб қолишимиз тафсилотини андак гапирсам, тасаввурингиз айқаш — уйқаш бўлиб кетиши ҳеч гап эмас.

Мен каникулга чиқиб, нима қилишимни билмай, дадам таъбирлари билан айтганда, сандироқлаб юрган кунларим эди. Катталар Самарқандга жўнатишга ваъда беришди-ю, аммо табиийки, бажаришмади. Худди шундай кунларнинг бирида ойим дадамга эътибор талаблик билан дедилар:

— Муаллим, менинг синфимдан тўрт-беш болани санаторияга ишга сўрашяпти. У ерда помидор, зардолу, олма теришармиш.

— Хўш? — сергакландилар дадам, коса остида нимкоса борлигидан шубҳаланиб.

— Ўн-ўн беш кун ишлашади. Шароит жуда яхшимиш.

— Так?! Иннайкейин-чи?

— Улуғни ҳам юборсак дегандим.

Дадам яна батафсилроқ сўраган сари у киши бурро жавоб қайтариб, боришим зарурлигига урғу беравердилар. Баҳсу мунозара, одатдагидек, дадам жимиб қолгунча давом этди ва икки кундан кейин биз мактаб ҳовлисида тўпландиган бўлдик.

Шерикларим юқори синф ўқувчилари эди. Ораларида ёши ва жуссаси кичиги мен эдим. Шунинг учун ҳам ойимнинг ногоҳон: "Улуғбек, сен буларга раҳбар бўласан", деган таклифи ноўнғай, ҳаттоки ғалати туюлди. Кейин билсам, нигоҳлариданоқ анча-мунча қувлиги сезилиб турадиган новчароқ ўсмирнинг ҳам номи Улуғбек экан; ойим ўшани бизга саркор қилиб тайинлаган эканлар.

Адашим ҳақида яна ҳам батафсилроқ гапирадиган бўлсам, шериклари у билан маълум даражада ҳисоблашиб иш кўришни таъкидлаб ўтишим керак. Улуғбек ҳазил-мутуйибага уста бўлиб, жини ёқтирмайдиган кишиларни нописанд қилиб, улар қиёфасига киришнинг кифтини келтирар экан. У бизни кутиб олган қоровул Файбулла амакига, биринчи кунидек, Герасим деб лақаб қўйди. Дарҳақиқат, у "Муму"даги Герасимга жуда ҳам ўхшаб кетарди. Елкалари баҳодирона, нигоҳлари ёқимтой эди. У гунг эмасди, аксинча, кўп гапирарди. Ёнидан жилмайдиган чўпон ити бўлиб, тайинли лақаби йўқ эди. Эгаси гоҳида Олапар, гоҳида Рэкс деб чақирарди. Аммо уни адашим Муму, мен Бўри деб атадим. Унга

Бўри деб лақаб қўйишимнинг боиси шундаки, ёш бўлса ҳам олди оёқларининг боддирлари йўғон, панжалари бақувват эди. Жонивор гарчанд ўз хўжасини жуда яхши кўрса ҳамки, бошқалардан ҳам бегонасирамасди. Эркалаб сўз қотишингиз билан пойингизда чалқанча ётиб олиб, мурувват кутарди. Шунда кўзлари ғариб ва бечораҳол боланикига ўхшаб кетарди.

— Бугун ўрик терамиз, — деди Ғайбулла ака, эртаси куёш чиқар-чиқмас, — қоровулхонадан челақ олиб чиқинглар.

Биз ошхона ёнидан ўтиб, катта боғ томон юрдик. У тиканли сим билан ўралган бўлиб, қаровсизликдан анчайин ночор аҳволга тушганди. Бефаҳм ошпазлар овқат қолдиқлари, картошка, пиёз пўчоқларини дуч келган жойга ағдаришганди. Фаррошлар ҳам уларга ўчакишгандай турли-туман увадалар, дори-дармондан бўшаган шишалар, ишдан чиққан асбоб-ускуналарни шу ерга келтириб тўкишганди. Сасиб-бижғиб ётган ахлатлар олдида тезроқ ўтиш учун жадалроқ юрдик. Аммо ичкари кириб ҳам дилимиз рўшно бўлмади. Сувсизликдан қовжираган ниҳоллар, остига тўкилганича ачиб ётган олма, ўриклар нохуш манзара касб этганди. Боғ этагида помидор, картошка экилган бўлиб, палаклари қаровсизликдан бужмайиб қолганди. Ўртароқда тўшалган плёнкада кимдир палапартиш ўрик ёйганди.

Ҳадемай Ғайбулла ака узун ходани олди-ю, оёқларини андак кериб, ғарқ пишган ўрикни қоқишга тушди. У дарахт шохларига зарб билан урганда, мева дув этиб тўкилар ва биз териб улгуролмасдик. Мен қоровул ҳаракатини кузатиб, "Муму" ҳикоясида Герасимга берилган таърифни эсладим.

"... узун ва маҳкам елка пайлари худди пишангдек гоҳ кўтарилиб, гоҳ тушиб турар эдики, ана шу пайтларда уни томоша қилиш жуда ҳам мароқли эди."

Ғайбулла амаки ҳадемай қўшни дарахт томон ўтиб кетди. Биз қоқилган мевани пешма-пеш териб, плёнка устига ёйишга киришдик. Бу юмуш қарийб тушгача давом этди. Кейин дам олдик.

Ёдингизда бўлса, И. Турганев (бу машҳур ёзувчига бот-бот мурожаат қилаётганим учун узр) ишбоши Гаврила ҳақида шундай деб ёзади: "Гавриланинг сирли кўзларига ва ўрдақ тумшугига ўхшаш бурнига қарабоқ, бу одамни ишбоши қилиб, тақдирнинг ўзи тайинлаган деб ўйлаш мумкин эди."

Мазкур жумлани ёдга олишимнинг боиси шундаки, бу даргоҳда ана шу Гаврилага ҳам жуда ўхшаш бир амакини учратиб қолдим.

Санаторияга келганимнинг учинчи ёки тўртинчи куни эди чамамда. Ғайбулла амаки бизни бош врачнинг хўжалик ишлари бўйича ўринбосари кутаётганини айтиб қолди ва зудлик билан унга эргашдик. Дарвоза олдидаги қоровулхонанинг шундайгина рўпарасида ёғоч карт қўйилган бўлиб, унда икки қўлига суяниб олганча бош врач ўринбосари (бу ерда уни каттадан кичик "зам" деб атаркан) ўтирарди. Қаршисида эса Ғайбулла амакидан ташқари сантехниклар, тракторчилар, шофёрлар, монтер, боғбон ва менга таниш бўлмаган ўн беш чоғли киши ҳукмдордан мурувват кутаётган гуноҳкор бандалардай (эх, бизнинг ўзбеклар!) қўлларини қовуштириб, бошларини бечораҳол эгиб туришарди. "Зам" бўлса бу ҳолдан роҳатланганиданми ёки одамларга яна зугум ўтказиш, уларни муте қилиш учунми, хотиржам сукут сақларди. Мен унинг қиёфасига разм солдим. Лекин бу мансабдорнинг асабийлиги ёки хушфёълиги, хафалиги ёки мамнунлигини аниқлаб ололмадим. Унинг ярим жиддий қиёфасида фақат ишни, интизомни ўйлайдиган жонсўз киши акс этгандай бўлар, лекин киши бу ҳолатнинг самимийлигига унча ишонмасди. Ишбоши қиёфасига қараб, ички кечинмалари эмас, ёшини ҳам чамалаш амри маҳол эди. Чунки уни қирқда ёки эллиқда деса ҳам бўлаверарди.

Ниҳоят, у бошини кўтариб, таниш тракторчига юзланди.

— Мотор нима бўлди?

Бу ердаги банди-мўминлар, шу жумладан тракторчи, кўп йиллик тажрибаларга таяниб, бу чиновникка қай ҳолда қандай жавоб беришнинг кифтини келтирадиган ижрочиларга айланиб қолишганди.

— Бугун олиб келаман!

"Зам" индамади, тагин бошини эгди: минглаб одамлар тақдирини ҳам қилаётган саркардадай, огир ўйга ботди. Қиёфасида файласуфона ўйчанлик билан бирга, аллақандай бечораҳоллик ҳам акс этиб кетдики, мен унга ачиндим.

"Зам" бу гал новчароқ кишига юзланди.

— Ман санга шефнинг топшириқларини айтган эдим-а?!...

Узилиб қолган бу каломда аллақандай таҳдид бор эди. Ҳалиги одам бунни сезиб, овози энгилгина титраганча, зорланибгина жавоб қайтарди.

— Олиб бордим, лекин ҳалиги одам кўнмади. Шу оддий венти́л ҳам бўлаверарди, никеллангани шарт эмас, деди.

— Шеф айтдиларми, демак бир гап бор! Балки, нозикроқ одам бўлса, кўнглини топиш керакдир. Бугун кириб, главврач топшириғи эканлигини тушунтир. Зангланган вентил тўғри келмаскан дегин.

— Хўп!

Бир лаҳза сукунатдан кейин ишбоши, кутилмаганда, Ғайбулла акага юзланди ва уни койишга тушди.

— Ғайби, сан болаларни ишлатмаяпсан-ку! Қўлингдан келмаса, айт! Буларнинг сроғи ҳадемай тугайди. Кейин қолган ишга қор ёғади.

Ғайбулла амаки ўзини оқлаш илинжида алланима деб ғулдуради. Иши жуда кўплигидан шикоят қилди. «Зам» бир парда тушиб, насиҳатомуз давом этди.

— Ҳа, энди ўзингдан қоладиган гап йўқ. Шеф боғ томонга ўтиб қолсалар, асаблари бузилади. Бу болаларнинг ўзи келиб қолгани йўқ. Казо-казоларга телефон қилдилар. Ҳа, энди санга ишонгандан кейин...

Биз ноўнғай ҳолга тушдик. Дарҳақиқат, кейинги кунлар ишимизнинг тайини бўлмай қолганди. Шунинг учун мажлис туташи билан боққа қараб йўл олдик.

Ғайбулла амаки, кайфи бузилиб, иззат-нафси топталган бўлса ҳамки, сир бой бермасликка ҳаракат қиларди.

Бугун ишимиз анча баракали бўлди. Икки пақир олма териб, ошхонага элтиб берганимиздан кейин, кечгача ўрик тердик. Тушликни ҳам шу ернинг ўзида қилишга тўғри келди. Ғайбулла амаки биринчи бор даврамизда ўтириб чой ичди ва очилibroқ гаплашди. Адашим бундан фойдаланиб, унга турфа саволлар бера бошлади.

— Главврач жуда кексайиб қолганга ўхшайди-я!

— Ҳа, етмишдан ошди.

— Нега пенсияга чиқмайди?

Ғайбулла амаки атрофга қолди.

— Пенсияга чиқса, ўлиб қалади! — У бу гап «ўзаро» эканлигини таъкидлагач, сўзида давом этди: — Чунки, бу ер жаннат-да. Эрталаб «Волга» уйдан олиб келади. Санитаркалар унгача чой, кофе тайёрлаб қўйишади. Кейин танишларига телефон қилади. Инсоф билан айтганда, бу санаториянинг катта каламуши ўша. Болаларининг барига машина, ҳовли-жой олиб берди. Катта ўғлини бултур хлопзаводга директор қилиб қўйди.

Биз жимгина тинглар эдик.

— Қўли узун чолнинг! Айтганини қилади. Мана шу боғни колхоздан тортиб олди-да. Асли уни бир муаллим барпо қилган. Раҳматли бўёғи Ўратепа, бўёғи Самарқанддан ниҳол келтириб ўтқазган. Ёнидан тўлаб, буддозер ёллаган. Тўғри, колхоз раҳбарлари ҳам қараб туришган эмас, ёрдам беришган, албатта. Шундай қилиб, боғ бизга ўтишини эшитиб, муаллим жуда норози бўлди. Тирикчилиги шу бордан эди-да. Москвагача ёзди, аммо наф бўлмади. Бултур ўлимидан бирор ой олдин, муаллим менинг олдимга келди. «Ғайбулла, — деди шикаста овозда, — инсонга бир қулоч ер кифоя. Лекин мен ерсиз, боғсиз яшолмасканман. Бошлигинга айт: мени лоақал боғбон қилиб олсин. Бутун санаторияни мева билан таъминлайман. Сизлар боғни кўз олдимда нобуд қиялсизлар.» Ўйлаб қарасам, гапида жон бордай, мани бир ўзим бу боққа қаролмасам. Бир куни шефнинг кайфи жойида бўлганда, минг бир истиҳола билан муаллим гапини айтдим. «Ҳалиги бизнинг устимиздан ёзиб юрган манглайи қорами?» — деб сўради у. Нима дейишимни билмай қолдим. Чол эртасигаёқ боғнинг атрофига тиканли сим торттирди. Мендан қаттиқ аразлади. Уч ҳафтагача саломимга алик олмади.

— Олмаса-олмас, — деди адашим нописандгина қилиб.

— Эй, ёмон кек сақлайди. Бир врачимиз бор эди. Бир мажлисда чолни сал танқид қилди. «Корпусни кенгайтириш қерак, токи колхозчи-ю, рабочийлар ҳам даволансин», деди. Шеф сўзга чиқиб роса жавради: «Мен келганимда, бу ер бойқушлар сайраб ётадиган хароба эди. Шу корпусни қурдирдим, участкани кенгайтирдим. Яхшиликни билиш керак-да! Иш тутишимиз кимга маъқул бўлмаса, тўрт томони қибла!» Кейин олти ойгача ҳалиги врачнинг саломига алик олмади. Ариза ёзишга мажбур бўлди, бояқиш!

Шу суҳбатдан кейин менда бош врачни кўриш иштиёқи пайдо бўлди. Эртаси кечки маҳал кабинетини олдида учратиб қолдим. У мрамар зинапоядан эҳтиёткорона тушган ҳамомно норғулгина шофёр «Волга» орқа эшигини очди. Атрофда турган уч тўрт киши чолга қараб қўл қовуштиришди ва табассум қилишди.

Букчайиб, муштдай бўлиб қолган чол юзида озгина бўлса ҳам фэйз ёки нуронийлик аломати йўқ эди. Қўл қовуштириб турганлардан бири (тепакал) тиржайиб борди-ю, қўлтиғидан олди, йўлма-йўл ўз дардини изҳор қилди. Шеф мийиғида кулиб, гапини маъқуллаб турди. Машинага яқинлашгач, ҳалиги тепа-

кал алақандай қоғоз узатди ва қўлидаги папкадан столча ясади. Чол қоғозга, бармоқлари қалтираганча, имзо чекди. Тепакал уч марта раҳмат айтди.

— Мендан салом денг, — қўйиб қўшиб қўйди у, — камина у кишига ҳам яхшиликлар қилган.

Бош врач шофёр ёрдами билан имилаб кабинага кирди ва орқа ўриндиққа чўкиб ўтирди. Машина кўздан ғойиб бўлгандан кейин ҳам унинг қиёфаси, ҳаракати алламаҳалгача кўз ўнгимда акс этиб турди.

Бугун кулбамизга алламаҳалда қайтдик. Эрталаб эса бизга бошқа топшириқ беришди.

— Бугун олма-ўрик терасизлар, — деди Ғайбулла амаки, — кейин вазага солиб, нозикроқ одамларнинг хонасига қўйиб чиқасизлар. Шеф гапича, улар кўнглини топиш керак экан.

Қоровул бизга челақ улашди ва ўша "нозикроқ одамлар"нинг ётоғи рақамларини берди. Адашим иккаламиз, бош врачдан ташқари, етти кишини мева билан сийлашимиз керак эди.

Биз хрустал вазага ток барги тўшаб, устига дид билан, олма-ўрик териб чиқдик.

— Аввал шефга кирамиз, — деди шеригим.

Дарҳақиқат, адашимга ҳам, менга ҳам чолни яқинроқдан кўриш, у билан гаплашиш иштиёқи тинчлик бермай қўйганди.

Қабулхонада ҳеч ким йўқ экан. Бу ҳолдан қувониб, ичкари шошилдик. Остона ҳатлаб, баббаравар салом бердик. Бош врач юмшоқ креслога ботиб ўтирар, тагин ҳам кичрайиб қолгандай кўринар эди. Лекин чолнинг ортида девор ба-равар қилиб чизилган расм салобатли эди.

Адашим аввал ўйлаб қўйган режасига биноан рол ижро этишга киришди. Вазани шефнинг шундоққина олдига қўйди-ю, орқаси билан тисарилиб олдимга келди ва шу ердаги муте одамларга ўхшаб, қўлини қовуштириб турди. Мен ўзимни кулгидан зўрға тийиб қолдим.

— Отинг нима? — ниҳоят минғирлаб сукунатни бузди шеф.

Шу тобда унинг учун исмимизнинг заррача ҳам аҳамияти йўқ эди. Буни илтифот деб билгани учун шунчаки сўраб қўйганди. Адашим буни ҳис этди ва ёлғон гапирди.

— Болтақул, отахон!

Чол кудди. Ғудурлаганича сўз бошлади.

— Бизнинг ҳам Болтақул деган қоқвош шогирдимиз бўтич эди. Кейин номи-ни ўзгартириб, Тельман деб қўйгандик. Ҳозир энди биринчи котиб. Бугун районни сўрайди.

— Менинг ҳам орзуим — биринчи бўлиш, — бурролик қилди Улуғбек.

Бу гапдан чол ийди.

— Бали, балли, ана шундай бўлиш керак. Орзу қилибсанми, албатта, етасан. Мен ўттиз икки ёшимда райижроқум раиси бўлганман. Мана шу санаторияга ишга келганимда, манглайи қоралар йўлини ҳам асфалт қилишмаганди.

У ўзини пойинтар-сойинтар мақтаб кетди. Кўп одамларга яхшиликлар қилганини эслади. Икки марта мажлис ҳайъатида республика сардори билан ёнма-ён ўтирганини батафсил гапирди. Шу пайт телефон жиринглаб қолди. Биз кетишни ҳам, қутишни ҳам билмай иккилашиб турганимизда, чол "сизларга жавоб" дегандай бош тебратиб ишора қилди.

Учинчи палатада бизни оппоқ кўйлақли, ўрта ёшлардаги киши қаршилади. Вазани қўлимиздан олиб, стол устига қўйди. Ўтиришга таклиф этди. Мана ана шу одамни ошхонада ва "саломатлик сўқмоғида" кўрган эдим. У менга маъқул бўлганди. Бугун ҳам биз билан бамаъни муомала қилди.

Ўн олтинчи хонада эса бунинг батамом аксига дуч келдик. Спорт формаси кийиб олган, қорни қаппайган, элик ёшлардаги киши бошини иккала кифтига қўйганича, шипга қараб ётарди. У ҳатто саломимизга алик ҳам олмади. Бу одамни бадбашара десангиз ҳаққингиз кетмасди: йўғон бўйнидаги ажинлар шарбати сиқиб олинган анор пўстига ўхшарди. бақбақалари ҳам қон тепгандек кип-кизил эди. Хонадаги қуланса ҳид терникими ёки ичкиликдан кейинги бадбўйликми — фарқлаб бўлмасди. Стол остидаги, тумбочка ёнларидаги ҳали очилмаган қоғоз пакетларга қараб, ана шу тўнғизни кўргани келадиган одамлар оз эмаслигига ишонч ҳосил қилса бўларди.

— Биз мева олиб келдик, — деди шеригим, гарчанд бу гапга заррача ҳожат бўлмаса ҳам. Жавобан у бошини билинар-билинмас тебратди. Аммо шеригим ана шу махлуқни гапга солиш учун чинакамига жазм қилганди.

— Яна нима истайсиз? Айтинг, олиб келамиз!

Сукунат чўқди. Жавобга интиқ бўлиб туришимиз уни тутактириб юборди.

— Заҳар! — деди баландроқ овоз билан кесатиб.

Адашим лаб жуфтлади, назаримда: “Ҳозир топиб келаман”, демоқчи бўлди. Сухбатдошимиз қиёфасида нохуш аломатлар пайдо бўлганини кўргач, чўчиб фикрдан қайтди. Биз саросимланиб, ташқарига чиқдик. Кейин, Ғайбулла акадан билсак, у Тайлоқбоев деган омбор мудури экан...

Ун учинчи хонада бизни эллик билан олтимиш ёшлар орасидаги, сочлари жингалак, ўзи ҳам жиккакроқ киши қарши олди.

— Буни ким бериб юборди? Главврачми? Яхши...

Адашим ўзига хос ясама хуштакаллуфлик, итоаткорлик билан унинг гапини маъқуллаб турди.

— Нечанчи синфда ўқилади? — сўради у шеригимдан.

— Ўнга ўтдим.

— Шоирлардан кимларни биласизлар?

— Навоий, Ҳамза, Ҳамид Олимжон... кўп ...

— Шамс Қамарни-чи?

— Биламан, у кишини телевизорда кўргандим, — ёлғонни қалаштирди адашим.

— Ўша Шамс Қамар — мен бўламан. Мана, китобларимни кўринглар.

Шоир бизга тўрт-бешта юпқароқ китобларни кўрсатди. Сўнг янги ёзган шеърларидан ўқиб беришга киришди. У ҳарчанд чираниб, қўлларини серпиб ўқимасин, зум ўтмай зерикдик. Ниҳоят, ҳазил шеърга навбат етди. Тушунишимча, бир қизча кийимларидан кейин, бувисини юзини ҳам дазмоллаб, ажинларини йўқотмоқчи бўлади. Шоир шеърни ўқиб бўлиб, қаҳ-қаҳа отди. Шеригим ундан ҳам баландроқ кулди. Мен зўрма-зўраки илжайиб қўяқолдим.

— Яна ҳазил шеър ўқийинми? — сўради шоир шеригимдан, унинг ясама қаҳ-қаҳасига алданиб.

— Йўқ, биз шошиб турибмиз, — деди адашим, — ҳозир еттинчи хонага киришимиз керак.

Шоир негадир кўзини олиб қочди.

— О, у табаррук хобгоҳда Маликабону яшайдилар. Лутфан у кишига бағишлаб баллада ёзмоқчиман.

Хонада икки аёл чой ичиб ўтирган экан. Мен уларни ҳам минерал сув фавворачаси олдида бир неча бор кўрган эдим. Шоир тилга олган Маликабону шеригига нисбатан ёшроқ, орастароқ эди. Бу аёллар бизга худди оналаримиздек, опаларимиздек муомала қилишди. Чой, шоколад билан сийлашди, ўқишларимиз билан қизиқишди. Ўрикни татиб кўргач, боғбонга ва бизга таҳсинлар айтишди. Мезбонлар жиддий бўлишгани учун шеригим ҳам ўзини жиддий, баодоб тутди.

Бешинчи палатада эса тағин ғалатироқ одам билан учрашишга тўғри келди. Қирқ беш-эллик ёшлардаги озғин бир амаки эди у. Эшикни очиб, остонада туриб қолдик. Мезбон бизни ичкарига таклиф этиш ўрнига, бошдан -оёқ кузата бошлади.

— Ким бериб юборди? — ниҳоят дона-дона қилиб сўради у, қўлимиздаги вазага имлаб.

— Главврачнинг шахсан ўзлари, — ҳозиржавоблик қилди шеригим.

— Нима мақсадда?

— Нозик одамларнинг кўнглини олиш учун.

— Обор! — деди у ва беихтиёр қўшиб қўйди: — Прокурор Муртазоев шунча йилдан бери совға олмаган ва бундан кейин ҳам кристаллигича қолади.

Бошқа хоналарда бунақа ғайритабиий одамларни деярли учратмадик.

Биз санатория ҳаётига шу тариқа тез ўрганиб, мослашиб олдик. Адашим эса бу ердаги кўпгина одамларга таассуб этиш, уларнинг устидан кулишни авж олдириб юборди. Биз бунинг оқибатидан бот-бот хавотир тортиб қолардик.

— Болалар, — деди у бир куни тантанавор оҳангда, — чолга бағишлаб шеър ёздим. Ҳеч ким йўқлигида хонасига қўйиб чиқаман. Мана, эшитинглар:

**Манглайи қора чол,
Қўлингга қалам ол
Аризангни ёзу
Пенсияга жўнаб қол!**

Биз мириқиб кулдик, аммо хавотирга тушиб, шеригимизни бу йўлдан қайтаришга уриндик.

Эртаси кечки овқатдан чиққанимиздан кейин адашим яна эътиборимизни ўзига қаратди.

— Ҳозир сизларга Маликашоннинг ҳажрида юрган лакалов ошиқларни кўрсатаман.

Унинг таклифи билан биз "саломатлик сўқмоғи" ёқасидаги скамейкага ўтириб олдик ва шериги билан қаерданам Тайлоқбоев пайдо бўлди ва ўзига хос кўрслик билан аёллар йўлини тўсди.

— Маликашон, шу скамейкага бир пас кетимизни қўяйлик.

— Узр, бошқа вақт, — чап бериб, олдинга ўтди аёл.

— А, қон қиманг-да, — деди Тайлоқбоев ўша алфозда.

Аёллар, бир-бирларига қараб, маъноли қулишди ва йўлда давом этишди. Мутлақо тескари томонга кетаётган ҳардамҳаёл шоир ҳам аёлларни кўрди-ю, орқасига бурилди. Аёллар бунини ҳис қилиб, андак саросимада қолишди-да, ундан қутулиш илинжида унга — фаввора томон бурилишди. Аммо Шамс Қамар барибир таъқиб этди, етиб олгач, ёнидан қовоз чиқариб, сурбетлик ҳамда мижвовлик билан шеър ўқий бошлади. Биз шеърни эшитолмадик, аммо ана шундай кап-капта одам ўзини хору хасдай ерга уриши — ўта бачканалик бўлиб туюлди. Шу билан бирга, бечора аёлларга ҳам раҳмимиз келди. Бундай назокатсиз, бошқача қилиб айтганда, молтабиат одамлар билан дам олиш — бориб турган азоб эканлигига ишонч ҳосил қилгандик. Чунки шоирдан кейин ҳам икки нота-ниш киши уларга хушомадгўйлик қилишди.

— Бугун тунда барини лақиллатаман, — деб қолди бир маҳал адашим.

— Спектакл қўясанми?

— Ҳа, комедия.

Мен бу гапга унчалик ҳам эътибор бермагандим. Кечаси соат ўн иккиларда адашим ҳаммамизни уйғотди.

— Туринглар, ҳозир спектакл бошланади. Фонтан майдончасини саҳна ҳисоблашга тўғри келади.

Биз эринибгина ўша томонга юзландик. Ярим тун бўлгани учун у ерда зор ҳам йўқ эди.

— Ҳозир саҳнага санаториямизнинг бефаҳм айғи Тайлоқбоев чиқади.

Дарҳақиқат, зум ўтмай, кимсасиз майдончада ҳовлиққанича Тайлоқбоев пайдо бўлди. Атрофга аланг-жалаң қараб олгач, скамейкага ястаниб ўтирди-да, кимнидир кута бошлади.

— Энди саҳнага шоир Шамс Қамар ташриф буюрадилар, — деди адашим тантанавор оҳангда.

Ва ҳаммамизни ҳайратда қолдириб, бир қўлида гул, бир қўлида қовоз (эҳтимол, шеър бўлса) тутган шоир кўринди. У оппоқ кўйлак кийиб, галстук боғлаб олганди. Шоир Тайлоқбоевни кўриб, ҳақиқатдан ҳам айиққа дуч келгандай чўчиб кетди, кайфияти бузилди. Тайлоқбоев ҳам унга ёвқараш қилиб қўйди.

— Бу рақиблар бир-бирлари билан гаплашишмайди, — шарҳлади адашим.

Ҳақиқатан ҳам улар бир-бирларига сўз қотишмади.

— Искирт прокурор кечикяпти, — бетоқатланди адашим, — наҳотки келмаса?!

Йўқ, келди. Ўзига хос эҳтиёткорлик, туллаглик билан пайдо бўлди у. Аввал дарахт панасидан мушукдай мўралаб, шоир билан Тайлоқбоевни узоқ кузатди. Ниҳоят, сабри чидамади шекилли, тиржайиб ўртага чиқди-ю, шоир билан гапга киришиб кетди. Шамс Қамар муштани серпиб шеър ўқидими ёки алланима ҳақида гапирдими — эшитолмадик. Аммо прокурор Муртазоев ёлғондан қаҳ-қаҳ отиб кулди.

— Тузук, тузук, Муртазоев ўз ролини ёмон ижро этмаяпти, — завқланди адашим.

"Комедия"ни мириқиб томоша қилиб, таажжубимиз ортиб бораётганда, қаерданам навбатчи врач келди ва ҳалигиларга, насиҳатомуз оҳангда, ярим тунда бундай юриш ножойизлигини уқтирди.

— Эҳ, финални бузди, ярамас, — жаҳлга минди Улуғбек.

— Финал қизиқмиди?

— Яна учта галварс келиши ва булар жанжаллашиб қолиши кутилари.

Биз кулдик ва бунинг боиси билан астойдил қизиқиб қолдик. Адашим биздан сир тутмади.

— Бу ўпкаларнинг бари Маликашоннинг номидан: "Ярим тунда сизни фонтан олдида кутаман", деган мазмунда хат олишган.

Тагин гуриллаб кулдик.

— Бу хатларни ўзим ёзиб, хоналарига қўйиб чиққанман.

Давраимизда тагин кулги янгради. Мен адашимнинг довюраклиги ва заковатига қойил қолгандим.

Муддатимиз охираб қолган кунлар эди. Ногаҳоний нохуш хабардан санатория сесканиб тушди: чолнинг ўғли қўлга тушибди.

Биз бунга унчалик эътибор берганимиз йўқ. Аммо санаторийнинг оддий фаррошидан тортиб, амалпараст ишбошисигача — бариси ўлимга маҳкум этилган махбуслардай ғамгин ва ноумид бўлиб қолди. Одамлар деярли ишлашмас, бурчак-бурчақда тўпланиб, хавогирона шивирлашар, алланималарни муҳокама қилишдан чарчашмас эди.

Бизни батамом унутишди шекилли, йўқламай қўйишди. Ҳатто муддатимиз тутагандан кейин ҳам ёдга олишмади. Бу ерда ишлаганимиз учун маълумотнома олишимиз лозим эди. Лекин бош врач бўлмаса, бу хумбошлар бирорта ҳужжат беришмаскан. Чолининг эса қораси кўринмай қолганди. Қабулхонага сўнги марта борганимизда котиба қиз: “У кишининг давлениялари ошиб кетган, ҳали-вери келмасалар керак”, деган дудмал жавобни берди.

Биз эртаси ноилож йўлга чиқдик. Автобус бекатига турганимизда, адашим санатория “каламушларига” сўнги бор қалтис ҳазил қилди. У телефон будкасига кирди-ю, шефнинг қабулхонасига қўнғироқ қилди ва овозини дуриллатиб гап бошлади:

— Алло, ким бу? Ҳа, секретарками? Хўш, дарҳол ўртоқларга хабар беринг: главврач оламдан ўтдилар. Ҳа, ҳа давления. Такдир! Жаноза бугун! Ҳа, ҳа...

У трубкани шартта жойига илди. Баримиз чўчиб кетдик, атрофга қайта-қайта аланглаб олдик.

Санаториядан анча узоқлашганимиздан кейингина мириқиб кулишга киришдик.

ЙИГИРМА САККИЗИНЧИ БОБ

Б о й т ў р а

Бир куни рўпарамиздаги уй айвонларига алақандай қизиқиш билан қараб кетаётиб, уларнинг бирида VII “Б” синфида ўқийдиган Бойтўрани кўриб қолдим ва қувониб кетдим.

Қисқаси, Бойтўра хусусида. Йўқ, шашмайлик, аввал ўтган йилдан буён кўпчиликнинг кўзига машғум кўриниб қолган уй айвони ҳақида сўз юритсам.

Бу хонадонда аввал бир милиционер яшарди. Хушфеъл, хушчақчақ (гарчанд милиционер бўлса ҳам) амаки эди. Намозгар маҳаллари хотини ва ёлғиз қизи билан сайрга чиқишни хуш кўрарди. Лекин шум қисмат бундай дилхушликларни кўп кўрди бояқишга.

Бир куни қизчаси пуфлаб шишириладиган катта коптогига талпиниб, балкондан тушиб кетади. Буни кўриб турган қизалоқнинг ойиси дил тўла дард билан фарёд чекиб йиқилади ва тақдирнинг бу ногаҳоний ҳамда бешафқат зарбасига тоб беролмай, деворга сунганича, жон беради.

Олам — тасодифларга тўла. Қизалоқ бўлса ўтирган ҳолатда коптогининг устига тушади-ю, сапчиб кетади. Унинг бирор ери лоақал лат ҳам емайди.

Ёдимда: эрталаб эшик олдида қора чўпон кийиб, бел боғлаган эркаклар пайдо бўлишди ва марҳумани машинага солиб (айтишларича, Фориш томонларга) олиб кетишди. Кейин милиционер ҳам бу машғум хонада яшай олмади шекилли, алақаерга кўчиб кетди. Балкон бир неча ойгача ҳовуллаб ётди.

Мен Бойтўрани билсам ҳамки, улар айнан шу уйда яшашларидан бехабар эдим. Унинг ўзини илк бор мактабимиз ҳовлисида, русий забон синфда ўқийдиган болалар даврасида кўрганман. Оҳудай ҳуркаклик билан жовдираб турган Бойтўрани баттол болакайлар тинмай мазах қилишарди.

— Вот он, настоящий бай!

— Шапка английский, пальто французский, башмаки японский.

Ҳаво совуққина бўлишига қарамай, у бошяланг эди. Йўқ, пальтосини ҳам “французча” деб бўлмасди. Бойтўра учун анча калта ва тор бўлиб қолган бу кийимнинг тўрт тутмаси тўрт хил бўлиб, иккала енгининг учидаги иплар титилиб кетган эди. Ботинкаси ёзлик бўлиб, кўчиб кетган тагчарми мис сим билан боғлаб қўйилган эди. Бунинг устига, Бойтўра уни пайпоқсиз кийиб олганди. Бу ҳол аслида кулгилимас, ачинарли эди. Унинг ёнини олмоқчи бўлдим-у, яна андиша қилиб қолдим. Лекин ночор ва ноўнғай ҳолда қолдириб ҳам кетмадим: имлаб чақирдим, сўнг эргаштириб кетдим. Шу-шу иккаламиз яқинлашиб қолдик. Дарсдан ҳам кўп ҳолларда бирга қайтадиган бўлдик.

Сезишимча, Бойтўра мактаб буфетига яқинлашмас, бирорта газета-журналга обуна бўлмас эди. Бундан ўзи ҳам хижолат чекиб, қимтиниб юрарди. Мабодо йўлда ўрис болалар кўрингудай бўлса, бошқа йўлдан юришни таклиф қилар эди.

Қирғий қувса каптар ини томон эмас, мутлақо бошқа ёққа қараб учишини ўқиган эдим. Чунки қонхўр рақиб палапонларидан воқиф бўлиб қолиши нохуш

холда. Бойтўра ҳам уйдаги сир-асрордан мутлақо оғиз очмас, уйига ҳам таклиф этмасди. Лекин мен уни бот-бот уйимизга олиб келардим.

Бечора бўлса ҳамки, хасис ёки қизғанчиқ эмасди. Роликли конкимни инъом этганимда беҳад қувонди ва ерда ола-чалпоқ қор бўлишига қарамай ҳайдаб юрди. Шу билан бирга, бирор тенгқури сўраб қолса, рад этмай берар ва унинг ортидан завқу шавққа тўлиб термулиб қолар эди.

Бойтўранинг дадаси — хийла қотма, соқоллари ўсган сергап амаки — пайдар-пай гапиршидан кайфи борлигини англаб олиш қийин эмас. Либослари уринган, гижимланган бўлиб, жисми ҳам шу ҳолга тушгандай эди. Оила бекаси тирикчилик деб аталадиган очкўз юҳо қошида беҳад толиққани сезилиб турарди. Нуқул жавраб гапирар, озғин ва рангпар эди.

Бойтўранинг тағин бир акаси, бир синглиси, уч укаси бор. Акаси аллақайси билим юртида ўқийди.

— Саккизинчини битирсам, мен ҳам ўша ерга бораман, — дейди Бойтўра, — билим юртида янги усти-бош беришади.

Энди уй жиҳозига кўз югуртириб чиқамиз. Уччала хонада ҳам бирорта қаравот йўқлиги каттадан-кичик шундайгина ерда ётишидан далолат берарди. Ҳарҳолда шифонер, шкаф, совутгич сингари заруратларга ҳам кўзим тушмади. Фақат емакхонада бурагичи ўрнига темир чойнак жўмраги суқиб қўйилган, корнуси оқиш пласмассадан ясалган, экрани хийла кичик телевизор бор эди. Иситиш батареяларига қатор чит иштончалар ёйилган бўлиб, хонани қўланса ҳиди босганди.

Бу оила қачондир Фориш тоғлари бағридаги қишлоқдан Мирзачўлга кўчма бўлган экан. Бойтўранинг дадаси у ерда аввал совхоз ишчиси, кейин магазинчи бўлибди. Ҳаётлари ҳам анча яхшиланган ўшанда. Ҳар хил ирим-сиримларга ишонадиган Бойтўра нақд қилишича, Вадим деган алақандай чолнинг ҳовлисини харид қилишлари жами кулфатлари боши бўлган эмиш, "Форишлик бобом: "Ўлик чиққан уй бехосият бўлади", десалар ҳам, дадам қулоқ солмадилар", дейди у, шу хусусда гап кетганда. Улар ўша машъум ва сертахлика ҳовлида бир йил ҳам яшамай, дадаси катта камомат қилибди. "Бунинг барини, — дейди Бойтўра, — ўша букир буғалтир қилган. У документларни атайин бузиб, чал-каштириб қўйган. Чунки дадам бир бор унинг муттаҳамлигини исботлаб берган-да!"

Қамалиб кетмаслик учун дадаси ҳовли-жойни, ҳатто уйдаги жиҳозларни ҳам арзон-гаровга пулабди, ёр-биродарларидан қарз кўтарибди. Такдир чап қўлини чўзган оила шундан кейин ўзини ўнгломай қолибди: дадаси тузукроқ иш тополмабди, ичкиликка берилибди ва ниҳоят, кун кўрмасанг, кўчиб кўр, деган нақлга амал қилиб, бизнинг микрорайонга келиб қолишибди.

Яна бу ерга кўчиб келишларига ўша балкондан тушиб кетиб омон қолган қизалоқ сабаб бўлган, у ҳам асли форишлик бўлиб, булар билан қавмдош экан. Бойтўранинг дадасини ишга (сув хўжалиги идорасига боғбон-қоровул қилиб) жойлаштириб қўйган ўша милиционер экан.

Хулмас, шунақа гаплар...

Бир куни уйларига борганимда зимдан дадасига разм солдим ва унинг ўйчан, маъзум қиёфасида бир изтироб кўрдим.

Қайсибирам кинода кўргандим: бетайин безориларми ёки аламзадаларми хотини, болалари билан кетаётган художўй одамни оёқлари остига олиб роса тепкилашади. Шунда ҳалиги жабрдийда ўрнидан туриб, худога илтижо этади: "Эй, парвардигор, бола-чақам олдида шунчалик шармисор қилгунча, омонатингни олиб қўяқолсанг бўлмасмиди?!"

Аччиқ қисмат Бойтўранинг дадасини ҳам ана шу жабрдийда художўй ҳолига солиб қўйганди. Лекин билишимча, бу одам аламини ароқдан олишга кўникиб ҳам қолганди.

Бойтўра ойисини эса бунчалик тушқунлик исканжасида қолган, деб бўлмасди. Бечораликнинг жамики зарбаларига қалқон бўлиб келаётган бу курашчан аёлнинг дилини умидбахш орзулар батамом тарк этмаганини далдакор сўзларидан сезиб олиш қийин эмасди. Бу аёл яхши кунлар умидини эрига юқтириш ҳаракатида эди.

— Майли. Золимларга худо инсоф берсин! Мен ишга кираман, ойлик оламан. Ҳадемай ўғилларимиз ҳам топарман-тутарман бўлишади. Сиз ҳам ўша қурғур арақни ташлайсиз...

— Лекин мен ипирисқи букрининг бошини олмагунча, аламдан чиқмайман! — деди у дилидаги беҳудуд интиқомни босиб. — Мени хонавайрон қилди, ҳамширағар!

— Худонинг унга аталган жазоси ҳам йўқ эмасдир...

Сал сукунатдан кейин бечора аёл эрини нохуш хаёлларидан чалгитиш уми-
дида анча тантанавор оҳангда давом этди:

— Ҳозир мен бошлаб макаронпалов пишираман. Мазза қилиб еймиз!

Бойтўранинг дадаси индамади.

— Шукр қилишни ҳам билиш керак. Уйда бир чимдим макарони билан
бир бурда нони бўлмаган одамлар қанча?! Бировлар қамалиб кетяпти, биров-
ларга ажал тегяпти. Худога шукур: биз сиҳат-саломатмиз!

Бунақа машмашалардан орзурдадил бўлган Бойтўра сирғаниб ташқарига
равона бўлди. Мен ҳам беихтиёр унга эргашдим. Иккаламиз одатдагидек, мик-
рорайонимиз ортидаги сокин зовур томон йўл олдик.

— Бу зовур эмас, зовурча, — деди Бойтўра етиб келганимиздан кейин, ала-
қандай ғурур билан, — чўлдаги зовурлар катта дарёга ўхшайди. Уйимизнинг
орқасидаги зовур хавфли эди.

— Нега? — тергаб қўйдим.

— У ерда алвасти бор эди.

Кулгим қистади.

— Ваҳима қилма.

— Ишонмайсан-а, Улуғ, — деди гинаомуз — ахир, мен бир неча бор овози-
ни эшитганман, ўзини кўрганман.

— Қанақа экан?

— Барзангидай! Ҳамма ёғини жун босган. Кўзлари ёнади!

— Қаерда кўрдинг?

— Кечаси деразамизни тақиллатди. Биз кўрқиб, овоз бермадик. Парданинг
ортидан қарасам, сочлари ўсиб, елкасига тушган ажина. Алланамалар деб ғул-
дирайди. Фақат иккита сўзини эшитиб қолдим.

— Нима деди?

— Золото, золото, — деди-ю, ўша қамишзорга қараб кетди.

— Ажина ҳам русча гапираркан-да? — ёлғонини фош қилмоқчи бўлдим.

— Нега гапирмас экан? Ҳозир русчани ҳамма билади.

— Ёлгон.

— Нон урсин рост! Форишлик бобом: "Бу Вадим чолнинг арвоҳи, ҳовлисига
қизилча (олтин) кўмган бўлса, ўшанинг илинжида келган, бундай пайтда Кулху
оллоху аҳадни ўқиш керак", дедилар. Менинча бўлса, у арвоҳ эмасди, ҳақиқий
алвасти эди. Аваллари қамишзордан эчки бўлиб маърагани, мушук бўлиб миёв-
лаганини юз марта эшитганман!

Дилимда энгилгина хавотир пайдо бўлди. Шабадада чайқалиб ётган қамиш-
ларга эҳтиёткорона назар ташлаб чиқдим. Шеригим бўлса ҳамон ваҳимали
гапларни ўзига хос ҳаяжон билан гапирарди.

— Лекин адамнинг тахминларича, у арвоҳ ҳам, алвасти ҳам бўлмай, Вадим
чолнинг бошини олган ўша шериклари эмаш.

— Уни шериклари ўлдиришганми? — қизиқишим тобора ортиб борарди.

— Менинча, шерикларимас, алвастилар бошини олишган. Тобутга қўйиш-
ганда, боши бир жойда турмай, юмалаб кетаверган. Кейин суянчиқ қўйишган.

— Бошини танасидан жудо қилишганди?

— Ҳа-да.

— Нега? Батафсилроқ гапирсанг-чи!

— Вадим бобо ондатра териси билан кундуз терисини телпак қилиб сотарди.
Жа-а бой эди, қурғур! Тиллоси кўп дейишарди. Лекин даргоҳига бирорта бего-
нани йўлатмасди. Ҳовлисида немис овчаркаси бўларди. Бир куни уйини мили-
ция босади. Биров «олтини бор» деб ёзиб берган экан. Тилло топилмайди, аммо
ертўлада бир милиционер оёғини қопқон қисиб қолади. Шу баҳона бўлиб,
синчиклаб ўрганишса, чол бу қопқон билан мушук тутаркан. Терисини ошлаб,
бончаб бўяркану телпак тикаркан. Одамлар кундузники деб сотиб олишаркан.
Ондатра ўрнига бўлса эчки терисини ишлатаркан. Ана шу қилмишлари учун
қамаб юборишди уни.

— Хўш, кейин-чи?

— Вадим чол уч йил деганда кириб келди. Кейин овчилик билан машғул
бўлди. Қўшотари билан чўлдан сайғоқ, тоғдан алқор отиб келарди. Гоҳида ти-
риклай тутиб оларди.

— Сотишгами?

— Шундай бўлса керак. Тоғда бир юр бор экан. Қишда ёввойи каптарлар,
какликлар, тоғ эчкилари ана шу қоронғу горга кириб жон сақлашаркан. Вадим
бобо фонарини олиб кираркан-у, жониворларни қийналмайгина тутиб оларкан.
Кейин бўлса, бошини кесиб, қопга соларкан. Юқорида турган шериги пешма-

пеш тортиб олавераркан. Бир куни шериги қопни тортиб олиб, шундай ағдарса, ичидан Вадим чолнинг боши юмалаб кетибди.

Рости гапки, эгим жунжикиб кетди, хавотирим тагин ошди. Аммо афсона ёки ҳақиқатлигини аниқлаб бўлмайдиган ана шундай мароқли суҳбатдан воз кечиш ҳам жўн иш эмасди.

— Ҳалиги одам дод деворибди, — давом этарди Бойтўра, — ҳаллослаганича милицияга ёгурибди. Кейин галалашиб ёрдан Вадим чолнинг бошсиз танасини тортиб олишибди.

— Қотилни топишдими?

— Йўқ, топишмади. Милиция бошлиғи буни Вадимнинг қамоқда орттирган жўраларидан кўрибди. Форишлик бобомнинг айтишларича, ана шу жониворларнинг деви бўлармиш. «Морбозро мор мекушад, оббозро об мекушад», дедилар у киши, буни ўша девлар қилган. Менингча бу — алвастиларнинг иши.

— Бойтўра, тур кетамиз, жўра, — дедим атрофга кўрқа-писа қараб олгач.

У йўқ демади. Йўл-йўлакай эса суҳбатни узилиб қолган жойидан давом эттирди.

— Кейин чолнинг ўғиллари ҳовлини сотишга қўйишди. Дадам бобомнинг гапларини ерда қолдириб, сотиб олдилар. Оқибат бунақа бўлди.

Мен Бойтўра билан хайрлашдим-у, ҳатто уйимиз йўлагига кўрқа-писа кирдим. Бурчақдан аллақандай кўланка чиқиб, кекирдагимдан оладигандай бўлаверди. Тушимда ...

Маили, кўяқолинг — бувим нохуш тушларни гапирма дегандилар.

Бир куни ойимга бу ночор оила ҳақида гапириб берган эдим, у кишининг шафқат томчилари зарб билан уриб қолди. Ҳафта ўтмай, мактабдан Бойтўранинг ойисига иш ҳам топдилар. Кейин Бойтўра ҳам ўша мактабга ўқишга ўтди. Шунга қарамай, мен у билан бўлишни, бебош болалардан ҳимоя қилишни канда қилолмадим.

Миразиз
Аъзам

БИР КУМУШ ТАНЛИ ҲАЁТНИНГ НАРЁҒИДА БОР ЭДИ

* * *

Сочаркан йўлларга ёғду чироқлар,
Нималарни кўрмади бу чироқлар?

Неча бор севишганлар ўтди йўлдан,
Кўрди кўзларида жоду, чироқлар.

Ўтаркан ёшу қари - ҳаммасида
Кўрди шодлик ила қайғу, чироқлар.

Ичи тўлди ҳайрату ғам, хабарга,
Сўзламоқни қилар орзу чироқлар.

Вале, кўрганларини айтмоқчи бўлса,
Одамларга бўлар кулгу чироқлар.

Чунки, тил бермаган унга Яратган,
Фақат йўлга сочар ёғду чироқлар.

* * *

Мен ҳақиқат излаганда ҳар эшиқдан бот-бот,
Бир кумуш дунёда кўрдим бир кумуш танли ҳаёт.

Бул кумуш танли ҳаётнинг нарёғида бор эди,
Бир яна сирли ҳаёт - чексиз, ҳудудсиз коинот.

Коинот жонли китобин саҳфаси - ранг, шуъладан,
Ким қироат қилса, унга кўрсатар минг мўъжизот.

Тунлари умтилдим унга Ҳақ сирин билгим келиб,
Сирғаларди бир гўзал андомли дилбар коинот.

Худди наргислар каби махмур нигоҳли кенг само
Кирпитиб киприқларин, айлар эди кунгилни мот.

Ошиғи ўлдим унинг, жонимга тушди бир каманд,
Кўк ила машғул хаёл учди баланд боғлаб қанот.

Сирли қушлар сайроғи ўрнашди дилга, вожаб,
Балки жаннат қушлари бу, балки булбулдир бу зот.

Еллари арслон мисол сойлар садосин тингладим,
Ул садода зоҳир эрди ларзакор олий сифот.

Қайга боқсам сир-синоат, мўъжизаки ҳадди йўқ,
Бир муаллиф дасхатики, тенги йўқ мангу баёт.

Ким ҳақиқат изласа, ўрнак берар олам ўзи -
Бу фикрдан Миразиз Аъзамда кучланди сабот.

* * *

Ойқизлар беркинмиш қайси уйларга,
Қаҳрамон бўлмишлар қайси куйларга?

Ақиқ дудоқчалар, мрамар елкалар
Келинчак бўлмишлар қайси куйларга?

Керакмиди ўйлаш... Шуни ҳам ўйлаш,
Севгилинг кетганин қайси тўйларга?

Ҳолинг ёмон бўлар, хушёр бўл, укам,
Қалбдан ўрин берма бундай ўйларга...

Нима бўлди, қара, Миразиз Аъзам,
Бир вақт кўнгил бериб сарвдай бўйларга.

* * *

Кўз очиб юмгунча ўтди-я ёшлик,
Воҳ, кимга айланди ул қаламқошлик?

Не бўлди оҳудай қаро кўзларга,
Қайга кетди кунлар ойлик, қуёшлик?

Ёшлик ипи қачон узилди, қайда,
Қачон оқбош бўлди тим қорабошлик?

Ичимда юракка ботади надир,
Йўқ-йўқ пичоқ эмас, нимадир тошлик.

Бир нарса кўринди олис уфқда,
Ҳа, ёшлик кетмоқда кўзлари ёшлик.

Миразиз, қўл берма бадбинликка, қўй,
У сенга қилмагай дўстлик, қардошлик.

* * *

Ох, маломат бўлди мунча юздаги гардим менинг,
Ювгани бир зот топилмас ичдаги гардим менинг.

"Телбалардек сўзлашурман ўз-ўзим бирла мудом,
Чун ўзимдан ўзга йўқ оламда ҳамдардим менинг."

Бир ўзим ҳатто ўтирсам ўз-ўзим-ла дардлашиб,
Ёқмагайдир кимга бу оҳим - совуқ сардим менинг.

Дўстми истаб, тўрт тарафга кўз югуртсам ёш тўкиб,
На еру на кўкда бордир доимий мардим менинг.

Сухбатимга энг ширин бир хотиримни чорласам,
Хифзима келмайди ҳатто ёди номардим менинг.

Бу кетишда қай тарафга юз бурарсан оқибат,
Одамизот, қалби лоқайд, мунча бедардим менинг?

Тоқу ёлғизлик фақат ўзига хос, ўзига хос,
Миразиз дер: "Не бало бу, бир бало дардим менинг?"

¹ Алишер Навоий байти.

Замира Рўзиева

ИНБИРАТЧИ
МУНОФАКАТ
ВАДАЛАШТИРИШ

Муҳаббатга тўла дилим бор

Ватан хуснинг бўлди ёгаётган қор,
Хуснинг дарахтзорда яйраган баҳор.
Менинг ҳам кафтимда сенга аталган
Меҳру муҳаббатга тўла дилим бор.

Уч ўғлон ёнимда Алпомиш келбат,
Бир қирқ кокил қизим фаришта суврат,
Аларга номингни зикр этган хилқат,
Менинг муҳаббатга тўла дилим бор.

Суяндим пурҳикмат ривоятларга,
Ҳақ йўлидан келган хидоятларга,
Ийгладим райҳонбўй хуш оятларга,
Менинг муҳаббатга тўла дилим бор.

Гул экарман, бағринг гулзорларга мос,
Чанқасанг кўзимда ёмғирлар шаррос,
Онам айтиб берган эртақларим рост,
Менинг муҳаббатга тўла дилим бор.

Офтоби чопилмас, кўмилмас бу Шарқ,
Шажарасин ўпган тарҳи тоза халқ,
Хар куним, хар оним соғинчингга фарқ,
Менинг муҳаббатга тўла дилим бор.

Тўкиламан ялпизларнинг тушларига

Бир дийдор бор кўзларимнинг қорасида,
Адашгани қўймас мени муҳаббатдан.
Яшаяпман икки ўтнинг орасида,
Малҳам тилаб ошиқ диллар битган байтдан.

Тўкиламан ялпизларнинг тушларига,
Юзларимни ювган шабнам ифор исли.
Хаёлдайин чексиз олам қушларига
Тухфа қилиб соғинчларим берган ҳисни.

Бахтдан баланд туюлади аччиқ дардим,
Хур ёдларга саркашланиб тикиламан.
Учиб келган эдим, ахир, мен аршлардан,
Наҳот, энди хижронжарга йиқиламан?!

Битта сўрок, битта истак жондир бу пайт,
Яшаш учун сўнгсиз севги дарасида.
Умидларга имкон бергил, ростини айт,
Дийдорманми мен ҳам кўзинг қорасида?

Яшармисан сен ҳам ўтлар орасида?..

Истак

Кўзларимдан кетмас сувратинг,
Савол сачрар киприқларингдан.
Бунча қийнаб нени сўрадинг,
Қолдим азоб кўприқларида.

Сен сўрайвер. Айтаман: Бошдан
То тирноғим қадар ишқ эди.
Ёндим ўзим ёққан оташда,
Кунларимни армонлар еди.

Барглар ҳижжа-ҳижжа ўқиган
Ёмғир бўлди ҳар битта оҳим.
Ўз-ўзига эртақ тўқиган
Девонага айландим чоғи.

“Бир бор экан, бир йўқ экан”лаб
Йўқликларга отдим боримни.
Сенсиз келган бахтларни ҳайдаб,
Тумор қилиб тақдим оримни.

Худойимдан йиғлаб сўрадим,
Ғолиб чиқсин ёлғондан чинлар.
Менинг ишқдан бино сувратим
Кўзларингдан макон топсинлар.

Кўзларимдан кетмас сувратинг...

Сиз томонга кетаверар...

Тизгинини тутқазмайди хаёлларим,
Сиз томонга кетаверар шундоқ... дайди.
Унда сиз ҳам кўз ёш тўкмай йиғлайсиз жим,
Менсиз кунлар кўнглингизни тополмайди.

Ул сулувнинг қуюқ сочи дарпардадир,
Аммо, истак кўзин сира ёполмайди.
Муҳаббатнинг шарҳи мингта ечимсиз сир,
Менсиз кунлар кўнглингизни тополмайди.

Ўтар, секин ўтаверар кунлар базўр,
Оёғига дард илашган чополмайди.
Овунай деб ичилган жом шунча талх, шўр,
Менсиз кунлар кўнглингизни тополмайди.

Кимда гуноҳ, кимда узр... фойдаси йўқ...
Кулаб бўлди аллақачон сайёд сайди.
Илитмас ҳам совуқ қотган юракни чўғ,
Менсиз кунлар кўнглингизни тополмайди.

Ватан

Кучли кўринмасман кўзга эхтимол,
Заиф жуссам балки тушмас назарга.
Лекин англаганим — сенсиз йўқ иқбол,
Сени билмаганлар лойиқ ҳазарга.

Осмонни дўппидек кийган тоғларга
Ўғлим ўхшасин деб тун-кун ёнаман.
Қирқ кокил қизимни узун боғларга
Умидвор етаклаб чиққан онаман.

Митти юракларда уйғотарман ҳис,
Мусибатли кўрсам қароқларингни.
Шунчаки нон чайнаб турмаслар ҳаргиз
Ватан ўпсам тошу тупроқларингни.

Қат-қати муҳаббат гулдай ўсарлар,
Сенга бадниятлар аларга ғаним,
Зарурда дўппили тоғдай тўсарлар,
Ўзимдай севарлар сени Ватаним.

Андижон

Тўлқин Ҳайит

Ҳикоялар

АСАЛБОҒ

— Меҳмон, уйқунгиз ҳаром бўлди, а?!

— Йўғ-э, яхши ухладим, — деди Ҳайдаров ҳеч нимага тушунмай.

Амир қоровул қўлини паҳса қила гапира кетди:

— Ҳасан чўлоқ — бемаза одам! Бемаза бўлмаса, кечасиминан ер чопармиди? Уйламайдими, пикр қилмайдими, маҳаллага меҳмон келган, ҳеч бўлмаса, шу кеча тинч ўтирай, демайдими?! Кечаси минан миямми қоқиб чиқди-я! Вой, номард!

Ҳайдаров ҳазил аралаш деди:

— Кечасиям ер чопса, меҳнаткаш, ўта зўр деҳқон экан-да!

Амир қоровулнинг мўйлови ўнг ёнга қийшайди:

— Бе-е-е! У деҳқонми?! Деҳқон эмас! Дарёнинг бўйида тошлоқ ер бор эди. Биз айтдик, ўв, Ҳасан, кўй шу ишингни, ҳеч замонда ҳам тошлоқ ерда дарахт кўкарадимми?! У бемаза қулоқ солмади. Қайтага денг, гапимизни эшитган заҳоти нос чекди-да, ўша заҳоти туфлаб ташлади. Силарди шу гапларинг бир отим носимга арзимаиди, дегани бу. Ке-кейин билсам!

Ҳайдаров ҳи-ҳилаб куларкан, сўради:

— Нечун унга гашингиз келади?

Амир қоровул гавдасини тик кўтарди:

— Шу-у— ҳалиги, ўтган йили эчкимиз боғига кириб, уч-тўрт дарахтини ғажиган экан. Ҳайвонда, ҳайвонга ақл ўргатиб бўладими? Шу арзимас нарса учун Ҳасан чўлоқ келиб биззи роса ғажиди! Ушандан буён гаплашмаймиз!

— Хапа бўманг, — деди Ҳайдаров кулиб. — Эчкингиз унинг дарахтларини ғажиган бўлса, у сизни ғажибди! Биру бир! Аммо гапингиздан англадимки, Ҳасанбой боғ яратган, шундайми?

— Шундай, шундай, — деди Амир қоровул ҳушламайгина.

— Бас, шундай бўлса, мени боққа олиб борасиз! Қолаверса, маҳалладаги ҳамма билан таништирдим, деган эдингиз, сирингиз очилиб қолди!

Амир қоровул паст кетгиси келмади шекилли, асабий ҳолатда қўл силтади:

— Унинг нимаси қизиқ! Бўлмағур одам! Сиз эса ёзувчисиз, Тошканни ман-ман деган катта одамсиз! Сизга тўғри келмайди у! Китоб ёзаман десангиз ана, Содиқ геройни кўрдингиз, қанақа зўр одам, немисди танкасини асир олган, ўшани ёзинг!

Меҳмон ҳам қайсарлар зотидан эди:

— У билан албатта танишишим керак! Бунақа типлар камдан-кам топилади!

Амир қоровулнинг кўзлари косасидан чиқиб кетар даражада катталашди:

— Унақа деманг, меҳмон, у тиф эмас! Биззи маҳалладан ҳали бунақа бемаза касал чиқмаган!

Ҳайдаров жилмайди:

— Мен тиф демадим, тип дедим. Тип — одамнинг бир тури, бир хили дегани!

Амир қоровул отдан тушса ҳам, эгардан тушмади:

— Ман ўқимаган одамман, типингизни қаёқдан биламан! Аммо ўзингиз “тифф” дедингиз-да!

Меҳмоннинг дами ичига тушиб кетди: “Ҳақиқатан шундай нотўғри талаффуз қилдимми-а?! Мен-а?!”

— Қаричилик-да,— деди у ўзини оқлаш учун. — Кемтик тишнинг орасидан беҳос чиқиб кетгандир! Аммо илтимос шуки, мени ҳозироқ унинг олдига бошланг, жуда қизиқиб қолдим унга!

Амир қоровулнинг мўйлови қанот ёзди:

— Бажонидил, меҳмон! Бир оғиз сўзингиз!

Эрталабки ҳаво салқин, анбар ҳиддек кўнгилга майин ўтиради. Куёшнинг тонги шаффоф нурлари оппоқ либосларга ўралган дарахтларни қизғаниб ўпади. Чумчуқлар асаларилардан рашк қилгандек, ҳавони виз-виз кесади, хўрозлар чўзиб-чўзиб қичқиради. Узоқдан подавоннинг овози эшитилади: “Кўй-қўзиларни ҳайданглар-о-о! Кеч қо-ол-ди-и-к!”

Ҳайдаров ҳузур қилиб керишади.

— Қишлоқ эртаси мазза-да, биродар! — дейди завқланиб.

Амир қоровул ҳавони искайди, носқовоқ бурнини жийиради. “Нимаси қизиқ! Қизиқ-пизиқ эмас!”

Ҳасан чўлоқ берилиб ер чопаяпти, ўтган-кетган билан иши йўқ.

Амир қоровул лаганбардорлик бўлса-да:

— Ҳорманг, Ҳасан ака, ҳорманг! — деди чўзиб.

Ҳасан чўлоқ уларга тикилди, кетмонни ерга қўйди-да, нос отди. Бир муддат лабини чўччайтириб турди-да, сўнг томоғини қаттиқ қириб, туфлади.

Ҳайдаров ҳиринглади. Амир қоровул эса қовоғини уйди.

Бир тавақали ёғоч дарвоза ёнидаги катта баҳайбат тош устига тарвуздек чақмоқ тош қўйилганди.

— Бунақасини биринчи кўришим, — деди Ҳайдаров унга завқланиб тикиларкан.

Амир қоровул индамади.

Ҳасан чўлоқ оч қизғиш белбоғини ечиб, гижим қоғоздек кир пешонасини артди.

— Ҳасан жўра, бу киши меҳмон,— деди Амир қоровул шошиб. — Тошканнан келганлар! Зўр ёзувчи!

Ҳасан чўлоқнинг пешонаси ялтиллади:

— Меҳмон денг! Ёзувчи денг! — У тупроқли қўлларини белбоғига артиб, кўришишга чоғланди. — Ассолому алайкум, меҳмон, келинг, хуш кўрдик!

Амир қоровул қаддини кўтарди. “Хайрият!”

Ҳайдаров Ҳасан чўлоқ билан узоқ сўрашди, унинг қўллари анчагача кафтлари орасида турди. “Боғ яратган қўллар, — ўйлади у. — Одамларга ризқ берган қўллар! Аммо нечун шундай зар қўллар эгаси ўзини одамлардан олиб қочади? Бунинг сири нимада?”

Ҳасан чўлоқ уларни сўрига таклиф этди:

— Қани, марҳамат, чиқинглар!

Амир қоровул типирчилаб қолди. “Кўрган-билганлар нима дейди? Амир кечагина у билан ит-мушук эди, бугун оғиз-бурун ўпишаяпти, дейишмайдими?!”

— Сила ўтириб туринглар! — деди у. — Ман отимни суғоришим керак!

— Майли, майли, сиз бемалол! — Ҳайдаров бепарволик билан қўл силтаб қўйди.

Ҳасан чўлоқ сопол пиёлада унга чой узатди:

— Қани, меҳмон, олинг!

Ҳайдаров боғ томон тикилди:

— Жуда ажойиб манзил бўпти, — деди у шеригини гапга солиш учун.

— Мендан ҳеч бўлмаса, шу боғ қолсин, дейман, ака!

— Боғ яратган элда азиз ҳисобланади!

Ҳасан чўлоқ беихтиёр хўрсинди.

Ҳайдаров пайтдан фойдаланиб унинг кўнглига қўл солди:

— Шунча катта меҳнат қипсиз, тер тўкибсиз. Сизни газетага ёзса арзийди!

— Мани эмас, Асални ёзинг, ака, Асални!

— У ким? — ҳайрон бўлиб сўради Ҳайдаров.

— Уми? У менинг жуфти ҳалолим эди, — Ҳасан чўлоқ пешонасини артди. — У бебаҳо аёл эди!

Ҳайдаров Ҳасан чўлоқнинг кўзларига тикилди, нигоҳини изтироб тумани қоғлаб олганди.

— Маҳалла оқсоқоли Маҳкам ака бош-қош бўлиб уни менга олиб берганди, —

давом этди у. — Икки дунё обод бўлиб, кўзларим нурга, белим куч-қувватга тўлганди. Бир йил роҳат-фароғатда яшадик. Тузукроқ уй-жой қуриш, шоҳона либослар, олтин узуклар ҳада этиш ишқида ёнардим. Йигитлар билан маслаҳатлашиб, Владивостокка карам ордик. Иш билан овора бўлиб, икки ой деганда қайтиб келдим. Келдим-у, қишлоқдаги дув-дув гапларни эшитиб чиқолмадим. Асал кўшнимиз тракторчи билан гап-сўз бўлган экан. Орим келди. Сабрим чидамай қишлоқдан кетдим. Бош олиб. Қолсам, Асални бир балога гириқтор қилишим аниқ эди, шундан кўрқдим. Гуноҳ қилган бўлса, эртага ўзи жавоб беради, уволига қолмай дедим. Тўғри военкоматга бориб, ариза бердим, ҳеч тўхтамай мени армияга олдилар. Олти ой подгетовкада бўлдим, кейин Афғонистонга жўнатишди. Асал ҳар куни йиғлаб-сиқтаб хат ёзиб турди, Сизни кутаман, соғ қайтинг, ака-жон, дея бир нолалар қилиб хат ёздики, ҳар гапини ўқиганимда бағрим эзилиб кетарди. Лекин жавоб ёзишга гурурим йўл қўймади. Бир йил шу йўсинда ўтди. Сўнг хат келмай қўйди. Жинни бўлаёздим, ҳар ҳолда хатлар мени овутиб турган экан. Нима қилишни билмай бошим қотиб юравердим. Шу орада бир кун қаттиқ жангга кирдик. Бир жанг бўлди-е, Худо кўрсатмасин! Кечқурун эди, ортга қайтаётган эдик, гумбур этганини биламан, осмонга кўтарилганимни ҳам эслайман. Кейин... кейин!.. Ака, қолганини айтиш мен учун азоб, жуда катта азоб! Ҳали бу тўғрида бирор кишига оғиз очганим йўқ, ёзувчи экансиз, майли, айтай: кўзимни очганимда, тўғилганимга пушаймон едим, чунки снаряд парчаси бир жойимни юлиб кетган эди. Узимни ўлдирмоқчи бўлдим, қўлимдан келмади, жон ширин экан. Асални топаман, эрга теккан бўлса, тортиб оламан, дея қишлоққа келдим. Афсус, Асал ман овсарнинг дардида ёна-ёна оламдан ўтган экан. Шундагина унинг охи мени урганлигини тушундим. Мен нодон, мен ландовур шу нарсани тушунмабман. Бечоранинг умрига зомин бўлдим. Шундан буён ғарибман, тўйларга боролмайман, элга кўшилолмайман, якка мохов бўлиб қолганман, жон ака!

Ҳайдаровнинг тили тош қотди, суҳбатдошининг кўнглини кўтариш учун лоақал бир сўз ҳам айтолмади.

Ҳасан чўлоқ дарахтларга тикилди:

— Боғни Асалга бағишладим! Номи ҳам Асалбоғ! Руҳи шод бўлсин, деган ниятдаман. Боя ҳеч бўлмаса, мендан шу боғ қолсин, деганимнинг бойси ҳам шу!

Ҳайдаров боққа кўз югуртирди: атроф тош девор билан ўралган, дарё томонга икки қатор ёнғоқ кўчатлари экилган, шафтолилар ғарқ гуллаган, анор дарахтлари пушти либос кийган, кўм-кўк бедалар кўзни қувонтиради, бирон жойда катта кесак кўрмайсиз, дарахт остлари, ариқ бўйлари ҳафсала билан чопилган, тупроғи майин.

“Боғ жуда гўзал”, — ўйлади Ҳайдаров. — Аммо Асал йўқ. — У билинар-билимас хўрсинди. — Бир кам дунё! Шу бечорадан бахтингни аямасанг, садағанг кетармиди?!

Дарвоза олдида Амир қоровул кўринди.

— Меҳмон, кетдикми?

Ҳайдаров ўрнидан турди. Ҳасан чўлоқнинг қўлини кафтлари орасига оларкан:

— Асал ҳақида албатта ёзаман! — деди қатъийлик билан.

— Сизга ишонаман, — деди Ҳасан чўлоқ. — Асалимнинг боғи ҳақида ҳикоя қилинг. Лекин мани сиримни ёзманг, ака! Ярам тирналмасин!

— Хотиржам бўлинг, кўнглингиздагидек ёзаман! — ишонтирди Ҳайдаров. Дарвоза ёнидан ўтаркан, чақмоқ тошга яна суқланиб тикилди: — Тошкентга олиб кетса бўларкан, — деди беихтиёр.

Ҳасан чўлоқ эшитмаганга олди.

Амир қоровул унга “очкўзлик қилма” дегандек ишора қилди.

— Бу қишлоқнинг бойлиги, — деди Ҳасан чўлоқ кўрслик билан. — Уни бировларга ҳада этиб бўлмайди.

Амир қоровул зарда билан қадамини тезлатди.

Ҳайдаров мийиғида кулиб қўйди.

Амир қоровул тепаликка чиққач, ёрила қолди:

— Айтдим-ку уни одам эмас деб. Битта тошини сиздан қизғанади-я, номард!

ОЛИФТАНИНГ ХОТИНИ

— Олифтами анаву?

— Ўша? Нима, танимаяпсизми?

— Танигандай бўляпман-у, лекин ёнидагини ўхшатолмай турибман. Хотини Насибам?

— Уша-ўша!

— Оғироёқми дейман?

— Ҳа, охири берибди худо. Эсон-омон қутилиб олсин!

— Айтганингиз келсин. Яна битта олифта кўпайса, олам гулистон!

Иккала кампир пихиллаб қулишди.

Олифтаям кулди, кулди-ю, бирдан ичидан зил кетди. Эрта-индин ота бўлади, ўшандаям бу кампирлар уни олифта деб чақиришармикан? Шундай дейишлари турган гап. Узиям, номини эсдан чиқариб юборишган шекилли! Орттирган экан-да вақтида бўтқа лақабни! Олифталикка бало бормиди! Ҳамма болалар қатори тупроққа ағанаб юраверса бўлмасмиди?! Бўларди! Лекин отаси... У кишиниям тушуниш керак: ўғлим яхши бўлсин, одобли бўлсин, деб орзу қилганлар-да! Отаси кўчага олиб чиқишдан олдин сочини ҳўллаб, тараб кўярди. Бу унга ёқарди. Бора-бора, ўрганиб қолди. Отаси: “Қани, юр, ўғлим, кўчани айлантириб келаман” дегунча, у тарағини олиб сочини тарарди. Сочини тарамаса жойидан бир қадам ҳам жилмасди. Ким уни олифта деганди. Онаси. Онаси меҳри товланиб: “Шу ўглингиз олифта бўлади”, деганди. Кейин бу гапни қўшни қиз Наргиза айтди. У мактабда отнинг қашқасидек маълум эди: оғзига келганини қайтармасди. Бўрни устидан таллашиб қолишганди. “Олифта, башаранг қурсин”, деди. Олифтага бу қаттиқ таъсир қилди. Аламига чидолмади. Дафтар-қаламини шошилмай йиғиштирди, ойнага қараб, сочини таради, ёқасини тўғрилаб қўйди-да, чиқиб кетди.

— Олифтанинг аразиям олифта, чип-э! — деди Наргиза.

Гурр кулги бўлди.

Олифта уч кунгача дарсга келмади. Орияти кучли эди, шунинг учун ҳам қайсарроқ эди: отаси алдади, онаси алдади — бўлмади. “Наргиза мендан кечирим сўрасин”, деб туриб олди. Охири бу масала синф мажлисида муҳокама қилинди, битта олифтани деб илғорлар байроғи қўлдан берилгани учун Наргиза яхшигина дашном эшитиб олди. Охири кечирим сўрашга мажбур бўлди.

Олифта бу воқеани ҳали-ҳали кулиб эслайди. Аммо ўшанда хомлик қилган экан. Ҳеч ким ўша кунгача уни Олифта демаганди. Шу-шу ўзига лақаб орттириб олди. Олдидаям, кетидаям Олифта деб масхара қилиб юришди...

Олифтанинг онаси — бошига гулдор, оқимтир рўмол ўраган, фундалаккина кампир сувга чиқиб қолди. Уларни кўриб жуда очилиб кетди.

— Кимларни кўриб турибман. Бўйларингдан айланай, — келинининг юзидан чўлп-чўлп ўпиб, унинг буй-бастига, дўппайиб турган қорнига қаради. — Шунинг учун келмай қолган экансилар-да, — деди жилмайиб. Сўнгра ўғли томон юрди. Бағрига босди, юзларидан тўрт-беш марта ўпди.

— Вой, бормисан, ўғлим, соғинтириб юбординг-у, — деди ўпкалагандай бўлиб.

Олифта олифталик қилди:

— Шу-да, энни момой, ойда-йилда бўлсаям кеп турибмиз-ку.

— Минг қатла шукр, болам, омон бўлсанглар бўлди.

Олифта яна юқоридан келди:

— Келинингизди ой-куни яқинлашувди, юр деб, қабатимга олиб келавердим. Фарзанд ота юртда туғилгани яхши.

— Яхши қилибсан, ўғлим! Мусопирчиликдан кўра, олдимизда бўлгани яхши.

Отаси уни бағрига босаркан:

— Манави ишинг менга маъкул, — деди мамнун бўлиб.

Олифта индамади. Лекин ўтган йилги гап...

Олифта яхши кўриб уйлангани йўқ. Отаси айтганди фалончининг қизи Насиба қандай деб? У нимаям дерди. Уялди. Индамай қўя қолди. Чол-кампир сукутни розилик аломати билишиб, тўйни бошлаб юборишди. Кўзимиз очиклигида уйлантириб хотиржам бўлайлик, дейишганди. Лекин Олифта барибир олифталигига борди: уч-тўрт ойда бир келадиган бўлди. Келадую кетади. Онаям, отаям, хотин ҳам ҳидига тўймай қолишади. Шу йўсинда уч йил ўтди. Келиннинг бўйида бўлавермагач, ота-она ташвишга тушди. Бунақада бир кори ҳол рўй бериши аниқ эди. Шаҳарда минг турли қиз бор. Биттаси йўлдан урса борми, додларини кимга айтишади. Қариган чоқларида бир балони орттиришмасайди ишқилиб?!

Олифта бир гал уйга келганида отаси ёнига чақирди:

— Бу юришларинг менга маъкул бўлмаепти, ўғлим! Нима бўлди?

— ...

Олифтанинг қирра бурни ёнидаги қора хол ликиллади.

Отаси оёғини узатди:

— Ё ундан совудингми, ўғлим?

— Йўқ, ота!

Отаси эзмалик қилиб ўтирмади. Фақат кетадиган куни яна ёнига чақириб:

— Келинни олиб кет, ўғлим, вақт ўтмасин, фарзандли бўлишинг керак. Кўзим очиклигида менам неvara кўтарай, — деди ва кетмонини олиб, боғнинг тўрига кетди.

Олифта бир нарсадан ҳадиксиради: хотинини шаҳарга олиб кетса, қандай боқади? Узини зўрга эплаб юрибди-ю! Бунинг устига жой муаммосиям бор. Ижара ҳақи-чи? Эҳ-ҳе, бош қотиб кетади-ю, буларни ўйлайверсанг! Кейин хотини ўқимаган, ўқиган бўлгандаям бошқа гап эди, бирор иш-пишга жойлаб кўярди. Ҳеч бўлмаганда, ейдиган нонини топиб турарди.

Ҳадеганда бир қарорга келолмай турган Олифтага онаси далда берди:

— Биз ҳам қараб турмасмиз, болам, пул-мулдан кўпроқ юбориб турамыз. Бақидан кўрқма. Икки йил ўтади-кетади. Икки йил киймасам киймасман. Ҳеч нарса қилмайди. Биз не қийинчиликларни кўрмаганмиз. Яхши йигит хотинини қақшатиб қўймайди.

Олифтага мана шунақа олифта гаплар нашъа қилди. У эриб кетди:

— Бўпти, олиб кетаман, она, — деди бошини тик кўтариб.

Худо инсонга ҳамма нарсани ўлчаб берган.

Шаҳарда унчалик сарсон бўлмади. Ётоқхонада турадиган ўртоғи ижара уй олган экан, раҳми келдими ёки тантилиги тутдими, хонадон эгасининг розилигини олиб, уйни уларга қолдирди-да, ўзи ётоқхонага чиқиб кетди. Хонадон соҳибаси — инсофли кампир экан: “Кўнглингдан чиқарганингни бериб турасан, иссиқ-совуғимга қарашиб турсанглар бас”, деди. Олифтага шу керак эди, оғзи қулоғига етди.

Эртаси дарсдан қайтганда, хотини бир даста пул тутқазди. Олифтанинг энсаси қотди.

— Пулни қаердан олдинг? Ўйнаш-пўйнашинг бердимми? — деди тап тортмай.

Курбақани боссанг вақ дейди. Олифтанинг хотини эса вақ дейишним билмайди! Бошқа хотин бўлгандами...

— Вой, сизни, — деди ерга қараб, — қоқманики бу пул.

Олифта ҳали шаштидан тушган эмасди.

— Қоқманики?! — деди ўшқириб. — Кимга сотдинг?

— Кампир сотиб бердилар.

Олифта ҳавоси чиққан пуфакдек бўшашиб деди:

— Бундан кейин, хотинча, мандан бесўроқ бунақа номаъқулчилик қилма. Эшитдингми?

— Хўп, — деди хотини ва чой дамлагани ошхонага кирди.

Унинг англашича, хотин тарвақайлаб ўсадиган дарахт. Дарахтни буталаб туриш даркор. Буталаб турмаса, эгри ўсади. Эгри ўсса, ўзига қийин: ҳарқалай Олифта деган номи бор. Эл ҳамманиям Олифта демайди. Йигитларнинг хўрозини олифта дейди. Ана шундай кировий йигит бўлгандан кейин хотиниям обрўсига яраша бўлиши керак-да!

Эртаси яна Олифтанинг фиғони фалакка чиқди. Ўқишдан келса, хотини уч-тўрт аёлни ёнига йигиб ўтирибди.

— Ҳей, менга қара, товукмия! — деди хотинлар кетгач. — Она хотин бўлдингми? Нима девдим сенга! Кечаги гапларим қаёққа кетди?

Хотини бўйнини эгди.

— Кўр каламушга ўхшаб, нега чандир бўйнингни эгасан? Кўтар-э каллангни! Ҳе ўргилдим шу одатингдан!

Хотинининг юпқа лаблари пирпиради:

— Ман яхши бўлади деб... кўйлак опкелишувди, тикиб бердим. Мана пули. Кечиринг, энди тикмайман!

Кампир ичкарига бош суқди:

— Ҳай, келдингми, болам? Бўйларингдан онанг айлансин! Зап келиним бор экан-да, мошинам энди чанг босиб ётмайди. Қўли дард кўрмасин, илойим. Менга бир кўйлак тикиб бердики, бир кўйлак тикиб бердики, ёшариб кетдим!.. Чиқа қолинглар, болаларим, чой тайёр. Овқат кўпчилик билан ширин, айланайлар!

Олифта кийимларини алмаштирди. Хотини нима қиларини билмай серрайиб турарди.

— Пулингни олиб қўй, — деди Олифта.

Кечаси ётар пайтида яна бир гап айтди:

— Майли, хотин, бичиш-тикиш қилавер. Лекин, билиб қўй, фақат яхши хотинларники тикиб бергин.

Орадан йигирма кунми, бир ойми, аллақанча вақт ўтди.
Бир куни хотини жуда шод кутиб олди. Олифта ҳайрон бўлди. Бир гап бор-ов,
деди ўзича.

Хотини олдига янги костюм, шим, қўйлак қўйди.

— Тоққа қараб кийинг-чи!

Кийди. Лоппа-лойиқ. Яна чет элники. Унча-мунчага топилмайдиган хилидан.

— Магазинчи аёлга олтига қўйлак тикиб берувдим, шуни келтириб берди.

Олифтанинг меҳри товланиб кетди. Хотини зўр! Зўр хотини бор! Лекин сир
бой бермади. Хотинга ҳадеб тишингни оқини кўрсатаверсанг ҳам бўлмади: мияси
суялиб, ўзидан кетади.

Эртасига Олифта ўқишга ясаниб борди.

Шаддод қизлар уни ўраб олишди.

— О, куёв бола бўп қолибсиз-у! Жа, зўр-ку!

— Вой-бўй, шкарни бўп кетибсиз! Тинчликми?

Олифта сўйлоқ тишларини кўрсатиб илжайди:

— Хотин падарка қилди.

Қизлардан бири пиқ этиб кулди:

— Хотин ҳам падарка қиларканми?

Олифта уни жеркиб ташлади:

— Олиб берди-да! Нима энди, шунгаям қилдан қийиқ ахтариш керакми?

Шундан кейин... Э, бу аёл зоти борки, қиз зоти борки, бир гап эшитмасин,
ўлса ўладики, тагига етмагунча тинчимайди: қисқаси, ўтирсаям, турсаям, хоти-
нини сўраб-суриштирадиган бўлишиди. Олифтаям миждовланиб ўтирмади: айтди-
қўйди. Ҳаммаси унга ёпишиб олса бўладими? Ё худо! Нимага айта қолдийкин-а!
Хотини бу эчкиларга қўшилса, издан чиқиб кетмайдими?! Ундай деди — бўлма-
ди, бундай деди — бўлмади, охири, хотини билан таништиришга мажбур бўлди.

Қизлар хотини билан чиқишиб қолишди. Тез-тез келадиган бўлишди. Бир бо-
зор куни Олифтанинг бошини айлантириб, рухсат олишди-да, хотинини шаҳар
айлантиришга олиб кетишди.

Олифта анчагача хавотирланиб ўтирди, ҳатто рухсат берганига пушаймон бўлди.
Кейин туриб-туриб, ўзига ҳай берди: аёлни-аёл тушунади, қизни қиз! Ёмон
йўлга бошлашмайди, ҳарқалай!

Уч-тўрт соатдан кейин қизлар келиб, хотинини топшириб кетишди. Олифта
назар солди. Хотинининг юзи оқаргандек, силлиқлангандек эди.

— Қаерларни овладинглар?

Хотини жилмайди ва қўлини кўрсатди:

— Қизлар қўйишмади.

Олифта шундагина сизди: шаддод қизлар уни пардоз-андозга олиб боришган.
Олифта хотинининг силлиқлашиб оқара бошлаган қўлларини кафтлари орасига
олди. Кечагина бу қўллар гўза ниҳоли рангида кўм-кўк эди, қараб бўлмасди,
қарасанг юрагинг орқангга тортиб кетарди, кечагина шу бармоқлар тилинавериб
ярага айланганди, баданингга тегса, этингни жимирлатиб юборарди. Мана, бўлар
экан-ку! Қаралса, пардоз-андоз қилинса, аёлнинг қўлига ўхшар экан-ку! Аёл-
нинг қўли!..

Олифта ҳомуза тортди.

У шундай ўйлаяптими? Ундан шу фикрлар чиқаяптими? Беихтиёр жилмаяркан:
— Яхши, — деди.

Хотинининг нигоҳидаги кўрқув сояси ўрнини қувонч нурлари эгаллади.

Шу-шу хотини гоҳ-гоҳида қизлар билан шаҳар айланадиган бўлди ва кундан-
кунга тўлишиб, очилиб борди. Лекин бир сафар жуда хафа бўлиб қайтди.

— Ҳа, нима гап, кампир? — сўради Олифта хавотирланиб.

— Женски дўхтир касалсан деди, — хотини кафти билан кўзидаги ёшини
артди.

— Даволайман дедими? — сўради Олифта пешонасини тириштириб.

— Ҳа.

— Ундай бўлса, кампир, кўзёш ортиқча! Бунақа юмшоқ бўлма! Инсонмиз!
Худонинг бандаси! Иссиқ тан! Касалам бўламиз. Тузаламизам! Қўй, хафа бўлма!
Керак бўлса, ўзим сани даволаттираман. Бизга ҳам фарзанд керак!

Олифта сўз берса, бажармасдан қўймасди: айтганини қилди, хотинини катта-
катта дўхтирларга кўрсатди. Калиш кийиб, нам, зах ерларда — далада юравериб,
хотини ўзини анча олдирган экан, соғайгандек кейин янада тўлишиб, очила
бордики, бора-бора Олифта унга тикилиб, тўймайдиган бўлиб қолди.

... Отаси келиб ёнига ўтирди. Олифта сергакланди.

— Нега келмай қўйдинг, ўғлим?

— Ўқиш қийин, ота! Кейин йўл пули ҳам...
 — Онанг кў-ўп хавотир олди-да ўғлим! Хат-пат ҳам ёзмадинг!
 Олифга қизарди. Ҳа, хат ёзсаям бўларди! Калла эмас бу, ошқовоқ!
 — Келинни ташлаб кетасанми, ўғлим?
 — Кўзи ёригунча қетмайман, ота.
 — Уқишинг-чи? Уқишинг нима бўлади?
 — Эгзаменларни досрочни топширганман!
 — Ҳа-а, ана энди ақлинг кирибди, ўғлим: хотинни эъзозлаган хор бўлмайди,
 — деди отаси гавдасини кўтариб, кейин хотинига товуш қилди: — Уғлинг кўпга
 келибди, онаси, хавотир олма!
 Олифга мийиғида кулиб қўйди.

ГАВҲАР

*Жон чиқар пайтида иймон гавҳарин кўксимга сол,
 Айлагил жондин жудо, лек этма иймондин жудо.*

Алишер НАВОИЙ

Катта эшикни бир тепиб очди.

Рухни эзиб турган хилқатлар кузги дарахт баргларидек шувиллаб тўкилди. Куз уммони, бўрон турган денгиздек, ўкириб юборди, қалқиди — юзидаги зардоблар нилий само қўйнига сочилиб кетди. “Англадингми, сенга берган неъматимни?” — Кичкина, бежирим қулоқлари остида — бир садо.. Йўқ, йўқ, бу садо эмас, бу етти осмон ҳайқириғи! Бир ҳайқириқки, буни одамзод эшитмаган. Буни иймони бутун Қори ҳам эшитмаган. Қори — қўшниси, нари борса, юпун бир одам, маҳси, калиш, қўйлак, иштон ва желагу иккита кўрпа тўшакка эга банда. Унга йўл бўлсин бундай ширали ҳайқириқни эшитиш!

Ҳайқириқ унинг нодон кўнглига қўл тикди. “Ҳей-ҳей!” — деб томоғини чангаллади. Ҳасад узиб олинди. Ҳасадни у ҳеч кўрмаганди. Қоп-қора сурат экан. Қуёш нурига бардош беролмади: челақ остида қолган ялтироқ муздек, ерга тушиб, тарс-тарс ёрилди. Ер ундан ҳазар қилди. У қора тутундек буғланиб осмонга кўтарилди. Бахтига осмон бор. Бўлмаса ёрилиб ўларди. Ерилиб ўлган на шаҳид ҳисобланади, на бошқа! Ер ҳам, осмон ҳам қабул қилмайди, руҳи чирқираб учиб юради икки ўртада!

Ҳайқириқ шамол каби яна қайтиб келди. Банданинг заҳил юзида майин табасум рақс тушаётганди. “Муборак бўлсин!” Тор қалблар қўлмақларида ташналигини қондириб юрган кўнгиладан бадбўй ҳид таралди. “Нима???” Шамол унинг юзига шапатиллади. “Қуллуқ бўлсин, дейдилар, эй нодон!”

Етти осмондан қайси бири кулиб юборди. Қайси бири? Ҳеч ким англолмади. Банда ҳам, ҳайқириқ ҳам! Рух эса суратдек қотиб турарди.

Банда сўйлоқ тишларини оламга намоёйиш этди — тиржайди: “Э-ҳа!.. Қуллуқ! Ҳе-хе-хе!”

Ақл қовоғини уйди, хаёлот осмони қорайди; бандани нохуш ваҳима занжир-банд этди, у ёмғирда қолган кишидек қалтиради: “Етти қават осмон эшиги ёпилиб қолса-я! Энди эришдим-ку бунга! Нечун яна бу азоб!”

Ҳайқириқ қулоғига қўнди; у зарб тушгандек орқага тисарилди: “Ҳей нима қиляпсан?”

— Иймонинг қани?

— Иймон?

— Ҳа!.. Иймон қани? Чақир уни! Бўл тезроқ!

У қирғоққа чиқиб қолган балиқдек катта оғзини кап-кап очиб ёпди. Овоз қочиб кетган эди.

— Овоз ҳам сендан ҳазар қиларкан!

Унинг бўйни ерга ёпишди — умрида биринчи марта. Рухига уят қўнди, танаси ловиллаб ёнди — умрида биринчи марта!

Ҳайқириқ шамолга айланди: борди — қайтиб келди.

— Сен учун элчилик қилдим. Иймон айтяптики, сен босган изларингни зиёрат қилиб келаркансан.

Банданинг кўз уммонидаги нурлар ботаётган қуёш нурларидек сина бошлади: “Эшик ёпилиб қолмайдими?” — сўради у ваҳима билан. “Йўқ, ёпилмайди, кўрқма! Лекин билиб қўй, иймонга осонликча етмайсан!”

Ҳайқириқнинг ранги ўчди, руҳ оғирлашди, табассум аллақачон қочиб кетган эди.

Банда умр қирғоқлари бўйлаб судралиб борарди. Қирғоқ қоп-қоронғи эди. “Чирроқ қани, чирроқ?” Ҳасад, мазох қилгандек, қоринларини силкитиб-силкитиб хиҳилади. “Бу йўллардан мен билан ўтгансан. Менинг йўлимда ёруғлик бўлмайди”.

Ҳайқириқ шамол каби гувиллаб келди. Яна шапати еди у. “Иймондир ёруғлик, дўст!”

— Ийм-о-он!

— Ҳа, иймон!!!

— Иймон! — такрорлади у. — Тавба!

Рақс тушаётган ҳасад иссиқ урган майсадек бирдан сарғайди ва ўлди.

“Тавба!” — деди банда яна. Ва йўлида давом этди. Йўл ўнқир-чўнқир эди, ҳасратлар оёқдан оқаётган қондек, тўкилиб борарди, руҳ бироз енгиллашган эди. Осмонга қараган эди, унда битта юлдуз кўрди. “Юлдуз!” — суюнди у. Юлдуз кўрмагансан-а, девона! “Нега битта?” Аввал шамол эсди, кейин юзига зарб тушди. “Тавба!” — деди у шу заҳоти. Осмонда яна битта юлдуз кўринди, кўнгли косаси ҳасратдан бўшаб қолган эди; атроф сал ёришди. Таниш гўшалар. Таниди: ёшлик водийси. Гўзал ўлка. Бебошлик иссиқ қўлларидан ушлаган эди, куйиб кетди, бурнига қўланса ҳид ёпишган эди, кўнгли айниди, сидириб олиб, отиб юборди. “Қандай ичган экан шу қўлансани!” Кейин унга фаҳш истак ёпишди. У қоғоз гуллар билан зийнатланган эди. Уни ҳам силтаб ташларкан, юзига тупурди. “Тавба”, деган эди, у ҳам кунпаякун бўлиб, бир ҳовуч қора кўртдек ерга сочилди. Осмон бирдан ёришди! Бирдан! Инжулар шунча кўп эдики, у бирпасда санокдан адашди. Умрида юлдузлар ҳақида ўйламаганди. Ҳақиқатан еб-ичиб юравериб, осмонга бир қарамаган экан. “Ана, етти оға-ини! Униси айиқ юлдузи! Ким шакл берган уларга! Тавба!”

Қаршисида девдек қорайиб турган девор гуп этиб қулади. Оппоқ боғ унга кучлоқ очди. Кўк, қизил, сариқ ниҳолларнинг ям-яшил, барра барглари шунчалик нафиски, қуёшнинг заррин нурлари заррин шишадан ўтаётганга ўхшайди. Осмон беғубор, тирноқча булут йўқ.

— Единг! Единг! Гуп, гуп! Гуп!!!

У сесканиб, ён-атрофига қаради. Икки ёнида ғам-андуҳ, ташвиш, бахиллик ва ёвузликлар ўлик қумурсқадек тиришиб ётарди. “Тириш, баттар бўл”, — деди у ва коптоқдек сакраб, болалик боғига ўзини урди. Уни нимадир қитиқларди. Қиқир-қиқир куларкан, ҳамма нарсани бирпасда унутди, гўёки у қирққа кирган навқирон йигит эмас, беш яшар бола эди. Шу дамгача Ҳайқириқ ҳеч нарса демаган, ҳеч нарса сўрамаган, ҳаттоки катта эшикни ҳам тепиб очмагандек эди. Лекин чарчоқ ўлмаганди. Белига шундай тепдики, шундай тепдики, жони оғзидан парт этиб чиқишига оз қолди. Гуп этиб юзтубан йиқилди. “Тур!” — деди Ҳайқириқ. У лўқиллаётган бошини зўрға кўтарди. Болалик боғининг охирига келиб қолган, қоп-қора девор қовоқ уйиб турарди. “Устимга йиқилса-я!” Ҳайқириқ момақалдироқ каби садо берди. “Тур, турақол!”. “Оҳ”, — деди у бошини чангаллаб ва ўрнидан туриб, жон ҳолатда орқага югурди. Ярим йўлда чарчоқ ўлди. “Худога шукр, энди кутулдим! — деди у. — Ҳаммаси тугади”. Йўқ, у адашаётган эди, ҳаммаси тугаган эмасди. Лекин дунё ўзгарганди. Етти осмон қаватларидан тирноқдек - тирноқдек оппоқ юлдузлар порларди, кеча ранги тоза эди, атрофда сукунат соқчилик қиларди.

Банда Катта эшик ёнига учиб келди. Эшик очик эди. У иймонни кўрмоқ ниятида югуриб келганди. “Иймон қани? Қани у?”

— Иймо-о-о-он!

— Нимага бақирасан?

— И-и, Қори ака! Ассалому алайкум! — У эмаклаб бориб, чолнинг этагини ўпмоқчи бўлди.

— Тўхта, болам, тўхта! Аввал Она ерни ўп, тупроғини кўзингга сурт!

Банда ток ургандек титради, иссиқ танасидан совуқ бир нима сирғалиб чиқди ва гуп этиб ерга қулади. “Шайтон!” — у чўчиб орқага тисарилди. “Шайтон, Қори ака!” Қори ака йўқ эди. Нариди Иймон кучоқ очиб турар, юзида қуёшдек табассум балқир эди.

Мухтор Худойқулов

ИНТИҲО

Икки парда, тўрт кўринишли шеърий драма

Қатнашувчилар:

Она ер
Одам Ато
Момо Ҳаво
Бош фаришталар:
Жаброил
Микоил
Азроил
Исрофил
Шайтон
Гўдак

Она
Мўйсафид
Ошиқ
Шайх Шайдоний
Олим
Шоир
Биринчи бошловчи
Иккинчи бошловчи
Фаришталар
Охират одамлари

Воқеа афсонавий замонда ерга, жаннатда, дўзахда, аърофда бўлиб ўтади.

МУҚАДДИМА

Саҳна олдида икки бошловчи.

Биринчи бошловчи:

*Салом сизга, эй муҳтарам аҳли жамоат,
Хуш келибсиз ушбу оқшом театрумизга.
Пардалар ҳам очилишга етмоқда фурсат,
Зўр томоша маҳтал турар саҳнада сизга.*

Иккинчи бошловчи:

*Ибтидодан сўзлагандик сизга олдинроқ,
Интиҳодан баҳс очурмиз сизларга бу гал.
Ахир, ҳаёт қонуни бу — туғилмоқ, ўлмоқ,
Ана шундан яратилмиш тақдири азал.*

БИРИНЧИ ПАРДА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Жимжитлик. Гира-ширада қиёмат кунининг даҳшатли манзараси. Йиқилган уйлар, ағдарилган дарахтлар, жуда катта офат — талофат ҳолатлари. Қўпорилган қабрлар, ҳамма ёқда ҳалок бўлган, турли қиёфа ва ҳолатда ётган одамлар — ёш ва қари, эркак ва аёл, ўсмир ва гўдаклар. Совуқ сукунат.

Азроил учиб келиб, ерга тушди. У индамасдан жасадаларни кўздан ўтказиб,

айланиб юради. Бирорта одам тирик бўлиб, сал қимирласа, у олдига бориб унга тикилиши (ёки тиф санчиши) билан тинчийди. Анчадан кейин "уф", деб пешонасини артади.

АЗРОИЛ:

Хайрият- е, ишим битди. Қодир мавлонинг
Буйруғини адо этдим мен тўла - тўқис,
Қолмади бу ер юзига бирор тирик жон.
Ана қаранг, шамол - бўрон тўккан мевадек
Ҳаммаёқни босмиш сонсиз - саноксиз мурда,
Осон эмас шунча одам жонини олмоқ,

ОНА ЕР:

О, менинг фарзангларим, бари ўлғими,
Бу қандайин даҳшат, ахир, қандайин даҳшат?!
Ахир, нега бундай қилдинг, қаттол Азроил,
Нима қилди сенга бунда юрган бандалар?!

АЗРОИЛ:

Айтдим - ку мен, Қодир яздон буйруғи деб бу,
Охирги кун келди етиб инсон бошига
Ва бундаги жаъми жонзоғ - махлуқотга ҳам.

ОНА ЕР:

Наҳот, шунча махлуқот ҳам қирилиб битса?

АЗРОИЛ:

Айтдим - ку мен, жони борнинг куну битди деб.
Э, сен билан ади - бади айтишга вақт йўқ,
Ҳисоб берай тезга бориб Қодир раҳмонга.
Учиб кетади.

ОНА ЕР:

О, бечора фарзангларим, ази одамлар,
Бошингизга наҳот тушса шундай қора кун?
Мен бундайин мусибатга қандай чидайман,
Мен сизларсиз, одамларсиз қандай яшайман?
Бу кунларни кўрганымдан ўлганим яхши!

Микоил учиб келиб қўнади. У ерда айланиб юриб, харобаларни кўздан кечириб нималарнидир ҳисоб- китоб қилади.

МИКОИЛ:

(Чеккасини қашиб)

Ҳа, инсонлар ер юзига шунча кўп шаҳар,
Шунча манзил қурган экан - санаб бўлмайди.

Ёзувчи Мухтор Худойқулов кўпдан бери тарихий - фалсафий йўналишда ижод қилиб келмоқда. Унинг қадимий ривоятлар, нақллар асосида ёзилган "Ривоятлар ва ҳикоятлар" китоби ўқувчиларга манзур бўлди. Муаллифнинг "Ибтидо" ("Одам Ато ва Момо Ҳаво қиссаси") номли драматик асари ҳам тамошабинларга ҳавола этилиш арафасида турибди.

Ёзувчи ўзининг шу йўналишдаги "Интиҳо" драмасида ҳам жуда муҳим мавзуга қўл урган. "Интиҳо" бир қарашда, биз юқорида қайд этган "Ибтидо" драмасининг мантиқий давоми ҳисобланса - да, аслида, у алоҳида бадиий - драматик асардир. Унда инсоният мавжудлигининг моҳияти, унинг бугуни ва келажаги, дунёвий ҳаёти ва ухровий қисмати ҳақида фикр юритилади ҳамда яхшилик ва ёмонлик, нур ва зулмат, эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги азалий кураш муаммоси исломий ақидалар - охират, қиёмат, жаннат, дўзах, аъроф тушунчалари орқали очиб берилади. Муаллиф ўз асарида "Қуръони Карим", "Ҳадислар" ва бошқа қадимий исломий асарларга таянган ҳолда, инсоний хулосалар чиқаради. Асарда охират дунёси манзаралари бадиий ишонарли тасвирланади. Асарда Жаброил, Микоил, Азроил, Исрофил сингари фаришталарнинг образлари анча мукамал берилган. Шунингдек, Она ер,

Қанча - қанча қасру равоқ, масжид, бутхона,
Не - не осор - атиқалар, минг - минг ҳайкаллар,
Қошоналар, боғу роғлар, қаранг, мунча кўп?!
Шу беш кунлик ўтар дунё демай, эринмай -
Қураверган эканлар - га. Бунча ашёнинг
Бузилганин ҳисобини олай деб бир - бир -
Ер юзига юравериб қуриди тинкам.
Эҳ, инсоннинг яратиши, ижодкорлиги,
Сен ўзинг - ку яратилган ожиз бандасан,
Яратмоққа ким қўйибди бунча лаш - лушни?!

(Пауза)

Мана, ҳисоб - китоб битди, Халлоқ эгамга
Бориб бир - бир етказайин кўрганларимни.
Учиб кетади.

ОНА ЕР:

Бу қандайин кўргуликдир, нақадар гаҳшат,
Ҳам одамлар, ҳам жонзотлар, шахру қишлоқлар
Барчасидан жудо бўлиб қолдим бир йўла.
Энди қандай мен сўққабош кечирай ҳаёт,
Ундан кўра яхшимасми ўлганим минг бор,
Қодир худо, жонимни ол, кўплар қатори!

Жаброил учиб келиб қўнади. У атрофни маънос кузатади.

ЖАБРОИЛ:

Ана, холос. О, қандайин мунгли манзара,
Шунчалик ҳам оғирмикан рўзи қиёмат?
Таниб бўлмас кечагина обод ер юзи
Ва ундаги жаъми жонзод ўлимга маҳкум...

(Пешонасини ушлаб бошини чайқайди.)

Ҳа, шундайдир бу оламга ҳаёт қонуни,

Бирон нарса бошландими - у бўлар тамом,
Туғилмоқнинг ўлмоғи бор, яралишнинг - чи
Бугунгидай бир кун келиб тугамоғи-га,
Қодир эгам барчасига ўзи ҳукмрон!

ОНА ЕР:

Бормисан эй Жаброил, сен софдил фаришта,
Оғир кунда ҳолим сўраб келибсан, раҳмат.
Наҳотки шу кўрганларинг кўрқинч туш эмас,
Наҳот остин - устин бу кун ўн саккиз олам?

Одам Ато, Момо Ҳаво каби рамзий образлар билан бир қаторда, Она, Гўдак, Мўйсафид, Ошиқ, Ҳукмдор, Олим, Шоир каби умумлашма образларнинг кiritилиши ҳам асар мазмунини бойитган. Барча ёвузликлар тимсоли бўлмиш Азозил - Шайтон образи ҳам ўз мантикий характериға эға.

Асарда айрим жузъий камчиликлар ҳам йўқ эмас. Қиёмат - қойим манзари сини тасвирлашда бу воқеаларнинг шартли эканлиги таъкидлаб ўтилса мақсадга мувофиқ бўларди.

Умуман олганда, Мухтор Худойқуловнинг "Интиҳо" драмаси инсонларни ҳалол, пок яшашга, ҳаётни севишга, савоб ишларга қўл уришга, гуноҳ ишлардан қочишга, инсон деган улур номни юксак тутишга чақиритиши билан қимматлидир. Уни нашр этиш айни муддао ва халқимиз, айниқса, ёшлар маънавий тарбияси борасида фойдали иш бўлур эди, деб ҳисоблаймиз.

Шайх Абдулазиз Мансур,
Ўзбекистон Мусулмонлар идораси
раисининг муовини

ЖАБРОИЛ:

Ҳа, оятга қиёмат - ла ичилмиш қасам,
Қодир халлоқ ўз сўзига туради қатъий.
Этиб келди айтган ўшал охирзамон кун.

ОНА ЕР:

Наҳот шу зайл тугаб кетар оламга ҳаёт,
Наҳот энди ёқилмагай инсон чироғи?
Наҳот бадар йўққа кетар тафаккур, ақл,
Наҳот замон қуриб битар одамий зурёд?
Наҳот энди нокерақдир билим, китоблар?

ЖАБРОИЛ:

Ҳа, табаррук китоблардан кўтарилгай хат,
Инсон йўқса - тафаккуру билимдан не наф?

ОНА ЕР:

Бунга асло ишонмайман, ишнолмайман,
Наҳот азиз бадаларга шу бўлур раво?
Ахир, Оллоҳ яратган - ку уларни севиб,
Ҳаёт берган ҳар бирига ато этиб жон.
Ҳаёт борки Оллоҳ номи тилга олинур,
Ҳаёт борки эзгуликка интилар ҳар кас,
Ҳаёт борки бу оламнинг бордир маъноси,
Беҳаёт, гунг, совуқ очун кимга ҳам керак?
Ҳаммасини билгучи - ку Халлоқи аъзим,
Наҳотки у йўл қўяди мудҳиш хатога?

ЖАБРОИЛ:

Бу хил сўзлаб, куфр кетма, Курраи замин,
Барча асрор Оллоҳимга, аслида, аён.
Ўзи берган жонни яна қайтиб олмоғу
Ўзи ёққан ҳаёт шаъмин пуфлаб ўчирмоқ...
Яна қайтиб ёқиларми ҳаёт чироғи
Ё сенгами ёки бирор бошқа манзилда
Бошлангайми ҳаёт деган тириклик чоғи
Ҳаволадир Илоҳимиз иродасига.

ОНА ЕР:

Ишонаман ҳаёт шаъми ўчмагай мангу,
Майли, энди менга эмас - бошқа бир жойда,
Узоқ - яқин сингилларим - сайёраларда
Яна ҳаёт қайта бошдан ўйнайди ғужғон,
Караминг кенг, яратгучи эй парвардигор,
Барча йўқу боримизга ўзингсан сарвар,
Ҳаёт деган мўжизани қўлагил доим,
Ениб турсин тафаккурнинг нурли чироғи.

ЖАБРОИЛ:

Жим бўл, эй Ер! Жим бўл, менга ваҳий келмоқда...

(Қоматинни эгганича ваҳийга қулоқ солади.)

Бажарилур бекаму кўст фармонинг Эгам!

(Ерга)

Қувон эй Ер, Халлоқим ўз иродаси - ла
Бани одам фарзандига жон ато этди,
Одам Ато замонидан шу кунга қадар
Жаъми инсон - ёшу қари, эркагу хотин -
Шоҳу гадо тирилажак!

ОНА ЕР:

О, қандай бу бахт?!!

ЖАБРОИЛ:

*Сўзни бўлма! Тирилажак ва шу кун бориб
Яратган Ҳақ таалога ҳисоб беражак
Ўз умрида қилган савоб - гуноҳи учун.*

ОНА ЕР:

Ундан сўнг - чи?

ЖАБРОИЛ:

*Ундан сўнгми? Нонаи аъмол -
Ёзувида ёзилгани бўлиб асоси
Ё Жаннатга юборилур ёки Дўзахга.*

ОНА ЕР:

Парвардигор қудратига беҳад тасанно!

ЖАБРОИЛ:

*Энди борай, иш жуда кўп Арши аълога,
Қиёмат кун кўпаяди ундан ҳам кўпроқ.
Қиёмат, бу - тикка туриб Оллоҳ олдида
Ҳисоб бермоқ деган маъно берар, аслида.
Маҳшар кунни ҳам деюрлар бу кунни, яъни -
Йиғилмоқлик маъносини беради бу сўз.
Катта ишлар бўлиб ўтур охир замонда,
Ҳали бундан Исрофил ҳам бергувчи хабар.
Мен кетдим, хайр!*

ОНА ЕР:

Яхши боргил, эй оқ кўнгил, азиз фаришта.
(Одамларга қараб)
*Эй одамзод, яратганнинг иродаси - ла
Қайта бошдан тирилмоқлик муборак бўлсин!*

Қоронғулик.

ИККИНЧИ КҮРИНИШ

Ўша манзара. Исрофил келиб бурғусини чалади. Одамлар аста-секин қимир-лаб, бошларини кўтара бошлайдилар. Қабрлардан чиққанлар ҳам гуррос - гуррос кела бошлайдилар. Уларнинг аксарияти оқ кийим - кафанда, бошқалари ўз кийимида. Одамлар кўпайган сари ғала - говур, оқ - дод бошланади, улар бир - бирларини излашади, гўдаклар чинқириб йиғлашади, оналар дод солишади.

ГҶДАК:

Она, она, менинг онам қани? Она, онажоним! (Йиғлаганича югуриб кетади, унинг гапларига ҳеч ким қулоқ солмайди.)

ОНА:

Болаларим, қани менинг болаларим?! Ҳей, одамлар, менинг болаларимни кўрмадингларми? (Одамларга термулиб - термулиб улар орасига кириб кетади, ҳеч ким унинг гапларига қулоқ солмайди.)

МҶЙСАФИД:

Ўғилларим, фарзандларим, қаердасизлар? Сизларга нима бўлди? Нега ҳамма онам деб қидиради-ю, ҳеч ким отам демайди-я... Ё тавба!..

Мўйсафиднинг гапига ҳам ҳеч ким қулоқ солмайди. Шу пайт, унинг олдидан катта саллали, авлиёнома одам - Шайх Шайдоний ўтиб қолади. Мўйсафид унинг этагидан маҳкам тутади.

МҶЙСАФИД:

Эй пири бузруквор, ўзи нима гап? Бизга йўл - йўриқ кўрсатинг!

ШАЙХ ШАЙДОНИЙ:

(Этагини мўйсафиднинг кўлидан шартта тортиб олади.)

Э, бор, бор ўшаққа! Ўзим ҳам нима қилишимни, қайга боришимни билмай-ман! (Кетади.)

МҲЙСАФИД:

Ё парвардигор! Бизга бу кунда ким йўл кўрсатади?

(Ҳеч ким унга қулоқ солмайди, у ҳам одамларга кўшилиб кетади. Шу пайт, одамлар орасидан Одам Ато ва Момо Ҳаво кўринади. Улар ўз улуғворликлари билан бошқалардан ажралиб туришади.)

ОДАМ АТО:

*Эй, бу кунда йўл тополмай, агашиб, сарсон -
Бошларини тошга урган аҳли оломон!
Қулоқ тутинг сўзларимга, жим бўлинг, тинчинг,
Келди сизга Хақ таоло айтган бу соат!*

Одамлар орасида ғала - ғовур ичидан: "Ким бу ўзи?", "Нима деяпти?" деган овозлар эшитилади. Шу пайт, ҳалиги гўдак йиғлаб қайтиб киради.

ГЎДАК:

Она, онажон! Менинг онам қани?

ОДАМ АТО:

Тинчлан гўдак.
(Момо Ҳавони кўрсатиб)
Мана, сенинг онанг шу ерда.

ГЎДАК:

Йўқ, бу менинг онам эмас! Менинг онам бошқа, менинг онам яхши! Она, онажон! (Йиғлайди).

ОДАМ АТО:

(Гўдакка)
*Ҳа, бу аёл сенинг тукқан онанг эмас-ку,
Аммо барча оналарнинг онаси эрур.
Ўзингни бос, тинчлан гўдак, бир пас сабр қил.*

(Момо Ҳавога)

Она Ҳаво, зурёдингга қара шафқат - ла.

МОМО ҲАВО:

(Гўдакнинг пешонасини силаб)

*Гўдаккинам, айланайин бошингдан сенинг,
Ҳали замон онангни ҳам топиб оларсан,
Кел, мен сенга, она бўлай, бағримга киргин,
Парвардигор тўзим берсин сенга бу кунда.*

Гўдак Момо Ҳавонинг кучоғида бироз хиқиллаб туради, кейин эса, тинчиб қолади. Она қайтиб киради.

ОНА:

Қани менинг фарзандларим, қайдадир улар?!

МОМО ҲАВО:

*Сен уч - тўрт фарзандим деб нола чекасан,
Менинг эса фарзандларим - бани одамзоғ.
Ўзингни бос, топилажак ўғил - қизларинг,
Яратгандан мадағ сўра оғир бу кунда.*

Момо Ҳавонинг бу гапларини эшитиб, Она ҳам унинг ёнига келиб, тинчиб, туриб қолади. Дод солганича Ошиқ кириб келади.

ОШИҚ:

Оҳ, қани у?! Қани менинг маъшуқам?!

ОДАМ АТО:

(Ошиққа)

Тинчлан, тинчлан, ўзингни бос, эй ишқ асири,
Муҳаббатда ёнган юрак совусин бироз.
Бир маъшуқанг учун чеккан изтиробларинг
Заррачадир парвардигор ишқи олдида.

МОМО ҲАВО:

(Ошиққа)

Сен ишқни ҳар нарсадан улуғ қўйибсан,
Оғир кунда мадаг берсин соф севги сенга...
Ажаб эмас маъшуқангни топсанг жаннатдан.

Ошиқ хўрсиниб - хўрсиниб жим қолади. Бу ҳолатни сал наридан кузатиб турган Мўйсафид Одам Атога яқинлашади.

МЎЙСАФИД:

(Одам Атога)

Оғир кунда юракларга бериб тасалли,
Ваҳимадан халос этган эй муҳтарам зот,
Кимсан ўзинг, баён этгил асли наслингни?!

ОДАМ АТО:

Менми? Одам...

МЎЙСАФИД:

Одамлигинг кўриб турибман,
Ҳаммаёқда ғиж - ғиж одам, аммо барчаси
Ўз жонини сақламоқлик гарди - кўйида.
Одам зоти шундай ўзи, ўзим бўлай дер,
Тириклигу қиёматда. Феъли шунақа.
Фақат бир сен ўзлигингни ўйламай шу он
Кўпчиликнинг ғамин единг аздаҳидилдан,
Шунинг учун кимлигингни сўраяпман - га,
Ахир, кимга қуллуқ қилай, билишим керак?!

ОДАМ АТО:

Ўзинг кимсан?

МЎЙСАФИД:

Мен... мўйсафид бир отаман, ёшим тўқсонда...

ОДАМ АТО:

Эй мўйсафид, сенга айтсам, мен ҳам отаман,
Аммо, ёшим сеникидан бироз улуғроқ.

МЎЙСАФИД:

(Одам Атога тикилиб қараб)

Ишонмайман... Қани айт = чи, нечага бординг?

ОДАМ АТО:

Одам зоти пайдо бўлган аснодан буён
Ўтган бўлса неча йилу неча замонлар
Шу ёшдаман...

МЎЙСАФИД:

(Ўйланиб туриб)

Э, тушундим, сен ҳу ўша... Одам Атосан?
Қуллуқ сенга, эй одамзоғ бобоколони.

(Одамларга)

Биласизми кимлар турар рўпарангизда?
Юзларида нур ёғилган ушбу бир жуфт зот
Одам Ато, Момо Ҳаво эрурлар, билинг!

Оломон: "Одам Ато, Момо Ҳаво, бизларга йўл кўрсатинг, ёрдам беринг!" деб уларга талпинади. Одам Ато қўлини кўтариб уларни тинчлантиради.

ОДАМ АТО:

Тинчланинглар, тинчланинглар, эй фарзандларим,
Бошингизга тушган савдо унча - мунчамас.
Бу - қиёмат қойим эрур, яхши билинги,
Қодир яздон қудратидан яна бир нишон.
Ибтидога Оллоҳ бизга жон ато қилиб,
Ер юзига юборганди яшамоқ учун.
Мана, ўтиб неча замон, неча даврлар,
Битта - битта кўпайди - ю бизнинг зотимиз,
Ер юзини босиб кетди беҳад, беҳисоб.
Турли ирқлар, турли халқлар ва турли миллат
Пайдо бўлса аста - секин, йиллар ошароқ,
Инсоният шаклланди - онгли, фикрли.
Тирикчилик уҳдасидан чиқмоқлик учун
Тўйдирдиш - чун қорнини - ю, боқиш - чун бола,
Турли хунар, турли касбни кўрди - ку синаб,
Гоҳ ов қилди, экин экди, асради чорва,
Кулолчилик, темирчилик, яна не касблар...
Чайла қурди, гор қазиди ўзин асраш - чун
Кейин эса уйлар қурди ... қишлоқ, шаҳарлар,
Аста - секин онги ошди, бўлди жамоа,
Ўз ... ўзини бошқариш - чун тузди салтанат,
Ҳукмдорлар чиқди унинг ораларидан
Ер талашиб, мол талашиб бўлди урушлар,
Қанча - қанча бегуноҳлар этилди қурбон...
Айтаверсам, бу тарихни - бўлмайди адо,
Инсон зоти бу оламнинг билай деб сирин
Гоҳи илм йўлин тутди, гоҳида диннинг
Ва шубҳалар гирдобида бўлмай дея фарқ
Кема дея тармашди - ку дину иймонга:
Бири бўлди бутпарасту бириси ... муслим,
Қайси бири тўғри йўлда - Оллоҳга аён.

(Пауза)

Аммо инсон эътиқодда турмади маҳкам,
Турли ҳою ҳавасларга берилди чангон,
Гуноҳлардан тап тортмади нафсин кўйида
Йўлдан урди осонгина кўпини Шайтон.

Одам Ато Шайтоннинг номини тилга олиши билан сахна четида Шайтон пайдо бўлади.

ШАЙТОН:

(Залга)

Айтмовдимми, қилар ишни қилади инсон,
Аммо, менга тўнкалади унинг гуноҳи.

ОДАМ АТО:

Мана бугун келди маҳшар - Рўзи қиёмат,
Гуноҳлару ва савоблар қилингай ҳисоб.
Кимки агар ўз умрида ҳалол, пок яшаб
Соф виждон - ла адо этса инсонлик бурчин
Ва имону эътиқодда турса мустаҳкам -
Ундайларга насиб этгай Жаннатул маъво.
Агар кимки биров хақин еса тортинмай,
Ўзин урса пасткашликнинг ботқоқлигига,
Сира тўймас ўпқон бўлмиш нафсин кўйида
Эзгулигу эътиқодни айласа қурбон,
Ундайларнинг жойи бўлгай, албатта, Дўзах,
Кутиб турар жаҳаннамда азобун алим,
Бундай ҳолдан ўзинг сақла, эй парвардигор!

"Дўзах" сўзини эшитганда, Шайтон бир чўчиб тушади.

ШАЙТОН:

(Ўзича)

Эшитгандим Ар - раҳмоннинг дўзах довуғин,
Наҳот бу рост? Наҳот пусқир унда оловлар?
Наҳот унда тайёр турар абадий азоб?

(Пауза)

Биламан, мен, мен биринчи дўзахга маҳкум,
Шу йўл билан ўчин олар мендан Ар - раҳмон,
Қулмуқ қилмаганим учун одам зотига
Не ҳам дердим, шундай бўлса мен учун қисмат.

(Пауза)

Э, жаҳаннам оловидан нега ҳам қўрқай,
Ахир, ўзим ўт - оловдан яралган бўлсам!
Ундан қўрқсин лойдан бўлган манфур одамлар,
Қоринларин мешдай қилиб юрганлар қўрқсин.
Ўқумдорлар, ман - ман деган такаббур зотлар,
Узи нозик, аммо қалби қўсқилар қўрқсин!

(Залга)

Ҳа, қўрқинглар, дир - дир титранг дўзах номидан,
Эй одамлар, сиздан энди олай ўчимни,
Роса болаб йўлдан урдим ёруғ жаҳонда,
Энди бирга ёнажамиз дўзах ўтида,
Жаҳаннамнинг энг қаърида учрашгунча, хайр!
(Қаҳ - қаҳ уриб кулади ва жаҳл билан учиб кетади.)

ОДАМ АТО:

Овозини эшитгандай бўлдим Шайтоннинг,
Бутун умр одамларни урди у йўлдан,
Бугун эса - Маҳшар куни - қўрқинчли эмас,
Ўз ғамини ейиш билан оворадир у.
Аммо ундан огоҳ бўлинг, эй фарзандларим,
Сиз Оллоҳдан шафқат сўранг, қилинг тавбалар,
Гуноҳларим кечир дея, эй парвардигор.
Ажаб эмас, енгиллашса қисмат - жазонгиз...
Эй инсонга йўл кўрсатган азиз сиймолар,
Пайғамбару авлиёлар, келиб етинг тез,
Қўланг энди оғир кунда бу бандаларни...

МОМО ҲАВО:

Эй оналар, сиз оламда энг муҳтарам зот,
Инсон борки, сиз орқали келмиш дунёга,
Оқ сут бериб ўстиргансиз ухламай тунлар,
Асрагансиз ногаҳоний бало - қазодан,
Мана бугун етиб келди Маҳшар куни ҳам,
Фарзандларнинг бошларида бўлайлик қалқон,
Сўраб олинг гуноҳини парвардигордан,
Пайғамбарлар этагини тутингиз маҳкам,

(Пауза)

Эй сизлар ҳам - оналикни топтаб оёққа
Макру зино йўлин тутган бузук хотинлар,
Куяжаксиз энди дўзах оловларида,
Тавба қилинг, яратганга ёлворинг, йиғланг,
Ажаб эмас, гуноҳингиз енгиллашса сал...

(Пауза)

Кошки эди - майли, бир мен куяй дўзахда,
Бошқаларни ёрлақаса яратган тангрим...

Момо Ҳавонинг бу сўзларидан бу ердаги аёллар жуда таъсирланадилар,
баъзилари йиғлашади.

ОДАМ АТО:

Не қилишин яхши билар ул Қодир халлоқ,
Ким жаннати, ким дўзахи унгадир аён.
Тирикликда гуноҳ - савоб тарозисидек
Ҳар инсонга берилганди ироку виждон,
Ўлчовлидир ҳар қадамнинг, эй инсон зоти,
Энди бугун минг йиғлагин - бари бефойда,
Шунинг учун марғ бўлгину чига қисматга,
Инсонмисан инсон бўлгин охиригача,
Жаннат сенга насиб этса - улўғ мукофот,
Мангу роҳат боғларида сайр қил, ўйна,
Ёзмишингда дўзах бўлса не ҳам қилардинг,
Мақол бор - қу, чекчаймагин тушса чекинга,
Азоб нима, бу - роҳатнинг аксидир, холос,
Оловларда ёнсанг ҳамки, чига, шукр қил,
Ўзинггаги мориз феъллар ёнсаю буткул,
Ажаб эмас, оташлардан соф бўлиб чиқсанг,
Тавба қилсанг - ажаб эмас, бўлса - ю қабул
Ва жаннатнинг ҳавосидан симирсанг тўйиб,
Ахир, ҳаёт курашлардан иборат эди,
Курашарди ёвузлик - ла доим эзгулик,
У дунё ҳам андозасин олгандир шундан,
Дерлар: Ойнинг ярми ёруғ, ярми қоронғу,
Умиг билан яша инсон оғир кунда ҳам.

МОМО ҲАВО:

Қани кетдик, эй оналар, қизлар, жувонлар,
Яратгандан марҳамату тавфиқ сўраймиз.

Одам Ато ва Момо Ҳаво одамларни бошлаб кетадилар, уларга ҳамма эрга-шади.

Парда тушади.

ИККИНЧИ ПАРДА УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Жаннатул маъво. Саҳнанинг ўнг ярмида нафис тўр парда ортидан жаннат-нинг ажойиб манзараси кўриниб туради: кўм - кўк ўтлоқлар, соя - салқин боғлар, хиёбонлар, фавворалар, шийпонлар. Узоқда дарё кўринади. Яхши кийинган одамлар жуфт - жуфт бўлишиб хиёбонларда сайр қилиб юришибди, шийпонларда чақчақлашиб дам олишяпти, ҳуру парилар рақсга тушишяпти, филмонлар қўлларида биллурий патнислар кўтариб, хизмат қилиб юришибди. Ажойиб мусиқа янграйди, кейин аста пасаяди.

Жаброил, Микоил ва Азроил Жаннатни айланиб юришибди.

АЗРОИЛ:

(Жаброилга)

Қодир яздон ижод қилган жаннати шуми?

ЖАБРОИЛ:

Ҳа, шу эрур ўша машҳур Жаннатул маъво,
Минг - минг бора ортиқ эрур Боғи эрамдан,
Барча нарса муҳайёдир - роҳат, фароғат,
Соя салқин боғларида анвойи мева,
Учта дарё оқиб ўтар унинг бағридан:
Бирида сув, бирида сут, биттасида май,
Фавворалар, олтин кўшқу кошоналар кўп,
Хизматдадир тенгсиз гўзал ҳуру филмонлар...
Бу барчаси яратганнинг қудрат рамзидир.

АЗРОИЛ:

Роса зўр - ку!

МИКОИЛ:

*Зўр ҳам гапми, бу коинотнинг
Энг мукаммал, ҳар нарса мўл манзили шу - га!*

АЗРОИЛ:

Минг офарин Қодир халлоқ қадоратинга!

МИКОИЛ:

"Ҳа, шунақа", маъносида бош силкиб қўяди.

АЗРОИЛ:

(Жаброилга)

Кимлар учун нозил бўлмиш фирдавсул Жаннат?

ЖАБРОИЛ:

Оят борки, "Инналлазина оману ва амалус - солиҳати қанат лаҳум жаннатул фирдавс нузулан", яъни, имонли ва яхши амал қилган зотлар учун фирдавс боғи манзил этилув".

АЗРОИЛ:

Минг офарин Раҳмон раҳим саховатинга!

ЖАБРОИЛ:

*Яъни, бу жой ўз умрида ҳалол, пок яшаб,
Эътиқоду имон йўлини тутганлар учун.*

АЗРОИЛ:

(Микоилга)

Кўпми бундайлар?

МИКОИЛ:

(Ҳисоб - китоб дафтарига қараб)

*Саноғига етмоқлик қийин,
Ер юзида жуда кўпдир жаннати одам,
Ҳаммасини йиғиб чиқиш бир - бир сўроқлаб
Ва бу ерда бор нарсани қилмоқ муҳайё
Зиммамдадир, бу барчаси осон иш эмас...*

ЖАБРОИЛ:

*Тўғри айтар коинотнинг тасарруфчиси,
Бу дунёда кўп бандалар Жаннатга дохил,
Турли - турли тоифалар булар ичига:
Бутун умр меҳнат билан кунин ўтқарган,
Дон сочиб бошқаларга ризқу рўз берган
Деҳқонлару ҳунармандлар жаннати эрур,
Ҳалол топиб, эл олдига дастурхон ёзиб,
Тўй қилганлар, яна анҳор, ариқлар қазиб,
Сахрога сув чиқарганлар, кўчат экканлар,
Эртаю кеч ошламу болам деганлар,
Ўз аҳдига вафодорлар, жуфти ҳалоллар,
Гўдақлару улуғ ёшли кампирлар; чоллар,
Бевалару бечоралар - бари жаннати.
Саҳар туриб яратганга қилиб ибодат,
Ўз нафсидин ғолиб келиб, қувлаб ҳар лаҳза
Эътиқоду имонига маҳкам турганлар,
Озодлигу ҳурлик учун қурбон бўлганлар,
Эзилганлар, ноҳақ зулм заҳмин тортганлар,
Бу дунёда рўшнолик кўрмай ўтганлар,
Не - не уруш, қатағонда шаҳид кетганлар,
Эзгулигу илм йўлида заҳмат чекканлар,
Қалби поклар, ошиқликнинг йўлини тутганлар
Доҳил эрур охирабда Жаннат маъвога,
Айтаверсам, бу рўйхатим бўлмайдиги тамом.*

АЗРОИЛ:

Ҳа, кўп эрур олам аро бундай инсонлар,
Мен ўзим ҳам сезар эдим жон олар чоғда,
Жаннатийлар доим рози тақдир - қисматга,
Ўзларига таянч билиб яратган Ҳақни,
Эътиқоду имон учун қурашганлар ҳам
Бу йўл учун иккиланмай фиғо қилар жон,
Яхшилигу эзгулик деб ўтурлар улар.

ЖАБРОИЛ:

Бу дунёда кимки қилса мисқол яхшилик
Этилмасдан қолмас, асло, ажру мукофот.

АЗРОИЛ:

Не иш билан машғул бўлар Жаннатдагилар?

МИКОИЛ:

(Гарганини қашиб)

Ҳеч иш қилмас, бари текин еб - ичиб ётар...

ЖАБРОИЛ:

Ундай гема, эй Микоил, бу гаплар галат,
Жаннатийлар учун йўқдир меҳнат - машаққат,
Ер юзига кўрганлари етар, энди, бас,
Мангу роҳат - фароғатга лойиқдир улар,
Ғам - ташвишу уқубатдан тамом бегона -
Инсон учун бундан ортиқ бахту иқбол йўқ.

АЗРОИЛ:

Ҳа, кўп эди ер юзига инсон ташвиши,
Энг аввало, ҳеч бўш турмас қориннинг ғами,
Кейин эса, бола-чақа, уйдаги ташвиш,
Қариндошлар, маҳаллаю кўйдаги ташвиш,
Божу хирож, зулм - таадди, турли хил ғавғо
Зил-замбилдай босиб турар эди одамни,
Хайриятки, унутаркан ташвишу ғамни.

ЖАБРОИЛ:

Одамзоднинг энг илоҳий орзуси - Жаннат,
Фақирларнинг парча нони - ризқ-рўзи - Жаннат,
У, аслида, лойиқ эди фирдавс маъвога,
Одам Ато ишқи тушиб Момо Ҳавога -
Бу жаннатдан этилганди қувғин, бадарға,
Миллиард йил, не замонлар чекиб риёзат,
Яна одам зоти учун берилди руҳсат,
Одам учун бу оламда олий мукофот.

(Пауза)

Эй дунёда Жаннат яшаш орзуси билан
Турли-туман таълимотлар тузган даҳолар,
Халқни кўзғаб не тахтларни бузган даҳолар,
Зўрлик билан, қистов билан шу дея Жаннат,
Бошга солиб не кулфату сиру синоат
Одамларни алдаганлар - сизларгадир, хайф,
Ўзлари ҳам алданганлар - сизларгадир, хайф!

АЗРОИЛ:

Ҳа, қирғину қатағонлар ҳамон эсимда,
Олган эдим неча - неча бегуноҳ жонни.

ЖАБРОИЛ:

Инсон эса тўхтамайди, тинмайди бир зум,
Чарчамайди чин Жаннатни қилмоқдан орзу

*Ва, ниҳоят, асл Жаннат муборак бу кун,
Яратганга ҳамдлар бўлсин бу тортиқ учун!*

АЗРОИЛ:

*Одам зоти арзигайдир бу мукофотга,
Хурсанд бўлдим фирдавс боғин айланиб кўриб.
Кошки эди барча одам кирса Жаннатга,
Аммо, афсус, ундай эмас, ўзингга маълум,
Қодир мавло қудрати-ла этилмиш барпо -
Бу Жаннатнинг тамом акси - номидир Дўзах,
Жаҳаннам ҳам дейилур у, бир номи - Сақар,
Бунда тинмай ёниб турар лов-лов оловлар,
Шу оловга ташланади гуноҳкор бандга
Ва солинур қилмиши - чун минг хил азобга.*

ЖАБРОИЛ:

Дуо бордир: Фил охирати ҳасанатан ва қийна мин азобин нор:
Охиратда мени сақла Дўзах ўтидан.

АЗРОИЛ:

*Охиратдан умидворлар дуосидир бу,
Буни бир бор тилга олмас осий бандалар.*

ЖАБРОИЛ:

*Ва жаҳаннам оловига бўлгайлар гучор,
Қани, кўрсат, эй Азроил Дўзахни бир - бир?!*

АЗРОИЛ:

*Эй Жаброил, пок фаришта, сенга равомас
Ловулаган бу Жаҳаннам ичига кирмоқ,
Тепасидан қараб ўтсанг - ўзи кифоя.
Ана, қара!*

Азроил сахнанинг чап томонидаги қора тўр пардани бироз кўтаради. Пастдан ловулаган Дўзах олови кўринади ва гуноҳкорларнинг даҳшатли дод-войлари эшитилади.

ЖАБРОИЛ:

(Четга тисланиб)

*Нафасики шунча бўлса Дўзах оловин
Қандай экан ўт пусқурган машъум Жаҳаннам?
Қудратингдай чексиз эрур қаҳринг ҳам Қаҳҳор!
(Микоил бош силкиб кўяди.)*

АЗРОИЛ:

*Мисқолдайин гуноҳ қилса инсон умрида
Охиратда бунинг учун жазосиз қолмас.*

ЖАБРОИЛ:

*Инна кана ёвмил аъзим, дейди Қуръонда,
Одгий қилиб айтилганда: қилмиш - қидирмиш,
Экканингни ўрасан, эй одам фарзанди,
Ёмонликнинг жазосидир оловли Сақар.*

Жаброил Дўзахни бир-бир айланиб, гуноҳкорларни сўраб чиқади. Унинг ёнида бораётган Азроил эса, тушунтириш бериб боради. Микоил эса, ҳар бир маънога мос: "Ҳа, шунақа", "Баттар бўлсин", дегандек сўзсиз ҳаракатлар билан уни маъқуллаб туради.

ЖАБРОИЛ:

Булар кимлар, тилларидан сихга осилган?

АЗРОИЛ:

Гийбатчилар, фисқу фасод ташувчилардир.

ЖАБРОИЛ:

Булар кимлар, кўкраклари қоп - қора кўмир?

АЗРОИЛ:

Ҳа, буларми, ҳасадгўйлар, ичлари куйган.

ЖАБРОИЛ:

Гарданига ўтли тошлар осилганлар ким?

АЗРОИЛ:

Тарозию тошдан урган фирром аллофлар.

ЖАБРОИЛ:

Бу йигитнинг бўйнидадир оловли занжир?

АЗРОИЛ:

Узмагандир ота-она олдида қарзин.

ЖАБРОИЛ:

Юзи ёниб қий-чув қилиб юрганлар кимлар?

АЗРОИЛ:

Товламачи, мунофиқлар, хиёнаткорлар.

ЖАБРОИЛ:

(Пешонасини артиб)

*Ҳа, дунёда гуноҳкор кўп, гуноҳ тури кўп,
Барчасини бир - бир кўриб чиқмоқлик маҳол...*

(Пауза)

Бу Жаҳаннам азобининг муддати қанча?

МИКОИЛ:

*Муддати ҳам белгиланган гуноҳга қараб,
Кўплар учун абадийдир азобун алим.*

АЗРОИЛ:

*Гуноҳини ўтда ювиб чиқса баъзилар
Яратгани - Раҳмон раҳим шафқати билан
Жаннат юзин кўришга ҳам бўлгай мушарраф.*

ЖАБРОИЛ:

Шундай кунни тилар эдим инсон зотига.

(Микоилга)

Хўш, Микоил, нима ейди Дўзахдагилар?

МИКОИЛ:

*Заҳар - заққум мевасин еб, сувин ичади...
Булар учун зарур эмас унча харажат,
Олов ичра бўғилади иштаҳаси ҳам...*

ЖАБРОИЛ:

Шундай дегин...

(Азроилга)

*Хўш, айтгандай бизнинг касаба
Азозил, йўқ, Иблис - Шайтон аҳволи қалай?*

АЗРОИЛ:

Сақланмоқда Жаҳаннамнинг энг туб қаърида.

ЖАБРОИЛ:

Хўш, хўш, гапир, у ўзини қандай тутяпти?

АЗРОИЛ:

*Оловларни писанг қилмай турибди гагил,
Инсонларга: "Баттар бўл!" деб қаҳ - қаҳ уради.*

ЖАБРОИЛ:

Хаёлига келадими тавба, тазарру?

АЗРОИЛ:

*Э, қаёқда, ҳамон ўша, бир сўзли, қатъий,
Қодир раҳмон олдида ҳеч айбим йўқ, дейди.*

ЖАБРОИЛ:

*О, мағрур руҳ, қувғинди жон, эгилмас банда,
Бундайларнинг жони қаттиқ, руҳи енгилмас.
Унга тўзим тиламоқдан бошқа не дегдим...*

(Пауза)

*Хўш, Азроил, Дўзахни ҳам кўрсатдинг, раҳмат,
Биз кўрмаган не жой қолди?*

АЗРОИЛ:

Бир Аъроф, холос.

ЖАБРОИЛ:

Қани, бошла, Аърофни ҳам кўрсак кўрайлик.

Қоронғулик.

ТҮРТИНЧИ КҮРИНИШ

Саҳна ўртаси. Бир томонда — Жаннат, бир томонда — Дўзах. Бу ер — Аъроф. Сал нарида охират одамлари ўз қисматларини кутиб ташвиш билан уёқдан - буёққа юриб туришибди.

Жаброил, Азроил ва Микоил кирадилар.

МИКОИЛ:

*Бу ер - Аъроф. Бир ён - Жаннат, бир ён - Дўзахдир,
Ўртадаги йўлак деса бўлади бунди.
Кимнинг яхши аъмоллари ва гуноҳлари
Тенг келса - ю жаннати ё дўзахи бўлмай
Аро йўлда қолса бунда ажрим этилур,
Қодир яздон қудратидан яна бир нишон.*

ЖАБРОИЛ:

*Ҳикмат, билим соҳибидир Яратган танграм,
Бирор банда тўппа - тўғри, суриштирилмай
Ё Дўзаху ё Жаннатга тушмасин учун
Ушбу жойни тайин этмиш инояти - ла.*

АЗРОИЛ:

*Келтирилди қанча одам бунда тафтиш - чун,
Қилган савоб - гуноҳлари ўлчанур, холос.
Гар савоби ортиқ келса - Жаннатга кирар,
Гуноҳ томон босиб кетса - жойи Жаҳаннам...*

МИКОИЛ:

Ана, яна биттасини келтирмоқдалар.

Фаришталар бир одамни олиб келишади. Унинг пурвиқор туришидан тақводор одам эканлиги сезилади. Уни ҳам рўпарага тиз чўктиришади.

АЗРОИЛ:

(Келтирилганга)

Кимсан?

ШАЙХ ШАЙДОНИЙ:

Шайх Шайдонийман - оламга машхур.

МИКОИЛ:

Охиратга ному насаб - ҳаммаси бекор.
У ҳоҳи шоҳ, ҳоҳи гадо - барибир банда.
Қилган савоб - гуноҳлардан бошлайвергин сўз.

ШАЙХ ШАЙДОНИЙ:

Мен Шайх бўлиб хизмат қилдим ислом йўлига,
Одамларни дину имон сари ундагим,
Шариатдан ташқарига чиқмадим қилча,
Бутун умрим ўтди тоат, ибодат билан
Ва эришдим авлиёлик мартабасига.

ЖАБРОИЛ:

Авлиёлар - яратганга яқин одамлар.

ШАЙХ ШАЙДОНИЙ:

Шундай экан, нега бу кун мени суграрлар
Фирдавс маъво эмас - ўтли Сақарга томон?

ЖАБРОИЛ:

(Микоилдан)

Сабаб недир?

МИКОИЛ:

Бунга сабаб - номаи аъмо,
Мана, унда фаришталар нени ёзмишлар:
Бу банданинг бир сафдоши - у ҳам авлиё -
Яратганинг жамолига бўлиб маҳлиё
Ўздан кетиб, руҳи жўшиб: "Аналҳақ", демеш,
Яъни, унда парвардигор акси муҳайё.
Аммо, буну тушунмасдан жоҳил уламо
Тошбўронга ҳукм этмиш уни боякбор.
Шунда кўплар қаторида ушбу банда ҳам
Қўшилиб тош отган экан унга шу асно.

ШАЙХ ШАЙДОНИЙ:

Тошу кесак отганида бошқалар, мен - чи -
Отиб қўйдим у томонга битта кумалоқ,
Наҳот гуноҳ саналса - я, шу арзимас иш?

ЖАБРОИЛ:

(Бироз ўйга чўмиб)

Бошқалар - ку, тушунмасдан отган тошларин,
Аммо, сен эса,
Билиб туриб у дўстингинг бегуноҳлигин
Тош отгансан, майли дейлик - енгил кумалоқ,
Бу жоҳиллик ўтиб тушар минг жаҳолатдан.

(Бироз жим туриб)

Ваҳий келди бу жоҳилнинг жойи - Жаҳаннам.

АЗРОИЛ:

(Фаришталарга)

Олиб боринг бу осийни Дўзах ўтига.
Шайх Шайдонийни ҳам олиб кетадилар.

ЖАБРОИЛ:

Яна ким бор?

МИКОИЛ:

Битта олим...

ЖАБРОИЛ:

*Келтиринглар, қани, кўрайлик,
Шикояту адолатдан савол сўрайлик.*

Фаришталар яна бир бандани олиб келишади. Унинг ўзини мустақил ва мағрур тутишидан олим эканлиги сезилади.

ЖАБРОИЛ:

(Микоилга)

Хўш, нима гап, масалани сўйла, Микоил?

МИКОИЛ:

*Тирикликда машҳур олим бўлган бу банда,
Ҳам ҳақим у, кўплар топмиш кўлида шифо.*

ЖАБРОИЛ:

*Баракалло, деймиз, бундай савоб иш учун,
Нега Жаннат маъводамас бу яхши банда?*

МИКОИЛ:

(Қоғозга қараб)

*Бу банданинг ёзувида шундай сўзлар бор:
Менсимасдан не - не азиз авлиёларни
Куфр сўзлар айтиб доим улар шаънига
Фалосифа билан олам сирин ўрганмиш,
Қодир раҳмон хусусига кўп гаплар деган...*

ЖАБРОИЛ:

*Яратганни кимки инкор этса, у - муфлис,
У дунёю бу дунёда бўлур хору зор.
Бу банда ҳам шуларданми, ўзидан сўранг.*

АЗРОИЛ:

Гапир, эй банда?!

ОЛИМ:

*Илло - билло яратганга келтирмадим шак,
Унинг нури ҳувайдоси доим дилимда.
Аммо баъзи чала илм мутаассиблар
Мени кофир дея қилди элга овоза.*

ЖАБРОИЛ:

*Моҳиятни изламоқлик - инсоннинг бурчи,
Қуруқ, ёлғон сафсаталар ёқмас Мавлога.
Ҳақиқатни ким изласа азтаҳидилдан
Асл Ҳақни - Яратганни топади охир.
Бир Оллоҳга таалуқли Мутлақ ҳақиқат,
Эзгуликдир бутун умр унга интилоқ.*

(Бироз жим қолади.)

*Ваҳий келди: Бу бандага ёғилсин раҳмат
Ва Жаннатул маъво ичра кўрсатилсин жой.*

(Фаришталарга)

*Олиб боринг, Раҳмон суйган азиз бандани,
Кўрсатинглар унга лойиқ ҳурмат - эҳтиром.*

Фаришталар олимни ҳурмат - эҳтиром билан жаннатга бошлайдилар.
(Пауза)

Саҳна четидан Шоирнинг овози эшитилади.

ШОИРНИНГ ОВОЗИ:

*Кўрсат жамолинг мастоналарга,
Ишқингда куйган парвоналарга,
Машраб сени деб кечти жаҳондин*

Бошини қўйди остоналарга.

Кейин қаландар Шоир кириб келади. Унинг елкасида хуржуни, қўлида асо, бошида қулоқ,

ЖАБРОИЛ:

(Ёнидагиларга)

*Бу - худонинг суйган кули, қаландар шоир,
"Ҳақ!" деганда куйдуради ўтли нафаси,
Яратгандан ўзгасини ғалат деб билур.*

(Микоилга)

Не сабабдан Шоир Жаннат маъвода эмас?

МИКОИЛ:

У Жаннатга дохил эди, хоҳламаяпти.

ЖАБРОИЛ:

Боиси не?

МИКОИЛ:

(Елкасини қисиб)

Мен билмадим, сўранг ўзидан.

ЖАБРОИЛ:

(Шоирга)

Эй сен, банда, не учун тарк этдинг Жаннатни?

ШОИР:

*Қаландар Машрабингман икки оламни тепиб ўтдим,
Беҳишту хуру филмонни пучак пулга сотиб ўтдим.*

Жаброил жим қолади. Микоил гарданини қашийди.

ЖАБРОИЛ:

(Микоилга)

Балки Дўзах оловларин хоҳлаб қолгандир?

МИКОИЛ:

Солиб кўрдиқ, у ерда ҳам бўйин эгмади.

ЖАБРОИЛ:

Нега, ахир?

МИКОИЛ:

(Яна елка қисиб)

Мен билмадим, сўранг ўзидан.

ЖАБРОИЛ:

Не дейсан, Шоир?

ШОИР:

*Аё, дўзах, мени куйдир, халойиқ куймасин ҳаргиз,
Тамуғдин ишқ ўти пур зўр, анинг захрин ютиб ўтдим.*

Жаброил жим қолади. Сўнг ваҳийга қулоқ тутади.

ЖАБРОИЛ:

*Ваҳий келди, бу девона, Ҳақнинг шайдоси,
Ҳур фикрлар ошуфтаси, покиза банда.
Ҳоҳи Жаннат, хоҳи Дўзах - унинг учун бир,
Шу сабабдан унга рухсат - билганин қилсин,
Жаннатними, Дўзахними - танласин ўзи.*

(Шоирга)

Бор, боравер, оқ йўл сенга, эй Шоири Ҳақ!

ШОИР:

Ураинму бошима саккиз беҳишту Дўзахин,
Бўлмаса васли менга икки жаҳонни на қилай?!
Хув - в!

(Наъра тортиб чиқиб кетади.)

ЖАБРОИЛ:

(Шоирнинг орқасидан қараб қолади.)

Эй сен инсон, гоҳо Ҳақнинг ошиқ - шайдоси,
Гоҳо эса, сариқ темир - олтинга қулсан.
Гоҳо руҳинг парвоз этар Арши аълода,
Гоҳо нафс ботқоғига ботар пажмурда.
Гоҳо савоб этагини тутасан маҳкам,
Гоҳо гуноҳ пардаларин чертасан сармаст.
Тафаккуринг гоҳ эзгулик йўлида маёқ,
Гоҳ ёвузлик гирдобига шўнғийсан онгсиз,
Гоҳо иймон - эътиқодга жонинг фидодир,
Манфаат деб гоҳ бир - биринг қонинг ичасан,
Гоҳ меҳнату ижодингдан ҳайратда олам,
Гоҳо эса, қилинган ёқа ушлайди.
Икки кутб тортишади феъл - аъмолинга,
Гоҳ униси қолиб келар, гоҳо буниси.
Инсон бўлиб инсонларга гоҳо маёқсан,
Гоҳо эса ҳирсу нафсда маҳлуқдан ҳам паст,
Нега бунча жумбоқсан сен, кимсан, нимасан,
Олам тожи - оҳанрабо ё оддий тупроқ?

(Пауза)

Билиб қўйки қадаминг - чун бор ҳисоб - китоб,
Биронта сир махфий қолмас Ҳақдан, Худоган,
Эсдан чиқмас мисқолча ҳам гуноҳу савоб,
Барчасига берилажак ажр ва жазо.
Қадамингни ўйлаб босгин, эй одамизод,
Тангри сенга жону имон берар чоғида
Ақл берди, игрок берди ва берди виждон.
Ақл билан дунё сирин англагин, геди,
Игрок эса, эътиқоду имонга асос.
Виждонинг-чи - тўқай ичра қолган сайёҳга
Оханрабо - йўл кўрсатгич қанчалик зарур -
Шу хизматни бажаради ҳаёт чоғингда.
Гоҳо-гоҳо виждонингга кулоқ тутиб кўр,
Бошлагайдир роҳи - ростга, ҳидоятга у,
Гуноҳлардан огоҳ қилиб, сақлаб авайлаб,
У дунёю бу дунёда кам бўлмайсан, сен,
Ҳақиқатнинг этагини ушласанг доим,
Ёрлақасин икки дунё сени Худойим...

Жаброил, Микоил, Азроил ва фаришталар аста-секин юриб, чиқиб кетишади.

Қоронғулик.

ХОТИМА

Саҳнада секин-аста тонг ёришиб келмоқда. Қушлар овози, кейин эса, булбулнинг сайрагани эшитилади. Кейин хўроз қичқиради. Кейин қўй-қўзиларнинг маъраши, отларнинг кишнаши, дукур-дукури эшитилади. Кейин чақолоқнинг "инга-инга"си эшитилади. Сўнг азон овози янграйди. Кейин она алласи эшитилади. Кейин ёш йигит ва қизнинг шўх кулгуси янграйди. Кейин елкасида кетмони билан далага кетаётган дехқон ўтади, бир четда темирчи "тақир-туқури" ни бошлайди, нонвой "оби нон" деб саватда нон кўтариб ўтади, кейин "ёр-ёр" эшитилади, кейин бироз йиғи - умулан ҳаёт, тириклик манзаралари намоён бўлади.

Залга қараб таъзим қилганча Одам Ато ва Момо Ҳаво ўтишади. Кейин Гўдак

чопқиллаганича, Онанинг этагига ёпишади ва улар ўтишади. Кейин Ошиқ Маъшуқасини қувиб ўтади. Кейин Мўйсафид ўтади. Кейин шитоб билан Ҳукмдор ўтади. Кейин хаёлга чўмиб Олим ўтади, кейин Шайх ўтади. Охирида "Хув - в!" деб Шоир ўтади.

Бу манзараларнинг фонида Ҳаёт қўшиғи янграйди:

*Олам ичра оламисан, нур, зиёдурсан Ҳаёт,
Бебаҳосан, кўзимизга тўтиёдурсан Ҳаёт.
Сен - яратган тангрининг маъжизасидурсан асл,
Офтобсан, Она Ерсан, Сув, Ҳаводурсан Ҳаёт.
Сен биландир бу тириклик, сен биландир бу маъво,
Сен - ҳарорат, сен - муҳаббат, ишқ - вафодурсан Ҳаёт.
Сен - туғулмоқ, сен - камолот, охири кетмоқ яна,
Ибтидосан, аммо, бир кун интиҳодурсан Ҳаёт.
Одамизод, яхши билгил, бу ҳаётнинг қадрини,
Ёшу кекса - барчамизга муггадурсан Ҳаёт.*

Парда секин-аста ёпила бошлайди. Саҳна олдида икки бошловчи чиқиб келади.

Биринчи бошловчи:

*Томоша ҳам мана етди интиҳосига,
Ҳар нарсаки бошланарми - бўлар охири.
Сўз юритдик охир замон ҳодисотидан,
Очилгай деб у дунёю бу дунё сири.*

Иккинчи бошловчи:

*Ибрат дея кўрсатилди ушбу саҳналар,
Қай даража маъқул бўлди - ҳавола сизга.
Савоб ишлар, эзгу амал доим ёр бўлсин,
Яхши боринг, келиб туринг, театрумизга.*

Тамом.

Жўра Фозил

СОҲИЛДАГИ УЙ

Ҳикоя

Қош қораймоқда. Баҳорнинг изғирин аралаш шамоли тўқайзорда хуш-так чалар, бўтана тўлқинлар пишқириб, қирғоққа безовта бош урарди. Соҳилдаги мўъжазгина Гугуртли қишлоғи тун қаърига секин-аста ғарқ бўлмоқда, исми-жисмига монанд, гугурт қутисидай тизилган уйларда бирин-кетин чироқлар порлай бошлаган, фақат тик қирғоқдаги чоғроққина уй деразаларида нур кўринмасди.

Кун бўйи деразадан баҳор сувларини олис-олисларга ҳайдаётган дарёга тикилиб ётган Худойберган бобонинг хира тортган кўзлари энди ҳеч нарсани кўролмас, чол “тиқ” этган товушга кулоқ тутиб, Оқмарални кутарди. Оқмарал — Худойберган бобо сингари якка-ёлғиз яшайдиган, энди ўн еттига тўлган қўшни етим қиз. Худойберган бобо уч йилдирки, тўшакка миҳланган. Чолнинг катта шаҳарда яшайдиган, ўзига тўқ бир ўғил, бир қизи бор. Улар оталарини сира йўқламайдилар.

Оқмарал чолнинг иссиқ-совугидан хабар олиб туради. Худойберган бобо эса қизни узундан-узоқ дуо қилар экан, овози титрайди, оппоқ соқоли ҳўл бўлади...

Ниҳоят, ташқарида қадам товуши эшитилди, эшик гичирлади.

— Худойберган бобо, мана, мен келдим! — остонада шодон овоз берди қиз.

Шу аснода порлаган чироқ фақат мўъжаз хонани эмас, чол кўнглини ҳам мунаввар этди. Чунки, Оқмарал келди дегунча, бу ғариб хонага ҳаёт қайтиб келгандай бўларди.

Қиз печкага саксовул қалади, тез орада қора қумғон биқирлаб қайнади...

Иссиқ чой чолнинг баданини яйратди, у ҳузур қилиб, кўзларини юмганча хаёлга берилди. Оқмарал эса ҳар кунги одатича, китобга мук тушди. У “Чолиқуши”ни ўқирди. Китобнинг сарғайган саҳифаларига қизнинг оху кўзларидан “чак-чак” ёш томарди. У чолга билдирмай, сассиз йиғлар, Худойберган бобо саҳифалар шиғир-шиғирини эшитарди, холос.

Қиз китобнинг гўзал дунёсига ғарқ бўлган, Худойберган бобо эса худди шу аснода энди жуда олисларда қолиб кетган ёшлигини ўйларди.

Ушанда ҳам эрта баҳор эди. Амударё соҳилида Наврўз сайли давом этар, нариги қирғоқдан келган қизлар гугуртлилик йигитлар билан байтбарак айтишарди. Уша куни у илк бор Гулжамолни кўрганди. Қиз оқ юзли, гулдек нозик эди.

Шу илк учрашув уларнинг тақдирини белгилаб берди. Орадан кўп ўтмай

тўй бўлди. Сўнгра икки ёш Қизилқумнинг дарёга туташ олис яйловларида чўпонлик билан машғул бўлдилар. Бир қиз, бир ўғил кўрдилар.

Эр-хотин узоқ, бахтли ҳаёт кечирдилар. Фарзандлар эса учирма полапонлардек, олис шаҳарларга йўл олиб, ўша ерда қўним топдилар, уйли-жойли, бола-чақали бўлдилар ва бу дунёда Гугуртли деган ғариб бир қишлоқ борлигини батамом унутдилар...

Худойберган бобо ва Гулжамол буви эса, ҳамон бир жуфт мусичадек бўлиб, соҳилда аҳил-иноқ яшашарди.

Қартайган, чўпонликни ташлаган Худойберган бобо табиатни беҳад яхши кўрганидан, уззу-кун тўқайзорни кезиб, қушлар чуғурига маҳлиё бўлар, дарёдан балиқ овларди.

Уч йил бурун Гулжамол буви юрак хуружи оқибатида тўсатдан вафот этди. Унга жуда боғланиб қолган Худойберган бобо ҳам кўп ўтмай оғир дардга чалиниб, тўшакка михланди... Кўзларини юмганча ҳамон хаёл сураётган чол бу оғир йўқотишни эмас, ўша илк учрашувни эслар, кўз ўнгида Гулжамолнинг гулдек кўркем чеҳраси намоён эди. “Гулжамол, гулим, сен ҳақиқатан ҳам гул эдинг, гул...”

Чолнинг соқоли яна кўз ёшларидан ҳўл бўлган, лекин буни ўзи сезмасди.

Жимжит хонада чол билан қиз бир-биридан бекитиқча йиғлар, аччиқ ёшлар пинҳон эса-да, юрак йиғисини яшириш мушкул эди.

Оқмарал, ўзиям кийикдек дуркун ва гўзал қиз, Фариданинг аччиқ қисмати учун кўз ёши тўкса, Худойберган бобо Гулжамол билан Наврўз сайлида илк бор учрашганини эслаб, оҳ чекади.

Соҳилдаги бу мўъжазгина уй икки ёлғиз юрак оҳларига тўла эди. Оқмарал ҳам энди Фарида эмас, балки, ўзининг севгиси ҳақида ўйлар, мана икки йилдирки, пул топиш илинжида хорижда юрган йигити Тошмирза йўлига интизор эди. Тошмирза ҳам номига яраша тош мирза эди, бир энлик хат ёзмасди. Оқмарал эса унинг тош кўнгли юмшашини сабр-тоқат ила кутарди.

Тун яримдан оққанда Оқмарал чолга “яхши тушлар кўринг” дея кетишга чоғланди.

Мудраб ўтирган Худойберган бобо уни яна узундан-узоқ дуо қилди. Сўнгра ёстиғи остини ковлаб, бир даста пул олди. Пулни санамай қизга узатди.

— Ма, қизим, шунга магазиндан янги кўйлак сотиб ол!

Оқмарал унинг қўлини қайтарди.

— Кўйсангиз-чи, бобо, менинг яп-янги кўйлагим бор. Тошмирза яқинда пул юборганиди, магазиндан сотиб олдим. Келинлар киядиган оқ ҳарир кўйлак, билдингизми! — ёлғон сўзлади қиз.

Чол сўзида туриб олди.

— Жон қизим, бунча пулни нима қиламан? Йўқ дема...

Оқмарал ноқулай аҳволда қолди. У чолни хафа қилмаслик учун янги кўйлакка етадиган миқдорда пулни санаб олди-ю, қолганини қайтарди.

Қиз кетди. Чол хотиржам бўлиб уйкуга кетди.

* * *

Оқмарал эртаси чошгоҳда уйдаги ишларини саранжом қилгач, магазиндан янги кўйлак сотиб олди-ю, чолни хурсанд қилиш учун ошиқди.

Чет элда тикилган қирмизи кўйлак жуда чиройли эди, қизнинг ҳусну жамолини янада очиб юборди.

Қиз ўзида йўқ шод, енгил қадамлар билан чолнинг остонасидан ҳатлади.

— Мана, бобо, янги кўйлакни кўриб қўйинг!

Ҳар доим қизни хандон-хушон қарши оладиган чолдан садо чиқмади.

Оқмарал ҳайрон бўлиб, тўшакда ётган чолнинг юзига тикилди. Тикилди-ю, кўркүвдан чинқириб юборди.

Худойберган бобонинг жони узилган, ярим юмуқ кўзлари, лабларида ним табассум қотиб қолган эди.

Йигирма ўтгандан сўнг, унинг қизи Гугуртлига келди...

Юз-кўзига упа-элик чаплаган, жуда башанг кийинган бу жувон отасидан айрилган одамга сира ўхшамасди. У кўни-қўшнилари билан салом-аликни насия қилиб, Оқмарални қидириб топди-да, ҳе йўқ, бе йўқ, зуғум қила кетди.

— Эшитишимча, чолга (отамга демади) сен қараб турган эмишсан. Ёстиқлари остидан топилган пул жуда кам. У киши ахир, 50 минг сўм пенсия олардилар. Хўш, гапир, пулни ўмарганингни ўзинг тан оласанми ёки милиция чақирайми?

Оқмарал... Шўрлик Оқмарал! Бу қандай бедодлик?!

Қизнинг тили калимага келмас, уни худди биров бўғаётгандай эди.

— Мен... Мен пулни олганим йўқ... У киши ўзлари менга бир қўйлак...

— Ҳа, ана, ўзим ҳам билган эдим! Сен, етимча, чолни алдаб, пулни олишга уялмадингми?!

Оқмарал гапиролмай йиғлаб юборди.

Оқпадар қиз дағдағаларига қўшнилари чидаб туришолмади, Оқмаралнинг ёнини олишди. Охир-оқибат бу можаро яхшиликка олиб келмаслигига кўзи етган қиз ўша куниеқ изига қайтди.

Оқшом чўкаётир... Соҳилдаги уйларда бирин-кетин чироқлар порлайди. Тик қирғоқдаги ёлғиз уй деразаларида эса нур кўринмайди... Бу уйнинг чироғи энди ёнмайди, Оқмарал энди бу ерга келмайди...

Қирғоқда ёлғиз турган қиз тўқай шовуллаши, сув шалолашига қулоқ тутди. Олис-олисларда яккам-дуккам чироқлар милтирайди. Қиз юрагини беҳад ўртаган соғинч билан чироқларнинг жимир-жимир шуъласига тикилади. Баҳор сувлари узоқ-узоқларга оқиб кетдилар...

Муҳаббат
Тухташева

ҚАЛБИМ ДУНҲАДА ОЧИЛАР

* * *

Руҳимда куртаклар шивири,
Лаҳзалар бунда ранг талашар.
Туйғулар жаранги — кўнглимга
Елғизлик кўйлаги ярашар.

Ярашар бу кўйлак бўйимга,
Кийсам шитирлайди адоват.
Шамолда ҳилпирар этаги,
Айтар тақдиримга саловат.

Тўзмайди, иплари сўкилмас,
Товланар ўғирлаб ҳушимни.
Тонгда хазон қилиб супураб
Сизни оқшомги тушимдан.

* * *

Қишлоқ, менинг кўзларимни олган қишлоқ,
Сўнгсиз орзу, хаёллардан толган қишлоқ,
Бир кун мен-ла Самарқандда қолгин... қишлоқ.

Тандирларнинг танларида исинайин,
Офтобрўя ёнларида исинайин,
Кўзгалмагин, хаёлингга кўшилайин.

Афросиёб азон айтди, жунжикаман,
Масофани ҳўплай-ҳўплай энтикаман,
Қишлоғимни энди қайга бекитаман?!

* * *

Сокин кунлар, сукут музлар жим,
Кечаларнинг кенгаяр эни.
Хотиралар қалқийди лим-лим,
Хотиралар юпатар мени.

Сен ўзимдек яхши кўрасан
Барча ранжу хатоларимни.
Мен мафтундек ҳар кеч кузакнинг
Хазон янглиғ сарполарига.

"Хайр!" дедим... Қўлларим гўё
Байроқ бўлиб ҳилпирадилар.
"Кетма!" деди ишқ номли руё,
"Кетма!" дея ўпкаладилар.

Мен мағрурман, масрурсан сен ҳам,
Кўрмагандек бир-биримизни.
Ишқимиздан айро бўлсак ҳам
Асрай олдик гуруримизни.

* * *

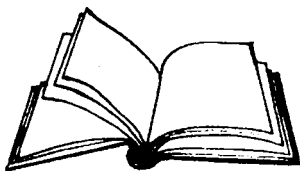
Мен тиниб қолмасман, оқаяжакман,
Ҳали сўздан чамбар тақаяжакман,
Айтарим мўл ҳали, айтаяжакман.

Ҳали муҳаббатга тўқинаман, боз,
Ҳали ҳисларимга бергумдир пардоз,
Меникидир сўзга парҳезгар қоғоз.

Унсиз кунларимдан униб чиқ, сўзим,
Журму гуноҳимни юлиб чиқ, сўзим,
Жарангос ҳисларга тўлиб чиқ, сўзим.

Ҳали, ҳали сизни унутаман жим,
Ғамлар ярим йўлда қолар — аллаким
Ва, қалбим дунёга очилар сим-сим...

Самарқанд

Жамшид

КАРАЧИЛАР ФИША ПАЙВАСИГА...

Умр — нафас, умр лаҳзадир,
тухфаи олам ҳаёт,
Ўтгучи онини сенга
қарз берар одам, ҳаёт.
Гавҳар у инсон қулида,
сарфи — чун ақлинг пишит,
Сабзалар баргида титрар
мисликим шабнам ҳаёт.

Фитнаю игвода майлинг,
бас, яшолмабсан уни,
Кўнгли пок, ҳимматлиларга
жон қадар ҳамдам ҳаёт.
Кимда-ким кўзғаб маломат,
учди шайтон макрига,
Оғусин Заҳми кўкарса
шунда бир мотам ҳаёт.

Хей, азиз, жоним, биродар,
сал кулиб бағрингни оч,
Барчамиз меҳмон, ғанимат,
пир этар бир шам ҳаёт
Биргина муздай сўзинг ҳам
дилни тиглар тоабод,
Шухратинг, молингга шу дам
бергуси барҳам ҳаёт.

Жамшидо, чехрангни очгил,
эртага йўқсан, не тонг,
Одамий хулқу тамиздан
жилвагар ҳар дам ҳаёт.

Айтки, жоним, қолганму
сувратим қароғингда,
Эслайсанми менинг ҳам
номимни сўроғингда?
Шитоб ўтди ой, йиллар,
олиб ёшлик кўркини,
Кўмдимикин изимиз
зар барглар гул боғингда?

Қайтса бир баҳоримиз
чақмоқ чақиб кўнгилда,
Гуллар териб ўтардим
армонсиз ёноғингда.
Бўлмас эди хатолар,
алам ёшин тўкмасдик,
Парвонадек айлангум
ҳар кун сўлу соғингда.

Мен яшайман азизам
хотирангда бир умр,
Рухим кезар милтиллаб
ёққан шам чироғингда.
Шамол каби саросар
кўмсайман сен зоримни,
Мени ҳам бир эслаб кўй
бахтдан сархуш чоғингда.
Шайдолиги Жамшидга
дил берди, калом берди,

Васлинг бўлса муяссар
ўлгаймен кучоғингда.

* * *

Эл аро чин нақши одам
шунчалик бўлғуси-да,
Заррача доғу ғубори
йўк кўнгил кўзгусида.
Яхшилиқдан бир иморат
қурди у пойдор, гўзал,
Чехраи гулгун намоён
матлаби эзгусида.

Шукр этар қодир эгамга
бергани - чун жону тан,
У нафас олгай ҳаётин
безамоқ орзусида.
Лабларин жуфтлар табассум,
суҳбатин мазмуни соз,
Ҳеч маҳал мунгу надомат
сезмадим чолғусида.

Жонга жон пайвасталикни
аҳли дил, ундан сўранг,
Дилнавоз бир куй ҳувайдо
лоладек кулғусида.
Барқ урар лафзида ранглар,
минг тамиз рафторида,
Завқ олиб титрар вужудинг
ваҳ - ваҳу ҳу - ҳусида.
Жамшидо, ўрган шулардан
одамийлик дарсини,
Туну кун олам чароғон
қалбларин ёғдусида

* * *

Менинг сиздан бошқа бирор
дилоромим, жаҳоним йўк,
Юрокинғиз - Ватан, ундан
зиёд қасру маконим йўк.
Ўзинғиз ҳамдаму дилсўз,
исинғиз мисли жаннатдир,
Агар ёнимдасиз, бундан
ширинроқ пайту оним йўк.

Яратганнинг паноҳида
юринг доим кўзикмай сиз,
Мени тарк этсанғиз, менда
сурат бордуру жоним йўк.
Қарашлар дилга пайвасту
нигоҳлар атридан мастмен,
Не бахтким, биргамиз доим,
бунингдек хуш замоним йўк.

Кўзимнинг қап-қаросидек
авайлаб, асрадим сизни,
Муҳаббатдан бўлак тахтим,
ҳазинам ҳамда шоним йўк.
Билинғким, озгина гина,
ҳаёю ноз ярашгандир,
Ки, сиздек бир ипак танлик
зиллол оби равоним йўк.

Менинг Жамшиддигим бекор,
яшаб юрмоқдигим ҳечдир,
Олов ишқинғиз оллида
демоққа сўз, забоним йўк.

Фарид Усмон

... ЁНАРЪШКАН ХАРАТ ШАМИ...
...

Кўнглим

Вужудимни чулғаб олган зўр бардош,
Қайғу келса, кўзларимдан оқмас ёш.
Кувонч келса, кўнглим бўлар бир анҳор,
Юзларимни ювар ёшлар шашқатор.
Кувончларга кўнглим бебардош менинг,
Қайғуларга қалбим мисли тош менинг.

Икковлон

Излай - излай охир бир - бирин топган
Оқил сен эдингунун мен эдим.
Висол оқшомида эврилиб ётган
Бўрон сен эдингунун мен эдим.

Паришон сочларинг паришон эди,
Туннинг оғушида эдим паришон –
Буюк бу муҳаббат улғайтар эди,
Гўё мен ер эдим, гўё сен осмон.

Бизни туташтирган уфқнинг эса,
Юраги ёнарди ўзга оташдан.
Бу нечук синоат, бу нечук сеҳр,
Оқшом ҳузурланар бизни ўрташдан?!

Раққоса

Юзларимни майин насим сийпагандек бўлдию
Бир дақиқа ҳузурланди беҳаловат юрагим.
Қақшаётган вужудимни қамраб олиб бир туйғу,
Рўпарада туриб қолдим сеҳрланган каби жим.

Кўзларимга ишонмадим, ишонмадим, аввало,
Дедим: Бу чин малойикми ё самовий фаришта?
Уни енгил ўйнаётган, янграётган хушнаво,
Энди гўё жонгинамга боғланаётган ришта.

Боғланарди юрагимнинг томирига ҳар оҳанг,
Боғланарди шу куй билан унинг дилбар рақси ҳам.
Капалакдек сузиб, учиб, ҳар ён қадам ташлаб шўх,
Фариштанинг ёлғонлигин рост айларди ул санам.

Оққушқанот қўлларида қалбларга завқ улашиб,
Гўзалликнинг сирларини дилларга етказарди.
Завқланганларни кўриб, яна ҳам завқи ошиб,
Гўзал деган тушунчани у гўзал эткизарди...

Англаш

Биз бола бўлганда, бизга кексалар
Кўпинча, негадир, ўйчан боқарди.
Бизнинг шўх болалик бундан беҳабар
Дарё суви каби жўшиб оқарди.

Оқарди... Гоҳида парвози баланд,
Куш бўлиб юксақда қанот қоқарди.
Булутлар қўйнида, само қўйнида,
Чексиз кенгликларда чақин чақарди.

Баҳор гулларининг хушбўй атридан
Маст бўлиб, қулоққа райҳон тақарди.
Севги оташида пинҳон ва пинҳон
Жонни ўртар эди, дилни ёқарди.

Биз билмас эдик у мунис кексалар
Негадир, бизларга ўйчан боқарди.
Балки, энди сал - пал ақл етгандир,
Негаки, бизнинг ҳам сочлар оқарди...

Остонанг олдида...

Кўчангдан неча бор армонлар ўтди,
Эшитдинг, чиқмадинг остона ҳатлаб.
Кўнгиллардан тошган фиғонлар ўтди,
Эшитдинг, чиқмадинг остона ҳатлаб.
Остонанг олдида армонлар қолди,
Унсиз фарёдлару фиғонлар қолди.

Кўз сен кириб кетган эшикка муҳтож,
Кўнгил ҳам муҳтождир ўша ҳовлига.
Қайтиб чиқ, ёпиқ ул эшигингни оч,
Мўралаб бир бора боққин, майлига.
Остонанг олдида армонлар қолди,
Унсиз фарёдлару фиғонлар қолди.

Мен - ку, ўтиб кетгум, фиғон, деб чиққил,
Мен - ку, ўтиб кетгум, армон, деб чиққил.
Оқибат, ортимдан ҳайрат билан боқ,
Севгиси оташин инсон, деб чиққил...
Остонанг олдида армонлар қолди,
Унсиз фарёдлару фиғонлар қолди.

Ҳаёт шами

Ойнага боқилса юз кўринар, лек,
Кўринмас ўзликнинг яхши, ёмони.
Яхшию ёмондан холи демасмиз,
Ҳар вужуд ҳаётнинг икки томони.

Унда иқрор мавжуд, унда инкор бор,
Ҳеч қачон бу ҳолдан бўлолмас холи.
Тўхтовсиз айланиб тура беради,
Чарх аталмиш еру осмон мисоли.

Гоҳо кундуз каби бўлур ёп - ёруғ,
Гоҳо кеча янглиғ бўлур зимистон.
Демак, ёнаётган ҳаёт шами у,
Демак, тирик вужуд, демак, тирик жон.

Эгамберди Ўроқов

ҚИЁФА

Ҳикоя

Қиш қаттиқ келган, одамлар азият чекишар эди. Деярли ҳар куни қор ёғар, асосий вақт қор қураш билан ўтарди. Бунинг устига, қишлоқдан тез-тез мол ўғирланар, лекин ўғри топилмас, ҳамма ниҳоятда асабийлашган эди.

Шундай совуқ кунларнинг бирида Тангир ака ишдан келди-да, машинасини хамишаги жойда тўхтатиб, олдини яхшилаб ўраб қўйди. У мотор сувини совигач тўкарди, ҳозир ҳам шундай қилди. У сувни тўкиб, энди уйга кираётган эди, дўсти Тўхтасин келиб қолди. Машинасини нарироқда тўхтатиб сигнал берди.

— Қиш қийнамаяптими жўра? — сўради Тўхтасин, салом-алиқдан кейин.

— Қийнаганда қайтамыз, кўпга келган тўй-да, жўра! Кел, уйга кир, чой ичамиз!

— Чой бўлса қочмас, мен сенга бошқа иш билан келгандим. Уркулсойнинг ариғи қандай, ўтса бўладими? Сен ҳар куни ўтиб юрибсан, биласан-да!

— Ўзинг ҳам ҳар куни ўтасан-ку?

— Мен катга йўлга чиқмаганимга анча бўлди, жўра!

— Ўтса бўлади, аммо тезлик билан ўтиш керак, сув музлаб қирғоқлар сирпан-чиқ бўлиб кетган.

— Бўпти, жўра, мен кетдим!

— Шуни сўрагани келганмидинг? Уйга кир, чой ичамиз!

— Раҳмат жўра, шунга келгандим!

“Қизиқ, — деди Тангир ака Тўхтасин кетгач, — ўзи ҳам ариқнинг қанақалигини биледи-ку, наҳотки шуни сўрагани келган бўлса?”

Тангир ака уйга киргач, печка ёнига ўтирди. Хотини Анзират дастурхон ёзиб егуликлар қўйди:

— Кеча оқшом Ҳасан аканинг кўтонидан тўртта қўйини ўғирлаб кетишипти.

— Оббо, ёмон иш бўлипти-ку! Бечора Ҳасан ака ўғил кўрсам элга тўй бераман, деб қўйларини бурдоқига боқаётганди.

Тангир ака қорни тўйгач, иссиқ печка олдида мудрай бошлади.

— Жой қилиб берайми, отаси?

— Бўпти, ётақолай, будилникни бер, тагин ухлаб қолмай!

Қиш Тангир акага ортиқча ташвиш туғдирарди. Кечалари туриб маторни қиздирар, йўқса эрталаб матор ўт олиши қийин бўларди. Ишга ўз вақтида етиб бормаса гап тегади. Тунов куни ярим кечаси маторни қиздиргани турган эди, дарвоза олдида қандайдир шарпа юргандек бўлди.

— Ким у? — деб сўради, бироқ ҳеч ким жавоб бермади. Сўнгра дарвоза олдида бориб қараб келди — ҳеч ким йўқ. “Керак одам ўзи келади-да”, деб машина олдида қайтди, рулга ўтириб стартерни қўшди.

Эртасига Тангир ака нохуш кайфиятда ишга жўнади. Буни қарангки, қайтаётганда олдинги балон тешилиб қолса бўладими? Яхшиям эҳтиёт балони бор экан,

йўқса қахратон қиш пайти бийдай далада қолиб кетса нима қиларди? Бир амаллаб уйга етиб олса бўлди, Яхшироқ балонни ямаб олади. У эхтиёт балонга тикилиб, ҳайрон бўлиб қолди, балон ечилган, унинг ён томонларида қор юқи қолганди. Ахир, уни яқин-орада ишлатмаганди-ку.

* * *

Ҳасан ака ўғирлик рўй берганини ишга келгач билди, сақмончи айтди. Ўғрилар қўйларни гўнг чиқарадиган туйнукдан олиб кетишганди. Ҳасан ака шу захоти қишлоққа жўнади. Кўп ўтмай у бўлим бошлиғи билан милиция вакилини бошлаб келди. Улар атрофни кўздан кечиришди.

Бўлим бошлиғи рус бўлиб, қўтонларга тез-тез келиб турар, ҳар гал чўпонлар ишидан мамнун қайтарди. Аммо ҳозир Ҳасан акани русчалаб уриша кетди. Ҳасан ака нима дейишни билмай елкасини қисиб турарди.

— Нечта баран алган?

— Читири баран, — дея Ҳасан ака тўрт бармоғини кўрсатди, — тўрт қўй йўқ, ўзинг кўрган кўк қўй йўқ!

Милиция вакили ташқарига чиқиб, изни текшириб келди:

— Машинанинг олдинги балони тишсиз, кал экан, қорда аниқ билиниб турипти. Бу ишни ким қилиши мумкин?

— Билмадим, начайник, ўғри дегани кутмаганда кеб қолади.

Улар милиция машинасига минишиб қишлоққа қайтишди, қишлоқ шоферлари билан бирма-бир учрашиб чиқишди. Ишдан келиб балон алмаштираётган Тангир ака меҳмонларни илиқ қаршилади. Вакил машинаси олдида тўхтаб, олдинги балонига қизиқиб қолди.

— Манави балон тўғри келади-ёв, — деди у бошлиққа. — Биз билан бўлимга борасиз Тангир ака, машинангизда!

— Қўйсангиз-чи, начайник, мен ишдан бошқа ҳеч қаёққа бормаганман!

— Буни бўлимга боргач аниқлаймиз, — деди вакил қатъий.

Бир зумда одамлар йиғилишди. Қишлоқда, Тангир акани мелиса олиб кетди, деган хабар тарқалди.

* * *

Тангир ака машинаси билан мелисахонада уч кун турди. Роса азобини еди. Хайриятки, тўртинчи кун тилхат билан қўйиб юборишди. Уйга кечқурун, қор ёғаётганда, ҳориб-чарчаб, кайфияти бузилиб кириб келди. Овқат ҳам емай жойига чўзилди. Бир пайт саҳар пайти кимдир деразани оҳиста тақиллатгандек бўлди.

— Ким у?

— Мен, Ҳасан акангизман!

— Тинчликми, Ҳасан ака?

— Янганни дард тутиб қолди, шуни раддомга олиб бориш керак, илтимос, Тангиржон, йўқ дема!

— Бўпти, сиз бораверинг, машинага сув қўйиб олай, етиб бораман!

— Шундай қил Тангиржон, умрингдан барака топгур!

Тангир ака совуқдан жирканмай ўрнидан турди, бошқа ишларни қолдириш мумкин, аммо бу ишни қолдириб бўлмади. Қишлоқда туғруқхона йўқ, у туман марказида — жуда олис. Қишли-қировли кунларда у ерга бориш осон эмас. Икки-қат аёл билан Урқулсой аригидан ўтиш азоб! Ариққа кўприк қурилмаган. Мабодо йўлда чечанинг кўзи ёриб қолса нима бўлади?

Ҳасан ака уйи томон шошиб кетди. Унинг икки қизи бўлиб, ўғил кўришни жуда-жуда истарди, агар нияти ушалса, исмини Бахтиёр қўйиб, элу юртга катта ош тортишини айтиб юзар эди. Хотини Эсоной чеча оққўнгил ва дастурхони очик аёл эди. Тангир ака баъзан Ҳасан аканикига борганда у билан ҳазил-хузил қиларди.

— У-бу гапни қўйинг, чеча, акамга битта ўғил туғиб беринг, акамни бир хурсанд қилинг, акамдан суюнчисига битта қорақўл олай!

— Менга қолса акангизга Ҳасан-Ҳусан туғиб берардим-у, аммо Худонинг бергани бўлади-да, ойна!

Осмонда юлдузлар чарақлаб турар, кун ниҳоятда совуқ эди.

Тангир ака машина устидаги қорларни кураб, уйга кирди-да, челақда қайноқ сув олиб чиқди. Капот музлаб қолганини билиб сўкинди, чўнтагидан бурагич олиб уринди, капот қарсиллаб очилди. У радиаторга сув қўйди.

Тангир ака Ҳасан ака уйига етиб борди-да, дарҳол сигнал берди. Тез орада қизлар онасини суяб чиқаришди. Эсоной чеча қалин кийиниб олгани учун ниҳоятда семиз кўринарди, у инқиллаб-синқиллаб кабинага чиқиб олди, кичкина

кабина бирдан тўлиб қолди. Ҳасан ака кузовга чиқиб, кўрпага ўранди. Машина қорда янги из қолдириб, манзил томон интилди. Тангир ака йўлни териб ҳайдаса-да, машина баъзан ўйдим-чуқурга тушиб силкиниб кетар, Эсоной чеча оғриқдан инграб юборар эди.

— Вой, астароқ ҳайданг, ойна!

— Энди бу кўргуликларга чидайсиз, чеча, бошқа илож йўқ!

Шу пайт машина нимагадир урилиб, қаттиқ силкиниб кетди. Эсоной чеча бақириб юборди. Бетон тўсиққа қадалган орқа гилдираклар бир жойда айлана бошлади.

— Ҳасан ака, тушинг!

Тангир ака эшикни очиб бақирди. Ҳасан ака пастга сакраб тушди-да, Тангир акага юзланди:

— Нима бўлди, чечангни кўзи ёридими?

— Машина тиқилиб қолди, балон тагидан бетон тўсиқни олиб ташлаш керак!

Ҳасан ака ишга киришди, аммо бетонга кучи етмади. Унинг ориқ қўллари совуқда кўкариб кетди. Тангир ака ҳам ёрдамга келди. Икковлашиб бетонни зўрға силжитишди.

— Лаънати кеча балонни тешганди, қор тагида кўринмас!

Кўп ўтмай Уркулсой ариғига етиб келишди. Афсуски, у кўприксиз, ноилож ундан хар куни ўтади. Бугун эса аҳвол бутунлай бошқа, салгина эҳтиётсизлик ҳалокат билан баробар. Тангир ака бутун фикри-зикрини ариқдан эсон-омон ўтишга қаратди. “Э, Худо, борлигинг рост бўлса, шу бугун қўллаб юбор, бошқа вақти тиқилиб қолсам ҳам майли!” — деди ўзига-ўзи. Эсоной чеча унга “ялт” этиб қаради.

— Қўйинг, ойна, ундай деманг! Ҳамиша темир пирлари қўллаб юрсин!

— Тутқичдан маҳкам ушлаб олинг, чеча!

Машина ўнқир-чўнқир излардан сакраб-сакраб борарди. Эсоной чеча тишини тишига қўйиб ўтирарди. Ариқда тиқилиб ётган машинани кўрган Тангир аканинг кўзи кинидан чиқиб кетаёзди:

— Оббо, йўлни тўсиб қўйибди-ку, энди нима қиламиз? Ёнидан ўтиб бўлармикан? Ие, Тўхтасиннинг машинасими? Устида қўйлар ҳам бор-ку! — Чироқ ёруғида қўйларнинг кўзи ёниб кўринди. — Э, Худо, ўзинг мадад бер!

Тангир ака шиддат билан газни оширди. Машинаси ҳалиги машинага тегай-тегай деб олға интилди. Аммо қирғоққа яқинлашганда орқа балон айланиб қолса бўладими? Хайриятки, Худо қўллади. У қаттиқ газ берди, машина кучана-кучана қирғоққа чиқиб олди. Шу пайт кабина қаттиқ тақиллади:

— Ҳа, нима гап, Ҳасан ака? — деди машинани тўхтатиб.

— Манави қўйлар менинг қўйларимга ўхшайди! — у кузовдан ирғиб тушди-да, тиқилиб ётган машина кузовига осилиб қаради. — Менинг қўйларим!

— Йўғ-э, қўйсангизчи!

Чироқ ёруғида Тўхтасин кўринди. У харсиллаб нафас оларди.

— Жўражон, ёрдам бермасанг бўлмайди, бозорга бораётган эдим, тиқилиб қолдим! Ёруғни кўриб катта йўлдан чопиб келдим, хайрият, сен экансан!

— Бугун бозор эмас-ку! Машинадаги қўйлар қандай қўйлар?

— Жиззахлик танишларимники, улар чўпонлардан арзон-гаровга сотиб олишган экан.

Шу пайт гапга Ҳасан ака аралашди:

— Нима қиласан қасамхўрлик қилиб? Бу қўйлар менинг қўйларим-ку!

Афтидан Тўхтасин қоронғида Ҳасан акани кўрмаган шекилли, нима дейишни билмай, тутилиб қолди.

Шу он Тангир ака кўз олдида тунги шарпа, ечилган эҳтиёт балон, мелисахонада сўроқ бериб ўтирганлари жонланди.

— Ие, гап бу ёқда экан-да!

Тангир ака ниҳоят бугун дўстининг асл қиёфасини кўргандек бўлди. Шу билан бирга қалбида нимадир йўқолганини англади.

— Энди хафа бўлмайсан, жўра, ҳозир сени тортишга вақт ҳам, имконият ҳам йўқ, ўзинг кўриб турибсан! Хўп, омон бўл!

Тангир ака ўзини кабинага олиб, тезликни қўшди. Машина кучаниб олға интилди, Тўхтасин тутун ичида қолди...

Темур
Давлетов

ЮРАКДА АСРАБАН АЗМИЗ БИР
СИРИМ

Ватан ишқи

Хар дамингда ҳамдаминг бўлғусидир шу Ватан,
Бахтли чоғинг қувончга тўлғусидир шу Ватан,
Бор-йўғингда ёнингда қолғусидир шу Ватан,
Тириксанки, тўкинми ёки сенмисан фақир,
Ўз юртингни севмасдан яшаб бўлурми, ахир?

Тупроғинг олтин тупроқ, ният-ла эккин дарахт,
Сахроларни гулистон қилмоққа сен қилгин ахд,
Сендан боғ қолар бўлса, шу эмасми улуг бахт,
Майли, бўлсин бўз тупроқ, майлига бўлсин тақир,
Ўз тупроғинг севмасдан яшаб бўлурми, ахир?

Бир ёнда Аму бордир, Сирдарё бўлур бир ён,
Қашқадарёю Чирчиқ, бир ёнда бор Зарафшон,
Улар борки, халқим тўқ, ризқи бутундир хар он,
Лек, бўлса ҳам қора нон, бўлса ҳам сувинг тахир,
Ўз ризқингни севмасдан, яшаб бўлурми, ахир?

Карвон юрар эрк йўлидан, истиқболга етай деб,
Аждодлардан қолган мерос-қадрин баланд тутай деб,
Сарбон бор, карвон кўкси борар кўқдан ўтай деб,
Сарбон доно, писанд эмас, карвонга тоғу адир,
Ўз сарбонинг севмасдан яшаб бўлурми, ахир?

Ватан кенгдир, бағрига сифгуси юксак тоғлар,
Дарёлару сахролар яна гуллаган боғлар,
Лек, сифмассан кўксига солгучи бўлсанг доғлар,
Ватан учун юракда бўлар бўлса зарра кир,
Шу кўнгил-ла Ватанни севиб бўлурми, ахир?

Лайлак қор

Лайлак қор ёғмоқда: сокин ва секин,
Аммо, дарров суратини тезлатди.
Кўзларим яйради, қувондим, лекин
У қор менга айрилиқни эслатди.

Лайлак қор ёғарди, ҳа, ўша кун ҳам,
Буни само йиғисига йўйдик, биз.
Юрак ёнар эди, кўзлар эди нам,
Шу куни бобомни ерга қўйдик, биз.

Мурғак вужудимни босарди титроқ,
Хаёлларим совуқ қорга кўмилди.
Мудроқ туйғуларим уйғонди, бироқ
Мунгли, ғамгин нигоҳларга чўмилди.

Хар нени яратган ҳазрати инсон,
Қочиб қутилолмас, лекин тақдирдан.
Хаёт бирам гўзал, умр нурафшон,
Оқ, қора ранглардан иборат сирдан.
Лайлак қор ёғмоқда: сокин ва секин...

Интилиш

Менинг йўлим сўнгсиз, йўлларим олис,
Уфққа туташгандир менинг тақдирим.
Юракда асраган азиз бир сирим,
Менинг йўлим сўнгсиз, йўлларим олис.

Мен, албат, қуёшга етаман бир кун,
Кезаман дилларни бирга уйғотиб.
Нурлар таратаман унинг ёнида,
Майлига, кетсам ҳам бир куни ботиб.

Қуёш йироқ кетма, мени кутиб тур,
Нуринг елкасида борурман қайтиб.
Бир наво, бир куйга зор бу дунёни
Кезарман дилимда борини айтиб.

Майли, мен бағрингда бўлай минг пора,
Майли, оташларинг мени куйдирса.
Менга етар, ерда фақат бир бора
Менинг тафтим билан унса бир майса.

Дўстимга

Бир лаҳза умиднинг қўлларидан тут,
Бир нафас қувончининг йўлларидан юр.
Оламда чаманлар гуллаган баркут,
Не учун хазонга чўммиш бу шуур?

Соғинчми хазонбарг, ишқинг гулими,
Ишончининг чинори топдими завол?
Нигоҳингда аламли фарёдни кўрдим,
Тақдирнинг йўллари келдими малол?

Лаҳзалар карвони умрга устун,
Азиз бир бахтингдан тушдингми айро?
Ул қайтмас баҳоринг, ёшлигинг кутиб,
Бугун тилинг лолу ўзинг-да, ҳайрон.

Билолмам, қалбингда қай дардлар ёниб,
Билолмам, дилингни не ғамлар эзар?
Лек, билки, гар қуёш кетса ҳам тониб,
Дилларни тунда ой ёритиб кезар.

Эй дўстим, қалбдаги ғамларинг унут,
Умрнинг ифорли боғларида тур.
Кел, энди, умиднинг қўлларидан тут,
Мангуга қувончининг йўлларидан юр.

Темур Давлетов – Қорақалпоғистон республикасининг Тўрткўл шаҳрида туғилган. 2006 йилги Зомин анжуманининг қатнашчиси. Шеърлари журналда биринчи марта эълон қилинаётир.

Бухоролик ирфон ахллари (XIX - XX аср)

Тарихий хотирасиз келажак йўқ.
Ислом КАРИМОВ

Тасаввуф оламида шу сирадаги Бухоро мактаби алоҳида ўрин тутади. Абу Бакр Исҳок Калободий, Хожа Ҳасан Андақий, Хожа Абдулхолиқ Ғиждувоний, Хожа Ориф Ревгарий, Бобойи Самосий, Хожа Али Рометаний, Мир Кулол, Баҳоуддин Нақшбанд, Жўйбор машойхлари сингари пири комиллар бу борада ўчмас из қолдирганлар. Уларнинг изидан бориб, ўн тўққизинчи ва йигирманчи асрлар Бухоро тасаввуф муҳитига қуйида номлари келтирилган зотлар катта ҳисса қўшганлар.

Домла муфти Юсуф Бухорий, Эшон Султонхон, Домло Холмурод, Домло Қутбиддин, Домло муфти Икромча, Домло Абдурузиқча, Эшони Ибодуллоҳхон, Эшони Саббохон, Эшони Яҳёхон, Эшони Ҳабибуллоҳхон Ахсавий, Шайх Кароматуллоҳ — Саббоқ, Эшони Нақшбандхон, Домло Исмоил, Эшони Қамариддин, Сулаймонхўжа Орифий, Қори Абдураҳим, Ҳожи Мардонкул — Ҳожи Марҳабо, Домло Абдулвоҳид, Домло Абдузоҳир, Домло Асрор, Қори Фулом, Қори Абдулазиз, Домло Абдулҳаким ва охири сарҳалқа Фуломжон Изомий.

Исмлари қайд қилинган бу табаррук зотлар соф ислом ва сунний тасаввуф ҳамда ирфоний адабиёт тарғибида алоҳида жонбозлик кўрсатган ориф, олим ва зоҳид тариқат арбобларидан ҳисобланганлар. Шарият илми билимдони ва тариқат билими нуктадони бўлган бу маърифатпарварларнинг исми муборақлари “Иршод хат”ларида ва “Бухоройи шарифнинг муборак силсиласи”да эҳтиром ила зикр этилган.

Шайх Сулаймонхўжа Орифийнинг “Иршод хат”лари асосида ул зотларнинг ҳасби ҳолларига қисқача назар ташлашдан олдин ул зотнинг ўзлари ҳақларида тўхталсак:

Шайх Сулаймонхўжа Орифий 1884 йилда Бухоро шаҳрининг Хўжа Зайниддин гузарига маърифатли оилада таваллуд топганлар. (Таниқли адиб Омон Мухторнинг падари бузрукворларидирлар). Тафсир, ҳадис, фикҳ, тасаввуф илмларида пешқадам бўлганлар. Шаръий илмларни “Қозиюл-араби ваш-шарқ” номи билан машҳур бўлган Домло муфти Юсуф Бухорийдан; тариқат илмини Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавийдан; қироат илмини Қори Мирғиёсдан; тафсир илмини Абдурасул Закундан ўрганганлар. Силсила омонатини Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавийдан олганлар. 1979 йилда Бухорода вафот этганлар. Қабрлари “Ҳазрати Имом” мазорининг “Уштургардон” мавзеида.

Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавий — тариқат шайхи, олими Раббоний, орифи Самадоний. Соҳибқаромат бўлган бу зоти киром 1950 йилда Афғонистонда вафот этганлар. Шогирдлари: Сулаймонхўжа Орифий ва Домло Абдулҳаким.

Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавий силсила омонатини Халифа Ниёзқулдан, бу киши Домло Ҳасанчадан, Домло Ҳасанча эса, Халифа Худойдолдан, Халифа Худойдод эса, Эшони Имло Бухорийдан, Эшони Имло Бухорий эса, Шайх Тождидин Жўйборийдан, Шайх Тождидин Жўйборий эса, Хўжа Ислом Жўйборийдан, Хўжа Ислом Жўйборий эса, Ҳазрат Абдуллоҳ Яманий — Мир Арабдан, ул зот эса, Хожа Аҳрор Валийдан, Хожа Аҳрор Валий эса, Мавлоно Яъқуб Чархийдан, Мавлоно Яъқуб Чархий эса, Хожа Алоуддин Аттордан, Хожа Алоуддин Аттор эса, Ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанддан олганлар. Бу силсилаи шариф Расулulloҳ (С. А. В.)га бориб тақалади.

XX асрда Бухорода яшаган тариқат арбоблари тўғрисида маълумот қуйидагича:

1. Домло муфти Икромча — тўлик исмлари Муҳаммад Икром ибн Абдусалом. Бухоро амирлигидаги энг кўзга кўринган мударрис, воиз, қози ва араб тили билимдони. Шоир Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий 1910 йили Бухорога шу мударрис қўлида араб тилини мукамал ўрганаш учун борган.

2. Домло муфти Юсуф Бухорий (вафоти 1916 йил — фақиҳ, сўфи. Қози Абдушукур Оят Бухорийнинг шогирдлари. Қабрлари Бухорода.

3. Эшон Султонхон (вафоти 1918 йил) — шайх, олим, ориф. Эшон Нақшбандхон (вафоти 1968 йил) ва Эшон Саббохон (вафоти 1930 йил)нинг оталари. Бухоронинг “Хиёбон” гузарига яшаганлар. Қабрлари Бухородаги “Ҳазрати Имом” қабристонига.

4. Домло Холмурод (вафоти 1921 йил) — муҳаддис, мутасаввиф олим. Дастлаб “Модарихон” мадрасасида, сўнг, “Амир Олимхон” мадрасасида ҳадис илмидан сабоқ берганлар. Ўз даврида Ҳиндистон шайхлари эътирофига сазовор бўлганлар. Қабрлари Бухорода.

5. Домло Кутбиддин (вафоти 1921 йил) — фақиҳ, мутасаввиф. “Модарихон” ва “Амир Олимхон” мадрасасида фикҳ илмидан таълим берганлар. Шайх домло Асрорнинг устозлари. Қабрлари Бухорода.

6. Домло Абдурузиқча (1918) — шайх, фақиҳ, муҳаддис, муфассир. Домло Абдушукруннинг шоғирдлари. Ўз даврида Бухородаги 11 муфтининг бирлари. Ҳажга бориб, Мадинада вафот этадилар. Қабрлари “Жаннатул — бақий” да.

7. Эшон Ибодуллоҳхон Маҳдум ибн Эшбек Маҳдум ибн Халифа Ҳусайн (вафоти 1925) — сулолавий тариқат шайхи, воиз. “Масжиди Калон” да имом — хатиб бўлганлар. Боболари Халифа Ҳусайн қурдирган масжид “Қарши дарвоза” сида XIX аср охиригача бўлган. Қори Абдурахим тариқат илмини шу кишидан олганлар. Бухорода вафот этганлар.

8. Эшони Саббохон ибн Эшон Султонхон (вафоти 1930 йил) — шайх, муҳаддис, адиб. Эшони Нақшбандхоннинг акалари. Катта кутубхоналари бўлган. Бухорода вафот этганлар. Тариқат илмини оталаридан олганлар.

9. Эшони Яҳёхон (вафоти 1948 йил) — шайх, муҳаддис, муфассир. Лақаблари — Эшони Уроқ, Мири Калон ва Мири Хурднинг авлодларидан. “Мир Араб” мадрасасида мударрис ҳам бўлганлар. Қабрлари Бухорода.

10. Эшони Нақшбандхон (вафоти 1958 йил) — шайх, муҳаддис. Эшони Султонхоннинг ўғиллари. Тариқат илмини оталаридан олганлар. Кароматлари зоҳир эди. Бухородаги “Ибн Сино” кутубхонасининг Шарқ бўлимида илмий ходим бўлиб ишлаганлар. Қабрлари Бухорода.

11. Домло Абдулвоҳид (вафоти 1968 йил) — шайх, мутасаввиф. Боғбонлик билан умргузаронлик қилганлар. Туркистонда вафот этганлар.

12. Домло Абдузоҳир (вафоти 1969 йил) — тариқат шайхи. “Мир Араб” мадрасасида таълим олганлар. Домло Муфти Юсуфдан фикҳ илмини ўрганганлар. Қабрлари Бухорода.

13. Домло Асрор (вафоти 1975 йил) — тариқат шайхи, воиз. “Модарихон” мадрасасида Домло Кутбиддинда ўқиганлар. Бухорода вафот этганлар.

14. Шайх Кароматуллоҳ — Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавийнинг муридлари.

1955 йилда 85 ёшда Бухорода вафот этганлар. Уғиллари Шайх Абдулқодир ибн Кароматуллоҳ Саббоқ (“Армуғони Саббоқ” тазкирасининг муаллифи).

15. Шайх Домло Исмоил (1880–1957 йиллар) — “Хўжа Таббанд” масжидида имом — хатиб бўлганлар. Қабрлари Бухорода.

16. Эшони Қамариддин (вафоти 1923 йил) шайх, муҳаддис. Тариқат сабоғини Даҳбедий шайхлардан олганлар. Шайх Ҳожи Мардонқул — Ҳожи Марҳабо (вафоти 1966 йил) ва Фуломжон Изомийнинг устозлари.

17. Ҳожи Мардонқул (вафоти 1966 йил) — соҳибкаромат шайхлардан.

Тариқат илмини Эшони Қамариддиндан олганлар. Лақаблари — Ҳожи Марҳабо. Адиб Садриддин Айнийнинг ҳамсабоқлари.

18. Домло Абдулҳаким (вафоти 1984 йил) — муфассир, муҳаддис.

Тариқат илмини Шайх Ҳабибуллоҳ Ахсавийдан олганлар. Фаришта Маҳсум ибн Ҳабибуллоҳ Ахсавийнинг устозлари.

19. Қори Абдурахим (1988 — 1962 йиллар) — “Мир Араб” мадрасаси мударриси. Мураттаб қори, тасаввуф ва араб илмлари билимдони. Қабрлари Бухорода.

20. Қори Фулом (1882 — 1977 йиллар) — шайх, муҳаддис, тарихчи, астроном ва жамоат арбоби. “Дўстчеҳра ақоси” гузарида истиқомат қилганлар. Эшони Ибодуллоҳхон Маҳдумнинг шоғирдлари. Хаттот ҳам бўлганлар. Хат таълими Мирзо Абдулкарим ва Мирзо Абдуллоҳ Савлодан ўрганганлар. Бухоро қозикалони Бурҳониддиннинг фарзандларига, шунингдек, таниқли ёзувчилар — Жалол Икромий, Аслиддин Бурҳоновларга дарс берганлар. Қабрлари Бухорода.

21. Қори Абдулазиз (вафоти 1982 йил) — асли Вобкент туманидан.

“Мир Араб” мадрасасида таълим олганлар. Тариқат илмини Эшони Ургутийдан олганлар. Умрларининг охиригача тикувчилик, хаттотлик ва китобат билан шуғулланганлар.

22. Фуломжон Изомий (1890 — 1991 йиллар) — “Мир Араб” мадрасаси илмий мудир ва мударриси, мусаввир, муҳркан; хаттот, лаввоҳ, мусиқашуно ва адиб. Хат илмини Абдуллоҳбек Ғузорийдан ўрганганлар. Эшони Қамариддиннинг шоғирдлари. Домло Муфти Икромча, Домло Абдурузиқчанинг хос мирзолари ва шоғирдлари бўлиб, уларнинг китобларини гўзал хатда кўчириб, нашрга тайёрлаганлар. Садри Зиё, Абдурауф Фитрат каби забардаст олимлардан ҳам сабоқ тинглаганлар. Қабрлари Бухорода.

Юқорида номлари келтирилган алломалар нафақат шариат пешволари, балки маърифатпарвар исломий ирфоний адабиёт омирлари ҳам бўлганлар. Хулоса қилиб айтсак, биз ушбу мухтасар мақоламизда Бухороий шарифнинг табаррук зотлари ҳақида қисқа бўлса-да маълумот беришни ният қилдик.

**Абдулғофур Раззоқ Бухорий,
Комилжон Раҳимов**

Мирзо Бедил

... ЧИЗАРМАН ХАЙРАТИМ НАҚШИНИ

* * *

Кўнглим ҳар бир зарраси ҳижронда жоним бўлғуси,
Ёрни ёд айлаб фиғон сарви равоним бўлғуси.

Ишқ лафзи боиси тилларга тақсим бўлди илм,
Бир сўзимни сўйласам, минг достоним бўлғуси.

Лаззати васлинг умидим ҳайратин бир сеҳридир,
Ҳар изим пойингни ўпмакка даҳоним бўлғуси.

Айлабон парвоз висол шавқи этар тарк бизни, ох,
Тилга етгунча юракдан ишқ фиғоним бўлғуси.

Нозларнинг дастидан гар тортса нозик қоматим,
Кўзгу дарзи мисли аксим бир нишоним бўлғуси.

Мен кўчиб кафтларга гул япроғидан, бўлдим хино,
Ўз юзим, рангим кетибким, ўз хазоним бўлғуси.

Ўз-ўзимни тарк этиб, ким бўлмоғим айтмай қўяй,
Кетса бир заррам ўзимдан бир жаҳоним бўлғуси.

Бил, хумо парвозидан мақсад ёниб жаҳд айламак,
Сояси ёққан мени, то устихоним бўлғуси.

Бил, қуруқ гап сиртмоғиндан афзал урфон эркидир,
Ҳар не юксалса ўзингдан, нардибоним бўлғуси.

Мен қадахман, ишқ аро теккан маломат тошлари,
Кўз ёшим ичдан эзиб, номехрибоним бўлғуси.

Бедил, ох, ишқ мулкида мен жим ёниб сир сақладим,
Сурма ҳам ишқ дудига ўхшаб, забоним бўлғуси.

* * *

Бир-бирига кўрку андиша эмас бегона, йўқ,
Ёп-ёруғ шаъм теграси, у ерда то парвона йўқ.

Бўғзимизда ҳар нафас зинжийр овозин янгратар,
Ушбу борлиқ телбахона, унда бир фарзона йўқ.

Эслатур беҳушлигим паймонаси ҳар дам сени,
Кўзларимда телбавор ёш, бўлмасам мастона, йўқ.

Кирдию ваҳшат дилимга, бўлди бу хонам хароб,
Қайга кирса лаҳза сел, ул жой бўлар вайрона, йўқ.

Махв этар гул бизни деб титрайди шабнам бехуда,
Турфа гуллар ўйида асло бу обу дона йўқ.

Мағзи пучлар, маърифатдан баҳра топмас унчалик,
Чунки майдан маст киши фикринда ҳеч паймона йўқ.

Дилни боғлаб жим олур тин шашқатор кўзимда ёш,
Тебратурга занжирим қобилмас у девона, йўқ.

Қисқа қўл зулм аҳли жабриндан, ки, ғофил бўлмағил,
Тошни кесган аррани кўр, унда ҳеч дандона йўқ.

Мижжа қоқса кўзларимни тингламоқ истар эдим,
Гарчи мен бахти қарода бор тун... афсона йўқ.

Кулфатим тордек тили йўқ бўлса ҳам, фарёд чекар,
Лек, уни тинглаш ва англашга бирор ҳамхона йўқ.

* * *

Дил хилватида нозли нигоримни кўринглар,
Бу ойинада йўқ ила боримни кўринглар.

Хирмонларима ёғду сочиб ўтгучи зумда
Чақмоқ чақадир энди... шароримни кўринглар.

Уммонда кўз очмоққа илож топмайин асло,
Соҳилга гуҳар чикди... каноримни кўринглар.

Борлиқ бетида кўзга илингаймиди мазмун,
Кўп хийра анинг хатти... ғуборимни кўринглар.

Бир маънини бу икки жаҳон топди. Бўлак сир
Англашга етолмовчи мадоримни кўринглар.

Ҳар зарранинг аслинда қарор опди бир офтоб,
Ҳар заррада ёрқин бу қароримни кўринглар.

Раъно гулин ҳар барги бир ойина, уларда
Минг бўлди, ки, бир булбул, ҳазоримни кўринглар.

Ҳар ҳалқаи ҳайрат аро гар ўсса не зотим,
Ох, олтига кўзгуга дучоримни кўринглар.

Қилмангки сифинмоққа бўлак ёр тасаввур,
Ҳар кўзгуда акс этгучи ёримни кўринглар.

Бир кўз ёши томган ери минг ларзага тушгай,
Тинчкўзликлар, ох, Бедили зоримни кўринглар.

* * *

Токи чаман томонидан бўйи баҳор етиб келар,
Ўзни нетиб ёд этайин, номаи ёр етиб келар.

Икки кўзи битта лабин жуфт этадир қаддима ёр,
Тўрт беадаб рақам билан минг ифтихор етиб келар.

Шодлигу ғам доғларини масхара қилғали кулиб,
Бағрида доғ, ханда қилиб, у лолазор етиб келар.

Очдим аза, йўқолди йўл дашти адам қучоғида,
Тонг, ёритиш учун йўлим, сийнафигор етиб келар.

Куйди юрак сипанд бўлиб, чикди нафас баланд бўлиб,
Сен йўнилиб, сўнгра кўлим, сенга, дутор, етиб келар.

Жим ўқиғил бу маърифат китобини, аё, азиз,
Қилсанг овозингни баланд, бошинга дор етиб келар.

Танг бу тириклик ичра халқ юпанди сўзу соз билан,
Йўқ эса, ҳар нафасда бу дилга фишор етиб келар.

Шодлигу бахтимизга қўл етмаги кўп қийин бизим,
Чиқса агар хумордан у, тагин хумор етиб келар.

Дағдаға қилма қудрату хусну тароватингни ҳеч,
Тонггача шаъм сўнар, ахир, фахринга ор етиб келар.

Синган оёқ қачонгача ҳақ талабин қилур адо,
Икки кўлим юзимга, оҳ, топиб мадор, етиб келар.

Оҳи ҳазини қақратиб кўйса азизлар лабини,
Беринг хабар, ёш тўкибон Бедили зор етиб келар.

* * *

Зулфи юзинг билан солдинг дилга яро - қаро ва оқ,
Бамисоли бир жон киби жоним аро қаро ва оқ.

Тун билан тонг хатти юзинг киби менга берар фириб,
Не ғавгодур, оҳ, бу не ҳол, не можаро - қаро ва оқ?..

Оқ юзингнинг хаёллари қилди қаро кунда сарсон,
Мисли қоғоз узра қалам оқу қаро - қаро ва оқ.

Оппоқ қопоғинг ҳам қаро қошинга сўз айтар мижам,
Кўрмамишмен сендек оҳу кўп ғамсаро қаро ва оқ.

Жо айладим икки қаро чўғингни суртиб кўзима,
Куйган момик киби иков бўлдилар, о, қаро ва оқ.

Фасли баҳор доғ дилиму тиниқ ёшим сабаб, Бедил,
Турфа гуллар терадурман гулзор аро қаро ва оқ...

* * *

Саҳар оҳу олар гулдан ва булбулнинг фиғони бор,
Денгиз ошкоро тўлғанмиш, анинг дурри ниҳони бор.

Эрур ҳар қайси зарра Қайс хоки, ўргилурман зор,
Уларнинг бу жаҳон Лайли макони деб гумони бор.

Адаб дарсхонасининг мен сиранглар аҳлидандирман,
Кўзим жим ёш тўкар, ҳар ёшнинг дарси равони бор.

Шаъм ўчса, ўз куюк бошини асрар ёна ёнғунча,
Фиғонимнинг замиринда куюб турган забони бор.

Аламнинг Бесутун тоғин қазаркан, тешасин Фарҳод
Бошим тошига қайрабдур, ки, шундан мангу шони бор.

Мен ул қотил жамолига нигоҳ ташлаб билолмасман,
Бироқ ҳар қатра қонимда бир ҳайрон кўз макони бор.

Хаёлимга тиниқлик истабон, тонгдан нафас олдим,
Ки, ҳатто бенишонликнинг бу оламда нишони бор.

Кўзимнинг ёшлари янглиғ руҳим қони тиниқ, рангсиз,
Бунга англашга дастингда қиличнинг имтиҳони бор.

Хаётим нақди-чун кўрқувни даф этмак сипандининг
Сўра ҳолин, ки, чарсиллаб оловларда фиғони бор.

Тубан деб пасти сен ногоҳ мағрур камситиб қўйма,
Агарча ер ердир, бил, шу ернинг осмони бор.

Бўғизландим - питирларман, ғариб жонимнинг, оҳ, Бедил,
Чиқар вақтинда ошённи таниш-чун бир замони бор.

* * *

Жунун тугёни ваҳшат сори ўзни раҳнамо қилғай,
Ики олам тўзони бир оёқ ўрнига жо қилғай.

Агар озодлик истарсан ўзингдан кетмагинг лозим,
Ҳаво қиш чилласин гул қилғали тафтдан жудо қилғай.

Бўлолмас васл аро ошиқ ўзига ҳеч қачон соҳиб,
Кўёшнинг жилвасин кўрган маҳал шабнам ҳаво қилғай.

Мен ошиқ зор бўлиб, маъшуқани ишқ эркалатмиш кўп,
Кўзимдан дил сочар қон ёшни пойига хино қилғай.

Заифликдан мен ҳар жойда чизарман ҳайратим нақшин,
Бу эрмак, оҳ, ўз аксимники кўзгудан жудо қилғай.

Киши тоқайгача ҳасрат чекиб фарёд фиғон тортар,
Асо синдир, қачонки тоқат ўзни норасо қилғай.

Қилиб Қайсни тавоф тоқай, бўлурсан зор Фарҳодга,
Ахийр бир кун сенинг хокингни ҳам ишқ тўтиё қилғай.

Оёғим ердан узмасдан, куюнлик бошни тўзғитди
Ва игримлик бошим очиб, оёқни тубга жо қилғай.

Хижолатдан тўкиб тер, осмон ҳайратда ҳолимга,
Тўкилган терларим ўзни ажиб оби бақо қилғай.

Мен имкон олаמידан ҳуш тополмасман, нечукким Ҳақ
Умидимдан мени, мендан умидимни жудо қилғай.

Нафас олмоқ, чиқармоқ ўртасинда зор юрак, Бедил,
Тугун ўзни бир ипда ибтидо ҳам интиҳо қилғай.

Форс тилидан
Матназар Абдулҳаким таржималари

Юсуф Сиддиқов

ЧИРМОВИҚ ГУЛ

Қиссадан парча

... Қимматхоннинг юлдузли кунлари бошланди.

"Шаҳарсавдо"нинг мағрур раиси ҳам энди у билан кўшқўлаб кўришар, бирор топшириқ бермоқчи бўлса, аввал, унинг розилигини сўрарди.

Жўрабек ҳам олдинги Жўрабек эмас. Қимматхонни кўрди дегунча, сергак тортади, ён-атрофга аланглайди. Ёлғиз, юзма-юз қолишдан қочади. Эҳтимол, ўз хасмини (ўйнашини дейишга тили бормади жувоннинг) бегона эркакнинг қўйнига солиб қўйганидан уялаётгандир? Ҳа, қайси ориятли эркак бундай қиларди? Аммо, жувон Жўрабекни яхши билади. У фойдаси тегмаса, битта чўпни ҳам жойидан кўзатмайди. Демак, тунги меҳмондорчиликда ва Жўрабекнинг гаройиб совғасининг тагида бир сир бор. Унинг бир учи, мана, кўриниб қолди. Қимматхон яшин тезлигида мансаб лавозимидан юқорилади. У кеча бошлиқларга чой дамлаб киритарди, бугун эса унга чой дамлаб киритишаяпти! Ҳатто баъзи масалаларда ундан маслаҳат ҳам сўрашаяпти.

Хоннинг (мармар ҳовуз соҳиби) айтишига қараганда, бу ҳали парвознинг бошланиши, ҳақиқийси эса олдинда экан, Ҳар қандай парвозга кўникиш лозим. Қимматхон "яхши ишлагани учун совға қилинган" (бу ҳам Хоннинг ташаббуси эканлигига унда шубҳа йўқ) ихчамгина ҳовлига кўчиб ўтди. Рўзгорнинг барча ташвиши Жўрабек топиб келган хизматкор жувон зиммасида. Бозор-ўчар билан лўли башара шофёр йигит шугулланади. (Уни ҳам Жўрабек топган. Бунақа тасқарани қидириб топиш унга осон бўлмаган бўлса керак.)

Қимматхоннинг турмуш ўртоғи Мурод ҳамон қишлоқда. Баъзан онаси берган ул-бул нарсани кўтариб келиб қолади. Вақти тигизлигини баҳона қилиб, пойгакда ўтириб, пойгақдан қайтади. Шаҳарлик хотин ҳам обрўни кўлдан бермайди, "уйи"дагиларга, хусусан, қайнонасига совға-саломлар бериб юборади. (Мурод бу совға-саломларни йўл-йўлакай шаҳар ахлатхоналаридан бирига ташлаб кетиши унинг тушига ҳам қирмайди.)

Қимматхон, ниҳоят, узоқ кутилган хизмат сафарига отланди. Сафар чоғида унга шофёри ҳамроҳлик қиладиган бўлди. Украинанинг Бориспол аэропортида уларни Хоннинг одамлари кутиб олишади...

Ҳаво лайнери Украина заминига оҳиста қўнди. Тошкентдан учиганида жазирама иссиқ эди, бу ерда ёмғир ёғаётган экан. Рутубатли ҳаводан эти жунжиқкан Қимматхоннинг елкасига ҳамроҳи плашч ташлади. Шундоққина самолёт пойига қора "Лимузин" келиб тўхтади.

- Бизни кутиб олишга чиқишган, - деди Қимматхоннинг ҳамроҳи.

Машина эшиги очилиб, баланд бўйли, тақир қилиб қирилган бошига кепка кийган қора қош йигит тушди.

- Қимматхон, марҳамат, машинага чиқинглар, - деди йигит ўзбекчалаб, жувон ва унинг ҳамроҳи билан қўл олиб кўришар экан. - Қалай, йўлда қийналмадингларми?

- Раҳмат, кўз очиб юмгунча етиб келдик. Қийналишгаям улгурмадик.

Бориспол аэропортидан Киевгача 55-60 километр йўл юриларкан. Бора-боргунча ўрмонзор. Аксига олиб, ёмғир кучайиб, жалага айланди.

Узини Ҳайит деб таништирган кутиб олувчи йигитнинг шаҳар ҳақидаги қизиқарли ҳикояларини тинглаб, пойтахтнинг энг гўзал гўшаси бўлмиш Крещатикка қандай етиб келишганини ҳам билмай қолишди. Ташқарида ҳамон ёмғир

ёраяпти. Минглаб чироқлар ёруғида шаҳар эртақлардагидек гўзал ва фусункор қиёфа касб этган.

Лифт меҳмонларни бир пасда саккизинчи қаватга олиб чиқди. Қават ходимаси уларга хоналарини кўрсатиб қўйди.

- Мана, манзилга ҳам етиб келдик, - деди мамнунлик билан Ҳайит. - Душга тушиб, кийимларингизни алмаштириб олишга бир соат етадимиз?

- Етади. Нимайди?

- Унда тезроқ бўлинглар! Сизларни бир жойга олиб боришим керак.

- Узоққами?

- Борсангиз кўрасиз, - сирли табассум билан жавоб қилди Ҳайит. - Унгача биз Эшонқул аканинг хонасида телевизор кўриб турамыз.

Ўзига қолса, Қимматхон бу кеча ҳеч ерга бормоқчи эмасди. Тошкентдан нарини кўрмаган аёл меҳмонхонанинг балконида жозибали Днепр соҳилларини, Киевнинг шоҳкўчасини тўйиб-тўйиб томоша қилмоқчи эди. На илож. Хон иложи борича, савол беришдан тийилишни, ён-атрофида бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида сўраб-суриштирмасликни қулоғига қуйган. Шунга амал қилиб тилини тийди.

Меҳмонхонанинг қўйи қаватидан "Днепр" ресторанига ўтилади. Бу кошонага қадам қўйган одам гўёки эртақлар оламига кириб кетгандек ҳис этади ўзини. Сон-саноксиз биллур қандиллардан атрофга турфа шуъла таралади. Қаердандир мунгли куй янграб турибди. Эркагу аёллар жуфт-жуфт бўлиб рақс туришмоқда.

Ҳайит ва Қимматхон ресторан эшигида пайдо бўлиши билан уларнинг истиқболига... Хон пешвоз чиқди. У табассум ила Қимматхоннинг елкасидан кучиб, ёновидан ўпди.

- Кутмаганмидингиз?

Қимматхон нима дейишни билмай қолди. Ахир, парвоздан бир соат олдин Тошкентда хайрлашган эдилар-ку!...

- Ростки, сизни бу ерда кўраман деб ҳеч ҳам ўйламаган эдим, - деди жувон ҳаяжонини яширолмай.

Хон Қимматхонни қўлтиғидан олиб, даврага етаклади:

- Танишинглар! Қимматхон! Ҳозиргина Ўзбекистондан учиб келди.

Қора соқолли, балаңд бўйли йигит тавозе билан Қимматхонга ўз ёнидан жой кўрсатди. Жувон иккиланиб, Хонга қаради.

- Кузьма Кузьмич, - деб ўзини таништирди Қора соқол.

Хон жувонни ноқулай аҳволдан қутқаришга шошилди:

- Сизни Киевга сафар қилдиришдан муддао, Кузьма Кузьмич билан таништириш эди. Марҳамат, тортинмасдан суҳбатлашиб ўтиринг.

Кузьма Кузьмич чўзинчоқ юзли, қирғий бурунли, укки кўзли, ўттиз-ўттиз беш ёшлардаги киши эди.

Қимматхон кеча давомида даврадошларини, айниқса, мезбонлик вазифасини бажараётган Қора соқолни ўрганишга ҳаракат қилди. Хон уни ўзига яқин олиб муомала қиларди.

"Ким бу Қора соқол? Бу учрашувдан муддао не?"

- Меҳмонларимиз йўлдан чарчаб келишган, дам олишсин, - деди Кузьма Кузьмич зиёфатга яқун ясар экан. - Суҳбатни эртага кема бортида давом эттирамиз. Афсуски, дўстимиз Хон сафарда, бизга шерик бўлолмас экан. Уни юртида муҳимроқ ишлар кутиб турибди.

Унинг гапини Хон бошини эгиб маъқуллаб қўйди...

...Қимматхон паркут тўшақларда тўлғониб чиқди. Уни ҳар хил хуш ва нохуш хаёллар чулғаб олган эди. Тошкентда хайрлашиб қолган Хоннинг ўзидан олдин Киевда пайдо бўлиб қолиши, янги танишлар, айниқса, Кузьма Кузьмич - ҳаммаси қандайдир сирлар пардасига ўралган эди.

Қуёш найза бўйи кўтарилганда Қимматхонни ҳам, қўшни номерда мижжа қокмай ўтириб чиққан Эшонқулни ҳам Ҳайит уйғотди.

- Тез бўлинглар! Дарё сафарига чиқамиз, - деди у. - Нонушта ҳам ўша ерда бўлади. Мен пасда кутаман.

Қимматхон трапдан кема бортига кўтарилар экан, ўзида енгил титроқ ҳис этди. Оққушдек кўркем кеманинг бир неча номери уларга ажратилган экан. Кузьма Кузьмичнинг югурдаклари қўли-қўлига тегмай, хизмат қилиб туришибди. Нонуштадан сўнг палубага чиқиб, сўлим қирғоқларни томоша қилишди.

Пешинга яқин шамол турди. Дарёни ўрқач-ўрқач тўлқинлар қошлади. Кема чайқалиб, пишқириб, тўлқинларни ёриб олға интилади. Кузьма Кузьмич жувонни ўз каютасига таклиф этди. Бироздан сўнг сапсариқ, бақалоқ, тепакал киши кириб келди. Қора соқол Қимматхонни келувчига таништирди:

- Ўзбекистонлик шеригимиз.

Тепакал жувоннинг қўлини ўпиб кўришди.

- Демак, бошласак бўлар эканда-а? - Сўради тепакал папкасидан бир даста

хужжат чиқариб, столга қўяр экан.-Хўш, ундай бўлса, бошлаймиз. Мана бизнинг ширкатнинг таклифлари. Биз ёғоч, мўйна, енгил саноат махсулотлари, машина-механизмлар етказиб берамиз. Сиз...

- Олий навли пахта толаси.

- Мени кечирасиз азизам, сизга ишонамиз. Аммо анавунга ҳам ишониб бўлармикан? Хонни айтаяпман.

- Хоннинг имкониятлари катта. Унга ишонмаслик мумкин...

- Мени ишонтирдингиз. Бўлмаса ахдномаларни имзолаймиз. Хоннинг ўрнига...

-Хоннинг ўрнига биринчи ўринбосарлари имзо чекади,-деб Қимматхонни кўрсатди.

Олдиндан ёзиб қўйилган ахдномага "Иш бажарувчи" томонидан Галицин (Тепакалнинг фамилияси шундай экан) ва "Буюртмачи"нинг вакили сифатида Қимматхон имзо чекишди. Тепакалнинг кайфияти кўтаринки эди. У Қимматхоннинг қўлини олиб ўпар экан лутф қилди:

- Шу ҳафта ичида Белый церков станциясидан ёғоч ортилган йигирмата вагон йўлга чиқади. Изидан беш юз минг дона шифер ҳам жўнатамиз. Унгача сиз бизнинг азиз меҳмонимиз бўлиб турасиз.

Кузьма Кузьмич Қимматхонни ва унинг ҳамроҳи Эшонқулни бир ҳафта Украина бўйлаб олиб юрди. Саноатчилар, ҳар хил тадбиркорлар билан таништирди. Жувон сафардан мамнун эди. Бир тасодиф юз бермаганда... деярли ҳеч нарса билмай юртига қайтган бўларди.

Бу Днепр қирғоқлари бўйлаб тунги сайр пайтида рўй берди...

Фалокат Эшонқулнинг кўзи олдида содир бўлди. Газета дўконига кириб чиққунича Қимматхон анча олислаб кетганди. Унга етиб олиш учун қадамини тезлаштирди. Ана у, Днепрнинг бетакрор манзарасидан сармаст, гранит тўсиқлар оша дарёни тамоша қиларди. Шу пайт, машина тормози шиддат билан чийиллади. Зулукдек қоп-қора "Жип"дан икки барваста йигит тушди ва Қимматхонга ташланди! Эшонқулнинг шундоққина бурни остидан жувонни "Жип"га солиб, олиб кетишди! У машина номерини ҳам кўролмади қолди. Шаҳарнинг қоқ марказида, юзлаб одамлар орасида босқинчилик юз берди. Ўзининг қандай одамлар даврасига тушиб қолганини яхши билган Эшонқул ҳар қандай кўнгилсиз ҳодисаларга руҳан тайёрланиб юрган бўлсада, бунақасини кутмаганди, шошиб қолди. Сўнг, "сотка"га ёпишди. Ҳайитнинг товуши эшитилди:

- Тинчликми?

- Қимматхонни ўғирлаб кетишди!..

- Нима?! Қаерда, қандай қилиб?

- Днепрнинг кўприги ёнидаги соҳилда. Қора рангли "Жип"!

- Сен қоққан қоziқдек қараб туравердингми, лаънати!?

- Мен...

- Агар Хон бошингни олмаса ўзим сени Днепрага чўктираман!

Йигирма минут ўтар-ўтмас Кузьма Кузьмич ўзининг тан кўриқчилари қуршовида етиб келди. Изма-из Ҳайит ҳам бир гуруҳ йигитлар билан пайдо бўлди. Тун сайрига чиққанлар тум-тарақай бўлишди.

Эшонқул: "Ҳозир отишма бошланади!" деб ўйлади. Қора соқол ўта хотиржам ва босиқ эди. У Эшонқулдан воқеа қандай содир бўлганини, Қимматхонни ўғирлаб кетганлар неча киши эканлигини ва машинанинг рангини сўраб олди, холос. Шу пайт, Қора соқолнинг митти қўл телефонидан алоқага чақириб, мусиқа янгради.

Кузьма Кузьмич телефонни қулоғига олиб борди ва суҳбатдошини бироз тинглагач:

- Демак, Никитанинг одамлари эканми?-деб сўради.

- Ҳа, -деган жавоб эшитилди митти телефондан.

Суҳбатнинг давомини эшитиш Эшонқулга насиб этмади. Кузьма Кузьмичнинг тан кўриқчиларидан бири Эшонқулнинг елкасига қўлини ташлади ва:

- Ошна, бировларнинг суҳбатига қулоқ солиш одобдан эмас, юр, нарироққа бориб турамиз,-деди...

... Кузьма Кузьмич Никитага қўнғироқ қилган пайтда, у Хон билан мунозараларни ниҳоясига етказган ва Қимматхон билан қаҳвахўрлик қилиб ўтирган эди...

Орадан икки кун ўтгач, Қимматхон Эшонқул билан Бориспол аэропортидан Тошкентга учиб кетди.

...

Ҳаво лайнери Тошкент аэропортига оҳиста қўнди. Стюардесса қиз ўзбек тилида йўловчиларни парвоз муваффақиятли тугагани билан табриклар экан, Қимматхон она тилини соғиниб қолганини ҳис этди. Тошкент шаҳрида ҳаво

ҳарорати 40 даража иссиқ эканлигини эшитиб ишонгиси келмади. Ахир, икки соат муқаддам Украина пойтахтида шаррос ёмғир ёғаётган, этни жунжиктирадиган даражада салқин эди-да.

Самолёт эшиги очилиши билан таңдир оғзидан чиққандек иссиқ гуп этиб юзига урилди. Қимматхон юртини соғинган эди. Атрофдагилардан уялмаганида ётиб олиб Ватан тупроғини ўпган бўларди.

- Салом, Қимматхон, яхши келдингизми?

Жувон товуш эшитилган томонга ўтирилиб қаради. Кутиб олувчилар орасидан Жўрабек чиқиб келди.

- Салом, Жўрабек ака, яхши келдим! Ўзийиз қалай, уйдагилар соғ-омонми?

- Ҳаммалари соғ-саломат юришибди.

Аёл Жўрабекдан қайноқ бўсалар кутганди, у бўлса, қўл учида кўришаркан, бундан-да совуқроқ оҳангда деди:

- Қани, кетдикми?

- Кетдик!-деди.

Эшонқул юкларни олиб, бошқа машинада орқадан етиб борадиган бўлди.

Ҳар доимгидек Жўрабек ўзи рулда эди. У гавжум кўчалардан машинани чаққон бошқариб борар, машиналарни гоҳ чап, гоҳ ўнг томондан қувиб ўтар, ДАН ходимларининг чуриллатиб ҳуштак чалишларидан завқ олаётгандек, қаҳ-қаҳ отиб кулар, бу билан: "Кўриб кўй, Тошкентдек шаҳри азимда менинг йўлимни тўсадиган ҳеч ким йўқ, ўз отим билан ўзим Бекман!" дегандек бўларди.

- Мана, етиб келдик, -деди Жўрабек Қимматхоннинг янги ҳовлиси дарвозаси олдида машинасини тўхтатар экан.

- Раҳмат!

- Уйга таклиф қилмайсанми?

Жувон ял этиб унга қаради:

- Кайфиятингиз йўқроқ кўринди...

- Тўғри топдинг. Сен бунақа майда-чуйдага эътибор берма. Аэропортда мени кузатишаётган эди. Хўш, таклиф қиласанми, йўқми?

- Эшигим ҳамиша сиз учун очиқ деганман-ку?

... Хизматкор аёл югуриб-елиб, дастурхон тузади. Жўрабек музлатгичдан бир шиша Арман коньягини олиб, иккита қадаҳга қуйди. Унгача Қимматхон душга тушиб чиқди.

- Сенинг сафаринг муваффақиятли тугагани учун ичамиз, -деди Жўрабек. Ичишди.

Шишанинг таги кўриниб қолди. Сархуш Жўрабек тилига эрк берди:

- Сен катта даврага тортилдинг, энди, эҳтиёт бўл!

- Қандай даврани айтаяпсиз?

- Менинг ҳаммасидан хабарим бор. Лекин сенинг омадинг бор экан. Худо хоҳласа, яқинда миллионерга, йўқ, миллиардерга айланасан! Миллиардер! Зўр жаранглайди-я!

- Зўр, зўр, акажон!

- Ман-ман деганлар ҳам соянгга салом берадиган бўлади!

- Ростданми?

- Рост! Фақат сени ким одам қилганлигини унутмасанг бўлди!

- Бир умр қарздорингизман, акажон!

- Қиммат, сен фақат меники бўлишинг керак эди!

- Мен ҳозир ҳам сизникиман!

- Йўқ, бундай дема! Энди, сен, асло, меники бўлолмайсан! Сени мендан Хон тортиб олди! Майли, хозирча, у зўр! Унга худонинг ўзи бас келмаса, бандаси бас келолмайди. Аммо, мард йигит. Мени синишдан сақлаб қолди. Менга яна нима керак? Фақат сен! Фақат сен етишмайсан менга!..

- Мен доим ёнингизда бўламан!

- Буни хаёлингга ҳам келтирма! Энди сен билан биз шунчаки танишлармиз! Хон шуну истайди!

Суҳбат айна авжида, Жўрабекнинг тоби қочиб қолди. У титраб-қақшай бошлади.

- Жўрабек ака, сизга нима қилди? -Жувон бунақасини кўрмаганди.

- Шиприц топиладими?

- Топилади.

- Олиб кел! -Жўрабек ўзи томирига игна санчди.

Хуруж тез ўтиб кетди. Аммо суҳбат ора йўлда қолди...

Мурод алақачон хотинидан қўлини ювиб қўлтиғига урганди. Аммо, эр-хотин ўртасида ажралиш ҳақида гап бўлмагани учун, гарчи бирга туришмаса ҳам сабр қилди...

Бу орада хотини хизмат сафаридан қайтгани ҳақидаги хабарни эшитди. Хўжа-

лик раҳбарининг топшириғи билан шаҳарга борадиган иш чиқиб қолди. Шу баҳона оёғи тортмайгина қайнана, қайнатасига кўриниш берди. Қимматхон янги ҳовлисида экан.

Қимматхон очиқ деразадан ҳовлига кириб келаётган Муродга кўзи тушди. Шоша-пиша у-бу нарсаларни кўздан четроққа олди, уст-бошини тартибга солди.

Эшик аста тақиллади. Кимлигини билса ҳам сўради:

- Ким у?
- Менман!

Жувон остонадан кўринган Муроднинг бағрига "отилди". Бўйнига осилиб, соғинган маъшуқа ролини бажаришга киришди:

- "Қачон келдинг?" ҳам демайсиз? "Менсиз кунинг қандай ўтди?" деб ҳам сўрамайсиз? Қўйинг, гапирманг, баҳоналарингизга ишонмайман!

- Яхши келдингми?
- Келдим! Икки кундан бери йўлингизга тикилавериб кўзларим тешилди!

Мурод ўзига суйкалаётган хотинининг бағбақаларида қолган бўса изларини кўриб гижиңди. Аста ўзидан узоқлаштирди. Хотини ҳамон рол ижро этарди:

- Бугун ҳам келмасангиз ўзим бормоқчи бўлиб турувдим. Сизни бира-а-м соғинди-и-м! Сизам соғинди-и-зми?

Муроднинг кўзи столда ётган сигара қутисига тушди:

- Чекайпсанми?

Қимматхон гап нимадалигини дарҳол тушунди:

- Тишим овриб, жонимни олай, деди. Папирос чексанг овриқни қолдиради дейишганди.

- Қалай, фойдаси тегдими?
- Кўрмагандай бўлдим.
- Менинг ҳам тишим оврияпти. Битта чексам бўладими?
- Олинг, ҳаммасини олинг.

Мурод кам чекарди. Лабларига сигара қистириб, гугурт чақди. Қимматхон биллур кулдон келтириб қўйди. Йигит бунга унча аҳамият бермади. Чунки, унинг диққатини бошқа нарса ўзига тортган эди. Пойгакдаги чиқинди солинадиган саватда ишлатиб бўлиб ташланган, қон юқи қолган шприц ётарди. У боядан бери хонадан ниманинг ҳиди келаётганини билолмай турганди. "Гера!" деган фикр яшин тезлигида кўнглидан ўтди Муроднинг. Хотинидан ҳар нарса-ни кутса ҳам, бу даражага боришини кутмаганди. У ўзини тутолмай шприцни олиб, хотинига бақирди:

- Бу нима?
- Буми? Шприц! Сал мазам бўлмай қолганди, "Тез ёрдам" укол қилиб кетди.
- Мени алдама!

- Сизни нега алдарканман? Нима, тоби қочган одам укол қилдирмаслиги керакми?

Мурод қовун тушириб қўйганини пайқади.

- Мени кечир! Ҳар кун телевизорда гера, радиода гера, кўчада юрсанг гера ҳақида гапиришади. Ушаларнинг таъсирида восвос бўлиб кетади одам. Мени кечир! - йигит қўлидаги шприцни саватга ташлади. Жувон енгил тортди.

Мурод кетишга чоғланди.

- Қолмайсизми?- ўпкалагандек қараш қилди аёл.-Соғинмаган экансиз-да? (Аслида, у тер ҳиди анқиб турган бу қишлоқи қачон чиқиб кетаркин деб дақиқаларни санаётган эди.)

У кетди. На ўпка-гина қилди, на койиди.

Эри чиқиб кетгач аёл деразаларни ланг очиб юборди. Хонага салқин ва мусаффо ҳаво ёприлиб кирди...

Украинадан келган вагон-вагон шифер, ёғоч базаларни тўлдириб ташлади. Харидоргир бу материаллар қўлма-қўл бўлиб кетди. Бу Қимматхоннинг об-рўсини оширди.

- Емоқнинг қусмоғи ҳам бор,-деди Хон. -Биз ҳам ваъда қилинган товарни жўнатишимиз керак. Яна озроқ жонбозлик қилишингизга тўғри келади.

Жувон :“Мен тайёрман” ишорасини қилди...

Пахта саноатида "тюфячная вата" деган маҳсулот бор. Ўзимизнинг тилда "тўшакбоп човут" дегани. Пахтанинг энг паст нави шу бўлади. Нархи ҳам номига яраша. Шунинг учун уни ишлаб чиқариш кўп ҳам назорат қилинмайди. Хон раҳбар бўлган "Сийму зар" ширкати човутни маълум жараёнлардан сўнг, олтинларга айлантириши керак эди. Бу жараён оддийдан-оддий. Бироз сабр қилинг, ўзингиз тушуниб оласиз.

"Сийму зар" ширкатининг устамон ижодкорлари теша тегмаган ишга қўла уришаётганди. Агар бу режа амалга ошса, пахта тозалаш заводларининг айвонларида чанг босиб ётган паст навли маҳсулотни хорижга чиқариш икки-уч бараварга ошиши лозим эди. Бунинг нимаси ёмон? "Сийму зар"нинг ташаббуси қўллаб-қувватланди, фаолият кўрсатишига ҳамма шароит яратиб берилди. Албатта, биринчи навбатда корхоналар ва ширкат хўжаликлари билан тўғридан-тўғри алоқа қилиш ҳуқуқи берилди.

Энди амалий ишга ўтиш пайти келди. Қимматхон вилоят ва туманларда бўлиб, иккита корхона билан шартнома тузди. Мазкур корхоналар, асосан, паст навали пахта толаларини қайта ишлаш ҳамда трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқаришга ихтисослашган бўлиб, улар ишлаб чиқарган маҳсулот кўп ҳолларда харидорини кутиб, оморларда чанг босиб ётарди...

... Бир йилда четга човут жўнатиш хажми 70-80 фоизга ўсди. Олий навали пахта ўрнига 5-навали тола харидоргирлиги махсус хизмат ходимларида шубҳа уйғотди. Улар синчковлик билан ишга киришдилар. Оқибатда, катта кўламда жиноят аниқланди...

Хон "сотка"дан қўнғироқ қилиб, Қимматхонга "Тез етиб кел!" деб буюрди. Жувон жанубий вилоятлардан биридаги сафарини тўхтатиб, зудлик билан Тошкентга қайтди.

Шу куни, бир вақтнинг ўзиде уч жойда - "Сийму зар" ширкатида ва унинг шериги бўлган иккита корхонада ёнғин чиқди. Жиноятчилар тўдаси улгурмаган ишни ёнғин ниҳоясига етказди...

Хоннинг мармар ҳовуз бўйидаги қароргоҳида дастурхон тузалган. Хон, Жўрабек, украиналик Қора соқол - Кузьма Кузьмич, албатта, яна Қимматхон. Булардан ташқари чўмилиш кийимидаги қизлар, белига пешбанд боғлаб хизмат қилиб юрган аёллар. Ҳали ҳеч ким дастурхон атрофига ўтирмаган. Аллақайдандир, пастлагиб қўйилган сел қилувчи мусиқа эшитилади.

Мушақлари ўйнаб турган Хон мириқиб сувга калла ташлади, бир қанча вақт сув остида кўринмай кетиб, бошқаларни ваҳимага солди. Унинг кайфи чоғлиги ҳар бир ҳаракатидан кўриниб турибди. "Сотка"нинг майин куйлаши эшитилди. Хоннинг ҳар бир ҳаракатини кўздан қочирмай ҳозир нозир турган семиз аёл телефонни олиб узатди. Хон ҳовузнинг лабига ўтириб, телефонни қулоғига олиб борди. Сухбат узоқ давом этмади. Хон мамнун қиёфада Қора соқол-Кузьма Кузьмичга қараб: "Во!" деб бош бармоғини кўтариб кўрсатди. Унинг ҳам чеҳраси очилди. Бошқалар гап нимадалигини билмасаларда, умум хурсандчиликка қўшилишди!

Дастурхон атрофига Хон, унинг ўнг томонига Кузьма Кузьмич, чап томонига Қимматхон, рўпарасига Жўрабек ва Қимматхонга нотаниш бўлган ўрта ёшлардаги, ола кўзли, қора башара киши ўтирди.

Хон ўтирган ерида алёр айтиб, ҳаммани янги мавсум бошланиши билан табриклади.

Даврада: "Худога шукур-ей!" деган нидолар эшитилди, жаранг-журунг қилиб биллур қадахлар уриштирилди. Шуни кутиб тургандек, европача мусиқа забтига олиб янгради, мармар ҳовуз атрофидаги ҳужралардан икки жуфт шир яланғоч қиз мусиқа оҳанглирига мос қадам ташлаб, ўйнаб чиқиб келди. Кайфи ошган эркаклар "Оҳ! Уҳ!" дейишдан ўзларини тиёлмадилар. Олдинда ўйноқлаб келган қиз Хоннинг тиззасига ўтириб олди. Бошқаси Кузьма Кузьмичнинг бағрига кирди.

Жўрабек маст бўлиб қолганди. Пешонасини столга тираганча кўзларини юмди.

Олакўз меҳмон даврани жонлантириб юборди. У икки қизни қўлтиқлаб, ҳовузга сакради. Қора соқол ундан ибрат олди. Хон эса, тиззасидаги қизни чўлпиллатиб бир ўпди-да, турғизиб юбориб, Қимматхонга қўлини узатди. Боши гув-гув айланаётган жувон қўлини берди...

Даврадан беш-ўн қадамча нарида Хоннинг тан кўриқчилари кўз-қулоқ бўлиб туришарди. Хон Қимматхонни етаклаб, сирли эшик ортида кўздан ғойиб бўлгач, улар ҳам шишаларга қўла узатишди.

Жўрабек навбатдаги ломкадан сўнг, даҳшатли бир нарсанинг гувоҳи бўлди. Томирига юборилган герадан суякларининг қақшаб оғриши камайган бўлса-да, миясидаги қарахтлик анча вақтгача тарқамади, қолдириш учун геранинг дозасини чорактага оширди. Бу халокатга йўл эканлигини қалб-қалбдан ҳис этар, аммо, бошқа иложи йўқ эди унинг.

Йигит ишқ майдонида от суришдан кўнгли совиган, унинг бор-дунёси ажал уруғи билан тўлдирилган шприцга боғлиқ бўлиб қолди. Қимматхон эса: "Жўрабек Хондан кўрққани учун мени ташлаб қўйди!" деб хато ўйлаётганди.

Хоннинг янги мавсум очилишини эълон қилиши Жўрабек ҳаётидаги энг талотўмди кунга тўғри келди. Унинг аҳволини биринчи бўлиб Хон тўғри баҳолади. Бос содиқ сафдошига ҳар қанча ачинмасин, унинг учун ҳеч нарса қила олмас эди. Жўрабек энди фақат халақит қилиши мумкин. Катта ишга ярамайди. Шу туфайли ундан қутулиш керак. Унинг ишини Қимматхон давом эттиради. Жувон, аввал, Украина сафарида, сўнг вилоятларда ўтказилган пахта операцияларида ўзини кўрсатди, кўзи пишди.

Жўрабек бир неча кундан бери дала ҳовлисида "дам олаяпти". Қимматхон пахта операциясидан сўнг "совға"га олган "Опел" машинаси рулини шаҳар этагидаги дала ҳовлиларига олиб борадиган торгина асфальт йўлга бурди. Бу йўлнинг ҳар бир бурилиши, баланс-пасти унга таниш. Ҳов, анави бурилишдан кейин сой келади, сой бўйида эса Жўрабекнинг дала ҳовлиси. Умрининг энг лаззатли оналарини шу ерда бошдан кечирган у. Мана, ўша чирмовуқ гулларга фарқ бўлган дарвоза.

Уни кутиб туришгандек, дарвоза қия очилиб, давангир йигит кўриниш берди. Сўнг, дарвоза ланг очилди. Дарвозабон ҳақида жувонда энг ёмон хотира қолганди. Шу сабабли у иккиланди. Кирмай деса, ичкарида жондан азиз инсон унга мунтазир, кирай деса...

Ғайри ихтиёрий бир куч уни ҳовлига киришга даъват этди. "Опел" чирмовиқ гулларга бурқанган дарвозадан сирғалиб ичкарига кирди. Жўрабекнинг сутранг "Еспера"сини кўриб, жувоннинг кўнгли жойига тушди. "Мана, ҳозир менинг келганимни кўриб, Жўрабек пешвоз чиқади, бағрига босиб, дудоқларимдан ўпади". Йўқ, уйдан ҳеч ким чиқмади. Ҳатто телбаваш Тўрабек ҳам яқинлашмади. Бир вақтлардагидек дарвозани ёпиб, қулф ҳам урмади. "Уйда ҳеч ким йўқ, йўлингдан қолма!" демоқчимиз? Ҳозиргина қочиб кетишга тайёр турган аёлнинг нафсонияти оғриди. "Ҳатто шу телба ҳам мени пўсанд қилмади-я!"

Қимматхон Жўрабек ҳақида укасидан сўраш учун машинадан тушишга мажбур бўлди. Йигит қўлини ариқчада чайиб, унга пешвоз келди. Саломлашдилар.

- Чеча, акамни кўргани келдингизми?
- Ҳа!-деди жувон йигитнинг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб.
- Акамни бугун баннисага об кетишди!
- Акангизга нима қилди?
- Касал! Дори тортади акам! Ўшандан касал орттирган!
- Сиз қаердан биласиз?
- Ўзим кўрганман! Ҳозир игнага ўтириб қолган!
- Яхши бўлмапти... Ҳай, мен кетай.-Қимматхон тор йўлақдан машинасини орқага олмоқчи бўлди, эплайолмади.

- Чеча, сал сурилиб ўтиринг, машинангизни ўзим чиқариб бераман.
Жувон йигитга жой бўшатди. Тўрабек тезлик ричагини итарганди, тирсаги жувоннинг кўкрагига "билқ" этиб теғди.

- Чеча, шу кун кетмай қолсангиз бўлмайдимиз?
- Кетишим керак,-деди аёл.
- Чеча, қанақа атир сепгансиз? Прансузларникими дейман. Бай, бай, бундай ширин! Бир ҳидласам бўладими?

"Ҳидлайдиган одам сўраб ўтирадимиз, девона!" деди аёл ичидан ва овоз чиқариб:

- Йўқ!-деди.
- Акамизга мумкин, бизга мумкин эмасми?!
- ...

Машинанинг олд ўриндиғи шилқ этиб орқага ётди.
"Девона бўлсаям, бир сўзлим..."

...

Жўрабек касалхонада узилди. Маълум бўлишича, геранинг дозаси ошиб кетган экан. Аммо, бу ҳақда элга овоза қилинмади. Жанозасига тумонат одам йиғилди. Отаси-Қорахонов:"Вой болам!" деб бир уввос солди, бир уввос солди! Онаси: "Чимилдиққа кирмай кетган болам-ай" лаб, йиғламаганни йиғлатди.

Майитни Қорахонов ўзига атаб, ўн йилча оддин қурдирган маҳобатли нилий гумбазли даҳмага дафн этишди...

Каттахон Хожаи
Даҳбедий-Музнибий

ВАСЛИМ УЧУН МУНЧА
МАҚОЛИНИ НА ДЭБ...

Каттахон Хожаи Даҳбедий — Музнибий Махдуми Аъзам насабига мансуб, нақшбандия тариқатининг пири-муршидларидан биридир. Ул зот шу тариқат йўлида ижод қилган. Куйида унинг битикларидан намуналар ўқийсиз.

Ғазал

Эшит арзимни, дўстлар, ғайрат айлаб чорбоғ эткин,
Қўлинг остида бўлган оиланг таъбини чоғ эткин.

Баҳор айёмидан бошлаб, қўлинг текканда сайр этсанг,
Зимистон кулфати зойил бўлур жисмингни соғ эткин.

Дарахту гулларинг очилса, булбуллар фиғон айлар,
Фикр бирлан анинг оху навосига қулоғ эткин.

Деюр қарри бобонг, билсанг, санга ёшлик ғаниматдур,
Ёмон йўлларда юрма, меҳнат эт, нонингни ёғ эткин.

Бу дунё ўтқусидур, эй халойиқ бенишон ўтма,
Қарисанг сардарахт эк, ёшлигингда яхши боғ эткин.

Жаҳон боғида, билсанг, яхшидур хоҳи ёмон қолмас,
Агарчанди ёмонман Каттахон бобонг суроғ эткин.

Агар ошноларинг чорбоғингга сайр этгали келса,
Биринжу, девзира, қўй гўшти бирлан ёғни доғ эткин.

Навоний ғазалига мухаммас

Қадимни буқди фалак кўп қилиб жафолиғлар,
Танимни зору заиф этди хокиполиғлар,
Мақомим ўлди бу тош ичра норасолиғлар,
Ману ғариблиғу ҳажру бенаволиғлар,
Диёру ёр фироқида мубталолиғлар.

Манга бу гумбази даврон етурди кўп отуб,
Оёғлар остида бошимни қилдилар манкуб,
Замон синони тешибдур жигарни чун Аюб,
Шикебу сабр ила бегоналиғлар айлаб кўб,
Балову дард билан беҳад ошнолиғлар.

Сан онча жавр қилурсан манга маломат эмас,
Тараҳҳум ошиқа этмак санга худ одат эмас,
Ғариб қонини тўкмак санга хижолат эмас,
Не кўзгу тутмоқ эрур дам - бадам, ки, хожат эмас,
Санинг жамолинга бу навъ худнамолиғлар.

Фироқига чидаёлмасдан ҳар дам оҳ айлаб,
Кўзум ёшини, юзум рангини гувоҳ айлаб,
Келурман буйнум эгиб даргоҳинг паноҳ айлаб,
Сани кўнгул била жон кишварида шоҳ айлаб,
Хаёли бирла қилурман ажаб гадолиғлар.

Муродим улки, манинг бирла бир дам ўлтурсанг,
Кулим дебон, мани бошимгаки келиб турсанг,
Суроғ - ла ошиқи зорингни мажлис оро тузсанг,
Қадаҳ кетурки, нажот ҳар элига кўргузсанг,
Вафо натижа эрмас, ғайр бевафолиғлар.

Бошингдан ўргулай эй шоҳ қилма кулдин ор,
Жаҳонни боғида кам кўрди бир гули бехор,
Мани - ғарибни ҳар дам сўроғлагин эй ёр,
Салоҳ сувратида юз фасод воқеъ бор,
Бошимга то не кетургай бу беҳаёлиғлар.

Хамиша ишқинг ўтидан кўнгулда бежо, ҳеч,
Сани йўлингда фидо бўлса бош ила тан, ҳеч,
Бу зухда тақви дема, Музнибий бу жондин кеч,
Навоий эмдики туғдайри ичра сен қадаҳ ич,
Ки, кўб совуғ, кўринур мунда порсолиғлар.

Фузулий ғазалига мухаммас

Арзим эшит, эй шоҳи олийжаноб,
Ишқинг ўти қилди юроким кабоб,
Соғинч ўлуб бўйнима ҳамчун таноб,
Субҳ солуб меҳри руҳингдан ниқоб,
Чикса томошая, чихар офтоб.

Кош кулоқ тутса кўнгул оҳига,
Жон берайин ғабғасини чоҳига,
Бошу таним келса фидо хоҳига,
Маст чиқиб солма назар ҳар нега,
Кўрма равоким ула олам хароб.

Ҳажринг учун ўлди демам сийҳатак,
Сансиз ўлур жумла жаҳон турматак,
Тортди раҳинг кўзларима сурматак,
Кечалар анжом санарам субҳатак,
Эй шаби ҳажринг манга явмулҳисоб.

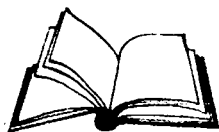
Марҳамат эт ишқини помолина,
Сол назаринг бул танами нолина,
Садқа бўлай лабларингки олина,
Раҳм қил афтодаларинг холина,
Ҳеч керакмасму санга бир савоб?

Хусни малоҳат-ла бўлибсан фараҳ,
Лек шиоринг манга доим фараҳ,
Қоши камон новаки монанди зоҳ,
Риштаи жонимга етар юз қароқ,
Солма сари зулфи сумансоя тоб.

Қилди фано муғбача ишқинг сани,
Волайи бетоқату этиб гулхани,
Етмаса, найлай, санга нолам мани,
Солди оёқдан ғами олам мани,
Дер манга ғам дафъина соқи шароб.

Ноз этибон деса: Саволинг на деб,
Васлим учун мунча мақолинг на деб,
Музнибий беҳуда маолинг на деб,
Ёр савол этсаки: Холинг на деб,
Хаста Фузулий не верурсан жавоб?

**Ушбу ғазал ва мухаммаслар
Музнибийнинг фарзанди -
Аъзамхон Каттахон тўра
ўғлидан олинди**

Шоир – миллатнинг маънавий муаллими

Ўзбек тупроғи азал-азалдан шоирлар ватани. Ўзбекистоннинг ўзи шоир бир юрт. Ўзбек тупроғи куйласа, ҳатто, қайрағочлар ҳам рақсга тушиб кетади, дейишади. Бу бежиз эмас, албатта. Негаки, кўҳна Шарқда чақалоқларнинг қулоғига азонни ҳам шеър билан айтишган. Шеъринг идрок, шеъринг нафосат, поэтик туйғу халқимизнинг вужуд-вужудига сингиб кетган. Шу боисдан ҳам қадим Шарқда шоир бўлиш, ниҳоятда, шарафли ва, ниҳоятда, масъулиятли. Атоқли қалмиқ шоири Давид Куғултинов: “Мен ўзбек шоир биродарларимга яхши маънода бир оз раҳим келади, — дейди. — Нега? Чунки, бу халқ бадиий сўз даҳоси Алишер Навоий ижодидан баҳраманд. Навоийдан кейин шоир бўлиш, халқ эътирофига сазовор бўлиш бу ўлкада осон иш эмас. Не бахтки, бундай жасорат содир бўлди. XX аср ўзбек поэзияси, унинг машҳур намоёндалари ижоди ана шу жасорат далилидир. Бугунги ўзбек шеърини ютуқлари ҳам дунёга юз тутган”.

Дарҳақиқат, мустақиллик даври шеъринида, бадиий —эстетик тафаккуримиз табиатида жиддий сифат ўзгаришлари жараёни кечмоқда. Бугунги кунда эзгулик, ижтимоий адолат, гўзаллик сингари умумбашарий эстетик мезонларга асосланган бадиий намуналари маънавий маданиятимиз хазинасини бойитмоқда. Мамлакат, жамият, инсон тақдири ва келажаги, маънавий — интеллектуал камолоти бадиий — эстетик тафаккуримиз кун тартибидаги ўзак масалалар сирасидандир. Зеро, инсон онги — шуурини, инсон қалбини забт этиш, англаш ҳамда тушунтириш учун кечган ва кечаётган жараён — бадиий тадқиқотчилик ҳеч қачон тинган эмас, тўхтамайди ҳам. Мабодо, ана шу жараён сирасида сўнгудек бўлса, инсон, шубҳасиз, фикрлашдан ва ҳиссий идрокдан тўхтаб, мосуво тортарди. Бу эса, инсон зурриёдининг маънавий — интеллектуал ҳаётда таназзулга юз бурганлигининг белгиси бўлурди. Минг шукрки, инсон ўзини ўзи камол топдириши билан нажиб. Муттасил фикран ва руҳан камолотга юз тутганлиги билан мумтоздир. Бу эса, жамиятларнинг маънавий — интеллектуал ҳаётини ҳамиша янгилаб туради.

Инсон учун энг буюк сир бу унинг ўзи, дейди немис мутафаккири Новалис. Дарҳақиқат, инсон — мўъжиза. Унинг кўзлари сингари тиниқ, кўнгли монанд теран ва мубҳам хилқат йўқ. Шу маънода, адабиёт ҳам инсонга ўхшайди. Уни тўла -тўқис англаш ва тугал тушунтириш, ниҳоятда, қийин. Инсоннинг тафаккур миқёслари бамисоли осмон, кўнгли эса худди уммон. Уммонни кучоғлаб бағринга ололмаганинг, осмонни икки қулочингга сиғдира билмаганинг каби инсонни билиш ҳам, унинг феъл-атвори, табиати мундоқ, дея англатиш ҳам шунчалик маҳол. Инсон ҳам жамият сингари муттасил такомилда. Шу боис, замондошларимиз онги, тасавури ва тушунчалари, айтайлик, шўро даври кишилари дунёқарашидан тубдан фарқ қилади.

Бугунги шеъринг жараёнда кечаётган фазилатлару камчиликлар инсон ва жамият ҳақидаги ҳақиқатларни айтишга интилиш билан боғлиқ. Ижобий майллар ҳам, ноқисликлару иллатлар ҳам кўнгли тоғларидан бошланиб, яна кўнгли кўчаларига келиб тугаётир. Шеър, жамият билан инсон кўнглини вобаста англашга ҳамда ёритишга қаратилган олижаноб вазифа

билан ижтимоий ҳодиса ҳисобланади. Шунинг учун ҳам шоирлик, ёзувчилик кўнгил хуши эмас, кўнгил иши бўлиб келган. Шу маънода, шоир, ёзувчи миллат ва жамиятнинг маънавий-ахлоқий ҳаёти учун ҳамиша масъул ва жавобгардир. “Ер юзига ҳар қалай биз кўпроқ бурчлимиз”, деб ёзади ҳақли равишда устоз Абдулла Орипов.

Ҳаёт ҳақиқатини бадиий ҳақиқатга айлантириш, жамият психологияси билан инсон руҳиятини вобаста тадқиқ этиш, олис мозий воқелигига, буюк аждодлар ҳаёти билан тақдирига мурожаат орқали бугунги куннинг ижтимоий, маънавий-ахлоқий муаммоларига жавоб излаш шеъриятимиздаги поэтик тадқиқотчилик меҳварига айланди. Кейинги бир-икки йилда яратилган шеърӣ асарлар бунинг тасдиғидир. Абдулла Ориповнинг “Адолат кўзгуси”, “Кўзгумор” китоблари, Шукруллонинг “Ошиқларга очик муҳаббат йўли”, “Илк севги дамларин қўмсайман...”, Эркин Воҳидовнинг “То жаҳонда бор эканман” туркумлари, Рауф Парфининг “Сўнгги видо”, Азим Суюннинг “Эй дўст”, Икром Отамуроднинг “Тавр”, Фарида Афрўзининг “Ушшоқ” шеърӣ тўпламлари шеърхонларнинг севиб ўқийдиган асарлари қаторидан жой олди.

Бугунги кунда “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” ҳафталиги, “Шарқ юлдузи” билан “Жаҳон адабиёти” журналлари адабий-маданий ҳаётимизнинг кўзгуси бўлиб қолди. Янаям муҳими, ушбу нашрларда чоп этилаётган шеърлар, дostonлар, туркумлар миллатнинг бадиий-эстетик савиясини тарбиялашга, такомиллаштиришга хизмат қилувчи аҳамияти билан эътиборлидир.

Бу борада, Жуманиёз Жабборовнинг “Тонг умрнинг сарлавҳаси”, Ойдин Ҳижиеванинг “Шошма кўнгил, баҳор билан хайр —хўшга кўн энди”, Омон Мухторнинг “Бу дунё — муҳаббат даргоҳи”, Мирпўлат Мирзонинг “Қалбимда оқар дунё — дарё”, Эшқобил Шукурнинг “Дунёни янгилар инсон ҳайрати”, Салим Ашурнинг “Бу боғларнинг мазмуни — ёниш” сингари шеърӣ туркумларини алоҳида таъкидлаш жоиз. Улар бугунги адабий-эстетик тафаккур тараққиётидаги етакчи фазилатларни ўзида мужассамлаштиргани билан ҳам қимматлидир.

Бундан аён бўлдики, турли жанрлар ва турли шаклларда кечаётган изланишлар, нуқтаи назарлар, фикрлар, гоғлар, қарашлар, шубҳасиз, адабий жараён табиатини белгилаб бераётир.

Айтиш мумкинки, етти ёшдан етмиш ёшгача бўлган қалам аҳли адабий жараёни яратмоқда. Эндигина биринчи синфга қадам қўйган ўқувчидан бошлаб, талабаю муаллимларгача, врач, боғбон, ишчи, журналист, фермер сингари турфа касб эгаларигача, нафақага чиқиб кексалик гаштини сураётган қарияларгача ўй ... хаёлларини, кечинмаларини шеърӣ шаклда ифодалашга рағбат билдиришмоқда. Шеър майдонида баҳоли қудрат фаолият кўрсатишмоқда.

Эътироф этиш керакки, бир грамм тиллани тонна-тонна руда орасидан ажратиб олинганидек, улкан-улкан шеър хирмони, сўзлар уюми орасидан асл бадиий баркамол асарни ажратиб олиш, ниҳоятда, мушқул бўлиб қолди. Негаки, ҳамма шеърларда вазн, туроқ, қоғия жойида. Гўё, фикр айтилаётгандек, кўнгиллар изҳор этилаётгандек. Адабий машқ намуналарининг ҳаммаси “ўзим аслиятман”, дейди. Аслиятга даъвогар. Ва, лекин... Шеъриятимиздаги салбий тамойиллар хусусида фикр юритишдан олдин ижобий тенденцияларга тўхталмаслик инсофдан эмас.

Биринчидан, мижозий образлилик — рамзлар воситасида фикрлаш кейинги йиллар шеъриятида ҳақ гапни айтишнинг муҳим шакларидан бирига айланди. Шу нуқтаи назардан қараганда, биргина Абдулла Орипов шеърларидаги Шайтон образининг бадиий, фалсафӣ талқини бу борада фикр юритиш учун кенг имконият беради.

Абдулла Орипов шеъриятида Шайтон рамз. У жамиятдаги, одамлар феъли-атворидаги ҳар қандай ғайриинсонийлик тимсоли сифатида фалсафӣ мазмунда тадқиқ этилади. Ғоят турфа қирралари билан ёритилади. (“Шайтон”, “Лўттибоз”, “Дилозор”, “Икки ганим”, “Ишлари ёғвою тўхмат ва риё”, “Адолат”, “Оқлар ва қоралар”, “Жаннат дер ...”, “Тикланиш бир ёнда...”, “Комиллик”, “Сирли олам” сингари шеърларида) Ҳаётнинг сирли, сеҳрли мўъжизаларини қарангки, Шайтон инсон қиёфасида

ҳам намоён бўлади. Ва, беҳад феъл-атворларнинг адоқсиз найрангларини, ғайриинсоний қилиқларини кўрсата беради.

*Яна бирин билиб бўлмас ёшми ё кекса,
Билиб бўлмас, сиғингани Раҳмонми, Шайтон?
Битта кўзи нимадандир дув-дув ёш тўкса,
Бошқа кўзи нимадандир чарақлар шодон.
Булар таъма қуллари дир, лўттибоз ва суқ,
Хаёлида на Оллоҳ бор, на юртнинг ғами.
Бундайларда наинки кўз, қалбнинг ўзи йўқ,
Лекин сирга тўлиб кетган буткул олами.*

Абдулла Орипов лирикасида Шайтон кўриб-билиб бўлмайдиган хаёлий — фантастик хилқат эмас. У шундоққина ёнгинамизда биз билан бирга юрган кимса. Унинг борлиғи сирга тўлган. Шунчалар муҳамки, босган изларию қилмишлари, сўзларию кирдикорлари одабийликка мутлақо ёт, бегона. Шу жиҳатларга кўра, у аниқ белгиларга, чизгиларга, аломатларга эга бўлган одамнинг иккиламчи қиёфаси. У биргина одам қиёфасига кириб, ёлғиз кимсаларнинг ғайриинсоний феъл-атворини намоён этиш билан кифояланмайди. Шайтон шунчалар ғайриодабийлик иллатларни ўзида мужассам этганки, жамиятдаги муайян ғоявий йўналишлар, ижтимоий кучлар ҳақида тасаввур беради. У жамиятдан, биздан айро тушмайди. Асло, инсоннинг ботинида яшайди. У ғойибдан келиб қолмаган. У одамнинг ич-ичига яшириниб олган зулм. Имони суст, эътиқодсиз, оқибатсиз, меҳр-шафқатсиз кимсалар руҳиятини ўзида ифодаловчи турфа қиёфаларда зоҳир бўлиб туради.

Шоирнинг лирик қаҳрамони давр ва жамият ҳақида, инсон ва замон тўғрисида мушоҳада юритар экан, Шайтон одамлар руҳониятини кемириш орқали жамиятнинг маънавий-ахлоқий тизимларига раҳна солувчи қора куч-зулм тимсолида талқин этилади, тасвирланади. Ана шу тахлит умумлаштирувчи маъноларига кўра, кейинги пайтларда маънавий ҳаётимизда содир бўлаётган турли хил ғайриинсоний воқеа-ҳодисалар турфа қиёфалардаги шайтоний фаолият мисолида гавдалантирилади.

Шоирнинг бадиий-фалсафий талқинига кўра, Шайтон инсон ботинида ҳамиша яшаб келган ва бугун ҳам ўқтин-ўқтин ўзлигини намоён этиб кўяётган иккинчи мени. Одамнинг ичидан туриб, турли мазмунда овоз бераётган садо эмас, у одамнинг хоҳиш-иродасини, майл-маслакларини муайян йўналишга солаётган сезилмас куч. Одам ҳамиша комилликка интилади. Уз шахсида комиллик фазилатларини тарбиялаш, шакллантириш учун ёзғиради (“Ҳар қандай одамга синчиклаб боқсанг, аён бўладики, озроқ жойи кам; Ҳатто энг мукамал деган одамда, аён бўладики, бир оз ортиқроқ”).

*- Худойим, не учун қилмадинг карам,
Нечун комил эмас ақлим, юрагим?
- Агар сен мукамал бўлсайдинг, бандам,
Унда қолмас эди менинг керагим.*

Ҳайратланарлиси шундаки, шайтоний аломатлар одам ботинидан турфа хил садолар бериб, ўзининг борлигини, яшашда давом этаётганлигини билдириб туради. Нетонг, банда ўз ичидаги Шайтон овозини ўчиришга, негадир, ботинмайди, интилмайди. Аксинча, ун эшитишга кўнади. Оқибатда, Шайтон бандани ўз йўли-йўриғига солади. Уз “ноғорасига” ўйната бошлайди. Турли шаклдаги субутсизлик, хиёнат, фитна-иғво, сингари эътиқодсизлик, ғайриинсонийлик кўринишларининг илдизи, аслида, Шайтон йўриғига йўрғалаш оқибатидандир. Гарчанд, Шайтон саси субҳи сабо сингари ёқимли туюлса-да, эътиқодсиз одамларни йўлсизликка етаклайди. Охир-оқибат ботиндаги мусиқий садо фожиага, туйғуларнинг йиғисига уланади. Ёвузликнинг тантанасини тасдиқлайди.

*Балки, сен билмассан, нимадир савоб,
Балки яхшиликка бормаган қўлинг?*

Шайтоний васвасалар тотли ҳою ҳаваслар шаклида одамнинг кўнглини эритади. Одам ёзғиради, куйиб-пишади, турли хил зулм-залолатни замон зайлига йўяди. Булар Шайтон шўришларининг ҳаммаси эмас. У одамни охир-оқибат ўзини-ўзи унутишга, ўзлигидан тонишга, аслини йўқотишга олиб келади. Ширин ёлгон Шайтоннинг бор - буди. Милтиллаган томчилар тариқасида одам шуурини маҳв этади. Кўнглини сусайтиради. Кўнгилдан озиш - ана шу ўзликдан тониш лаҳзаларини юзага келтиради. Тўхмат, разолат, хиёнат, ёвузлик кўринишларини одам ёмон кўради. Улардан нафратланади. Ва, лекин, одам - тирик жон. Унг қўли бунёд этган саодат қасрларини, чап қўли култепаларга айлантиради. Ана шундай асноларда инсонни тушунмай қоласан. У Шайтон билан иттифоқ тузганми? У Шайтонни ўзининг ҳамсояси деб биладими ёки ашаддий, аёвсиз душманми деб нафратланадими? Одам шунақа англаш қийин бўлган сирли, мўъжизакор хилқат экан-да! Ҳатто Шайтонга муносабатда қатъий ва собит эмас! Бойси нимада? Сабаби, Шайтон ҳар бир имони суёт кимсанинг ичига яшириниб олганлигида. Виждонини нафсига қўшиб ютиб юборган кимсаларнинг ҳар бир одимида ҳозир у нозирлигидадир.

Шайтоннинг одамлар ботинида яшаб келаётганлиги шарофатми ёки касофатми? Абдулла Орипов шеърлятида, айни шу ҳолат, банданинг ўнганмас фожиаси сифатида талқин этилади. Инсоннинг энг катта хатоси ҳам шунда. Шайтон қавмига феълдан жой бериб қўйганлигида. Чақин ақллари кўлмақларга, олов юракларни сўник кул уюмларига айлантириб қўйиши ҳам шундан. Шайтоннинг энг олий мақсади инсон кўнглидан Раҳмонни қувиб чиқариш, унинг ўрнини эгаллаб олиш. Инсон наслига ер юзида умргузаронлик қилиш буюрилган олис замонлардан бери кўнглини забт этиш Шайтоннинг олий аъмоли. Ана шу мақсадини амалга ошириш учун ер юзига ёвузлик уруғини сочиб чиққан. У эса, муттасил болалаб, қабоҳат, залолат, риё-адоват, ғараз -ришват сингари қусурларнинг кўпайишига сабаб бўлмоқда.

Шайтон ҳар нарсага қодир. Унинг қўли ҳам, қадами ҳам узун. Қўли етмаган, товони тупроқ искамаган гўша қолмаган. Бирдан-бир илҳақ, умидвор маъво - бу инсон кўнгли. Ундан бир чимдим жой эгаллаш учун одам наслини не-не касофатларга дучор қилмаяпти, дейсиз. Инсон гирифтор бўлган энг ёвуз тузоқ - бу шайтоний нафс. У инсоннинг имонию виждонини еб битиргач, охири бошини еб тугатади (“Анови нодончи, еб бўлгач бошинг, на афсус чекади, на раҳмат дегай”); “Ишлари иғвою тўхмат ва риё, алдамчи ҳаромхўр, иймонсиз бало”).

Инсон шахсидаги Раҳмон билан Шайтон кураши ҳаётнинг азалий ва абадий қонунияти тақозоси. Оллоҳ иродасигина унга кушойиш бағишлайди. Ёруғлик ва қоронғулик, эзгулик ва залолат, тириклик ва ўлим сингари боқий масалаларни ҳам юзага чиқаради. Уларнинг маҳорабаси йиғи билан севинч тариқасида амал топгани сингари Раҳмон билан Шайтон деганда, боқий қарғиш билан олқиш тасалли ва таскин бағишлайди. Шайтон қилмишлари ила Оллоҳнинг қаҳрига -қарғишига гирифтор. Раҳмон эса, ер юзидаги эзгулик ва ёруғлик, инсон кўнглидаги одамийлик тимсоли бўлганлиги учун ҳам боқий олқишга сазовор. Шу маънода, раҳмоний хусусиятлар инсон руҳониятини поклайди. Эзгулик, ёруғлик шуълалари ила кўнгилларни чароғон этади. Кишилиқ жамиятларида умри битган тузумлар ўрнида башарий қадриятлар устувор бўлган янги маъволар қарор топишига умид уйғотади. Одамлар кўнглида эртанги кунлари янада, ёруғ, иқболли бўлишига ишонч чироғларини ёқади.

Абдулла Орипов шеърлятидаги Раҳмон билан Шайтон ўртасидаги кураш лаҳзалари бугунги куннинг маънавий-ахлоқий масалаларига фалсафий йўсинда жавоб ахтариш демакдир. Жамият билан инсон психологиясида зоҳир бўлаётган турфа ахлоқ кўринишларига бадий-фалсафий ечим излаш самараларидир. Инсон ҳамини ўзини-ўзи фикран ва руҳан поклаши лозим.

Ҳаёт қанчалар серқирра бўлса, одамлар ҳам шундай, англаш - тушуниш ҳамда тушунтириш, ниҳоятда, қийин сирли, сеҳрли, мўъжизакор хилқатдир. Поэтик рамзлар ҳам шунақа серқирра теран ва маъноли бўлиб бормоқда.

Рамзларга, тахайюлли тафаккур уйғотган тимсоллар асосига қурилган марҳум шоир Рауф Парфининг “Сўнги видо” тўпламига салкам эллик йил мобайнида ёзилган сара шеърлари жамланган. Шоир шеърларида инсон шахсиятидаги, руҳониятидаги манзаралар сувратланади.

*Шеърят ибтидо, шеърят охир,
Изтиробдан ўлмас шоирнинг қалби.
Шоирнинг онаси изтироб, ахир.*

Бу ҳолат шоир изтиробининг тимсолига ишорадир.

*Камондан узилган хўрсиниқ,
Югуради сарпайчанг шиддат.
Қаршисида бепоён бўшлиқ,
Ён-вериди чайир сукунат.*

Ушбу сатрлар Икром Отамурод қаламига мансуб. У борлиқни, инсон руҳониятини билишга, англашга сафарбар этилган шуъланинг ҳолатини акс эттиради. Икром Отамурод шеърларида фикр ҳамиша воқелик кўри-нишларидан ва кўнгил изтиробларидан сизиб чиқади. Ҳолатларнинг кайфиятини, кўнгил изтиробларининг маъносини уқишга чоғланган фикрнинг, ҳиснинг моҳияти қурч. Воқелик жараёнларини билиш орқали кўнгилларни тушунишга ошиқади. Кўнгил эса, шундай сеҳрга бурканганки, ҳар кимга ҳам дарчасини очавермайди. Остонасига ҳар кимни ҳам йўлатавермайди.

Демак, бугунги поэтик жараён юзасидан олиб борилган муайян кузатишларга таяниб, қуйидагиларни айтиш мумкин. Биринчидан, ҳаёт ҳақиқатини бадиий ҳақиқатга айлантириш шеърятимиз тараққиётининг барча даврлари учун ҳам бош хусусият бўлиб келган. Унга эришиш йўллари кўп, усуллари ниҳоятда хилма-хил. Хусусан, мажозий, тимсолли образлилик Ҳақ сўзни айтишнинг, воқеликни рамзлар воситасида реалистик идрок этишнинг шаклларидан бири. Бугунги фалсафий лирикамизда ҳаёт ва ўлим, тирикликнинг мазмун-моҳияти, заминга муносиб яшаш маъноси, эзгулик ва ёвузлик, ишқ-муҳаббат, садоқат ва хиёнат, риё сингари масалалар теран тадқиқ этилмоқда.

Бу борада, Абдулла Ориповнинг “Мағзи тўқ бошоқнинг эгилишин кўр”, “Янги шеърлар”, Абдулла Шеърнинг “Мен тоғларда тоғ қадар ўсдим”, “Ўқитади мени ҳам япроқ”, Матназар Абдулҳакимнинг “Ҳожа Абдуҳолиқ Ғиждувоний ёди”, “Ошиқлар қисмати” туркумларини қайд этиш жоиз. Боғ, Дарахт, Йўл, Офтоб, Тонг, Нур, Шамол, Қуш, Сув, Тупроқ, Қуй каби рамзли образларнинг маъно теранлиги, кенглиги шоирлар бадиий дунёсининг бойлигидан, гўзал ҳиссий-тафаккур миқёсларидан дарак беради.

Бу - бир. Иккинчидан, кейинги йиллар бадиий тафаккуридаги сифат ўзгаришлари, нафақат, XX аср классикаси, шунингдек, Шарқ ва Ғарб, Лотин Америкаси, япон, ҳинд, инглиз бадиий-эстетик тажрибаларидан озиқланишда ҳам зуҳур топаётир. Бу борада, марҳум Маъруф Жалилнинг “Умринг боғин бебаб баҳор, ёз келди”, Муҳаммад Алининг “Нетай, кўнглим тилар фаришталарни?”, Усмон Азимнинг “Фақат ел ҳайдагай майсалар бўйин”, Муҳаммад Раҳмоннинг “Даҳр аро топармиз йўқотган шонни”, Икром Отамуроднинг “Идрок вужудида улғайган дунё”, Азим Суюннинг “Фақат севги, фақат муҳаббат”, Азиз Саиднинг “Бошидан товонигача жилға жилдирар” каби туркумларини тилга олгим келади.

Эзгулик, гўзаллик, адолат принципларига асосланган мумтоз шеърятимизда шаклланган умуминсоний гоёлар ҳозирги назмимизнинг бадиий ифода воситаларини кенгайтirmoқда. Ижтимоий-ахлоқий масалаларни

бадий ўзлаштиришга асқотяпти, мумтоз адабиётимизда вужудга келган ҳаётбахш гоёлар тизими ўзликни англашда, онг-шуурларни ўстиришда, олам ва одам сир-синоатларини тушунишда, тушунтиришда катта ёрдам бермоқда.

Ушбу тамойил, айниқса, ғазал, мухаммас, мусаддас, мусамман, рубоий, фард, лиро - эпик дoston сингари жанрларга кўплаб мурожаатда яққол намoён бўлаётир.

Учинчидан, ҳозирги босқич шеърый тафаккури ривожининг характерли хусусиятларидан яна бири - бу тарихий - маданий меросга муносабатда, маънавий-интеллектуал кадриятларни қайтадан эстетик баҳолашга интилишларда кўриниш бермоқда. Олис мозий воқелигини, буюк аждодларимиз ҳаёти ва тақдирини бадий-фалсафий тадқиқ этишда, муқаддас Куръони карим ҳамда муборак Ҳадисларга мурожаат орқали диний-ахлоқий гоёлар талқинида янги ижодий тафаккур белгиларини кўрамиз.

Тўртинчидан, анъанавий жанрлардан ташқари, яна мавзу масалаларига кўра, таснифловчи ижтимоий-сиёсий, пейзаж, ишқ-муҳаббат лирикаси йўналишида, сонет, иккилик-фард, учлик - хокку, танка, бешлик, олтилик, саккизлик сингари поэтик тур ва шаклларда ҳам эътиборли изланишлар жараёни кечмоқда. Бу борада, Фахриёрнинг “Суйги не дегани кўнгил олдида?..”, Баҳром Рўзимухаммаднинг “Шафақ товларкан худди ёқутдек”, Хосият Рустамованинг “Сен ҳақингда ўйлайман” ва яна ўнлаб шоирларимизнинг туркумларини эслаш мумкин. Уларда ҳолат ва кайфиятларнинг туйғуларини, кечинмали фикрлар психологиясини, минг бир жилваларда тусланаётган кўнгил сувратларини чишишга ҳаракат қилинади.

Тимсоллар, тахайюллар асосига қурилган, ҳис-кечинмалар таҳлилидан иборат шеърлар, миллий гурур туйғуларига йўғрилган публицистик асарлар, фольклорнинг лирик ва эпик анъаналарини давом эттираётган, унинг мундарижасини бугунги маънавий-ахлоқий масалалар талқинлари билан бойитаётган бахшиёналар, афсона ва шеърый латифалар адабий жараёнда нечоғлик хилма-хил жанрий - услубий изланишлар кечаётганлигидан далолат беради. Энг муҳими, ўрганишга, умумлаштиришга арзийдиган бадий тажрибалар бор. Бадий маҳорат мактаби бор.

Нўмон Раҳимжонов,
филология фанлари доктори, профессор

Азалий “авлодлар можаросу”

Инсоният ўзининг тараққиёти тарихида оталар ва болалар ўртасидаги кўплаб манфий ва мусбат зиддиятларга дуч келган. Шу ўринда, Франц Кафканинг: “Ўғилнинг отага исёни адабиётнинг қадим мавзуси, дунёнинг энг кўҳна муаммоларидан”, деган фикрларини келтириш жоиз. Мазкур муаммо жаҳон ва қардош халқлар адабиётида ўзига хос тарзда талқин этилган бўлиб, узоқ тарихга эга бўлган ўзбек адабиёти учун ҳам бегона эмас.

Дарҳақиқат, бу кўҳна муаммонинг тарихий илдизлари - халқ оғзаки ижоди, мумтоз адабиётимиз саҳифаларида миллий менталитетимизга хос кўринишларда ўз аксини топганлиги маълум.

Аждодлар ва авлодлар алмашинуви муҳим тарихий жараён бўлиб, унда оталар ва болалар ўртасида зиддиятлар ғоявий, сиёсий ва маънавий-ахлоқий йўналишларда кечганлигини кузатимиз.

Адабиётимизнинг оталар ва болалар муаммосини ифодалаш борасидаги анъаналари ўтган аср ёзувчилари ижодида, шунингдек, мустақиллик даврида яратилган бадиий асарларда янада ўзгача талқинлар билан бойимокда.

Бу мавзу Одил Ёқубовнинг “Улуғбек хазинаси” романида Самарқанд подшоси, буюк олим Мирзо Улуғбек ва унинг ўғли шаҳзода Абдуллатиф ўртасидаги зиддият, чуқур психологизм, ўткир драматик коллизиялар орқали ўқувчи эътиборини ўзига тортади.

Ёзувчи романда ота ва бола ўртасидаги зиддиятни реалистик тарзда очишга ҳаракат қилган. Асардаги тарихий фожией ҳолатга ота ва бола орасидаги нафақат зоҳирий келишмовчиликлар, балки Абдуллатиф ботинидаги таъсирчан мавжуд зиддиятлар ҳам сабабчи эканлигини аниқлаш қийин эмас.

Ёзувчи асарда Абдуллатифдаги мавжуд ички зиддиятни тушунишга уринганлигини кузатамиз. Тарихий ва бадиий манбаларда эътироф этилишича, Мирзо Улуғбек ва Абдуллатиф такомил тадрижида оила муҳити, анъанавий тарбия таъсири масалаларида ота-боболари, Сароймулкхоним ва Гавҳаршодбегимлар билан боғлиқ хотира тизмалари мақсадимизни ойдинлаштиришга кўмак беради.

Улуғбек шуҳратпараст ва соҳибжамол онаси Гавҳаршодбегимни бор-йўғи икки ой эмган, холос. Унинг тарбияси, назорати катта онаси Сароймулкхоним билан боғлиқ бўлади. Шу билан бирга, подшоҳлар, хонлар ва йирик феодалларнинг саройида амалдаги русумга биноан, шаҳзодалар тарбияси ёшлигиданоқ, уларни муҳофазат қилиш, аҳволини кузатиб бориш “юқори остоналик ва давлат нишонлик” амирлар, оталикларнинг қўлига топширилган. Бўлажак ҳукмдорлар диний, дунёвий савод чиқарганларидан сўнг, уларга фақат давлатни идора қилиш ва санъати кўникмалари сингдирилган.

Шубҳасиз, Улуғбек ва Абдуллатиф ҳам подшоҳлар, хон ва бекларнинг болалари учун мажбурий бўлган мана шундай мактабни ўтаган.

Бу анъанавий тарбия усули оилада ота ва она меҳри, фарзанд соғинчи каби туйғулардан устун турган, албатта. Ўз навбатида, шаҳзода Абдуллатиф ҳам Ҳиротда, ота-она меҳридан йироқда, анъанавий тарбия усули асосида улғайди.

Шаҳзодалар қалбида салтанатга эгалик, шон-шавкат тахтга инти-

лиш, оталарининг тахтни бошқариш услубларидан қоникмаслик туйғулари мавжуд бўлиши табиийдир. Ёзувчи романда Абдуллатифнинг китобхонни мулоҳазага ундайдиган ички кечинмаларини шундай тасвирлайди:

"... падар бўлиб бир маротаба бағрига босмади, ўғлим деб бошини силамади. Бор меҳр-саховатини, ширин сўзини фарзанди аржуманди шаҳзода Абдулғазизга бахш этди, уни суйди, бағрига босди. Абдуллатифни эса бемехр, бағритош энагаси Гавҳаршодбегимнинг тарбиясига топширди. Кўхлик бўлса ҳам чехраси совуқ, юпқа лабларига табассум қўнмайдиган бу шаддот хотин эса, уни нечундир болалигиданоқ ёмон кўрди. Гавҳаршодбегим барча набиралари орасида ёлғиз Мирзо Бойсунқорнинг арзандаси Алоуддавлани суюр, ёлғиз уни эркалар, сирдош тутарди. Абдуллатиф эса бобоси Шохруҳ Мирзонинг дабдабали муаззам саройида тирик етимча бўлиб ўсди..."

Бунинг устига Гавҳаршодбегим ўз ўғли Мирзо Улуғбекни "Шоҳи шарир" ("Бузуқ шоҳ") деб атаб, Абдуллатифда болалигиданоқ отасига қарши нафрат уйғотди.

... Ота Абдуллатифнинг Тарноб жангида кўрсатган жонбозлигини, унинг Алоуддава устидан қозонган фатҳи нусратини Абдулғазизнинг галабаси, деб фатво берди. Ҳамиша суюкли ўғли Абдулғазизни улуғлашга ҳаракат қилди. Абдуллатифга Балхни бериб, гўзал доруссалтани фарзанди муниси Абдулғазизга инъом этди...

Охир-оқибат Абдуллатиф ота устига лашкар тортди. Салтанат забт этилди.

Энди Улуғбек билан подшоҳ Абдуллатифнинг Кўксаройдаги сўнги учрашувлари ота ва бола тарзида эмас, балки икки бир-бирини тушуниши мумкин бўлмаган ашаддий душманлар учрашуви сирасида кечади. Учрашувда Абдуллатиф отаси кўзига тик қараб, унинг ҳаракатларини, қиёфасини кузатишга, аввал сўз очишга ўзида жасорат топа олмайди. Отанинг улуғлигини ҳис қилиб, ундан кўрқиб, оғиз очмай туриб қолади. Ота барибир ота-да! Суҳбатни тахтдан маҳрум этилган ота - Улуғбек бошқаради. Улуғбек ўзига қилич кўтариб чиққан ўғлини обдон кузатади. Суҳбатда Улуғбек Абдуллатифдан шафқат кутиб бўлмаслигини сезади. Шу ерда Улуғбек қалбига гулгула солган нарса Абдуллатиф шакл-шамойилида улуғ бобоси Амир Темурга ўхшаш чизиқларнинг мавжудлиги бўлади. Холбуки, Абдуллатиф — новча, қотма, қошлари сийрак, лашкар-бошилик салоҳияти зўр. Худди Амир Темурга хос, қараганда киши тоб беролмайдиган нигоҳга эга. Улуғбек Абдуллатиф билан кечаётган кўргуликларни улуғ бобоси Амир Темур тўккан бегуноҳ қонлар эвазига Аллоҳдан юборилган интиқом эмасмикан, деб ўйлайди. Шундай руҳий кечинмалар гирдобида қолган Улуғбекни Абдуллатифдаги Амир Темурга хос юқоридаги жиҳатлар кўрқитиб юборади.

Ота қатл этилди. Абдуллатиф тарихда отасига қилич кўтарган, подшолиги олти ойдан ошмаган шаҳзодалар — сосонийлар сулоласига мансуб Шеруя, аббосийлардан Мунтасир каби падаркушлар қаторидан ўрин олди.

Қадим - қадимдан, инсоният онг етакчилигида ҳаракатга тушган давлатлардан бошлаб, одамзот айб, гуноҳ тушунчаларига дуч келади. Хато ва адашишларга тўла бу ҳаётда инсон фожеий ҳолатларга тушади. Ҳаёт мушкулотлари олдида ўзи ёки ўзгаларга: "Ким айбдор?", "Айбим нимада?" каби саволларни беради. Жавобини излаб азобга тушади.

Ота қатлидан кейинги изтироблар Абдуллатифни ҳам телбасифат ҳолатга олиб келади. Саросима, ваҳима, падаркушлик азоби, доимий қалб нотинчлиги уни адойи тамом қилади. Охир-оқибат тарих тегирмо-

ни дўлида Яратганнинг интиқомига учраб, номи қоралик рамзи сифатида тилдан-тилга ўтиб келмоқда.

Абдуллатифни жожеий зиддиятга отанинг салтанатни бошқариш услубидан қониқмаслик, бемехрлик, тахтпарастлик ва атрофидаги мутаассиб мулозимларнинг таъсири олдидаги иродасизлик олиб келган бўлса, ёзувчи Саъдулла Сиёевнинг "Яссавийнинг сўнги сафари" романида эса, ота-бола — подшо билан шаҳзода ўртасидаги ўзгача муаммоли зиддиятга дуч келамиз.

Асарнинг асосий образларидан бири Қутбиддин — Самарқанд подшоси Маҳмудхон ибн Арслонхоннинг суюкли фарзанди, салтанат воҳиси. У падари қиблагоҳи билан Шайх Яссавий зиёратига келиб, сўнг туғилган юрти, волидаю падари, салтанат даъвосидан воз кечиб, шу хилватда ўз қалбининг амри билан қолиб кетади.

Қутбиддин дунё гўзалликлари, шаҳзодалик рутбасидан илоҳий ишқни, йиртиқ жанда, эски чориқ ва дарвишлик кулоҳини устун қўйиб, Яссавий тариқатининг талаби сулуки, пирнинг хос муриди бўлишини афзал кўради.

"— Надоматлар бўлғайким, Қутбиддин Яссига борди-ю, ота-она даргоҳига қайтмади. Ёз ўтди, куз ўтди. Отанинг қаҳри келди: "Туққан ано бирла қиблагоҳидин ҳам ортиқроқ, кимса бор эканму бу оламда?!"

У ўғлининг феъли-атворини билгани учун мулойимроқ оҳангда икки энлик хат битди: "Ўғлим, сиз бизни соғинмаган бўлсангиз, биз сизни соғиндик. Волидаю меҳрибонингизнинг кўзлари нигорон, биз ҳам асодек суянчигимизни интизор бўлиб кутгаймиз. Элингизга, муборак хонадонингизга дарҳол қайтинг..."

Илло, Қутбиддин қайтмади. Энди ота жаҳл отига миниб, ғазаб қамчисини сермади. Навкарлар Қутбиддинни банди қилиб, Самарқандга етказиб келдилар. Аммо ул "бетафиқ отабезори", "бемехр", "ношукур бола" уйда бир ой турмай, яна Яссига қочиб кетди.

Ҳазрати Султон Аҳмад Яссавий ҳаж сафари давомида йўл-йўлакка Самарқандга қўниб, Имом Бухорий макбараларини зиёрат қилишни ихтиёр этадилар. Пирга ҳамроҳлик қилиб келаётган Қутбиддин отаси билан қасри олийда учрашади. Орадан ўтган аччиқ-тиззиқ гаплардан сўнг ота ўғлининг бошини аста силайди. Лекин Қутбиддин бу қўлнинг тафтини сезмагандек эди. Гўёки боши узра пушти паноҳининг қўли эмас, ўзига ҳамон бегона, ҳали кийилмаган либос оҳиста сирғалиб тургандек. Тахминан қирқ кунча илгари ҳам унинг бошини бир кафт силаган, у кафтининг иссиғи жон-жаҳонини яйратиб, вужудига қувват, илҳом, шуурига зиё бағишлаган эди. Чунки, у қўл муборак эди. Пири комили, улуғ авлиё Ҳазрати Султони Орифиннинг табаррук бармоқлари эди!

Қутбиддин отаси билан табаррук пирининг тавсифини хаёлан солиштиради: отаси нафси аммолага, пири эса нафси мулҳаммага чорлайди, отаси мол-дунё ваъда қилса, пири қаноат қўрғонини эгаллашга ундар, отаси ҳукмдорлик таклиф этса, пири эса синиқ қўнғилларни овлашни маъқуллар, отаси зебу зийнатни, хайлу ҳашамли ҳаётни афзал билса, пири эса, ҳусни мутлақ ишқи бирла ҳаёт кечирмакни аъло билар...

Кўринадики, бу муқоясада ўғилнинг шуурида дунёвий қусурлардан қутила олмайдиган, номукамал отадан қониқмаслик ҳисси намоён бўлади.

Қутбиддин умрбод ўз эътиқодига содиқ қолади. Умидлари саробга айланган ота фарзандидан норози бўлса-да, тақдирга тан беришдан бошқа илож топмайди.

Асарда акс этган давр ижтимоий муҳити, ғоявий тенденциялар ота ва бола муносабати ва руҳий дунёсида кескин ўзгаришлар, ўткир зиддиятларга олиб келганлигини кўраемиз.

Бу муаммога бугун ва яқин ўтмишдаги давр нуқтаи назаридан эътибор қаратсак, инсонни англаш, инсон табиатининг, қалбнинг тушиниш қийин бўлган сир - синоатларини тафтиш этиш, инсон жумбоғи устида бош қотириш, бу жумбоқларни тасвирлашда янги услубларни қўллаш, айниқса, романчилигимизда етакчи тамойилга айланмоқда.

Бу жиҳатдан ёш ёзувчи Улуғбек Ҳамдамнинг "Мувозанат" романида воқеаликни тасдиқлаш ёки инкор қилиш эмас, уни бор зиддиятлари билан ҳаққоний тасвирлаш, биз урғу бермоқчи бўлган кўҳна муаммо — оталар ва болалар муносабати масаласи замон руҳи, зиддиятлари билан боғлиқ ҳолда талқин этилганлигини кутатамиз.

"Мувозанат" романидаги Амир пуч ва ғаразли ғоялар қурбони, алданиб саргардон бўлган фожиали тақдирларнинг рамзий тимсолидир.

Амир руҳидаги мувозанатнинг йўқолиши ўз отаси, оиласи ва касб-корига бўлган телбаларча муносабати, аянчли тақдири китобхонда ачиши ҳиссини уйғотади.

Ўзининг онгсиз эътиқоди, тақвога муккадан кетиши оқибатида, Амирнинг қалбида ўз отасига ва туғишганларига нисбатан нафрат улғая бошлайди. Ҳатто, отасини ошкора тарзда иймон-эътиқоди сустиқда айблайди.

Ота ва бола ўртасидаги зиддият тобора кескинлашади. Ота ўғлининг тубсиз жарлик томон бораётганини сезиб изтиробда тўлғонади. Асарда оталик бурчини юксак ҳис этадиган Одил аканинг фарзандлари тақдири, уларнинг оиласи, моддий аҳволига қайғуриши, кўргуликлардан изтироблари ўқувчини таъсирлантиради.

Ёзувчи жамиятда рўй берган, самарасиз якун топаётган ғоявий бўҳронни Амирнинг руҳий ҳолати, фожиали тақдири билан боғлашга интилади. Муайян анъанага айланган "авлодлар можароси" юқоридаги турли давр воқеликлари акс этган асарларда инсон руҳий оламининг чексизлиги, бетакрор сир-синоатлари, давр нафаси, руҳий драматик зиддиятлар, ижтимоий-ахлоқий муносабатлар оталар ва болалар ўртасидаги муаммолар замирида акс этирилади.

Йўлдош Солижонов,
филология фанлари доктори;
Фозилжон Кийикбоев,
Андижон давлат университети ўқитувчиси

“ОРЗИГУЛ” ДОСТОНИДА МИФОЛОГИК ОБРАЗЛАР

Ўзбек халқ дostonларининг образлар таркиби ўзининг шаклланиш тарихи ва тадрижий тараққиётига кўра, кўп қатламлилиги билан ажралиб туради. Халқ эпоси сюжетларининг архаик қатлами бевосита мифологияга бориб тақалганлиги боис, дostonларда тасвирланган эпик образлардан муайян бир қисмининг генетик асослари аждоқларимизнинг мифик қарашлари, чунончи, тотемистик, анимистик тасавурлари, магия, шомонийлик ақидалари ҳамда аждоқлар культининг ҳомийлиги ҳақидаги ишонувларга боғланиши табиий. Шунинг учун ҳам ўзбек халқ дostonларининг образлар тизимини асар поэтик табиати нуқтаи назаридан ўрганишда мифологик қаҳрамонларнинг ўзига хос хусусиятлари ва тарихий-генетик асослари борасида тўхталиш мақсадга мувофиқдир.

Шу жиҳатдан келиб чиққан ҳолда, биз “Орзигул” дostonидаги мифологик образлар хусусида фикр юритамиз.

“Орзигул” дostonидаги мифологик табиатга эга бўлган образлардан бири эпик ҳомий ҳисобланади. Маълумки, эпик ҳомий халқ эпосининг анъанавий мифологик образларидан бири бўлиб, у, асосан, қаҳрамонга йўл кўрсатиш, мушкул ҳолатдан қутқариш, ғайриоддий тилсимли предметларни ҳаля этиш, тақдирини башорат қилиш ва бошқа вазифаларни бажариб келади. Қадимий мифологик эътиқодлар билан бевосита боғланган бу образ “Орзигул” дostonида эпос бадииятини юзага чиқарувчи етакчи поэтик типлардан бири бўлиб, унинг асардаги эпик талқини ва тасвири ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Дostonда тасвирланишича, совчи келганлигини ўз отасидан эшитиб, кўнгли гамга тўлган ва қирқ кун муҳлат сўраган Орзигул белгиланган муддат тугашига бир кун қолганда, бир чашма бўйидаги чинор тагига келиб ухлаб қолади. Тушида бир мўйсафид киши пайдо бўлади ва Орзигулга қараб шундай дейди:

*Сенга мазгил қилдим бир Қушқанотни,
Тақдирингга солиб Сувондек мардни.
Сенга ҳозир қилдим Қорақулоқ отни,
Қушқанот бориб қил истиқоматни,
Насиб бўлса, тўрт ойдан сўнг кўрарсан ...
Оқтошнинг тўраси ... Сувондек мардни.*

Ана шу сўзларни айтгач, оппоқ соқолли бобо кўздан ғойиб бўлади.» (Орзигул. Ўзбек халқ ижоди. Кўп томлик. Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1975. Кейинги парчалар ҳам шу нашрдан олинди).

Фикримизча, Орзигулни мушкул аҳволдан халос қилиб, уни тақдир йўлига йўллаган бу мўйсафид чол образи — халқимизнинг ота-боболар руҳига сифиниш ва уларнинг ҳомийлигига умид қилиш анъанаси асосида келиб чиққан аждоқлар культининг ифодасидир. Оппоқ соқолли мўйсафид сифатида тушда дохил бўлган мазкур ҳомий образ — аждоқ тимсоли ҳисобланади. Унинг дoston сюжет курилишидаги поэтик вазифаси эпик қаҳрамон саргузаштларига йўл очиш ҳамда унинг келгуси тақдирини белгилаб беришдан иборат. Ҳомий образ Орзигул бориши кўзда тутилган эпик макон — Қушқанот қаерда жойлашганлиги, қизнинг тақдири Оқтош паҳлавони Сувонбек билан боғлиқ эканлиги, шунингдек, уларнинг учрашув муддати ҳақида хабар бериш орқали сюжет воқеаларини ҳаракатлантириб юборади.

Одатда ғайриоддий нарса ёки афсонавий от ҳаля этиш — эпик қаҳрамонга ҳомийлик қилувчи мифологик образларнинг етакчи поэтик бурчларидан бири сифатида намоён бўлади. “Орзигул” дostonида ҳам эпик ҳомийнинг ана шу хусусияти сақланган. Қаҳрамоннинг ғаройиб отга эга бўлиши бевосита тушига кирган мўйсафиднинг инъоми тарзида талқин қилинади. Тушида оқ соқолли мўйсафидни кўрган: “Орзигул ўрнидан сапчиб туриб қараса, боғда бир Қорақулоқ от эгалланган, югалланган. Иккита яроқ: бири қилич, бири милтиқ қанжиғага илинган”.

Эпик қаҳрамоннинг ғайритабиий ҳомий билан учрашган жойи “чашма бўйи-

даги чинор тагида”, деб тасвирланиши ҳам бежиз эмас. Бунда халқимизнинг ҳаёт дарахти ва ўзга дунёга ўтиш йўли ҳақидаги мифологик тасаввурлари ўз ифодасини топган.

Ҳаёт дарахти мифологияда юқори олам — кўк, замин ва қуйи олам — ер ости дунёларини бирлаштириб туради, деб тасаввур қилинган. Шунга кўра, шомонлар ва руҳлар ана шу ҳаёт дарахти орқали ўзга оламга ўтадилар, деб қаралади. “Орзи-гул” достонида ҳам қаҳрамон чинор тагида ухлаб ётганида ҳомий образ билан учрашади. Бу ўринда, уйқу — қаҳрамоннинг ўзга олам, яъни, ўлиқлар мулки вакиллари билан мулоқотга киришиш учун зарур бўлган “бадий шартлилик” кўринишларидан бири бўлса, оқ соқолли мўйсафид — нариги дунёдаги аждодларнинг антропоморф қиёфа касб этиб тушда дохил бўлган ҳолати, деб баҳоланиши мумкин.

Достондаги мифологик образлардан яна бири — аждарҳо бўлиб, у Орзигулнинг йўлидаги рамзий тўсиқ, яъни, Қушқанот қасрининг қўриқчиси сифатида гавдаланади. Аждарҳо — ўзбек халқ эртаклари ва достонларида кўп учрайдиган анъанавий образ ҳисобланади. Эртакларнинг сюжет қурилишида муҳим ўрин тутадиган мазкур образ асосий қаҳрамон билан курашадиган рақиб образлар силсиласига киради.

Достонда аждарҳо тилсимли жой — Қушқанот дарвозаси олдида ётиб, бу ғаройиб кўрғонга тирик жонни яқин йўлатмайди. Асарда тасвирланишича, “бу кўрғон уч юз олтмиш йилдан бери одамсиз қолган. Ким келса, аждарҳо хароб қилган”. Йўлда учраган ёмон ниятли чўпонлардан қочиб қутулган Орзигул кун чиқар чоғида оқ соқолли мўйсафид айтган Қушқанот кўрғонининг ёнига етиб келади. Бу кўрғоннинг девори пўлатдан бўлиб, қуш ҳам учиб ўтолмайдиган даражада баланд экан. Қушқанотнинг олдида бир аждарҳо бор эди, Орзигул кўрғонга рўпара бўлганда, ана шу аждарҳо уни домига тортибди. Орзигул эса, кўркмасдан ўқ-ёйини қўлига олиб, аждарҳога ўқталибди. Бахши қаҳрамоннинг бу ёвуз маҳлуқ билан дучлашиши лавҳасини шундай баён қилган:

*Орзигулга кўзи тушиб аждарҳо,
Билди шулдир шу шаҳарнинг эаси,
Думини ўйнатиб индамай ётди,
Орзигул саломат аждардан ўтди.*

Бундан аёнки, эпик анъанада бўлгани сингари, мазкур достонда ҳам аждарҳо билан қаҳрамон ўртасида жисмоний тўқнашув рўй бермайди. Қушқанот тилсимли жой бўлганлиги сабабли уни қўриқловчи мифологик жонзот — аждарҳо ҳам бу тилсимотнинг сиридан огоҳ бўлиши табиий эди. У мазкур кўрғон Орзигулнинг номига тилсимланганлигини билгани учун ҳам “думини ўйнатиб индамай ётади”.

Орзигул кўрғон дарвозасидан ичкарига кирганида, мевалари ғарқ пишиб турган ажойиб боғни, теварагида гуллар очилган, тўтилар, булбуллар сайраган сарҳовузни кўради. У отидан тушиб, тулпорини дарахтга боғлаб қўйиб, “ёзин-қишин пишиб турадиган одамсиз боғ ҳам бўлар экан-да”, деб, ҳайрон қолиб турганида, кўзига бир тилла минбар кўринади. Бу тилла минбарда эса, булбулигўё деган бир қуш бор экан. Бахши Қушқанот кўрғонидаги ғаройиботларни Орзигулга таништириш асносида, сюжет қурилишига яна бир мифологик образ — булбулигўёни олиб киради.

Ўзбек фольклоридаги мифологик образлар тизимида булбулигўё алоҳида ўрин тутайди. Булбулигўё ғаройиб хусусиятларга эга. У одамдай сўзлашади ва фикрлай олади, ўзининг маслаҳатлари билан эртақ қаҳрамонига ёрдам беради. Ана шу сеҳрли қушни излаб топиш айрим эртақлардаги эпик сюжетнинг асосий моҳиятини ташкил этади. Шунинг учун ҳам фольклоршунос олим Комилжон Имомов булбулигўёни сеҳрли — саргузашт типидagi эртақларнинг ўзига хос образларидан бири, деб тўғри қайд қилади.

Халқ достонлари ва эртақларидаги булбулигўё образининг ўзига хос хусусиятларидан яна бири — у ҳамisha қаҳрамон сафари йўналтирилган ўзга эпик макон (масалан Кўҳиқоф) ҳамда у ерда истиқомат қилувчи мифологик жонзотлар — дев, пари ва бошқа афсонавий образлар билан боғлиқ ҳолда тасвирланади. Бу образ иштирок этган эпик мотивлар талқинида эса, кўпинча тилсим ва табу иштирок этади.

“Орзигул” достонида ҳам булбулигўё бевосита парилар олами ва тилсимий макон билан боғлиқдир. Зеро, унинг ўзи асл макони ҳақида маълумот берар экан: “Боғи Эрамдир бу булбулнинг уяси”, дейди. Орзигул қушга мурожаат қилиб: “Бу жойнинг эгаси бўлса, айтгин, э жонивор?” деб сўраганида ҳам у Орзигулга қара-

та: “Бу ажойиб гуллар, мевалар Боғи Эрамдан келтирилган. Аслини сўрасанг, Гулрухсор паридан қолган. Бу боғ ва кўрғоннинг бино бўлганига уч юз олтмиш йил бўлган”, дейдики, ушбу сўзлар ҳам булбулигўёнинг мифологик маконга дахлдорлигини тасдиқлайди.

Булбулигўёнинг дoston сюжетигади бадий вазифаси Орзигулга фаройиб тил-симли боғ тўғрисида маълумот беришдан иборат. У:

*Таралган, очилган бу тоза гуллар,
Сайраб турган чаман узра булбуллар,
Баландда кўринган бу наққош жойлар,
Хафа бўлманг, ойим, бари сизники.*

*Қишин-ёзин бирдай пишар меваси,
Боғ Эрамдир бу булбулнинг уяси,
Тилла ғиштдан бўлган баланд супаси,
Утиринг, Орзигул, булар сизники,*

— деб кўрғондаги боғ-роғлару чаманзорлар, аслида, Орзигулга аталганлигини айтганидан кейин, қизнинг тушида ҳомий томонидан башорат қилинган учрашув, яъни, Оқтош тўраси билан кўришиш қачон насиб бўлишини ўзбек фольклоригади анъанавий магик рақамлардан бири — “қирқ” сони билан боғлиқ муддат ифодаси орқали баён қилади:

*Қирқ кундан сўнг келар Оқтош тўраси,
Бу савдони билар булбулигўёси,
Ғамгин бўлманг, сизникидир ҳаммаси.*

Дostonдаги мифологик образларнинг эпик талқинига доир кузатишлар қисқача куйидаги хулосаларга келиш имконини беради.

Биринчидан, дostonнинг сюжет тизимидан ўрин олган мифологик образлар ўзбек халқ эртакларида қўлланиладиган анъанавий мифик қаҳрамонлар билан муштарак белгиларга эга. Ҳомий ва унинг оқ соқолли мўйсафид чол сифатида намоён бўлиши, қаҳрамонга маслаҳат бериши, йўл кўрсатиши, уни мушкул ҳолатдан қутқариши ва тақдирини аввалдан башорат қилиши каби вазифаларни бажарган мўйсафид чол образи халқимизнинг ота-боболар ҳомийлиги ёки аждодлар култи билан боғлиқ тасаввурлари асосида келиб чиққан.

Иккинчидан, “Орзигул” дostonида қўлланилган аждарҳо образи, аслида, асар қаҳрамонининг йўлидаги тўсиқлардан бири, яъни, Қушқанот кўрғонини кўриқловчи посбон сифатида талқин қилинган бўлса-да, эпик анъана давомида бу мифик жонотнинг дoston қаҳрамони билан жисмоний курашга киришиши мотиви сюжет тизимидан тушириб қолдирилган. Аждарҳо образининг дoston сюжет қурилишидаги эпик вазифаси ўзга оламга ўтиш йўли тўғрисидаги архаик миф асосида шаклланган. Ана шу миф талқинича, одамлар истиқомат қиладиган бу дунё билан ўлиқлар мулки ҳисобланган “нариги олам” ўртасидаги ўтиш жойида бир кўзи улкан паҳлавонлар, илонлар ёки ғайриоддий чумолилар яшар эмиш. Улар ўзга оламнинг бойлиқларини кўриқлашар, у ерга ўтмоқчи бўлган ҳар қандай одам билан аёвсиз жанг қилишармиш.

Учинчидан, булбулигўё ўзбек халқ сеҳрли эртаклари ҳамда эртак сюжетлари асосида шаклланган дostonларга хос мифологик образ саналади. Шу боисдан, мазкур образнинг дostonдаги иштироки таниқли фольклоршунос олим Баҳодир Саримсоқовнинг “Орзигул” дostonи асосида сеҳрли — фантастик эртак ётади”, деган фикри тўғрилигини яна бир бор тасдиқлайди.

Демак, “Орзигул” дostonидаги мифологик образлар асар сюжет тўқимасининг шаклланиш даврида композицион тизимидан жой олган образлар бўлиб, тарихий-генетик жиҳатдан дoston асосида сеҳрли эртак сюжети ётишини асослайдиган муҳим далиллардан бири ҳисобланади. Бу образлар асарда асосий қаҳрамонга кўмаклашувчи “хомий образлар” силсиласини ташкил ётади. Мифологик образларнинг дoston сюжет қурилмасидаги бадий ўрни ва вазифаларини таҳлил қилиш асарнинг генезисини тадқиқ этишда муайян илмий-назарий аҳамият касб ётади, деб ўйлаймиз.

Хўжакул Муҳаммадиев,
Алишер Навоий номдаги Тил
ва адабиёт институти тадқиқотчиси

МАТОНАТЛИ МАҲОРАТШУНОС МУНАҚҚИД

Академик Матёқуб Қўшжонови эслаб

Матёқуб Қўшжоновининг қиёфасида, юз-кўзида шарқ донишмандларига хос аллақандай сирли бир салобат бор эди. У босиқ, вазмин кўркам кўриниши, шошилмай, оҳиста юришлари билан, биз суратларда, кино фильмларда кўрган Ойбек, Абдулла Қаҳҳорни эслатарди. У гапиришдан кўра, бошқаларнинг ҳаракат, ҳолатларини кузатиб, мушоҳада қилишдан мароқланарди. Биров гапирса, майингина жилмайиб, уни берилиб эшитарди. Матёқуб Қўшжонов асарлар сюжетидаги воқеалар, қаҳрамонлар тўғрисида ҳам худди уларни кўзи билан кўриб тургандай мулоҳаза юритарди. Шунинг учун у маҳоратшунос мунаққид сифатида эътибор қозонди.

Матёқуб Қўшжонов ўзбек адабиётшунослигида биринчи бўлиб роман, қисса, ҳикоя жанридаги асарлар матнини заррабиндан қарагандай таҳлил қилишни бошлаб берди. Унга қадар ҳеч ким йирик насрий асарларни "ҳужайра" сизгача очиб, деталма-детал синчиклаб текширмаган эди. У мақолаларида асарларга "яхши" ёки "ёмон" деб баҳо бериш ёки ижодкорнинг таржимаи ҳоли, ғоявий қарашларини қовлаштириш йўлидан бормади. Аксинча, муайян битта роман, қисса, ҳикоя, драмани монографик асосда батафсил таҳлил қилиб, уларнинг бадиий манзарасини намоён этди. Яъни, у асарда ҳаёт ҳодисалари қандай кўрсатилгани, қаҳрамонларнинг кечинма, ҳаракатлари ҳақиқатга қанчалик мос, тўғри келиши, ижодкор воқеликни бадиий акс эттиришда қандай йўл тутгани, воситалар, усуллар қўллагани, нималарни назарда тутиб, мақсадига қай даражада эришгани ҳақида мулоҳаза юритди. Унинг роман, қисса, ҳикоялар матнини иштиёқ билан бу тарзда таҳлил қилиши ёзувчи, шоирларда ҳам, ўқувчиларда ҳам қизиқиш уйғотди. Бу хусусда таниқли адиб Пиримқул Қодиров шундай ёзади: "1956 йил бўлса керак, мен унинг "Қутлуғ қон" ҳақида ёзган катта мақоласини ўқиб, ўзим учун яхши бир янгилик очгандай суюндим. У Йўлчи ва бошқа образларни фан тилида таҳлил ва талқин қилиш йўли билан қайта яратгандай иш қилган эди. Мен ўшанда В. Белинский М. Лермонтовнинг "Замонамиз қаҳрамони" романини адабий танқид ва фан тилида қандай қайта яратганини эсланган эдим. Бундай юксак таҳлил маҳоратини эгаллаётган олим ўзбек адабиётшунослигида ҳам пайдо бўлгани қувончли ҳодиса эди". ("Ўзбекистон адабиёти ва санъати" газетаси, 2006 йил 17 феврал). Матёқуб Қўшжонов сингари олимлар сўзининг салмоғи туфайли, ўша пайтдан эътиборан, сўз санъатининг бир қаноти бадиий асарлар бўлса, иккинчи қаноти адабиётшунослик, адабий танқидчилик, деган қараш шакллана бошланди.

Матёқуб Қўшжонов бадиий асарларни ҳаёт воқелигига таққослаб таҳлил қилди. У роман, қисса, ҳикоялар сюжетидаги воқеалар мароми, адабий қаҳрамонларнинг ҳолат, кечинмалари, хатти-ҳаракатлари қай даража табиий, жонли, деб савол қўйди. Унинг муайян асарни "ҳужайра" ларигача майдалаб, бу тарзда таҳлил қилиши одамларнинг ҳаёт ва адабиёт ҳақидаги тасаввурини теранлаштиради.

Матёқуб Қўшжоновининг китоблари: "Ойбек маҳорати", "Абдулла Қаҳҳор маҳорати", "Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати", "Ижод масъулияти", "Ижод сабоқлари", "Ҳаёт ва маҳорат", "Ҳаёт ва қаҳрамон" каби номланади. Бу

номларнинг ўзиёқ, унинг ёзувчилар ижодига қай тарзда баҳо беришини билдириб туради. Матёқуб Қўшжонов Ойбек асарларини таҳлил қилиш орқали, ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилигига янги бир рух олиб кирди. Ўшандан бошлаб, бадий маҳорат муаммолари Матёқуб Қўшжонов илмий-ижодий фаолиятининг асосий мундарижасига айланди. Матёқуб Қўшжонов муайян бир асар таҳлиliga бағишланган монографик тадқиқотларида қаҳрамонлар характери ривож, бадий конфликт яратилишини маънадан аниқ мисоллар келтириш асосида кўрсатади. У ёзувчининг ҳаёт ҳақиқатини бадий акс эттириш маҳоратини шу тарзда акс эттиради.

Матёқуб Қўшжонов дастлаб, асар сюжети мазмунини соддагина баён этади. Сўнг, воқеаларнинг энг муҳим жиҳатларига эътибор қаратади. Кўпчилик пайқаммаган майда-чуйда деталлар замирида яшириниб турган сирларни бир-бир кўрсатиб, асарларнинг асл моҳиятини очади. У роман, қисса, ҳикояларни бу тарзда "чақиб" чиқишдан мутлақо эринмайди. Бу, аввало, унинг сўзни чуқур ҳис қилиши, ундан чексиз лаззат олишидан келиб чиққан. Шунинг учун у асардаги ҳар бир деталга, уларнинг қаҳрамонлар характери, кайфият, ҳолатига таъсирига диққатини жалб қилган. Матёқуб Қўшжоновнинг маҳоратшунослиги айни шунда намоён бўлади. Матёқуб Қўшжонов асарларнинг сюжет таркибини бирма-бир таҳлил қилаётганида асло шошилмайди. У ҳеч эринмасдан қаҳрамон билан бирга "юради". Уни кузатади, характеридаги ўзгаришлар қай тарихқа пайдо бўлганини бирма-бир ўрганиб чиқади. Ёзувчи қайси ўринда муваффақиятга эришиб, қай бир жойда камчиликка йўл қўйганини асослаб очиб беради. Шу тарзда ёзувчининг ҳаёт ҳодисаларига ёндашишидаги ўзига хос йўли, асарининг бадий-эстетик салмоғини кўрсатади.

Матёқуб Қўшжонов ижодкор бадий маҳоратини зукколик билан кўрсатгани боис, унинг қарашлари эскирмайди, қадрини йўқотмайди. "Ўтган кунлар", "Меҳробдан чаён", "Сароб", "Қўшчинор чироқлари", "Қутлуғ қон", "Навоий" романлари, "Анор", "Бемор", "Ўғри" ҳикоялари ҳамиша баҳс - мунозаралар мавзуси бўлган. Улар ўзбек адабиётшунослари, мунаққидлари учун доимий мурожаат объектига айланган. Лекин, аксарият дарслик, ўқув қўлланмалари, монография, мақолаларда Матёқуб Қўшжоновнинг ушбу асарлар тўғрисидаги мулоҳазалари у ёки бу тарзда такрорланган. Чунки, у мазкур асарлар мазмун-моҳиятини аниқ ва асосли очиб берган. Шу боис, Матёқуб Қўшжоновнинг "Сароб", "Қутлуғ қон" романлари тўғрисидаги мулоҳазаларини ҳеч ким инкор қилолмади. У "Сароб"да худбинлиги, шухратпарастлиги туфайли тўғри йўлдан адашганлар фожеаси кўрсатилган," деган. Мазкур таҳлилий мақола мазмундорлиги, илмий-назарий мустақамлиги, мулоҳазаларининг пухта-пишиқлиги жиҳатидан ҳам диққатни жалб қилади. Абдулла Қаҳҳорнинг ушбу романи ўзбек адабиётининг энг яхши асарларидан бири саналса, Матёқуб Қўшжоновнинг "Адашганлар фожеаси" мақоласи ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилигининг энг эътиборли намунаси ҳисобланади.

Матёқуб Қўшжонов роман, қисса, ҳикоя жанридаги асарларни таҳлил қилишда юксак чўққини эгаллади. Унинг қатор ёзувчилар бадий маҳоратини кўрсатишга бағишланган тадқиқотлари бунинг далили. Маълумки, ғазал, рубоий, туюқ сингари шеърый асарлар ҳақида мулоҳаза юритиш учун кишига нозик дид зарур. Чунки, ғазал бор-йўғи 10-16 мисра, рубоий, туюқ эса 4 сатрдан иборат бўлади. Роман, қиссалар-чи? Уларнинг ҳар бири бир неча юз саҳифадан кам бўлмайди. Ғазал, рубоий, туюқда лирик қаҳрамон шоирнинг битта ўзи бўлса, роман, қиссалар матнида тақдирю феъл-атвори бир-бирига мутлақо ўхшаманган ўнлаб қаҳрамонлар "туради". Улар ҳар хил воқеаларни бошидан кечиради, турли зиддиятларга дуч келади, кўнглидан турфа кечинмалар, ҳис-ҳаяжонлар кечади. Булар хусусида мулоҳаза юритиш, таққослаб таҳлил қилиш ва зарур хулосалар чиқриш учун адабиётшунос, мунаққидга диддан ташқари, зукколик ва, энг муҳими, тоғдай сабр-тоқат, матонат керак. "Абдулла Қодирийнинг тасвирлаш санъати", Ойбек, Абдулла Қаҳҳор ижоди тўғрисидаги тадқиқотлар Матёқуб Қўшжоновда бундай хусусиятлар керагича мавжудлигидан далolat беради. Унинг Иброҳим Раҳимга ёзган очиқ хати, "Хаёл бошқа, ҳаёт бошқа" сингари мақолалари ҳам ўз пайтида жиддий шов-шув бўлган эди. Чунки, уларда Иброҳим Раҳимнинг "Одам қандай тоблани" романининг, Сайёрнинг "Хулкар" қиссасининг бадий ночорлиги асар матни асосида батафсил далиллаб кўрсатилган.

Матёқуб Қўшжоновнинг сюжет, композиция, конфликт, шакл ва мазмун каби илмий-назарий муаммолар тўғрисидаги мулоҳазалари ҳам ҳаёт ва адабиёт бо-

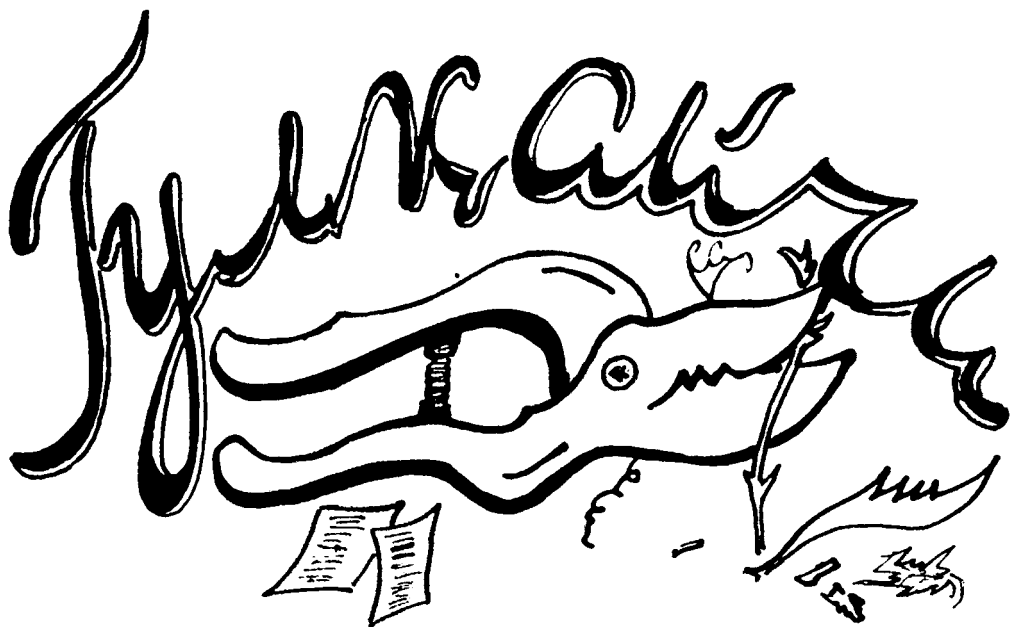
расидаги тушунча, тасаввурларни кенгайтиради. Адабиётшуноснинг илмий-назарий муаммоларни ёритиш мақсадида келтирган далиллари адабиётни англаш, тушунишга яқиндан ёрдам беради. Матёқуб Қўшжоновнинг адабиёт назариясига доир мулоҳазалари ҳам унинг тақриз, мақола, ижодий портретлари сингари мароқланиб ўқилади.

Матёқуб Қўшжоновнинг тадқиқотларини мутолаа қилиш кишиларни бадиий сўзнинг хузурбахш лаззатини ҳис этишга муяссар қилади. Чунки, унинг матни меҳр билан мароқланиб таҳлил қилиши ўқувчини адабиётнинг сирли-сеҳрли хазинаси бағрига олиб киради. Олимнинг мантиқли мулоҳазалари роман, қисса, ҳикоялар "саҳни"ни нурлантириб, янада сирли кўрсатади. Бу эса, Матёқуб Қўшжонов матонатли маҳоратшунос сифатидаги сўзининг салмоғи нақадар баланд эканидан далолат беради.

Матёқуб Қўшжонов роман матнига оғир, вазминлик билан эътибор қилганидай, гаплашаётганида ҳам салмоқлаб дона-дона гапирарди. У кўпинча адабиёт, устоз ижодкорлар ҳаёти ҳақида гапирарди. Мабодо, биров гапга аралашиб қолгудай бўлса, ҳеч бир оғринмасдан уни берилиб тингларди. Шошиб-жўшиб нутқ ирод қиладиганлар ҳақида эса, секингина "андак ҳовлиқмароқ экан", деб кўярди. "Нималарни ўқидингиз? Нималарни ёзясиз?" деб сўрашни яхши кўрарди. "Ижодкор ҳар куни маълум бир пайтда, албатта, ёзиши керак", дерди. Ўзининг ишлаш услуби ҳақида гапириб, ҳар куни саҳарда ёзиш билан машғул бўлишини, ёзадиганларини жумлама-жумла миясида "пишитиб" юришини айтарди.

У: "Кўрганларим кўпроқ эсимда қолади. Китобларни ўзим ўқиган пайтларимда матни деярли ёдлаб олардим. Қайси саҳифада сюжетнинг қайси воқеаси борлиги хотирамда аниқ, "муҳр"ланиб қоларди. Анчадан буён кўзим яхши кўрмайди. Асарларни ўзим ўқиёлмайман. Бировлар ўқиб беради. Магнитофонга ёздириб эшитаман. Мақолаларимни шу эшитганларим асосида ёзаман. Бу эса, менинг ишлаш услубиятимга унча тўғри келмайди. Аммо, бошқа чорам йўқ", деб маънос бўлиб қоларди. Ўша пайтда, унинг овозида аллақандай мунг сезиларди. У йигирма йилдан кўпроқ ўзи ўқиёлмаслигидан изтироб чеқди. Аммо, ўзбек адабиётшунослиги, адабий танқидчилиги равнақи йўлида фидойилик билан чинакам матонат кўрсатиб хизмат қилди. Турли "гов-тўсиқ"ларга асло таслим бўлмади. Адабиёт тўғрисида ўйлаш, ёзишдан ҳеч қачон тўхтамади. Қаламда ёзган хатини кўролмай қолгач, бўёқ қалам — фламастрда ёзган. Ҳар куни икки-уч саҳифа ёзишни азалдан одат қилиб, ўнлаб китоблар, юзлаб мақолалар яратди. "Ҳар куни ниманидир ёзиб, ёздириб калламни "бўшатмасам", бошим оғрийди", дерди. Шунинг учун у замонавий ўзбек адабиётининг аксарият асарларига ўз мулоҳазасини билдирди. Кўрган-кечирганларини "Дағиш", "Армон" сингари асарларга айлантди. Нозик дидли, зукко маҳоратшунос Матёқуб Қўшжонов китоблари матнидан ҳамиша Шарқ донишмандларига хос вазмин, босиқ, ўйчан қараб тургандай туюлади.

Абдулла Улуфов,
филология фанлари номзоди

Муҳаммад Пирриев

ДУМБУЛ ДОЙИ

Ҳажвия

Шоқосимнинг биттаю битта холаваччаси бор, у ҳам бўлса — милиционер. Худди кифтидаги “нўмири” боис жиянини хушламайди. Гоҳо дуч келиб қолганида, қўл учи кўришиб, сал нарироқ кетгач, бор-э, сенлардан дўст чиқармиди, дея тўнини тескари кийиб олади.

Алқисса, тез-тез бурни қизариб, лаби гезарганлиги боис, уч-тўрт карра ўн беш кунлик “меҳмонхона”га ташриф буюриб қайти-да, аввалги шаштидан тушиб қолди. Яратганнинг ўзи энсасидан туртдими ёки мункиллаган онаизорининг: “Болам, бўла-бўла қирқта эдик, ўла-ўла битта қолдик, деганларидай, яккаю ягона жиянингнинг яккаю ягона дойисан. Мелиса бўлсаям Худонинг бандаси, ҳеч сенга оғирлиги тушгани йўқ, бир кунмас-бир кун қилмишларингдан ўзинг изза бўласан!” — дея қилган панд-насихати ийдирдими, хуллас, Шоқосим холаваччасиникига меҳмонга борадиган бўлди.

Шоқосимнинг одати шунақа: бирор жойга бола-бақра, хотин-халажни изидан эргаштириб, сўзанқуйруқ бўлиб бормайди, якка ўзи йўлга отланади. Кўпинча меҳмонга томдан тараша тушгандай лўп этиб тасодифан кириб боришни ёқтиради.

Бу сафар ҳам худди шундай бўлди, совға-саломга тўлдирилган қоғоз халтачани қўлтиқлаганича, тўлиб-тошиб кириб келганида жияни анграйиб қолди. Ахир, ола хуржин бўйнига тушганидан бери дойи бўлгучиси атиги бир марта ўз оёғи билан кириб келибди-ю, у довдирамай ким довдирасин.

Меҳри товланиб кетган дойи-жиян анчагача бир-бирларини бағирларидан қўйвормай ачомлашиб турдилар. Омон-эсонлик сўрашганларидан

сўнгра жиян эсини таниб қолган ўғилчасини бозор-ўчар қилгани югуртириб, хотини Соҳибани овқатга қистади.

Алқисса, куюш шом емасдан, пахта гулли жонон чинни лаганда дастурхонга гумбаздай қилиб тўграма палов тортилди.

Янги кўзанинг суви совуқ бўлади деганларидай, биринчи бора келган меҳмоннинг иззати бўлакча бўларкан. Дастурхон усти “оқию қизили” аралаш турли-туман ичимликлар ва чойпиёлаю қадахпиёлаларгача гимфирч — зиғир тушарга жой йўқ. Соҳиба ошнинг гўштини тўграгунча тоға-жиян бир-бирларига газак тутишиб, “иштаҳа” очар қилишди. Жиян ош билан тағин бир карра қадах сунди-да, эртага навбатчи эканини айтиб узр сўради. Иштаҳа емак билан келади деганларидай, Шоқосимнинг барори энди келган эди. Аввалига дингиллашиб юрган иккала жиянча соғлиги учун икки карра, сўнгра жиянининг омади учун тағин икки карра оқидан озод сипқорди. Охирида ўн беш кунлик “меҳмонхона”да бўлиб келгани ёдига тушди-да, кўнгли бузилиб, жиянидан салгина гина ҳам қилиб олди. Ўша жойни энди елкамининг чуқури кўрсин, дея ўзича қасам ичиб, тасдиғига тағин икки карра лим-лим қадахпиёлани бўшатди-да, газачига бир шиша пивони гум қилди.

Қадимда биров, дунёда нима оғир, деса, ҳаммасидан одамгарчилик оғир, деган экан. Ана шуни яхши билган жиян, тишини-тишига қўйиб, дойисининг барча хурмача қилиқларига кўкрак кериб туриб берди.

Тун яримдан оққанда алжирайвериб суллаийиб қолган дойини бир амаллаб юмшоқ диванга ўнглади, ўзи пойгакда ташланган ўриндикқа чўзилди. Хизмат масъулияти юзасиданми ёки одатланиб қолганми, тонг-сахарда ухлашга ётса-да, жияннинг роппа-роса соат олтида ўрнидан сапчиб туриб кетадиган одати бор. Бу гал ҳам шундай бўлди. Қараса, тоға ҳали донг қотиб ухлаб ётибди. Ним очик оғзидан сизган сўлак ёстиқнинг шапалоқдай жойини ҳўл қилиб юборибди. “Ишқилиб ўрни куруқ бўлсин-да”, деган хаёлда мийиғида кулди. Тўғри, бошга тушганни кўз тортади, аммо Соҳибанинг олдида юзи шувит бўлгани чатоқ-да.

Жиян шунақа нохуш хаёллар оғушида соқол-муртини қиртишлади, юз-қўлини ювиб, артинди. Емақхонага ўтиб, термосдан бир пиёла қайноқ чой қуйиб, ул-бул чимдинган бўлди. Қайтиб келиб қараса, тоғаси ҳали ўша алпозда ухлаб ётибди. Оёқ учидан юриб чиқиб кетаётган эди, ётоқхонадан махер яхтак кийган Соҳиба пешвоз чиқди. Эрини ишга кузатишга шайланаркан, оҳишта деди:

— Озиб-ёзиб бир келибдилар, хайр-хўш қилинг. Индамай чиқиб кетсангиз кўнгилларига қаттиқ олмасинлар яна.

Бу гап маъкул тушди чоғи, жиян ортига қайтди-да, тоғасини елкасидан тутиб оҳишта силкитди:

— Тоға, хў-ў тоға!..

Ҳадеганда тоға уйғонавермади, жиян кескинроқ бир-икки силкитгач, шилпиқ кўзларини аранг очди. У бир муддат устига эгилиб турган нусханинг капитанлик юлдузчаларига тикилиб турди-да, ялинчоқ овозда ихраб юборди:

— Қайтиб ичмайман, ит бўлай агар ичсам, охиргиси шу!..

Жиян бир зум анграийиб қолди, сўнгра оҳишта деди.

— Дойи, бу мен — жиянингизман.

Шоқосим йиғлашдан бери бўлди.

— Хў, дойинг ўлиб, дойисиз қол, ўтакамни ёрдинг-ку! Капитан бўлган экансан, мундо-оғ бир шипшитиб қўймайсанми?

Шоқосим соқовдай яна алламбалоларни гўлдиради, қўл-юзини ҳам ювмасдан, жиянининг ҳай-ҳайлашига қарамай, кўчага отилди...

Юрибман ўзимча айлана...

КЕЛЯПТИ

*Билмам, у кимнинг дўсти,
Қаттиқ теридир пўсти,
Қоч, лўттибоз келяпти.*

*Тирноқдан кир излайди,
Айт, неларни кўзлайди,
Дод, лўттибоз келяпти.*

*Тўғриси моғор босган,
Ҳамма нарсани осган,
Шош, лўттибоз келяпти.*

*Ерда юрмас оёғи,
Йўқ одамлик сиёғи,
Тош, лўттибоз келяпти.*

*Шайтонга беради дарс,
Етгандан сўрайди қарз,
Паст, лўттибоз келяпти.*

*Уни бунга сотади,
Ўқи бўлса отади,
Ёт, лўттибоз келяпти.*

*Обу ҳаво ўзгарди,
У ўрнидан кўзгалди,
Қоч, лўттибоз келяпти.*

АЙЛАНИШ

*Мансабдан хушомад айланди,
Пулдордан хушқомад айланди.
Донолар бир четда қолди-ю,
Нодондан зўр омад айланди.*

*Бир жойга борганда ёшгинам,
Айланди менинг ҳам бошгинам.
Ўзимга қайтиб-ай, тегди-ку,
Айланиб-айланиб тошгинам.*

*Чиқмайман, чегара - айлана,
Юрибман ўзимча айлана.
Кўзимга кўринар фақат шу:
Айлана, айлана, айлана.*

*Мансабдан хушомад айланди,
Пулдордан хушқомад айланди.
Донолар бир четда қолди-ю,
Нодондан зўр омад айланди.*

ИЧИ ҚОРА

Ёт дейди у, иши олдга чопганни,
Мот дейди у, туяда ит қопганни,
Дод дейди у, кўрса бахтин топганни,
Ичи қора, ичи қора, ичи қора!

Хат ўқийди ўзи зўрға ҳижжалаб,
Салом сўрар кечқурун ҳам эрталаб,
Ҳеч жойда йўқ бундайин иззатталаб,
Борми чора, борми чора, борми чора?

Деманг, уни тунда тинч-тек ётади,
Тушида ҳам кимгадир тош отади,
Мардни кўрса ёзда ҳам совқатади,
Э бечора, э бечора, э бечора!

Ёт дейди у, иши олдга чопганни,
Мот дейди у, туяда ит қопганни,
Дод дейди у, кўрса бахтин топганни,
Ичи қора, ичи қора, ичи қора!

ҲАР НАРСАНИНГ ЎЗ ЎРНИ БОР

Совуқнинг душмани олов-ку,
Таомнинг султони палов-ку.
Кераксиз деб чўпни ташлама,
Бир куни оловга қалов-ку.

Оғзи куйган қатиқни пуфлар,
Ҳеч иш қилмас, негадир уфлар.
Саратонда жунжиккан кимса,
Билмам, нега кафтига куфлар?

Сув йўқ жойни чўл дейдилар-а,
Кўлнинг кири пул дейдилар-а.
Ҳамёнлари катта акамлар
Кўй, йиғлама, кул, дейдилар-а.

Овқатга таъм берувчи гўшт-да,
Хабар олиб, сўргувчи дўст-да.
Узун-қисқа бешта бармоқни
Бирлаштириб тургувчи мушт-да.

Совуқнинг душмани олов-ку,
Таомнинг султони палов-ку.
Кераксиз деб чўпни ташлама,
Бир куни оловга қалов-ку.

МУНДАРИЖА

ЭҲТИРОМ	
Жуманиёз Жабборов. Конституциям — олтин китобим.....	2
МАЪНАВИЯТ	
Султонмурод Олим. Маънавият, миллий ғоя ва мафкура.....	3
ҚАЛБ БИЛАН СУҲБАТ	
Эркин Воҳидов. Шеърят ибтидоси.....	8
ҚУТЛОВ	
Абдулла Орипов. Шоирнинг бахти.....	11
Умарали Норматов. Беназир табассум.....	13
НАЗМ	
Садриддин Салим Бухорий. Муҳаббатнинг атрофида айланади бу жаҳон.....	18
Малика Мирзо. Ўзлик ўзанингни топа бил.....	21
Миразиз Аъзам. Бир кумуш, танли ҳаёт.....	111
Замира Рўзиева. Ватан ўпсам тошу тупроқларингни.....	113
Муҳаббат Тўхташева. Қалбим дунёга очилар.....	146
Жамшид. Қарашлар дилга пайвасту.....	148
Фарид Усмон. ... Ёнаётган ҳаёт шами.....	150
НАСР	
Нусрат Раҳмат. Буни ҳаёт дейдилар ёки ўғлим Улуғбекнинг кундалиги. <i>Ҳикоялардан иборат роман</i>	23
Тўлқин Ҳайит. <i>Ҳикоялар</i>	115
Жўра Фозил. Соҳилдаги уй. <i>Ҳикоя</i>	143
Эгамберди Уроқов. Қиёфа. <i>Ҳикоя</i>	152
ДРАМА	
Мухтор Худойкулов. Интиҳо. <i>Шеърый драма</i>	123
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Темур Давлетов. Юракда асраган азиз бир сирым.....	155
ЗАКОВАТ НУРИ	
Абдулғофир Раззоқ Бухорий, Комилжон Раҳимов. Бухоролик ирфон аҳллари (XIX-XX аср).....	157
ДУРДОНА	
Мирзо Бедил. ... Чизарман ҳайратим нақшин.....	159
САРГУЗАШТ	
Юсуф Сиддиқов. Чирмовиқ гул. <i>Қиссадан парча</i>	163
АДАБИЙ МЕРОС	
Каттаҳон Хожай Даҳбедий-Музнибий. Васлим учун мунча мақолинг на деб.....	170
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Нўмон Раҳимжонов. Шоир — миллатнинг маънавий муаллими.....	172
Иўлдош Солижонов, Фозилжон Кийикбоев. Азалий «авлодлар можароси».....	178
Ҳўжакул Муҳаммадиев. «Орзигул» дostonида мифологик образлар.....	182
ЁДНОМА	
Абдулла Улугов. Матонатли маҳоратшунос мунаққид.....	185
ГУЛҚАЙЧИ	
Мухаммад Пирриев. <i>Думбул дойи. Ҳажвия</i>	188
Абдураззоқ Обрўй. <i>Юрибман ўзимча айлана</i>	190

Саҳифаловчи: Манзура Файзиева

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди. * Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади. * Обунга монъелик кўрсатилса ёки журнал ўз вақтида етиб бормаса Тошкент — 700000, Амир Темур тор кўчаси, 2. Республика «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.

Теришга берилди 20.11.2006 й. Босишга рухсат этилди 16.12.2006 й. Қоғоз бичими 70x108¹/₁₆. Офсет босма усулида 2-қоғозга босилди. Босма табоғи 12. Шартли босма табоғи 16,8. Шартли-рангли босма табоғи 17,5. Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4. Адади 1500 нусха. Буюртма №07-515

ЧАКАНА САВДОДА БАҲОСИ КЕЛИШИЛГАН НАРҲДА
«O‘zbekiston» нашриёт-матбаа ижодий уйи босмаҳонасида чоп этилди
Тошкент, 700129, Навоий кўчаси, 30